

Pethő László

Egy mikrorégió az ezredfordulón

Tanulmányok, szociográfiák és publicisztikák

Szerkesztette: Táll Éva

Szakmailag ellenőrizte: Fodor István Ferenc és Szabó István

© Pethő László

ISBN 963 9218 05 7

**MTA Politikai Tudományok Intézete
és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke
Budapest
1999**

A kötet megjelenését Jász-Nagykun-Szolnok megye Önkormányzata, az MTA Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tudományos Testülete, a Nagyalföld Alapítvány és a Sáros András Közalapítvány (Jászberény) támogatta.

Tárgyszavak: vidékfejlesztés, Jászság, helyi társadalom, szociológiai interjú, szociálpolitika, oktatásszociológia, migráció, művelődésszociológia, szociológiai útirajz, önkormányzatok.

A B. Jánosi Györgyi által tervezett borítón Hamza Dezső Ákos 1981-ben Sao Paulóban készült Jászrapszódia II. c. festménye látható.

Felelős kiadó: Guba László, MTA Politikai tudományok Intézete Budapest, 1068 Benczúr u. 33.

TARTALOM

Bevezetés

A helyi társadalom, oktatás, kultúra

A középiskolák szerepe és a városi elit Magyarországon
A tanítói pálya, mint mobilitási csatorna
Jászberény kulturális élete a rendszerváltozást követő években

Családkutatás, szociálpolitika, migráció

Tanyai családok
A vállalati szociálpolitika néhány kérdése
Család, foglalkozás, vallásosság egy jászszági községben
Jászberény város szociális térképe (részletek)
A migráció többoldalú megközelítésének néhány kérdése
Maradnak, elmennek vagy visszatérnek?

Rendszerváltozás, autonómia, önkormányzat

Hátulsó pár előre fuss!
A falusi politizálás gyökerei és mindennapjai
Orientációs pontok és érdekkifejeződés az önkormányzatok szövetségeiben
Falusi szervezetek és a helyi közvélemény
Magyarok is szavaztak rám

Vállalkozók, szövetkezők, privatizáció

Dancsa András mives mestersége
Vállalkozói útkeresés
Privatizáció, kisvállalkozások, utcakép

Nézőpontok - interjúk

A jász-kunsági fejlődés csúcspontja: a redemptio - Kiss József történész
Több falu jegyzője - Rusvay Lajos vasdiplomás közigazdász
Gyökerek, földkérdés, kereszténydemokrácia - Czettler Antal jogász-történész
Ha egy modern könyv megjelent, az feltétlenül megvolt a berényi könyvesboltban - Holló János kémikus-akadémikus
Autonómia utórendiség, modernizáció - Márkus István szociográfus
Meggondoltan és nem érzelmi alapon dönteni - Zalai Ernő egyetemi tanár
Itt annyi akarás van és olyan kevés segítség érkezik - Szekeres Imre politikus
Bátorság és kényszer - Járvás István politikus

Kitekintés

A jóléti állam kisvárosa
Mindig kilencvenig számolnak
Aktívak vagy lusták?

Bevezetés

A kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, néhány évtizedes kutatómunka eredménye. A közölt tanulmányok és egyéb írások különböző időpontokban és esetenként ugyancsak eltérő gazdasági, politikai és társadalmi feltételek közepette készültek. Igazán az köti össze őket, hogy témájuk, nézőpontjuk és esetenként csak szerzőjük révén kötődnek egy tradicionális kistájhoz, a Jászsághoz.

A Jászság fogalma többféle módon értelmezhető. Természetföldrajzi értelemben az Alföldhöz tartozik, de vannak olyan adottságai - különösen a Mátra közelsége - amelyek a konvencionális síkvidéktől eltérő karaktert kölcsönöznek e vidéknek. A kistáj demográfiai értelemben nem számít igazán számottevő térségnek. Népességszámát tekintve a mai 18 településen lakó népesség száma együttvéve sem teszi ki egy fővárosi kerületét, de Kecskeméten, Székesfehérvárott, Nyíregyházán egyenként is többen laknak, mint a Jászságban összesen. Sőt mi több, a sokáig gyanakvással szemlélt Szolnok és a Jászság lakosságának nagysága is szorosan egymás közelében helyezkedik el!

Mindezek előrebocsátásával felvetődik a kérdés, van-e egyáltalán létjogosultsága annak, hogy régióként, illetve mikrorégióként értekezzünk e tájról? - A válasz megadása érdekében mindenképpen szemügyre kell venni jó néhány tényezőt, melyekből a rendelkezésre álló idő és terjedelmi keretek miatt csak néhányat tudok megvilágítani.

A Jászságot elsősorban tradicionális okokból tartják, említik regionális egységnek. A méltatások, elemzések többnyire elsorolják, hogy az Alföld északi peremén, a Zagyva és a Tarna mentén élő lakosság ősei külön etnikumhoz, a jászokhoz tartoztak, amelyek nem a honfoglaló magyarokkal, hanem a tatárjárás előtt és után, több hullámban érkeztek erre a tájra. A nyelvészeti-néprajzi-művelődéstörténeti munkák további fontos adalékokkal egészítik ki a képet: igazolják, hogy a jász (és a kun) népesség keleti eredetű, amely számos tradíciót őrzött meg. Ugyanakkor fontos különbségekre is rámutatnak: a kunokra maradandóbban hatott a reformáció, a jászok az ellenreformáció hatására nyomán újra katolikus többségűek lettek. Az igényesebb elemzésekben rendre benne szerepel a népesség speciális jogállása, miszerint a jászoknak - a kunokkal egyetemben - privilégiumaik voltak, közvetlenül a királynak adóztak és nem éltek jobbágysorban. A különleges jogállás azonban másfajta kontextusokban is szerepet kap. Az 1745-ben király által szentesített visszaváltás (redemptio) értelmében megszűnt több évtizedes eladottságuk és ezzel az aktussal visszanyerték korábban garantált jogaikat.

Az adott jogrendszer további sajátossága, hogy a jászoknak és a kunoknak különleges státusuk volt a magyar közigazgatáson belül. A Hármas Kerület (Jász, Nagykun, Kiskun Kerület) az 1876-os közigazgatási reformig nem volt része a vármegyék rendszerének, lakóik jogi értelemben azon kívül álltak. A Jászkun Kerület és a jászok viszonyrendszerében fontos megemlíteni, hogy a kerületek központja Jászberényben volt.

A Jászság központi szerepkörét többféle tényező indokolta. A Jászkun Kerület összterületén belül a 18. század fordulóján a Jászság területe alig haladta meg annak egyötödét, viszont a

kerületek lakóinak kétharmada itt élt.¹ A visszaváltás idejére, 1745-re a Jászkun Kerület földterületi adatai alig változtak, de népmozgalmi adataik jelentősen megváltoztak. A Jászság szerepe ekkorra mérséklődött, hiszen a kerületek lakóinak csak kevesebb, mint fele lakott ezen a vidéken. Jászberény esetében ettől is fontosabb, hogy jelentős lakosságszáma ellenére a 19. század elején nem vált igazán komoly forgalmi központtá, amely negatíven hatott a város és a térség modernizációjára.²

Ehelyütt érdemes még néhány mondatot szentelni a Jászság fogalmának is. Földrajzi értelemben a Jászság 18 települést jelent Jászládánytól - Jászfényszaruig. (A jász előtagot a települések többsége a múlt század közepéig még nem használta.) A tradíciókhoz rigorózusabban ragaszkodók azonban úgy tartják, hogy a Jászsághoz csak azok a községek tartoznak, melyek lakói részesei voltak az említett redemptionnak. Ezek szerint Pusztamonostor, Jánoshida és Alattyán nem részesei a Jászságnak. Másfajta, tágabb megközelítés szerint a Jászság a jász etnikum által lakott vidék. Ebben az értelmezésben viszont szűk keret a Zagyva-mente, hiszen Jászkarajenő vagy Jászszentlászló nem e vidéken található és akkor még nem is beszéltünk további, trianoni határon inneni és azon túli kapcsolatokról. Végül bizonyos szerepe a Jászságon belüli elkülönülésnek is van. Főleg közigazgatási értelemben - járások nevéként, máskor választókerületi elnevezésként - használatos az Alsó és Felső Jászság időről-időre változó fogalma. Az egyik központja rendre Jászberény, a másiké Jászapáti.

Modernizációs kihívások

A múlt század közepétől és utolsó harmadától felgyorsult a kapitalista fejlődés, amely a Jászság (és a kerületek) lakosságát meglehetősen felkészületlenül érte. A jász-kun kerületek foglalkoztatás-szerkezete tradicionális maradt, amihez jelentős iskolázási és iskoláztatási hátrányok társultak. A századforduló időszakára a kerületek jelentősebb mező-, majd rendezett tanácsú városaiban - a falvakban méginkább - igen vékony honorácior, ill. értelmiségi, továbbá egy nagyon szerény iparosréteg mellett változatlanul az őstermelők tették ki a lakosság túlnyomó többségét (80-90 százalékát). Kiemelendő, hogy a foglalkoztatás szerkezetében az értelmiségi-vállalkozó-iparos réteg hátrányában megmutatkozó elmaradás nemcsak felvidéki és dunántúli városokkal összevetve volt jelentős, hanem alföldi viszonylatokban is.

Érdemes megemlíteni, hogy miként reagált minderre a jászsági vezetőréteg, a helyi elit. Sokat emlegetett balfogásként nem fogadta el a felkínált vasúti összeköttetést. Ezt követően egyfajta elhárító-elterelő magatartásként minden bajok legfőbb okának nem a modernizációs lehetőség elszalasztását, hanem Jász-Nagykun-Szolnok megye létrehozását és a megyeszékhely Szolnokra helyezését jelölte meg. A központi szerepkör elvesztése kétségtelenül komoly deficittel járt, de a meddő jogi okoskodás és csatározás helyett indokoltabb lett volna a gazdasági-társadalmi

¹ A 18. század fordulóján 890 ezer katasztrális hold volt és e területen 18 településen és 9072 főnyi lakosság élt. Ezekből a Jász Kerületre 190 000 kh terület, 6930 főnyi lakos, 1 mezőváros, 10 község és 4 lakatlan pusztát jutott. A Nagykun Kerületre 210000 kh terület, 2 lakott település, 468 főnyi lakos és 15 néptelen pusztát, a Kiskun Kerületre 490000 kh terület, 1674 főnyi lakos, 5 község és 43 pusztát jutott. 1745-ben összkörületi szinten már 3 mezővárosáról, 22 községéről és 36516 főnyi lakosáról adtak számot. Ebből a Jász Kerületre 1 mezőváros, 10 község jutott 17364 főnyi lakossal, a Nagykun Kerületre 1 mezőváros és 5 község jutott 8400 főnyi lakossal, a Kiskun Kerületre pedig 1 mezőváros és 7 község 10 752 főnyi lakossal - Közli Kiss József: A koronabirtokok közjogi küzdelme a 18. században - Jászsági Évkönyv 1997.

² Az igen jelentős adatbázisra épített vizsgálat szerint a város nem szerepel a jelentős piacközponttal rendelkező városok között - Lásd: Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején Bp. 1988. Akadémiai Kiadó 232.p.

fejlődés-fejlesztés tényezőire koncentrálni. Ezzel szemben a századforduló-századelő helyi elitje még azzal a ténnyel sem tudott igazán szembesülni, hogy a Jászság népességmegtartó ereje fokozatosan csökkent. Az átlagosnál magasabb termékenység, a jelentős népszaporulat kényszerhelyzetet teremtett: a Jászságból időről-időre nagyarányú kitelepülések mentek végbe. A kitelepülések esetében általában azok pozitív vonásait szokás kiemelni, miszerint a Jászság lakossága a török kiűzése utáni időszakban komoly részt vállalt az Alföld benépesítésében. Ez kétségteljes tény, hiszen a Bácskától, Kunszentmártonon Kiskunfélegyházán át Lajosmizséig terjed azon települések köre, melynek lakossága jászsági eredetű. A 18. században a kitelepülések ténye egészen másként értékelendő, hiszen ez akkoriban lehetőségként kínálkozott. A századelőn vagy a két háború között viszont a kitelepülésekben sokkal több lett a kényszerítő elem, amit bizonyít, hogy rendre a legszegényebbek kerekedtek fel és hagyták el a vidéket.

Külön figyelmet érdemel a modernizációban kulcsszerepet játszó iskolaügy. Hosszú ideig - a két világháború időszakáig - az iskolázatlanok és az analfabéták igen magas száma okozta legnagyobb gondot. Ezzel a ténnyel a helyi elit nem nézett igazán szembe. Jásztelken a harmincas évek végén is csak a jegyző kegyes választási családja nyomán vállalkoztak iskola építésére.

A középiskolázás terén gazdagok a hagyományok, de a Jászapáti alapított, majd Jászberénybe került gimnázium története mutatja, hogy ez az intézetet sem tekintette igazán magáénak a helyi vezetőréteg. Mindez annak ellenére érvényesült, hogy a Jászberényi Gimnázium az 1907-ben létrehívott Jászapáti Gimnáziummal együtt főleg a helyi elit gyerekeit képezte. Méginkább így volt ez az 1917-ben alapított Jászberényi Tanítóképző esetében, amely „városidegenként” működött.

A helyi elit és a regionális politika

A lehetőségekkel kezdve érdemes megvilágítani néhány politikai elemet. A megyerendszer bevezetését 1876 óta folyamatosan csendesebb vagy nyíltabb protestálással kezelték és kezelik a helyi döntéshozók. A múlt század utolsó évtizedeiben és a századelőn ennek különféle módozatai alakultak ki. Protestált a megye ellen a Jászság, s benne leghatározottabban Jászberény városa. A megyeközpontban felfigyeltek erre az árnyalatnyinak tűnő különbségekre, és a politika ősi játékszabályai szerint igyekeztek - nem egy esetben sikerrel - kijátszani egymás ellen Jászberényt és a többi jász települést. A két háború között más hangsúlyokkal, de továbbra is hasonló csatározások figyelhetők meg.

A létező szocializmus időszakában mások keverték a kártyákat és újabb leosztásokat alkalmaztak. Lényegében a rendszerváltozásig működött az az átdobásos technika, amelynek irányítását a megyeközpontból vezényelték. A gyökértelenebb, sógorság-rokonság által kevésbé kötött kunsági, ill. jászsági kádereket a megye ellenkező vidékeire helyezték. A túrkevei református papból Jászberényben még polgármester-tanácselnök lett, a hölgybeosztottaival levét összeszűrő és ezért lebukott karcagi tanácselnököt egy-két éves felejtőkúra után Jászberényben választották újra tanácselnökké.

A monolitikus hatalmi beilleszkedéséről híres rendszer azonban másfajta lehetőségeket is felkínált. A gazdasági élet kulcspozícióinak viselői nagyobb mozgásteret és többféle cselekvési lehetőséget kaptak. A jászboldogházi tsz elnöke Konkoly Béla így meg tudta akadályozni azt, hogy a községet - a hetvenes évek elején dívó hullám ellenére - Jánoshidával egyesítsék. A legnagyobb hatalmú „ellenálló” azonban minden kétséget kizáróan Gorjanc Ignác a jászberényi Hűtőgépgyár vezérigazgatója volt. A vezérigazgatót - a kor szokásainak megfelelően - országgyűlési képviselői pozícióval látták el, aki többféle módon élt ezzel a lehetőséggel. Információs helyzeténél fogva jól használta ki lehetőségeit és az eredetileg Budapestről

kitelepített gyárat - jászboldogházi és jászárokszállási - beruházásokkal *jászsági* gyárrá tette. Ráadásul úgy, hogy ehhez fejlesztési (megyei) alapokat szerzett! Gorjanc más téren is sikeresen keresett különutakat és kiskapukat. Átlátta, hogy a Hűtőgépgyár által befizetett forintokból az országos és megyei lefölözés után nagyon kevés kerül vissza a Jászságba, így üzemi fejlesztési feladatként oldott meg várospolitikai feladatokat, amelyekbe az állatkert létesítése ugyanúgy beletartozott, mint az uszoda, sportcsarnok és lakótelep építése.

A rendszerváltoztatás óta tett lépésekről

Az utóbbi hét-nyolc évben többféle, kisebb-nagyobb jelentőségű változás történt. A helyi vezetőréteg kulcsszereplői elsősorban Jászberényben cserélődtek, a többi településen mindez jóval mérsékeltebben jelentkezett. Ugyanakkor mindenképpen stimulálólag hatott, hogy a megye leosztó szerepe meggyengült, ami önmagában is új cselekvési lehetőségeket adott. Újjá-éledt a befolyásos patrónusok keresésének gyakorlata. A Jászság képviselője a kormánypárt vezető politikusa és a szimpla ellenzékiből államtitkárrá előlépett jogász, kisebb nagyobb lobbyszást az elszármazottak is folytatnak. Működőképes lobbyszervezetnek bizonyult a Jászsági Önkormányzatok Szövetsége, amely több infrastrukturális fejlesztési feladat megoldásában serénykedett. További tényező Jászberény polgármestere, aki Kisvárosi Önkormányzatok Szövetsége elnökeként országosan és külföldön is ismert helyi politikussá vált.

A helyi politika számos kérdésben tűzött ki és oldott meg regionális feladatokat. Ténykérdés, hogy 1990-ben csak Jászberény volt részese a távhívásnak és csak itt volt vezetékes gáz. Ma viszont lényegében mindenki használhatja a telefont és gáz bevezetése is megoldódott. Regionális tervként fogalmazódott meg a hulladéktároló létesítése, amely szintén a megvalósulás stádiumába lépett.

A Jászság igen nagy sanszokat kapott a privatizáció során. Rögtön a rendszerváltoztatás pillanatában kerültek ide olyan világcégek, mint az Electrolux és a Samsung. Ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy 1993-ban e vidékre ugyanolyan mértékű tőke áramlott be, mint az ország sokat emlegetett, szerencsésebbnek mondott nyugati vidékeire és a fővárosba!³ Tanulságos, ahogy a németországi vechtai egyetemen dolgozó kollegák vélekedtek ezzel kapcsolatban. Ők úgy látták, ezt számos EU-beli példával igazolták, hogy a multinacionális világcégek megjelenése egy halódó régiót is képes fejlődési pályára állítani, és prosperálóvá tenni. A feltétel csupán annyi, hogy keresni kell a mamutcégek kegyeit és lépten, nyomon a kedvükben kell járni.

Nagy kérdés, hogy a nagy átalakulás közepette tudott-e élni a multinacionális cégek jelenléte adta lehetőségekkel, illetve kezd valamit ezzel a vidék? Különösen fontos mindebben a jövőkép alakítása, hiszen földrajzi helyzetét, pozícióját tekintve a Jászság sokkal inkább Kelet-Magyarország, az idézett mutatók alapján viszont sokkal közelebb áll az ország szerencsésebbnek tartott nyugati térségéhez. A közeli jövőn nagyon sok múlhat, hiszen hamarosan eldőlhet, hogy hova csatlakozik.

A kötetbe foglalt írások egy része támaszkodik a kistáj tradícióira. Külön hangsúlyozottan a Fodor Ferenc által igen színvonalasan és igényesen megírt monográfiára A Jászság életrajzára. Ugyanakkor azonban számos ponton szeretné kiegészíteni ill., bővíteni a jeles tudós által rögzített és az azóta alaposan megváltozott Jászság-képet. Az utóbbi ötven évben új struktúrák jelentek meg a tájon: az ötvenes években lényegében minden előkészítés nélkül megjelent, majd

³ Foglalkoztatáspolitikai - Bp. 1995. Munkaügyi Minisztérium - Világbank Emberi erőforrás Fejlesztési Program 52. o.

karakteresen megerősödött az ipar, olyannyira, hogy a rendszerváltoztatás kihívásaira már innovatív válaszokat adott. Az eredményes reagálások hátterében a humán erőforrások gyarapodása áll: a vidék magasán és megfelelően képzett szakemberei képesek voltak az új jelenségek és feladatok befogadására, ill. megoldására. A Jászság így mára sajátos helyzetbe került, természetföldrajzilag és távolról szemlélve társadalmi értelemben is Kelet-Magyarországhoz tartozik. Ha viszont sorra vesszük az ilyenkor alkalmazott mutatókat, akkor megállapíthatjuk, hogy a vidék köztes helyzetbe került, számos tekintetben sokkal inkább tartozik a fejlettebbnek és szerencsésebbnek minősített országrészekhez, mint fejletlenebbekhez. Ráadásul mindez nemcsak „belülről” látszik így, hanem a „kívülről” is. Az utóbbit azért is hangsúlyozom, mert a vizsgálódások során igen gyümölcsözőnek bizonyult az, amikor nemzetközi együttműködéssel, külföldi tapasztalatok birtokában elemeztük a térség problémáit.

A kötetben megjelent tanulmányok jelentős része kisebb nagyobb példányszámú kiadványban, szakfolyóiratban már megjelent, de olyanok is akadnak, melyeket most közlünk először. Végül ehelyütt szeretnék köszönetet mondani azoknak, akik valamilyen úton-módon segítették e munka elkészültét, kiadásra való előkészítését, majd megjelentetését.

A középiskolák szerepe és a városi elit Magyarországon⁴

(utánpótlás, rekrutáció és helyi oktatáspolitikai)

A társadalom életében megkülönböztetett szerepet játszó városok működése és az iskolázás összefüggése viszonylag kevés figyelmet kapott a magyar település-, illetve oktatástörténeti szakirodalomban. A modernizációra és a polgárosodásra irányuló kutatások nagyon sok tényanyagot tártak, felvázolták a magyarországi városfejlődés legfontosabb eredőit. Hasonló mondható el az oktatástörténeti kutatásokról, amelyek szintén elismerésre méltó eredményeket produkáltak. Mindezek fényében ugyancsak problematikus, hogy a két terület eredményei nem kapcsolódtak össze, hanem sokkal inkább elhaladtak egymás mellett. Külön-külön nagyon sok kutató foglalkozott a különféle városfejlődési trendekkel, de a városok, illetve abban az oktatási intézmények szerepe, illetve a két tényező kölcsönhatása nem kapott igazán figyelmet.⁵

A társadalomtörténeti kutatások eredményei

A magyar városok fejlődésének történetét áttekintő munkák megvilágították a hazai városfejlődés legfontosabb tényezőit. Egyes kutatók a gazdasági életben fontos szerepet játszó legnagyobb adófizetők szerepét vizsgálták és elemezték. A magyar városok kapitalizálódásában döntő szerepet játszó politikai és gazdasági elit csoportok helyzetének áttekintésére és szerepére is többen vállalkoztak. A hivatkozott munkák együttes konklúziója, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben meginduló, nekilendülő urbanizációs folyamatokban megkülönböztetett helyük volt a helyi társadalmak iparban, kereskedelemben és más modern gazdasági ágakban érdekelt legvagyonosabb rétegeinek. Velük szemben a földtulajdonosok, a parasztok, a földhaszonra koncentrálók inkább csak a mezővárosokat konzerválták. A hivatkozott elemzések alapján három átalakulási-fejlődési típus jelölhető meg:

1. A kapitalizálódó nagyváros (Budapest).
2. Középvárosok (törvényhatósági jogú városok)
3. Kisvárosok (rendezett tanácsú városok)

A fenti típusok elsősorban gazdasági-demográfiai mutatókkal körvonalazhatók, de a jelzett átalakulási folyamatokat tovább színezte, erőteljesen befolyásolta az iskolázottság presztízisének folyamatosan érvényesülő növekedése. Megállapítható, hogy a helyi társadalmak működésében és irányításában fokozatosan növekedett a magasan képzett szakemberek szerepe.

⁴ A kutatás az OTKA által támogatott 17852. sz. program keretében folyt, melynek során szoros együttműködést alakítottunk ki Karády Viktor professzorral a Párizsban működő Centre de Sociologie de l' Education et de la Culture munkatársával. A tanulmány angol nyelvű változatát a Nemzetközi Szociológiai Társaság Oktatásszociológiai Szekciójának Los Angelesben 1996. júniusában megrendezett konferenciáján mutattam be.

⁵ Többek között Bácskai Vera, Beluszky Pál, Gyimesi István, Mészáros István és Timár Lajos kutatásaira utalok.

Az előbbi megállapítás bizonyítására egy, a századforduló idejéből származó 138 magyar város képviselőinek foglalkozási összetételét tükröző adatfelvételt választottunk.⁶ Ebből a statisztikából jól kivehetők a képzés presztízsének növekedését jelző tendenciák. A diplomás értelmiségiek súlyának növekedése meggyőző módon mutatkozott meg a városok döntéshozó grémiumaiban, a képviselőtestületekben.

1. sz. tábla *A magyar városok képviselőtestületeinek rétegzettsége*

Foglalkozás	Szám	%
Értelmiségi és szabad foglalkozású	4929	33
Östermelés	4209	28
Iparos	2524	17
Kereskedő	1841	12
Vagyonából él	1506	10
Összesen	15009	100

Megállapítható, hogy a századforduló idején a képviselők egyharmada valamilyen diplomával vagy ahhoz hasonló végzettséggel rendelkezett. Az 1. sz. tábla adataiból ugyanakkor az is jól érzékelhető, hogy más foglalkozási csoportok részesedése is erőteljes volt. A sok esetben analfabéta földműves és a szakmájában elismert mérnök vagy orvos együttes jelenléte azt is érzékelteti, hogy a testületek összetétele - szélsőségeket megjelenítő - változatokat mutatott.

Az adatokat közelebbről vizsgálva megállapítható, hogy a diplomások jelentősebb vagy csekélyebb száma korrelál az előbb ismertetett típusokkal. Eszerint a városfejlődési hierarchiában az értelmiségiek részesedése legalább olyan erős determináns, mint az imént említett gazdasági és demográfiai tényezők.

Így megkülönböztetett helyzetűnek minősülő Budapest esetében megállapítható, hogy ott az értelmiségi képviselők részesedése csaknem kétszerese volt az országos átlagnak. (2. sz. tábla) Nem kevésbé szembetűnő, hogy a földbirtokosoknak és földműveseknek a fővárosban már 100 évvel ezelőtt sem jutott képviselő. Pedig az ország bizonyos térségeiben ők adták a városi képviselők többségét.

2. sz. tábla *A fővárosi képviselőtestület összetétele*

Foglalkozás	Szám	%
Östermelés	0	
Iparosok	42	11
Kereskedők	39	10
Értelmiségi	236	59
Vagyonukból élők	83	21
Összesen	400	100

Az erőteljes polgárosodási-intellektualizálódási tendenciákat mutató Budapesthez képest meglehetősen vegyes a „középkategóriájú” települések helyzete. Az utóbbiak állapotát néhány tipikusnak tekintett város kiemelésével is jól lehet érzékeltetni. A közigazgatási, egyházi vagy egyéb centrumnak számító ún. törvényhatósági városok egy részének jellemzője a magas értelmiségi képviselő, mely alacsony földtulajdonosi részesedéssel párosul. (Kolozsvár 64 - 3,6 %, Győr 42,4 - 6,3, Miskolc 46,3 - 6,2) Bizonyos esetekben mindehhez az iparhoz és kereskedelemhez kötődő képviselők közötti magas aránya társult (Győr, Pozsony). Az ugyanehhez

⁶ A magyar városok statisztikai évkönyve Bp. 1912.

a kategóriához tartozó magyar városok között megannyi ellentétes példa is akadt. Sok városban a földtulajdonosok uralták a testületeket az értelmiségiekkel szemben, vagy a két csoport képviselte hasonló nagyságrendű volt. (Szabadka 57,4 - 24,4, Kecskemét 39,5 - 35,4)

3. sz. tábla *Néhány város képviselőtestületének jellegzetességei*⁷

Foglalkozás	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Értelmiségi	30	42,4	35,4	46,3	24,4	64	26	31,5	20	53	24	36,5
Östermelés	8,3	6,3	39,5	6,2	57,8	3,6	36,5	9,8	62	3,8	46,5	4
Iparosok	24,4	22,9	10,1	19,8	10,6	9,9	15,4	34,8	8	10,8	18	21
Kereskedők	17,8	27,1	12,3	14,2	9,7	8,1	11,5	12	4,5	15,4	6,5	19,5

A kisebb városoknak számító ún. rendezett tanácsúak esetében az iméntiektől is szórtaabb képet mutat a különféle rétegek képviselte, hiszen ugyanúgy akadtak iparos-értelmiségi (Veszprém 34,8 - 31,5 %), mint tisztán értelmiségi (Eperjes 53 %) és földtulajdonos dominanciájú (Jászberény 62 %, Gyula 46,5 %, Érsekújvár 36,5 %) városok. (3. sz. tábla)

A városok imázsa és a középfokú oktatás

A múlt század második felétől megindult, a század utolsó harmadától pedig felgyorsult, a tőkés gazdaságra alapozott polgári fejlődés látványos társadalmi átalakulást eredményezett. Az átalakulásban komoly szerepe volt az oktatás - benne a középfokú oktatás - expanziójának. Az oktatásügyben a múlt század közepéig szinte csak az egyházak szerepvállalásáról beszélhetünk, a jelzett időszakban viszont mindinkább erősödött az állami befolyás.

E tanulmány keretében nincs helyünk a folyamat részletes bemutatására, néhány - részben általunk feltárt - adatsor és tény vázolásával viszont jelezni lehet a legfontosabb iskolalétesítési és fenntartási tendenciákat. (4. sz. tábla)

Adatainkból érzékelhető, hogy az állami oktatáspolitikák mellett a „városi oktatáspolitikák” is érvényesültek. Az utóbbiban döntő szerepük volt a értelmiségieknek és különösen a közülük kikerült döntéshozó helyi eliteknek. Jól érzékelhető ez a gimnáziumok és más középszintű iskolák létesítésében, működtetésében és megerősítésében. Pregnánsan megmutatkozott, hogy a nagyobb és polgárosultabb város következetesen több középiskola fenntartását vállalta.

4. sz. tábla *A magyar városok iskolalétesítési és fenntartási tendenciái*

V á r o s o k ⁸	Állami	Városi	Kato- likus	Protes- táns	Főgimná- ziumok	Főreál- iskolák	Közép- iskolák	%
	F ő g i m n á z i u m o k				összes		összes	
<i>Budapest</i>	2	0	3	2	7	5	12	9,6
Törvényhatósági jogú városok	5	4	17	12	38	18	56	43,4
<i>Rendezett tanácsú városok</i>	6	5	24	20	55	6	61	47,0
<i>Összesen</i>	13	9	44	34	100	29	129	100

⁷ Forrás: Uaz, mint az 3. sz. jelzetrél. A városok számai: 1. Pozsony, 2. Győr, 3. Kecskemét, 4. Miskolc, 5. Szabadka, 6. Kolozsvár törvényhatósági jogú városok, 7. Érsekújvár, 8. Veszprém, 9. Jászberény, 10. Eperjes, 11. Gyula, 12. Brassó rendezett tanácsú városok

⁸ Forrás: uaz mint 1. és Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996-1948. Bp. 1988. Akadémiai kiadó - Az áttekintésben nem szerepelnek Naszód, Szatmár, Keszthely, Kalocsa, Szarvas, Csurgó, Sárospatak és Nagykálló gimnáziumai nem szerepelnek, mert nem voltak rendezett tanácsú városok.

E triviálisnak tekinthető összefüggés mellett további törekvések is megfigyelhetők. A általános képzettséget nyújtó gimnáziumok esetében érzékelhető, hogy a polgárosultabb városokban - a korábban kizárólagos egyházi fenntartással szemben - egyre több állami és városi iskola működött. Méginkább aláhúzza ezt a tendenciát a szakirányú képzést is felvállaló főreáliskolák térnyerése. A főreáliskolák elterjedése sokkal inkább jellemző a fővárosra és a nagyobb városokra, mintsem a többiekre. Elterjedésüket mindenképpen fokozta, hogy ezek az iskolák az általánosan képző, érettségit adó gimnáziumokkal szemben praktikusabb, „hétköznapi” igényeket is kielégítettek. Az általánosan képző gimnáziumokkal szemben vállalkoztak arra, hogy tanulóikat a kapitalizálódásban növekvő szerepet játszó szakirányokban (könyvelés, műszaki ismeretek stb.) is felkészítik.

A szülők aspirációi

A vagyonosodással és a szakmai kompetenciák erőteljesebb érvényesülésével a városiakok iskoláztatási magatartása is megváltozott, melyet elvégzett vizsgálataink igazolnak, ill. körvonalaznak.

Három - az ország különböző részén elhelyezkedő - kisváros gimnáziumában érettségizett tanulók adatait áttekintve és összehasonlítva hozzávetőleges képet alkothatunk a különféle rétegek iskolázási aspirációiról. Vizsgálataink során több ezer tanuló anyakönyvi adatait gyűjtöttük ki, majd számítógépes feldolgozás következett. Az adatfelvételek különböző időszakokban készültek és a kiválasztott három helyszín foglalkozási-társadalmi karaktere is eltér egymástól. Kiválasztott helyszíneinkről megjegyzendő, hogy Sárospatak a középkor óta fontos református iskolacentrum, Balassagyarmat közigazgatási központ és hivatalnokváros, míg Jászberény tipikus mezőváros.

5. sz. tábla Az érettségizettek rekrutációja három kisváros gimnáziumában

Az apa foglalkozása	Az érettségizettek közül					
	Sárospatak		Balassagyarmat		Jászberény	
	1857-60		1908-1930		1911-1948	
	N 131		N 605		N 680	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Földműves	23	18	18	3	105	15
Birtokos földművelő			6	1	51	8
Munkás			12	2	23	3
Szakmunkás			5	1	27	4
Művezető			8	1	7	1
Kishivatalnok			76	13	42	6
Kisiparos	14	11	63	10	51	7
Kiskereskedő			89	15	90	13
Tisztviselő			2		10	1
Magánhivatalnok			20	3	15	2
Magas magánhivatalnok			6	1	9	1
Magasabb közhivatalnok			71	12	53	8
Tiszt			18	3	22	3
Pap	25	19	10	2	10	1
Tanár			26	4	21	3
Tanító	7	5	27	4	30	4

Orvos	5	4	14	2	11	1
Ügyvéd			10	2	20	3
Mérnök			11	2	8	1
Szabadfoglalkozású értelmiségi			1		2	
Nagyiparos, nagykereskedő			10	2	1	
Tulajdonos	22	17	5	1	18	2
Magánzó			60	10	8	1
Kegydíjas			37	6	14	2
Özvegy	25	19			28	4
Ismeretlen	10	8			4	7

A 5. sz. tábla adatait közelebbről szemügyre véve megállapítható, hogy a kisvárosi református gimnázium érettségizőinek szülei főleg értelmiségiek (28 %), földművesek (18 %) és a vagyonukból élők voltak.

Sokkal erőteljesebb az iskolázottabb háttérű szülők képviselte a balassagyarmati gimnáziumban, hiszen a végzettség közel fele (45 %) közülük kerül ki. Ezen belül különösen szembetűnő a különféle hivatalokban dolgozók magas jelenléte. Az ő közel kétharmados képviselőtükkkel szemben diplomás értelmiségi szülők csak harmadannyi érettségiző mögött álltak. Az észak-magyarországi hivatalnokváros gimnáziumában elérte a 25 százalékot a kisegyzisztenciák (kisiparos, kiskereskedő) jelenléte, míg a földművesek gyerekei igen kevesen jutottak el az érettségiig.

A lényegében ugyanerre az időszakra vonatkozó jászberényi felvételek eltérő és hasonló vonásokat egyaránt mutatnak. Ebben a mezővárosban valamivel kevesebb kisiparos ill. kiskereskedő (19 %) és diplomás értelmiségi gyermeke (13 %) tett érettségit a helyi gimnáziumban. Jászberényben viszont jóval szerényebb a hivatalnoki (16 %), de sokkal jelentősebb a földműves háttérű tanulók képviselte (21 %).

Szándékok és megvalósulásuk

A mezőgazdasági karakterű Jászberény gimnáziumának tanulóiról készült, a 6. sz. táblán részletezett nagy elemszámú felvételtől megállapítható, hogy a legkülönbözőbb társadalmi rétegek mutattak érdeklődést a továbbtanulás e formája iránt. Az áttekintésből rögtön szembetűnik azonban, hogy a vágyak és azok beteljesülése között jelentős eltérés mutatkozott, hiszen a nagyszámú beiratkozott fele jutott el a negyedik osztályig és csak harmada tett érettségit. Az iskolán belüli szelekció, a lemorzsolódás tehát jelentős volt.

6. sz. tábla *A jászberényi gimnázium tanulójának rekrutációja és lemorzsolódása*

Az apák foglalkozása	A tanulók közül					
	1911-1948					
	I		IV		VIII	
	N 2007		N 1196		N 680	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Földműves	253	13	123	10	105	15
Birtokos földművelő	158	8	104	9	51	8
Munkás	88	4	37	3	23	3
Szakmunkás	135	7	62	5	27	4
Művezető	32	2	10	1	7	1

Kishivatalnok	144	7	91	8	42	6
Kisiparos	314	16	154	13	51	7
Kiskereskedő	246	12	170	14	90	13
Tisztviselő	45	2	31	3	10	1
Magánhivatalnok	35	2	22	2	15	2
Magas magánhivatalnok	17	1	8	1	9	1
Magasabb közhivatalnok	92	5	64	5	53	8
Tiszt	81	4	60	5	22	3
Pap	14	1	14	1	10	1
Tanár	34	2	22	2	21	3
Tanító	75	4	68	6	30	4
Orvos	21	1	16	1	11	1
Ügyvéd	25	1	23	2	20	3
Mérnök	12	1	8	1	8	1
Szabadfoglalkozású értelmiségi	13	1	4		2	
Nagyiparos, nagykereskedő	8	0	7	1	1	
Tulajdonos	31	2	17	1	18	2
Magánzó	28	1	13	1	8	1
Kegydíjas	11	1	16	1	14	2
Özvegy	67	3	34	3	28	4
Ismeretlen	28	1	18	2	4	7

A start és a cél közötti lemorzsolódásban komoly szerepük volt a gimnáziumi tanulók családi háttérének is. A beiratkozottak közül az értelmiségi és a kiskereskedő apák gyerekei mutatták a legkiegyensúlyozottabb teljesítményeket. Esetükben a lemorzsolódás meglehetősen csekély, túlnyomó többségük érettségi bizonyítványt is szerzett. Hasonló iskolázási magatartás mutat a kishivatalnok apák gyerekeinek előmenetele. Hullámzóbb teljesítményt nyújtottak a földművesek és a kisbirtokosok gyerekei: viszonylag sokan kezdték el tanulmányaikat, komolyabb lemorzsolódás mutatkozott a negyedik osztályig, aki viszont itt megkapaszkodott az többnyire le is érettségizett. Igazán ellentétes ambíciókról a kisiparosok gyerekeinek teljesítményei árulkodnak: ők az előbbiekkal ellenzőleg sokan kezdik el tanulmányaikat, de mind a negyedik, mind a nyolcadik osztályig nagyarányú lemorzsolódást produkáltak.

Következő lépésként érdemes közelebbről szemügyre venni a bennünket legjobban érdeklő értelmiségi háttérű tanulók teljesítményeit. Foglalkozások szerint csoportosítva az ügyvédek, tanárok és a papok gyerekei mutatták fel a leegyenletesebb teljesítményeket. Hozzájuk képest jelentősebb lemorzsolódást mutattak a mérnökök gyerekei. A legjelentősebb önszelekció pedig a tanító és orvos háttérű tanulók esetében mutatkozott.

A tanulási ambíciókat további tényezők is befolyásolták, melyek közül különösen szembetűnő a felekezetekhez való tartozás. A 7. sz. táblázatból kitűnik, hogy az abszolút katolikus többségű gimnázium teljesítményének megítélésében komoly szerep jutott a többi képviselt felekezet tanulóinak is. A felekezethez való tartozás számos esetben befolyásolta a tanulók előrehaladását, ami a katolikus-izraelita összevetésben érzékelhető a legjobban.

7. sz. tábla *A tanulók és az érettségizők felekezeti hovatartozása a jászberényi gimnáziumban*

Felekezet	Tanulók száma	%	Érettségizettek száma	%
Katolikus	2965	76,4	504	74,2
Református	241	6,2	36	5,3
Evangélikus	43	1,1	6	0,9
Izraelita	580	14,9	130	19,1
Görög katolikus	35	0,9	2	
Egyéb, ismeretlen	19	0,5	2	

Közelebbről megvizsgálva a két leginkább összehasonlítható csoport, a kiskereskedő és az értelmiségi háttérű tanulók előmenetelét a következőkre jutunk. Az izraelita kiskereskedő apák gyerekei jobban haladtak előre, mint a katolikusoké. A katolikusok többen startolnak, mint az izraeliták, a negyedik osztályig való eljutásuk közel azonos, de az izraelita vallású tanulók sokkal nagyobb arányban tettek érettségit. (Izraelita 23 %, katolikus 11,4 %)

Másfajta sajátosságok figyelhetők meg az értelmiségi háttérűek esetében. A vizsgált populáción belül lényegesen nagyobb volt az izraelita (18,3 %), mint a katolikus tanulók aránya. (9,6). Az előmenetel terén azonban az izraelita tanulók teljesítményei mérsékeltebbek voltak, mint a kiskereskedők gyerekeié. Nevezetesen itt is magasabb a katolikusok beiratkozási aránya (43 - 37,7 %), az izraeliták teljesítménye negyedik osztályban valamivel meghaladja a katolikusokét (35,8 - 34,2 %) és az érettségi idején is mutatkozik némi előnyük. (22,7 - 26,4 %) Úgy tűnik az érettségi letétele mind a katolikusok, mind a zsidók esetében sokkal természetesebb volt, mint a felfelé mobilitást megcélzó kereskedő apák fiai esetében.

1995

A tanítói pálya, mint mobilitási csatorna

A két világháború közötti időszak társadalmát elemző munkájában Erdei Ferenc a tanárságot egyértelműen a középosztályhoz sorolja, de sokkal bizonytalanabb volt a tanítóság⁹ megítélésében. Álláspontjában bizonyos mértékig tükröződik az a sokak által képviselt nézet, amely a tanítóságot - meglehetősen egyoldalúan és korántsem egyedül - falusi foglalkozásnak láttatja, s ebből von le következtetést. Ezzel szemben tény, hogy Magyarországon a változó település-besorolási szisztémák függvényében mindig jelentős volt az urbanizáltabb feltételek között élő elemi vagy népiskolai tanítók (nem feltétlenül néptanítók) száma. Vélekedésem szerint a foglalkozás művelői - egyes képviselői és azok jellegzetes csoportjai - sokkal többretekű, összetettebb, differenciáltabb, változatosabb pálya- és mobilitásképet mutatnak fel.¹⁰

A következőkben részben különféle statisztikai adatok felhasználásával mutatom be a tanítói pálya rekrutációjának alakulását, ennek fontosabb hatótényezőit, majd életrajzi adatok alapján nyert karakteres mobilitási stratégiákat és azok különféle motívumait részletezem.

A rekrutáció kérdései

Legkorábbi tételes adataink az esztergomi Mesterképző jegyzőkönyveiből származnak, a múlt század közepéről. (1. sz. tábla) Ebben a két évtized tanfolyami résztvevőiről közöltek adatokat, melyek bizonyos mértékig tükrözik az időszak társadalmi változásait. A negyvenes években még a szabadságharc előtti időszakra jellemző, a későbbiekben egyre inkább a polgárosodás előrenyomulását tükröző foglalkozás- megjelölések találhatók a feljegyzésekben.

Az adatokból kitűnik, hogy a növendékek szülei és gondviselői között meglehetősen sokféle társadalmi csoport és réteg képviseltette magát. A legjelentősebbeknek a közép- és alsó középosztálybeli rétegek mutatkoztak: a mester és mesterember kategóriák. Közülük az utóbbi általában valamilyen iparúzó tevékenységet jelentett, hiszen a bejegyzések mellett legtöbbször ott szerepelt a szabó, szűcs, ács stb. megnevezése. A mester és jegyző kategória többféle változatban fordult elő, az első három adatsorban együtt, ami annyit jelentett, hogy a két foglalkozást egyidejűleg űzhette az illető apja. A negyedik esetben egyszerűen csak mester, illetve jegyző szerepelt. Így a jegyzőkönyv nem ad egyértelmű útbaigazítást, de feltételezhetjük, hogy a mesterek egy részénél valószínűleg iskolamesterek voltak az apák. Ezt erősíti meg az 1861/62-es adatsor, amelyben az iskolamesterek már elkülönítve szerepeltek. Mindez hozzávetőleg annyit jelentett, hogy a tanítóság már a múlt század közepén nem kis mértékben belülről szervezte utánpótlását. Náluk nagyobb számban szerepeltek a különböző középosztálybeliek, melyek korábban csak a nemesek és ipari foglalkozást űzők közül, a későbbiekben az utóbbiakból és néhány komolyabb iskolázottságot igénylő foglalkozás képviselőiből kerültek ki. Az esztergomi adatok meglehetősen szerény paraszti képviselést mutattak, s egyáltalán

⁹ Különleges és mostoha társadalmi sors a tanítóságé, amely soha nem vétetett be az úri pályák közé, hanem végig megmaradt néptanítónak, az egyetlen értelmiségi pályának, amely nevében is népinek nevezetett. Így állapodott meg a tanítói pálya az úri középosztály legalsó szintjén, a legalsóbb tisztviselőkkel egy fokon, azonban még itt sem érintetlenül az úri magatartás példaitól. - Erdei Ferenc. A magyar társadalom a két világháború között - Valóság 1976. 4-5. sz.

¹⁰ Gahlings - Elle Moering: Die Volksschullehrerin - Quelle und Meyer Heidelberg 1961. 299.o., Heinrich Tugener: Der Lehrer - EVZ Verlag - Zürich 1962. 410. o.

nem jeleztek olyat, hogy a legalacsonyabb presztízsű rétegek gyerekei bekapcsolódtak volna a mesterképző munkájába.¹¹

1. sz. tábla *A növendékek származása az esztergomi Mesterképzőben 1842-1862*

Apák és gondviselők	1842/43	1844/45	1847/48	1861/62
Mester, jegyző	9	22	25	1
Mesterember	3	13	8	13
Iskolamester és iskolatanító	1	-	9	
Földműves	3	5	10	-
Polgár	3	4	3	-
Nemes	2	3	4	-
Bíró, tanácsbeli	2	-	-	-
Vásáros, kereskedő, kocsmáros	-	2	1	3
Káptalani karénekes, zenekarmester	1	1	1	-
Tisztartó, uradalmi ispán, gazdatiszt	2	1	1	2
Gazda	-	-	1	-
Vadász, erdész	2	-	2	2
Majoros	-	-	1	-
Sótiszt	-	-	1	-
Orvos	-	-	-	2
Plébános	-	-	-	2
Ügyvéd	-	-	-	1
Hivatalnok	-	-	-	1
Börtönőr	-	-	-	1
Magánzó	-	-	-	4

Az esztergomi katolikus mesterképző adatait bizonyos mértékben kiegészítik a sárospataki és a debreceni református képzők adatai. 1850 és 1910 között 39,8 %-ról 24,6 %-ra, illetve 52,7 %-ról 22,4 %-ra más rétegek beáramlásával párhuzamosan csökkent a paraszti származásúak aránya és megnőtt más rétegek beáramlása.¹² A csurgói tanítóképző hasonló időszakra vonatkozó adatai szerint a tanulók szüleinek 30 százaléka volt tanító, 15-15 százaléka kisbirtokos, iparos, kereskedő, a fennmaradó rész ún. egyéb foglalkozású (altiszt, napszámos stb.) gyereke volt.¹³

Országos áttekintést kaphatunk a 2. sz. tábla adataiból. Kiviláglik, hogy a tanító- és a tanítónőjelöltek származása között igen jelentős eltérések alakultak ki.

A jelentősebbnek mondható kategóriák közül csak a tanító és tanár, valamint a kereskedelmi és közlekedési vállalkozók szülei képviseltették magukat közel azonos arányban mindkét nemnél. Ez a kimutatás is igazolja, hogy a szakmában a belső utánpótlás számottevő tényező volt.

¹¹ A nem részletezett 1845/46. évi adatokban az 53 beiratkozott között 6 jobbágyivadék szerepelt, de napszámos, cseléd, zsellér gyerekeivel nem találkoztam

¹² Balog István: A paraszti művelődés In A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. II. 544-45. o. Bp. 1965. Akadémiai kiadó - A szerző megjegyzi, hogy a növendékek között elég magas a legszegényebb (cseléd és napszámos) rétegekből származók aránya, de erre vonatkozóan tételes adatokat nem közöl.

¹³ A Csurgói Tanítóképző Intézet története Csurgó 1928.

2. sz. tábla A tanítóképzők osztályvizsgát tett tanulóinak százalékos megoszlása 1907/1908-ban¹⁴

Szülők foglalkozása	Tanítóképzőkben	Tanítónőképzőkben
Birtokos és bérlő	21,4	7,2
Egyéb őstermelő	0,4	0,4
Gazdasági tisztviselők	1,8	2,1
Napszámos, cseléd	4,4	0,7
Iparos, bányavállalkozó	18,4	10,9
Bányászati ipari tisztviselő	0,4	1,4
Előmunkás, munkás	4,0	1,4
Kereskedő, közlekedési vállalkozó	3,5	4,0
Kereskedő, közlekedési tisztviselő	1,6	7,2
Altiszt, szolga	4,6	3,2
Köztisztviselők	4,2	15,1
Papok	2,8	3,5
Tanár, tanító	16,9	15,2
Más értelmiségi	0,6	4,8
Közhivatali altiszt	2,6	0,8
Katonatiszt	0,1	1,0
Katona-altiszt	0,1	0,4
Magánzó, nyugdíjas, háztulajdonos	9,5	15,8
Ismeretlen foglalkozású	2,8	3,1
Árvaházi, zárdai növendék	0,1	0,7
Saját keresettel bíró	0,6	0,2

A foglalkozásokon belül igen jelentős volt a különböző paraszti kategóriák, vállalkozók, hivatalnokok képviselete. Az adatok arra vallanak, hogy a *fiúk* közül akkoriban elsősorban a birtokosok, bérlők, ipari és bányavállalkozók, munkások, altisztek gyerekei voltak jelen, legalábbis nagyobb arányban képviseltették magukat a pályán, mint a lányok esetében.

A lányok szülei ezzel szemben elsősorban köztisztviselők, kereskedelmi és közlekedési tisztviselők, magánzók és nyugdíjasok, továbbá más szellemi foglalkozású kategóriák reprezentánsai voltak, körükben sokkal szerényebb volt a birtokosok, bérlők és a munkások részesedése.

Bizonyos kivételekkel ugyan, de megállapítható, hogy a napszámosok, altisztek, cselédek gyerekei igen szerény mértékben képviseltették magukat a pályán. Ez alól némi kivétel a fiúk esetében mutatkozott.

Az adatok összevethetők a gimnáziumba járók korabeli mutatóival.¹⁵ A gimnáziumok adatait összegző 1912/13. évi statisztika ugyan más kategóriákat is tartalmaz, de bizonyos összevetésekre mégis alkalmat kínál. Esetünkben szerényebb a papok, tanárok, tanítók (11 %), a munkások (2 %), bánya és gyártulajdonosok (12,64 %) és a napszámosok (0,46 %) képviselete. Nagyobb viszont a más szellemi foglalkozásúak (7,59 %), valamint a kis és nagykereskedők jelenléte (10,5 %). A két kategória között nincs lényeges eltérés a földbirtokosok és parasztagdák (17 %) és a hivatalnokok (6,04 %) terén. Az, hogy a tanítóképző a „szegények egyeteme” lett volna, ebben az összefüggésben sem igazolható.

¹⁴ Magyar statisztikai Közlemények 31. kötet Bp. 1913.

¹⁵ Magyar statisztikai Közlemények 31. kötet Bp. 1913.

A korábbiakhoz hasonló tendenciák érvényesültek a két világháború közötti időszakban. A szegedi tanítóképzőben 1928/29-ben a tanulók összetételében a szellemi foglalkozásúak gyerekei voltak többségben (34,1 %). Őket az őstermelők (21 %), az altisztek és nyugdíjasok (16 %), az ipari, kereskedelmi tisztviselők (15 %), majd a kereskedők és iparosok gyerekei követték (12 %). Munkásgyerekek 0,9 %-ban voltak jelen ebben a tanévben.¹⁶

Az esztergomi tanítóképzőből közölt adatok valószínűleg több vonatkozásban eltérnek az országostól.¹⁷ (3. sz. tábla) Az egyházi képző magas tandíja minden bizonnyal sok olyan gyermeket tartott távol, akinek szülei nem voltak képesek ennek megfizetésére. Itt pl. a 20-as években az internátusban lakók számára 500 pengő volt az éves tandíj, melyet további 96 pengővel kellett megtoldani mosatás vagy éppen német nyelvtanulás címén. További 210 pengőt kellett fizetni azokért a gyerekekért, akiket angolra, franciára, vagy zenére is beíratottak. Ezzel együtt az esztergomi képző nem egy szűk elit, hanem mindenekelőtt a középosztály különböző rétegeiből érkezettek gyerekeinek tanulására teremtett lehetőséget. Némileg a korszak politikai törekvései is tükröződnek és visszaigazolódnak abban, hogy a tisztviselők, kisiparosok és a magasabb végzettségűek gyerekei adták az ott tanuló lányok felét, sőt arányuk a két időszak között emelkedett.

3. sz. tábla *Az esztergomi tanítóképző növendékeinek rekrutációja %-ban*

Szülők foglalkozása	1930/31	1941/42
Birtokos és bérlő	10,7	6,7
Egyéb önálló őstermelő	1,9	0,5
Ipari, gazdasági, közlekedési, kereskedelmi tisztviselő	14,5	15,6
Tisztviselő	7,0	13,4
Napszámos	1,8	1,1
Iparos	15,4	19,4
Nagyiparos	0,5	-
Segéd munkás	1,4	4,4
Kereskedő	4,7	4,4
Nagykereskedő	0,5	-
Kereskedelmi alkalmazott	2,3	-
Közlekedési segéd munkás	3,3	5,6
Pap, tanár, tanító	14,0	12,3
Más értelmiségi	2,8	7,8
Altiszt, hivatal szolga	5,1	3,9
Katonatiszt	2,8	1,1
Nyugdíjas	8,4	2,2
Tökés, járadékos háztulajdonos	0,5	1,1
Egyéb foglalkozású	2,4	0,5

1945 után előtérbe került a korábban szinte kirekesztett gyerekek tanulása, sok olyan formát szerveztek, amely felnőttek bekapcsolódását tette lehetővé (dolgozók tanítóképzői, tájtanító-képzők). Ezeket országszerte, szinte járasonként megszervezték, nagyon sokan végzettséget is szereztek, de tételes kimutatás nincs a résztvevők számáról. Emellett ugyancsak Esztergomból

¹⁶ Sárközi István: Az ellenforradalmi rendszer népiskola-politikája Magyarországon Bp. 1980. Akadémiai kiadó 188. o.

¹⁷ Gábris József: Mozaikok az esztergomi nevelőképzés történetéből Esztergom 1988.78-82. o.

vannak adataink arra, hogy a változások üteme ugyancsak mérsékelt volt.¹⁸ Ez a tanulók szociális összetételében ennyit jelentett, hogy 1946/47-ben a kisiparosok, az ipari, bányászati szakmunkások és az altisztek gyerekei tették ki a tanulók több mint felét. Szerényebb lett a papok, tanárok, tanítók (11,1 %) és az egyéb értelmiségiek (4,0 %) képviselete. Szinte eltűntek a korábban vezető szerepet betöltő különféle tisztviselők gyerekei, elvélve viszont akadt még két 20-1000 holddal rendelkező birtokos és egy nagykereskedő a szülők között.

Az alkalmazás mobilizáló elemei, avagy a megrendelő kívánságai.

A múlt század közepéig, utolsó harmadáig a kérdés meglehetősen egyértelműen fogalmazódott meg: bármilyen közösség urat, illetve férfit akart látni a katedrán. Nőt addig legfeljebb feleségként, vagy ebbéli minőségében helyettesként fogadtak el.

A századfordulótól fokról-fokra változott a kép. Urbanizáltabb környezetben gyorsabban haladt a tanítónők alkalmazása, mint ott, ahol ez kevésbé érvényesült. Végeredményben a pálya nemek szerinti determinációja 1945-ig, sőt helyenként az 1950-es 60-as évtizedfordulóig fennmaradt.¹⁹

A tanítónak menő fiúk számára a pálya egyre szűkülő mértékben, mindinkább a kisebb településekre, falukra, tanyákra vonatkoztathatóan, de az ötvenes-hatvanas évtizedfordulóig előre lépést, kiemelkedést, „úri foglalkozás” elérését jelentette. A tanító mégiscsak nadrágos embernek számított, többnyire nem végzett fizikai munkát, napszámot, cselédet, gyermekeihez pesztrát fogadott. A tanítói illetményföldek nagysága akkora volt, hogy azon már gazdálkodni kellett. Hajóson 20-25 hold földje is lehetett a tanítónak, de a csereháti Csenyété tanítójának illetményföldje is elérte a 20 holdat. Olyan tanítóról nem szereztem értesülést, aki a tanításból gazdagodott meg, de olyat annál többet, aki gazdálkodásából kisebb nagyobb vagyona tette szert.

Ehhez nyújt további adalékot múlt század végéről származó, októberben keltezett levél a következőkkel fordul a nagyságos tanfelügyelő úrhoz: *„Anyagi körülményeim olyanok, hogy új állomásomat azonnal el nem foglalhatom, amennyiben itt egy pár marhám és termésem van. A betakarítással igen sietek, de azért a legnagyobb igyekezetem is pár heti időt vesz igénybe... Hogy ne kelljen holmimat potom áron elpreidálnom, ami tetemes káromat okozná, alázattal kérem Nagyságodat, kegyeskedjék nekem e hó 25-ig szabadságot engedélyezni.”*²⁰

K. G. nyugdíjas tanító visszaemlékezéseiben a következő életstratégiát tükrözik. A lévai képző elvégzése után módosabb dunántúli falvakat választott, s 8-10 év után összegyűjtött annyi pénzt, hogy családjával Sopronba költözhessen. 1924-ben nászútra Balatonlellére mentek, ahol a Katolikus Tanítók Egyesületének üdülőjébe kaptak kéthetes beutalót. Négyszobás búzsáki lakásához járandóságként 18 hold föld, 3 hold belsőség, 24 köbméter tűzifa, 50 mázsa gabona, borjárandóság és 1000 pengő készpénz társult. Ő rögzítette beszámolójában azt a tényt, miszerint többnyire „a balkéz tanított”, ami jelzi, hogy a tanítók egzisztenciájuk biztosítására (is) koncentráltak.

¹⁸ Gábris J. 1988. 78.

¹⁹ Mindez településtípusonként jelentős eltérést mutat. Budapesten már a századfordulón 50 százalék körül járt a nők aránya, mely a következő évtizedekben fokozatosan emelkedett. Ezzel szemben falun sokkal tovább megmaradt a tanító foglalkozás férfi foglalkozásnak. Pl. a bodrogi Semjén 1966-ban pályakezdő tanítóját még mindig „tanító úr”-ként titulálták.

²⁰ Sátoraljaújhely, Zempléni Levéltár Javadalmi iratok 16.

Az alföldi, járszági tanyai tanítók többsége előbb-utóbb belterületi, városi házat vett magának, ahová - ha előbb nem - öregkorára behúzódott.

Mások a párválasztás terén igyekeztek képzettségüket érvényesíteni. Ilyen stratégia a járszentandrásiaké, akik közül többen módosabb lányt vettek feleségül. Ők egzisztenciálisan gyarapodtak és számos előnyös pozíciót szereztek maguknak. Volt, aki hosszú évekig volt tanácselnök-helyettes, másukuk ÁFÉSZ igazgatósági tag, megint más feleségének VB titkári funkcióját egészítette ki a községi párttitkár szerep betöltésével.

Merőben eltérő a tanítónők helyzete. A társadalom velük szemben csak az emancipáció térhódításával lett valamelyest „engedékenyebb”. Az első, sok helyen ugyancsak idegenül fogadott, kisasszonyozott tanítónőket a múlt század közepe táján, utolsó harmadában alkalmazták.²¹ Mindez azzal párhuzamosan történt, ahogy a nők első, még név szerint feljegyzett előfutárok után egyre nagyobb számban jelentek meg a közép és felsőoktatási intézmények, köztük a tanítónő-képezdek padjaiban.

A tanulni vágyók motívumai meglehetősen eltérőek voltak. Tényszerűen és tételesen nem pontosan részletezhető, de a tanítónők tekintélyes hányada vagy többsége eleve tisztában volt azzal, hogy nem fog katedrára lépni, vagy csak egy jól körülhatárolt időtartamot tölthet el ott.

A pályázatokon - egyéb vizsgálataim tanúsága szerint - mindig előnyben részesítették a férfiakat. Hajóson még a 30-as években is kikötötték egyes álláspályázatoknál, hogy azokra csak férfiakat várnak. A pályára lépő tanítónővel szemben íratlan törvényként fogalmazódott meg: férjhez menéséig, első gyereke megszületéséig maradhatott a katedrán, utána „nem illett mástól elvennie” az álláshelyet. Mindez már a századforduló időszakában is jellemző, de még inkább azzá vált a két világháború között, amikor a tanítónők elhelyezkedése szinte reménytelenné vált. Ez a gyakorlat - számtalan vitás eset bizonyítja - a múlt század végétől az ötvenes évekig, a nők tömeges munkába állásáig terjed. Volt, aki ellenszegülve Wlassics Gyula kultuszminiszterhez fordult, mást a plébános nézett ki a testületből, legtöbben azonban feladták a pályájukat.

A nők alkalmazása gyakorta nem is annyira az álláshiányon múlott, hanem sokkal inkább származásukon. Falun, tanyán még a legállásinségesebb időszakban is akadt hely, de az előző fejezetben taglalt származási adatokból következően a tanítónők igen kis hányada vállalta ezt a számára merőben idegen, mostoha környezetet. Bródy Sándor vagy Juhász Gyula alakjai kétségtelenül érdekes figurák, de az oklevelet szerzett tanítónők - a rendieket leszámítva - nem vállalták az efféle idegen környezet megpróbáltatásait. Akik mégis erre vállalkoztak, azok elsősorban családjukkal kerültek sokszor a kitagadásig menő konfliktusba, de az sem mellékes, hogy rontottak férjhezmenési esélyükön. Esetenként pedig éppen vőlegényeik, férjeik miatt nem vállalták a tanítást.

Merőben másként alakult a helyzet 1945, illetve 1948 után, amikor néhány évtizeden belül hovatovább női foglalkozássá vált a tanítótság. Ennek előzményeként érdemes megjegyezni, hogy a nők alkalmazásában a két háború igen jelentős változásokat eredményezett. A fővárost leszámítva jelentősebb számú nő csak az első világháború időszaka alatt került a katedrára. Ebben azonban akkoriban még bizonyos mértékig ideiglenes jelleg érvényesült, inkább helyettesítettek, mintsem véglegesítették magukat. Legalábbis a háború következményeként végbement felfutás a békeévekben jelentősen mérséklődött.²² Hasonló folyamat játszódott le a második világháború időszakában és az azt követő években, de akkora már állandósult a

²¹ Gábris J. 1988. 78.

²² 191.

tanítónők magas arányú jelenléte. Bizonyos hányaduk programjában azonban a tanítás eredetileg még ekkor sem szerepelt egész életre szóló programként. Elődjeikhez hasonlóan legalábbis eredetileg azt tervezték, hogy gyerekeik iskoláskorában nem állnak katedrára. Példa erre a negyvenes évek végén Jászladányban pályakezdőként működő ifjú tanító és felesége. Ők a korábbi szokásoknak megfelelően gondolkodtak. Fiúk megszületése után pesztonkát alkalmazták, és csak a későbbiek folyamán döntöttek a feleség munkába való visszatérése mellett.

A továbbiakban a pálya mind vonzóbbá vált a nők számára. A kedvező munkaidő-beosztás, a többhónapos szünetek következtében fennmaradó időhányad viszonylag jól egyeztethető a háztartási munkával, sőt faluhelyen még a háztájival is. Felemás módon, de a nők számára tette vonzóbbá a pályát az iskolakörzetesítés is, amely a számukra korábban sem vonzó kisközségi és tanyai iskolákat felszámolta. Ugyanott ahol a legutolsó tanítók többnyire férfiak, vagy házaspárok voltak.

A férfiak kiszorulásának magyarázatai sokrétűek. Számukra 1948-as iskolaállamosítás után az elmaradó kántori illetmények jelentős kiesést jelentettek. Többüknek el kellett hagyni a kántori lakást, vagy ami helyette adódott az sokkal szerényebb lett. A hasonló címen járó illetményföld megvonásával falun szintén nagyot veszített presztízsből a pálya. Ennek 1959-61-es tsszervezés utáni visszaállítása már alig volt több egy szépségtapasznál. Csökkentette a pálya vonzerejét a vezénylezés elhelyezkedés, amikor - a korábbiakkal ellentétben - kevésbé választ-hatták meg álláshelyeiket, sőt mi több abban sem lehettek biztosak, hogy egy-egy helyen tartósan megmaradhatnak. S mivel a „tanító bácsi” hovatovább afféle csodabogár lett, a férfiak nemhogy vonzódtak a pályához, hanem inkább elfordultak attól.²³ Jellemző, hogy tölem, mint főiskolán többször kérdezték hitetlenkedve, hogy tényleg tanulnak fiúk is? - A férfiak szinte teljes mértékű kiszorulásához bizonyos mértékig képzésbeli tényezők is hozzájárultak, melyeket másutt részletezek.

Egy a mobilitásra is irányuló vizsgálat tapasztalatai

1986 és 1990 között többszáz tanító élet és munkaútját vettük fel, közülük 158 mobilitásának legfontosabb adatait sikerült rögzíteni.²⁴

4. sz. tábla A mobilitásvizsgálatban résztvevők adatai

	Szám	%
Összes megkérdezett	158	100
Férfi	54	34,2
Nő	104	65,8
Falusiak	114	72,2
Városiak	44	27,8

²³. A tanítóképző intézetek hallgatóinak száma:

Év	Összes	Közülük férfi
1960	1687	407
1965	3445	486
1970	3487	380
1985	9604	1258

²⁴. A felvételekbe bevontak életkora 52 és 83 év között mozgott, területi elhelyezkedés szerint az ország keleti felére vonatkoztatható. Az utóbbi annyit jelent, hogy a megkérdezettek elsősorban Szolnok, Heves, Nógrád és Békés megyékben születtek, működtek illetve vonultak nyugállományba.

Az összes megkérdezettből:

	Szám	%
Paraszt, földműves ²⁵	45	28,5
Iparos, kereskedő ²⁶	32	20,1
Munkás ²⁷	31	19,6
Alkalmazott ²⁸	22	13,9
Értelmiségi ²⁹	28	17,7

²⁵ Példák a paraszt illetve földműves kategóriára:

Szüleim gazdálkodók voltak, s a 20 hold földből nehézkesen nevelték fel négy gyermeküket. Megviseltek bennünket a háborús évek, az adó és a beszolgáltatás. Tanítóm nőgatására szüleim beíratlak polgárba. Rokonaim anyagi támogatásával iratkozhattam be a Szent Orsolya rendi képzőbe Budapestre. (64 éves szécsényi tanítónő)

Szüleim földművesek voltak, 7 holdon gazdálkodtak. Édesapám egy időben terményraktárosságot is vállalt, ami fontos kiegészítő jövedelmet jelentett különösen a tanítatás szempontjából. (52 éves szarvasgedei tanító)

²⁶ A kategória néhány jellemzője:

Apám meglepődve fogadta, hogy tanító akarok lenni. Fölvételem nem sikerült. Beszegődtem apám szabóműhelyébe inasnak, amit néhány hónap elteltével otthagytam, mert mindenképpen tanító akartam lenni. (74 éves ecsédi tanító)

Édesapám malomtulajdonos volt, emellett földjük is volt jócskán, kulákká minősítették őket. (73 éves tanítónő Jászberény)

A szüleinek volt egy kis boltja, ahova nagyon sok gyerek bejárt. Tulajdonképpen itt szerette meg a gyerekeket, és itt döntötte el, hogy tanítónő lesz. (59 éves kunhegyesi tanítónő)

Édesapám német származású, nagyszüleimnek még német volt az anyanyelve. Apám Soroksáron asztalosmesterként dolgozott, nagyon jó kisiparos volt, 6 segéddel dolgozott. Hárman vagyunk testvérek. Húgom a Magyar Rádió zenei rovatánál dolgozik, bátyám a Hűtőgépgyárban volt csoportvezető. (57 éves jászberényi tanítónő)

²⁷ Munkás:

Édesapám géplakatos, cséplőgéptulajdonos, igazi falusi ezermester volt. (60 éves salgótarjáni tanítónő)

1930-ban születtem, amikor apámnak, aki kerékgyártósegéd volt nem volt állása. Egy szoba-konyhas lakásban laktunk az anyai nagyapámnál. (57 salgótarjáni tanítónő)

²⁸ Alkalmazott

Édesapám tisztviselő volt, édesanyám háztartásbeli. Nyolcan voltunk testvérek, hetünket neveltek fel szerény anyagi körülmények között a szüleink. (54 éves nógrádmegyeri tanító)

Szüleim nem számítottak nagyon jómódú embereknek, de mindenképpen megfelelő képzést szerettek volna biztosítani számomra. (58 éves tótkomlói tanítónő)

Újpesten születtem. Édesanyám a BESZKÁRT tisztje volt, édesanyám tanítói képesítéssel rendelkezett, de az alacsony fizetés miatt MÁV tiszt lett. (62 éves salgótarjáni tanítónő)

Édesapám telekkönyvvezető volt. Jászapátin laktunk, édesanyám 1918-ban meghalt. Ezután sem éltünk szűkösen, mert nagyapámék birtokán minden megtermett. (79 éves szolnoki tanítónő)

²⁹ Értelmiségi

Szüleim kívánságára tanulmányaimat megszakítottam és Ausztriába mentem nyelvtanulás miatt. (70 éves, nyugdíjas csécei tanítónő)

Édesapám református lelkész, ami egész fiatalságomra rányomta bélyegét. Ezért nem vettek fel a főiskolára. (54 éves kunmadarasi tanítónő)

Az értelmiségiek közül tanító	18	64,2
Házastársa tanító	62	41,3
Gyermeke tanító	34	22,7
Nem kötött házasságot	8	5,0

Falusi³⁰ 114 72,2

Adataink mintegy megerősítik a más forrásból nyerteket. Az iparosok, kereskedők, parasztok és munkások gyerekei számára a felfelé mobilitás lényeges eszköze volt a tanítói pálya. Különösen vonatkoztatható ez a lányokra.³¹ A jegyzetekben közölt szemelvények is jelzik, hogy az e rétegekből származók gyerekei a gazdákból, a szakmunkásokból és az önálló egzisztenciájú iparosok ivadékaiból kerültek ki. Tehát az elszegényedett, elesettebb csoportok gyerekeit nemigen fogadta be a pálya.

Az alkalmazotti és az értelmiségi kategória körében mindenképpen határozottabban fogalmazódott meg a gyerekek taníttatásának igénye. Erre a viszonylag a legkönnyebben elérhető, legkézenfekvőbb megoldást a tanítóképző jelentette. Méginkább vonatkoztatható mindez a tanítók pedagógussá lett gyerekeire, akik meglehetősen nagy számban választották a pályát. Emellett azonban az is rögzíthető, hogy a tanító-házastársak aránya sokkal jelentősebb, mint az utódok pályán maradása.

A vizsgált személyek térbeli mobilitása is karakteres vonásokat mutat. A falu vagy a tanya sokak életében jelentette az első munkahelyet, melyet a pályára kerülés, a lakásmegoldás vagy éppen az anyagi gyarapodás érdekében „első lépcsőként” nem kevesen vállaltak. Nagyon sokan azonban az első adandó alkalommal feladták ezt az állomáshelyüket és nagyobb településre, urbanizáltabb helyre tették át székhelyüket. Hasonló törekvéseket jelez a tanyasi, falusi tanítók ismertetett belterületi és városi lakásvásárlása is. Ezzel ellentétes megoldásokkal szinte csak akkor találkoztunk, ha válás, vagy egyéb rendhagyó események következtében kényszerültek kisebb, előnytelenebb állomáshelyre.

A térbeli mobilitást politikai tényezők is befolyásolták. Az első világháborút követő impérium és határváltozások még elsősorban a megkérdezett tanítók szülei életét befolyásolta, bár alanyaink számára sem volt jelentéktelen. A bécsi döntéseket követően sokan végeztek a képzőt, majd tevékenykedtek néhány évig a mai országhatárokon kívüli területeken, de néhány év múltán el kellett hagyni állásukat.³² Az ötvenes évek vezényléses elhelyezkedési szisztémája szerint a legtöbben eredeti lakóhelyüktől ugyancsak távoli helyekre kényszerültek. (Pápa környékéről Nógrádba, a fővárosból Szolnok és Heves megyei falvakba.) Közülük a legtöbben

Édesapám a malomszövetkezet főkönyvelője volt 1931-ig. Utána öt évig állás nélkül maradt. Édesanyámmal együtt megtanulták az ismert kézicsomózású szőnyegszövést. 1936-tól édesapám könyvelőként dolgozott 1944-ig, majd katonaság és fogság következett. Utána nyugdíjazásáig a megalakult szőnyegszövő szövetkezet elnöke lett. (62 éves békésszentandrasi tanítónő)

³⁰. A település szerinti kategorizálás elsősorban az aktív működés időszakára vonatkozik. A falusi és a tanyai működést azonosnak vettem. A városi működés az 1989-ben városi címet viselő településeket jelenti, mely esetünkben - néhány kivételtől eltekintve - kis és középvárosokra vonatkoztatható.

³¹. A háború után az lebegett előttünk, hogy olyan foglalkozást nézzünk magunknak, amelyik minél előbb kenyeret ad. Egy nőnek való, tiszta, szép kis foglalkozást kerestünk. (62 éves óföldreáki tanítónő)

³². Erről bővebben: Pethő, 1991. 152-168.

szintén hamar elhagyták első álláshelyüket, de néhányan - házasságkötésük után - megmaradtak ezeken az állomáshelyeken.

A képzés, a végzettség és a mobilitás néhány összefüggése

A tanítóképzők másfajta gyakorlatorientált képzési formákhoz hasonlóan (akadémiák, főreáliskolák) meghúzódtak a főgimnáziumok, gimnáziumok és egyetemek árnyékában. Az utóbbiak részéről általában egyfajta lenézés, a tanítóképzőkben folyó tevékenység alá- illetve lebecsülése, sőt megkérdőjelezése nyilvánult meg. A tanítóképzők 1945-ig nem adtak érettségit, az ott szerzett végzettség a többség számára egyszer s mindenkorra lezárta a tanulást.³³ A gyakorlati orientáció a képzésbe is beépült, (méhészkedést, selyemhernyó-tenyésztést, gazdálkodási ismereteket, kézimunkát, kántori ismereteket oktattak) ami elősegítette a tanító alkalmazkodását.³⁴ Emellett nem egy esetben hozzájárult, hogy gyakorlati tevékenység felé orientálódott a tanító. (kereskedelem, állattartás, divat)³⁵

A negyvenes évek végéig a tanítóképzőt végzetek számára - az ismertetett módon elérhető - tanítóképző intézeti tanári cím megszerzése jelentette a legnagyobb karriert. Érdekességképpen megjegyzem, hogy bizonyos tudományágakban s ezek közül jelesül éppen a néprajz és nyelvtudományban, több tanítói végzettségű, illetve tanítóképző intézeti tanár nevét tartja számon a tudománytörténet.³⁶

1945 után formai tekintetben számos, lényegesnek tűnő változás következett. Előbb a tanítóképzőt és a gimnáziumokat egyenrangúvá tették, majd a tanítóképzőket felsőfokú intézetté, sőt diplomát adó főiskolává nyilvánították. Az ezzel párhuzamosan hozott iskolaszervezési intézkedések viszont részben korlátozták a tanítók hatókörét. Az 1945-ig fennállt hatosztályos népiskola helyett a nyolcosztályos általános iskolát vezették be, ahol csak az alsó tagozat négy osztályában volt már szükség tanítókra, a felsőben pedig tanárookra. Ez a változás némi presztízavesztéssel is járt, amit tovább fokozott a szakmaiság elismerésének csökkenése. Az ötvenes években még szórványosan, a hatvanas évektől tömegméréteken alkalmaztak képesítés nélküli tanítókat, akiknek többsége gyorsdiplomásként, levelező úton folytatta, illetve fejezte be tanulmányait.³⁷ (Hasonló méretű levelező képzésre csak a közigazgatás területén volt példa.)

³³. Többnyire csak néhány növendék számára adatott meg a főiskolai, illetve egyetemi jellegű képzésben való részvétel az un. Apponyi Kollégiumban. A képesítő vizsga letétele után a legjobb előmenetelű növendékek számára lehetővé vált a Polgári Iskolai Tanárképző, majd ezt követően félig egyetemi, félig főiskolai jellegű Az Apponyi kollégium elvégzése. Mellettük voltak olyan Apponyi kollégisták is, akik a Képzőművészeti, ill. Zeneművészeti Főiskola hallgatói voltak. Az Apponyi kollégisták a tanítóképzők tanár-utánpótlását képezték.

³⁴. A gazdálkodási, mezőgazdasági ismeretek oktatása csak a második tétesz-szervezést követően, a hatvanas években szorult ki a tanítóképzőkből azzal a jelszóval, hogy a „nagyüzem szakszerű” gazdálkodása mellett nincs jogosultsága a „laikus kisüzemnek”.

³⁵. A tanítók gazdálkodására utal az a tény is, hogy a negyvenes-ötvenes években sokukat kulákkán minősítették - G. J. győri tanítóképző főiskolai tanár adata, melyet egyéb tapasztalataim is megerősítenek.

³⁶. A teljesség igénye nélkül: Domonkos Pál Péter, Ecsedi István, Gönczi Ferenc, Ujszászy Kálmán

³⁷. A képesítés nélkül tanító, esti és levelező tagozatos hallgatók számának alakulása:

1960	289
1975	2919
1980	3250
1987	4131

Az ötvenes-hatvanas évektől kezdve mindinkább megváltozott a tanítóképzők összetétele, bár a tényleges átalakulások lemerése meglehetősen problematikus. A statisztikák mindinkább megbízhatatlanokká váltak, vagy olyan adatokat szerepeltettek, melyek nem vagy nehezen hasonlíthatók össze a korábbiakkal. Példa erre a munkás kategória alakulása. Az ötvenes években ktsz taggá lett kisiparos gyereke automatikusan munkássá lépett elő, de ha nem tette ezt, akkor jobbik esetben egyéb kategóriájúvá minősítették. Nem kevésbé problematikus a paraszti származás fogalma, ami a hatvanas évek elejétől kezdve vált mindinkább megfoghatatlanná. A hetvenes évektől kezdve előtérbe került a fizikai dolgozók gyerekeinek kategóriája, amely nem kevésbé értelmezhetetlen fogalom. Például a budapesti tanítóképzőben 1960/61-től 1983/84-ig jegyzett adatok szerint e kategória aránya 52,4 százalékról 31,5-re zsugorodott.³⁸ Végeredményben csak a hatvanas évek első öt évében volt az 50 százalék közelében, utána fokozatosan 30-35 százalék között mozgott. S míg a politika mindinkább a mutatószám „teljesítését” favorizálta, egyre kisebb jelentőségű lett az, hogy a tanítók, tanárok és más értelmiségiek gyerekei milyen képviselőket kaptak a képzőben.

Tanítói karrier 1945 után

A tanítóképzők által adott oklevelek fogadtatása, illetve elfogadása nagyon különböző módon történt. 1945-ig ez a jogosítvány elemi iskolai tanításra szólt, bár a nehezebben betölthető álláshelyeken mindig akadt példa arra, hogy más területről átruccantak kerültek a katedrára. (kivetkőzött teológusok, katonák, stb.) 1948 után, amikor az egyetemi végzettség és a doktori címek jó néhány esetben éppenséggel hátránnyá váltak, akkor a korábban még érettségivel sem egyenrangúsított tanítói végzettség felértékelődött. Meglehetősen szépszámu, nem kis ívelésű karrier mutatja, a tanítói oklevél igen jó ajánlólevélnek minősült. A Kárpátalján tanítóskodó Ilku Pál előbb a honvédségnél vitte a politikai főcsoportfőnöki tisztig, majd egészen a művelődési miniszterségig vitte. A művelődési minisztérium 1948 előtt jogászokkal teli szakapparátusában azt követően az osztályvezetői és főosztályvezetői címek elnyerésénél „jó pontnak” számított a tanítóképzős vagy tanítói előélet.³⁹

A művelődésügy és a honvédség (valamint más fegyveres erők) mellett a legkülönbözőbb szintű tanácsokban valamint a pártbizottságokon alkalmazták őket előszeretettel sokszor nem kis beosztásokban.⁴⁰ A kolozsvári tanítóképző egykori növendéke Cséteri Lajos jól pozícionált szakszervezeti és pártfunkciók betöltése után évekig volt az Elnöki Tanács titkára. Még jelentősebb pozícióra tett szert a szegedi tanítónőképző egykori növendéke Benke Valéria. Ő

Az esti és levelező tagozaton tanulók száma a nyolcvanas években elérte a nappali tagozaton tanulók 70-85 %-át. Az így tanulók ugyanannyi ideig - három évig - tanulnak, Bíbó után nyugodtan minősíthetők gyorsdiplomásoknak.

³⁸. A Budapesti Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1980-81. -1983-84. Bp. 1984. 127.

³⁹. Pl. H. M. művelődési miniszterhelyettes, majd kerületi párttitkár volt. Az egri tanítóképző növendéke G. J. mindössze egy évig tanított Karancsságon, 1972-től az MSZMP Nógrád megyei első titkáráként tevékenykedett. B. L. karcagi tanítót a kor szokásainak megfelelően kiemlék, 1957-ben a személyzeti főosztály vezetője volt, majd 1960-ban a Budapesti Tanítóképző igazgatója, illetve főigazgatója lett. - M. S. akit a mezőhegyesi gazdaság alkalmazott tanítóként a tanácsok megalakulása után Csongrád megye művelődési osztályának élére került, majd a minisztériumba, ahol a hetvenes évek közepéig osztályvezetőként dolgozott, majd „felfelé bukkant” és az OPI főigazgatója lett.

⁴⁰. Néhány a hatvanas években végzett jászberényi növendék példája:

Sz. K. a képző elvégzése után rövid ideig tanított, majd megyei úttörőtitkár, később pedig csoportvezető lett a Megyei Tanácsnál. Ezt követően a Megyei Művelődési Központ igazgatójává nevezték ki.

többek között rádióelnöki, művelődési miniszteri, majd hosszú évekig igen nagy befolyást jelentő PB tagságot töltött be. Két tanítói végzettségű és gyakorlatú fővárosi funkcionárius (Farkasinszky Lajos és Jassó Mihály) példája arra utal, hogy az effajta karrierekre az ún. rendszerváltás küszöbéig lehetőség volt.⁴¹

A tanítóképző képesítővizsgájának érettségivel való egyenrangúsítása *másirányban is nyitottabbá* tette a pályát. Szépszámmal vannak, akik a tanítói oklevelük birtokában egyetemeken folytatták tanulmányaikat, majd így futottak be szintén nem kisívű karriert.⁴² Elsősorban az ötvenes-hatvanas évek jellemzője, amikor a tanítók akár a gazdaságirányítás területeire is bekerülhettek: termelőszövetkezeti elnökök, ktsz-k, vállalatok vezetői lettek.

A karrier mellett a pálya 1945 utáni története traumáktól sem mentes. A második világháború éveiben nagyon sok tanító harcolt a fronton, nem kevesen hadifogságba kerültek. Közülük kétségkívül kevesebb fizikai megpróbáltatásban volt része a nyugati, amerikai fogságba kerülteknek, mint az orosz lágerekből hazatérőknek.⁴³ Sokféle módon befolyásolta a karrierket 1956-os szereplésük. Nagyon sok helyen ők szavalták el a nemzeti dalt, vezetői, tagjai lettek a forradalmi bizottságnak, ettől is többen tevékenykedtek nemzetőrként. Részvételük megítélése meglehetősen különböző: a pálya kényszerű feladásától, a kisebb dorgáláson át a történetek feletti elnézésig terjed.⁴⁴

A múlt század második felében még szinte kizárólag biztos egzisztenciális háttérű, bozontos szakállú férfiak által uralt foglalkozás jól érzékelhető változásokat futott be az utóbbi másfélszáz évben. A pálya nagyszámmal szívta fel a középosztálybeliek és az alsó középosztálybeliek fiait, majd egyre inkább csak a lányait. A tanítóság állandósult eleme lett a lehetőségekhez való nagyfokú alkalmazkodás, azok meglovagolása, kihasználása vagyis egyfajta praktikus életvezetés. A tanítóságba való belépés, a pálya művelése, komoly esélyt jelentett az előrelépésre, a középosztályi lét megteremtésére.

Az utóbbi négy-öt évtizedben ebből sok minden megmaradt, a pálya a diplomások közé való bejutás egyik, viszonylag könnyen és tömegesen elérhető eszközévé vált. A tanítói képzettség egyidejűleg ható át-, fel- és leértékelődése azonban meglehetősen összezavarta a képet.

L. B. falun tanítóskodott és népművelősködött. A tiszatenyői általános iskola igazgatóhelyettesi beosztásából emelték ki a Megyei Tanács osztályvezető-helyettesi beosztásába. Onnan a nyolcvanas évek elején a fénykorát élő Szigligeti Színházba került igazgatónak, majd a nyolcvanas évek közepén Szolnok város tanácsának elnökhelyettese lett.

B. I. falusi tanítóskodás után a Járási, majd a Megyei Pártbizottságra került, majd annak megszűnte előtt a megyei újság szerkesztőjévé lépett elő.

⁴¹ F. L. a Fővárosi Tanács elnökhelyettese, J. M. a budapesti Pártbizottság első titkára volt.

⁴² Pl. a sárospataki tanítóképző két egykori növendéke Cs. E. és H. I. a Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát. Az előbbi az egyetemi tanári cím megszerzése mellett a rektorságig vitte, míg az utóbbi politikai karriert futott be, melynek csúcspontja a miniszterelnökhelyettesi cím volt.

⁴³ A jászszentandrászi Jurányi tanító-dinasztia egyik férfitagja csontsoványan került haza, környezete hosszú ideig a jóllakástól igyekezett megóvni a fizikailag teljesen leromlott férfit. Az orosz fogságból hazatérők általános gondja volt, hogy a legszűkebb családi kört leszámítva évekig, évtizedekig nem beszélhették ki magukból a táborokban szerzett élményeiket és szenvedéseiket. Ennek ellenpéldája az a tanító, aki több láger munkáját összefogó parancsnokság komisszára volt, akit hazatérve minisztériumi beosztással jutalmaztak.

⁴⁴ Számos tanító a pálya teljes feladására kényszerült. Sokan voltak akik csak néhány évi, évtizednyi kényszer-szünet után, gyakran nem korábbi állomáshelyükön állhattak csak újra katedrára. Megint mások egy veréssel megúszták, de még többen voltak olyanok akiknek „csak a forradalomban való részvételről nem beszélni” lett a büntetése.

Nemcsak könnyű lett bejutni a pályára, de számos kivételezettnek, illetve elitnek minősülő pozíciókat is el lehetett foglalni ezzel a végzettséggel. Mellettük azonban egy meglehetősen nagy hányad szellemi rutinmunkát, illetve szimpla alkalmazotti tevékenységet végez. Az egykoron sokkal inkább felfele mobilizáló tanítói pálya művelői képzettségük, diplomájának presztízse miatt is mind távolabb kerülnek az előnyösebb pozíciókat elfoglaló középosztálybeli csoportoktól.

Felhasznált irodalom

Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon - Bp. 1982. Gondolat 328. o.

Balog István: A paraszti művelődés - In. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. II. Bp. 1965. Akadémiai kiadó

A Budapesti Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1980-81-től 1983-84-ig Bp. 1984. 148. o.

A Csurgói Tanítóképző Intézet története - Csurgó 1928. 123. o.

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között - Valóság 1976. 4-5. sz.

Gábris József: Mozaikok az esztergomi nevelőképzés történetéből - Esztergom 1988. 98 o.

Heinrich Tuggener: Der Lehrer - EVZ Verlag Zürich 1962. 410. o.

Ilse Gahlings - Elle Moering: Die Volksschullehrerin - Quelle und Meyer Heidelberg 1961. 299. o.

Kiss József: Nők a tanítói pályán - Bp. 1929. 82. o.

Lehrerinnen - Zur Geschichte eines Frauenberufes. Texte aus dem Lehrerinnenalltag - Hrsg. Ilse Brehmer - Urban und Schwarzenberg - München-Wien Baltimore 1980. 418. o.

Pethő László: Tanítók és a társadalom - Bp. 1991. Edukáció kiadó 178. p.

Szakál János: A magyar tanítóképzés története Bp. 1934. 156. o.

Sárközi István: Az ellenforradalmi rendszer népiskola-politikája Magyarországon Bp. 1980. Akadémiai kiadó 267. o.

Ursula Walz: Eselarbeit für Zeisigfütter - Die Geschichte des Lehrers - Atheneaeum Frankfurt am Main 1988. 231. o.

Jászberény kulturális élete a rendszerváltozást követő években

Jászberény speciális helyzetű kisváros, adottságai és lehetőségei ehhez kötődnek.⁴⁵ A mezővárosi jelleg nagymértékben meghatározta az iskolázottság szintjét: a város és környéke a múlt század végén az Alföld legelőnytelenebb iskolázottsági mutatóit produkálta, igen magas volt az iskolázatlanok, az analfabéták részaránya. Ugyanezen tradícióhoz tartozik az a tény, hogy a polgárosultabb, szakmailag képzett rétegek igencsak szűk populációt képeztek. Mindent egybevetve azonban ez a polgárosultabb réteg jelentős teljesítményekre volt képes: megőrzött-átvett elemeket a Német Lovagrend által ide plántált polgárabb értékekből, felépítette a Hármas Kerület impozáns székházát. Később megalapította a gimnáziumot, majd meghívta a Városháza tervezőjének a nagyírú építész Pollack Mihályt. A kis létszámú polgárság és a benne jelentős részt képviselő zsidóság századunkban „tovább építkezett”: újabb iskolákat létesített, élénk egyesületi életet teremtett, életre hívta a helyi sajtót, fürdő- és sportkultúrát honosított meg a Zagyva térségében. Mindebből igen sok elem szorult vissza és torzult el a második világháborút követő években és bizonyos tekintetben az utóbbi évtizedekben. Ugyanakkor az is tény, hogy a hatvanas évektől kibontakozó, megszilárduló életformaváltás újfajta életvitel alapját teremtette meg.

Az utóbbi tény említésével olyan csomóponthoz érkeztünk, melynek közvetlen hatása van a jelen történéseire. A szóban forgó tények nem régebbi eleinkkel és ősapáinkkal történtek, hanem részben azokkal, akik a mai felnőttek többségét alkotják. Ha kézbe vesszük a hatvanas évek népszámlálási adatait, akkor megállapíthatjuk, hogy akkor még minden *negyedik* jászberényi (26,2 %) tanyán élt, ami nagymértékben behatárolta életvitelét, érdeklődését, és kulturális aktivitását. Emellett talán még inkább szemlélteti a változásokat, ha felvillantjuk a lakásviszonyok egykori és mai jellemzőit. (1. sz. tábla)

A bemutatott adatokból mindennél plasztikusabban érzékelhetők azok az életmódbeli változások, melyek az utóbbi három, három és fél évtizedben lezajlottak. A város mai lakossága merőben más életfeltételek között él, merőben más életvitelt, értékeket követ, mint akárcsak egy évtizeddel ezelőtt folytatott. Az adatokból az is kiviláglik, hogy az eltérő karakterű életformák egy-egy személy életében is érzékelhetők: nagyon sokan vannak, akik tanyai-paraszti jellegű, „komfort nélküli” közegben gyerekeskedtek, míg nem felnőttként polgárosultabb, „összkomfortosabb” életformában élnek.

1. sz. tábla Jászberény lakásviszonyainak néhány jellemzője

Lakóházak	1960	1970	1990
Száma	8162	9370	9370
Szobák száma	12 296	11985	11171
Villannyal	5173	7442	n.a.
Gázzal	116	4108	2356****
Vízvezetékekkel	562*	1926**	7391
Fürdőszobával	660	1323	Na.
WC-vel	374***	1451	7441

* + 281 lakásban kívül volt a vízvezeték

** + 640 lakásban kívül volt a vízvezeték

*** + 60 lakásban kívül volt a vízöblítéses WC

**** vezetékes gázra vonatkozó adatok

⁴⁵ A tanulmány elkészítését a Sáros András Alapítvány támogatta.

További értelmezésül ide kívánczik még két adat: 1960-ban a lakosságnak nem egészen kétharmada (18055 fő) volt villany- és egy elenyészően kis része (419 fő) Pb-gáz fogyasztó. Mindehhez számos további életmódbeli tényező társul: a hatvanas években a mai háztartási gépek többsége szinte ismeretlen volt, százas nagyságrendű volt a gépjárművek száma és mindenki által megcsodált, de csak néhányak által élvezett eszköz volt a televízió. A mára közkeletűvé vált telefon hosszú évekig szinte csak közületek vagy „kiváltságosok” számára volt napi használati eszköz.

Hasonló horderejű változások mutatkoznak a képzettségi szintek alakulása terén. A hetvenes évek adatai számos tekintetben emlékeztetnek az előbb említett oktatási hiányosságokra, hiszen akkoriban még tömeges jelenség volt az alacsony iskolázottságúak és az írni-olvasni nem tudók jelenléte a városban. (2. sz. tábla) Ezzel párhuzamosan minden bizonnyal a meghonosodó ipar is hozzájárult a közép- és felsőfokú népesség kibővüléséhez, de ez a szám akkor is csak töredéke a későbbieknek.

2. sz. tábla *A képzettségi szintek változásai*

	7 éven felüliek		Aktív keresők	
Iskolai végzettség	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
	1 9 6 0			
nem ír nem olvas	1172			
0-7 osztály	18401			
8 osztály	4811			
középiskola	767			
egyetem, főiskola	369			
	1 9 7 0			
0 - 5 osztály	4076	4657	-	-
Középfok	1490	1748	-	-
Felsőfok	574	338	-	-
	1 9 9 0			
0 - 5 osztály	2098	2504	172	48
Középfok	1714	2450	1353	1674
Felsőfok	1062	1042	894	816

A kulturális életre közvetve ható tényezők közül mindenképpen megemlítendő a gazdaság átalakulása. A városban és vidéken éppen ezekben az évtizedekben vált tömegessé a paraszti munkát háttérbe szorító, felváltó iparvállalatok és szervezetek által foglalkoztatott munkásság. Az új bér munkásság fix bérre, biztosításra és nyugdíjra tartott számot, utóbb ugyanúgy megismerte a munkanélküliséget, mint a szabadabb és felelősségteljesebb vállalkozás lehetőségét. Kifejlődött egy műszaki kultúra és meglehetősen nagyszámú diplomás munkájára tartott igényt az egészségügy és az oktatás.

A város tömegkommunikációs eszközökkel való ellátottságának alakulása

A vizsgálódás középpontjába helyezett kilencvenes években lényeges és nagyhorderejű változások történtek ezen a téren.

A változások egy része új technikai eszközök megjelenésével és térhódításával párhuzamos. Először csak a Hűtőgépgyár irodaházának tetején helyeztek el parabola antennát, majd a városi kábel-hálózat útján nagyon sokak számára vált elérhetővé egyszerre több hazai és külföldi televíziós csatorna vétele. Ugyanígy terjedt a számítógép és más információhordozó eszközök

használata, melyeket az évtized elején még megcsodáltak, míg napjainkra lassan hétköznapivá szelődülnek. A faxok, a modemek, a fénymásolók és legújabbban az összefoglaló néven internetnek nevezett eszközkör mind-mind e körbe tartozik. Az új eszközök használatát előbb főleg a fiatalabbak és műszaki érdeklődésűek sajátították el, majd egyre szélesebb körben váltak és válnak elfogadottá. Természetesen használatuknak továbbra is maradtak korlátai, pl. a külföldi televízióadások, az internet által elérhetővé tett információk nem kis része csak az adott nyelveken tudók számára élvezhető. E területen is érvényesül a tömegkultúra könnyen fogyaszthatóságának elve, hiszen bizonyos műfajok, pop-zene, sportműsorok olyannyira internacionalizálódtak, hogy nézésük, élvezésük nyelvi és egyéb akadályra lényegesen kevesebb.

További karakteres jelenség a helyi tömegkommunikáció megjelenése ill. újjáéledése. Újjáéledésről elsősorban a nyomtatott sajtó és a könyvkiadás terén beszélhetünk, hiszen a múlt század utolsó évtizedei óta folyamatosan jelentek meg újságok és egyéb kiadványok a városban. 1948-ban viszont felszámolták őket és csak esetenként jelent meg egy-egy helyi újság, vagy egyéb alkalmi kiadvány. E vonatkozásban kivételt képezett a Hűtőgép című üzemi lap, amely a hatvanas évek közepétől folyamatosan megjelent és esetenként városi ügyekkel is foglalkozott. Így egyáltalán nem véletlen, hogy a sima és megrázkódtatásmentes átmenetben gondolkodó rendszerváltozás előtti városvezetés éppen erre a lapra kívánta alapozni, vele kooperálva megvalósítani az új helyi újság közreadását. 1989-ben átmenetileg állandósult is egy „városi betétoldal” a Hűtőgépben, amit hamarosan felváltott az újjáélesztett Jászkürt. A nyomtatott sajtó terén hamarosan riválisa jelentkezett a Jászkürtnek. A Jászföld nemcsak a városnak, hanem a Jászságnak is szólt, amely mögött a Jászkürttel ellentétes érdekű politikai szerveződések álltak. A Jászföld kimúlása arra is utal, hogy tömegtájékoztatás terén nem sikerült megjeleníteni a sokat emlegetett regionális érdekeket, hiszen ma már minden második jászsági város és község megjelentet saját újságot.

Sokkal élesebbé és kíméletlenebbé vált a küzdelem a televíziózás terén. A fokról-fokra kibontakozó, majd egyre éleződő csetepaték ugyancsak viharossá tették a helyi televízió meghonosítását. A kezdetekben pedig alig néhányan voltak olyanok, akik komoly lehetőségként kezelték az új médiát. A helyi televízió meghonosítása a Déryné Művelődési Központ munkatársainak ötlete és terve volt, akik viszont nem rendelkeztek ehhez megfelelő anyagi eszközökkel. Nem túlzottan kecsegtető pályázatok és nem sok anyagi eszközt kilátásba helyező önkormányzati puhatolózás után a város egyik legpotensebb vállalkozójához fordultak. Az akkor virágkorát érő Építőipari KTSZ elnöke forrásokat biztosított a megvalósításhoz, majd fokozatosan a saját érdekkörébe vonta és saját politikai ambíciói érdekében igyekezett felhasználni a helyi televíziót. Ezzel egyidejűleg mások háttérbe húzódtak, látszólag érdektelennek mutatkoztak, lapítottak vagy duzzogtak. Az új választások után meghatározó pozícióba került városvezetés megpróbálta helyrebillenteni és az ekkor már Kábeltelevízió-nak nevezett és a közvéleményt mindinkább befolyásolni képes városi televízió műsorpolitikáját. A „helyi médiaháború” további menete a Jász Média KHT létrehozása, amellyel - legalábbis egy időre - elcsitulnak a korábbi harcok. A média körüli politikai indulatok elcsendesültek és az is világossá vált, hogy a helyi média technikai lehetőségei mégiscsak behatároltak. Bizonyos ígéretek ellenére pl. nem lehetett a kábelhálózatra alapozva bővíteni a város telefonhálózatát, sőt az is látszik, hogy a helyi televíziózás (és annak reklámértéke) nem kecsegtet olyan profittal, hogy az komolyabb befektetőket vonzzon.

Végül még a legfrissebb jelenségről, a rádióról, amelynek létrejötte szintén nem mentes a politikumtól. Az 1994 őszen - éppen az újabb önkormányzat megalakulásakor - elindult kezdeményezés gyorsan kiépült és megteremtette a maga közönségbázisát.

Összefoglalva megállapítható, hogy a helyi nyilvánosság működése szempontjából mindenképpen döntő változás a különböző eszközök megjelenése. Működésük során sokféle gyakorlatot szereztek használóik. Hovatovább belátták, hogy a központi médiák által kínált megoldások itt csak részben alkalmazhatók. Közelről szemlélve, beavatva megtanulták a helyi politika mechanizmusainak kezelését, amit használható ismeret lesz vagy lehet, az elkövetkezendő választási összecsapások alkalmával. Érzékelik és egyre fontosabbnak tartják jelenlétüket a helyi üzleti élet különböző súlyú szereplői. Végül mindhárom eszközről érdemes megjegyezni, hogy szerepet játszanak a helyi kultúra gondozásában és különösen annak propagálásában.

Az eszközök használata, fontosabb érdeklődési tömbök

A teljes áttekintéshez alaposabb, szisztematikusabb vizsgálatokra lenne szükség, de a meglevő és rendelkezésemre álló adatokból is levonható néhány következtetés.

A Jászberényi Postahivaltaltól kapott adatok alapján áttekintésünk van a helyi sajtóforgalomról, illetve az előfizetőkről. A következőkben ismertetendő adatokhoz hozzá kell kalkulálni az árus példányokat és a más terjesztők által forgalmazott lapok és kiadványok forgalmát. Az utóbbi egyáltalán nem jelentéktelen: bizonyos esetekben akár meg is duplázhatja az előfizetői példányszámokat.

A postahivatal adatai szerint folyamatosan csökken a napi-, hetilapok és az egyéb sajtótermékek forgalma. Az 1990. decemberi 14 667-tel szemben 1991 októberében 12 475, 1995 decemberében 7915, majd 1996 decemberében 8891 előfizetőt tartottak nyilván. A csökkenés ténye mellett egyfajta szelektivitás is érvényesül: az előfizetői magatartásra a választék korlátozása és szűkítése jellemző. (3. sz. tábla) Kiviláglik, hogy korábban gyakoribb volt az, ha valaki egy központi és helyi napilapot is járatott. Jellemző volt még, hogy többfajta magazin jellegű lapot is rendeltek. (Magyar Nők Lapja, Képes Újság, Szabad Föld) Mára ezekből többet lemondtak. Az „átlag” jászberényi azonban ma is olvas vagy járat egy napilapot, egy magazint és egy rádió televízió újságot.

3. sz. tábla *Lapok és egyéb időszak kiadványok előfizetői Jászberényben*⁴⁶

Lap	1990 december	1991 október	1995 december	1996 december
Új Néplap	2534	2114	-	970*
Jáskun Krónika	-	-	549	448
Népszabadság	943	870	762	704
Szabad Föld	2205	2028	1328	1273
Népszava	385	315	176	165
Jáskürt	519	566	341	340
Magyar Nők Lapja	769	582	580	567
Képes Újság	633	447	167	139
Kiskegyed	-	-	262	221
Füles	266	230	134	112
Autósélet	549	553	430	938
Képes Újság	186	172	138	97

* Az Új Néplap terjesztőitől kapott adat, e lapot a Magyar Posta nem terjeszti

⁴⁶ A Jászberényi Postahivatal és az Új Néplap adatai alapján

A 3. sz. táblában bemutatott adatok is jelzik, hogy az ún. populáris olvasói igények jelentkeznek a legkarakteresebben, de a teljes számbavételből egyéb tendenciák is kirajzolódnak. A politikai érdeklődés differenciálódására utal, hogy Népszabadság-Népszava-Megyei Lap uralkodó hármasa mellett 1996 decemberében számottevő előfizetői bázisa volt a Magyar Hírlapnak (84), a Magyar Nemzetnek (46), Új Magyarországnak (30), a Szabadságnak (21), a Magyar Fórumnak (10) és a Magyar Narancsnak (2). Érdeemes megjegyezni, hogy az 1996-ban lezajlott, Marketing Centrum által végzett vizsgálat a városi sajtó jelentőségét kiemelő, annak jelenlétét hangsúlyozó kitételét az előfizetői adatok sokkal inkább megkérdőjelezi, mintsem igazolja. Itt ellenben egy egészen szürke hétköznapi tényről van szó: egy kéthetente megjelenő újság nem lehet versenytársa naponta megjelenő társainak.

Egyéb érdeklődési tömbökről is tudósítanak az előfizetői adatsorok. A HVG előfizetőinek csökkenése ellenére élénkült a gazdasági lapok iránti érdeklődés, hiszen a naponta megjelenő Világgazdaság (42) és Napi Gazdaság (12) mellett a Figyelőre (17) és a KÁPÉ-re (13) is többen fizetnek elő.

Másirányú szakmai érdeklődést és az információ eladhatóságát igazolja, az Autósélet c. lap példány-számnövekedése, amely üdítő kivételként növelni tudta előfizetőinek számát. A hobby jellegű érdeklődésről tanúskodik a Magyar Horgász tekintélyesnek minősülő példányszáma (122-124). Az előbbieket sokkal szerényebb a gyakorta tömegesnek vélt kertészkedés, hiszen a Kertészet és Szőlészetnek 25, a Magyar Mezőgazdaságnak 15, a Kistermelők Lapjának pedig 95 előfizetője volt az elmúlt évben. A humán érdeklődésű értelmiség is jelen van a palettán: az Élet és Irodalomra 10-en fizettek elő 1996-ban.

Könyvterjesztés

A Lyra, ill., korábban Székely Mihály könyvesbolt forgalmi adatai karakteresebb vonásokat mutatnak. A sokszor halott kesergések után meglepő, hogy az egy főre jutó könyvforgalom adatai meglehetősen kiegyensúlyozottnak tűnnek, legalábbis semmi sem utal a könyvek iránt mutatkozó igények drámai csökkenésére. (4. sz. tábla.) Az adatok effajta egymás mellé helyezésének pontosabb értelmezése érdekében érdemes elővenni egy konkrét példát. 1985-ben egy Világatlasz 850, 1996-ban pedig 5300 forintba került, ami jelzi a könyvek árának növekedését.

4. sz. tábla *Az egy főre jutó könyvvásárlás alakulása Ft-ban*⁴⁷

Év	Egy főre eső forgalom Ft-ban
1978	136
1988	370
1996	866

Az abszolút számok háttérében különféle tények húzódnak meg. A hetvenes évek forgalma főleg könyvekből és kisebb mértékben hanglemezekből állt és az sem mellékes, hogy a Székely Mihály könyvesbolt egyedülként szerepelt a piacon. A kilencvenes években új üzletek is jelentkeztek, akik leszelték a maguk részesedését, de nem változott lényegesen a kép, sőt a Lyra könyvesbolt főtérre való költözése is forgalomnövelő ténynek számított.

⁴⁷ Tóth Péternétől, a Lyra Könyvesbolt vezetőjétől kapott adatok alapján

Korábban sokkal nagyobb példányszámú volt a rendelésállomány és több vásárló fordult meg az üzletben. A hetvenes-nyolcvanas években a szabadidőben olvasó, tanulmányaihoz könyveket kereső és főleg a szépirodalom iránt érdeklődő vásárlók igényeire lehetett építeni. Akadtak olyan írók: Moldova György, Szilvási Lajos és mások, akik műveiből 7-800 példányt is el lehetett adni.

Napjainkra megváltozott a forgalom szerkezete. Ma kevesebb érdeklődő keresi fel az üzletet és céljaik is sokkal konkrétabbak, főleg a szakkönyvek és az ismeretterjesztő művek iránt mutatkozik komoly kereslet. A bolt forgalmának jelentős része nyelvkönyvekből, szótárakból és egyéb segédkönyvekből áll. Legtöbben az angol szakirodalmat keresik, ezt szorosan követi a német nyelvűek iránt megnyilvánuló igény. A két vezető nyelv mellett számottevő az olasz, a francia és az orosz nyelvkönyvek iránti igény. Sokan keresik a számítástechnikai munkákat, az útikönyveket, a háztartási és egészség-megőrzési ismereteket tartalmazó műveket. Megnőtt az érdeklődés az igényes lexikonok, enciklopédiák iránt. (Krónika sorozat.) Visszaszorult ugyan, de nem halt ki a szépirodalom iránti érdeklődés. Az utóbbi körében jelentős igény mutatkozik a szórakoztató irodalom iránt: napjaink egyik írósztárja például Lőrinc László, akinek műveiből 4-500 példányt is megvesznek. A forgalomból - a hanglemezekhez képes - még inkább növekedett a könnyűzenei CD-k részesedése, melyek 15-20 %-kát teszik ki az összforgalomnak. Végül megjegyzendő, hogy a vásárlói kör összeszűkülésében mindenképpen szerepet játszik a könyvtárak emelkedése, amely több vásárlói csoport kiszorulását eredményezte. Mintaadó, orientáló szerepük miatt különösen fájdalmas a pedagógusok könyvvásárlásainak visszaesése.

A kulturális és a kulturális feladatokat is ellátó intézményekről és szervezetekről

A város kulturális struktúrája jellegzetesen kisvárosi jellegű. A mindenki által használt alapfokú iskolák mellett középiskolák tekintetében már többszintű választékról beszélhetünk. Oktatási intézményeit tekintve a város adottságai jobbakké a kisvárosi átlagnál. A Jászberényi Tanítóképző Főiskola révén más vidékek számára vonzó, azok igényeit is kiszolgálni képes felsőfokú intézmény is működik a városban.

Kulturális intézmények tekintetében - a színházat kivéve - lényegében mindenféle intézmény megtalálható. A nyolcvanas évek végéig az államilag-tanácsilag fenntartott hálózat volt jellemző, közülük a múzeum és a mozi „lógott ki” vállalatszerű, illetve megyei fennhatóságú működtetésével. A művelődési ház jellegű intézmények sorában pedig nemcsak tanácsai, hanem vállalati fenntartásúak is működtek. Néhány vállalat, de még inkább szövetkezet nemcsak az intézményfenntartásból, hanem amatőr művészeti együttesek fenntartásából is komoly részt vállalt, hiszen szponzorálásuk alapozta meg a Jászsági Népi Együttes, a Palotás János Kórus és a Lehel Társastáncklub működését. A tárgyilagosság kedvéért megjegyzendő, hogy a nyolcvanas évek végén több olyan, civilnek minősíthető kezdeményezés is elindult, melyek a későbbiekben a város fontos tényezőivé váltak. A nyolcvanas években a Hazafias Népfront égisze alatt szerveződött Kertbarát kör és az ugyancsak onnan induló Városszépítő Egyesület komoly kezdeményezések és események gazdája lett az utóbbi években.

A rendszerváltozás eddig eltelt éveit lényeges változások és módosulások történtek. A közművelődésben intézményfenntartást és részfeladatokat ellátó vállalatok és szövetkezetek aktivitása jelentősen módosult. Látványosan szűkítette részvállalását az Electrolux, amely mind a Munkás és Ifjúsági Ház, mind az Állatkert fenntartásáról lemondott. Intézkedéseik és az önkormányzattal kötött megállapodások nyomán nemcsak az intézmények számának és választékának bővülése mutatkozott, hanem fenntartási problémák is jelentkeztek. A „profil-tisztítás jegyében” több átalakulás és átszervezés történt: a Jászsági Népi Együttes különvált a

Déryné Művelődési Központtól, az Ifjúsági Ház és a Gyermek Ház pedig csatlakozott ahhoz. Hosszú vitasorozat után jutott nyugvópontra a múzeum ügye.

Részen kényszerítő körülmények, részben egyéb kezdeményezések nyomán bővült is az intézménykör. Az előbbiek példája a Helyőrségi Klub megszűnése, illetve a Honvéd Kulturális Egyesület kezébe adása, ami semmiképpen sem okozott komolyabb törést. Kevésbé szerencsés a Táncsics Mihály úti pincében otthonra lelő Alkotárs Egyesület sorsának alakulása. Annál is inkább, hiszen az évtizedfordulón még évente szervezett, külföldi érdeklődőket vonzó művészeti táborok, a havonta rendezett tárlatok és happenings fémjelezték jelenlétüket. Ezzel szemben mára inkább az újra elárvult a pince és az általuk alkotott szigeti játszótér - egyáltalán nem szemet gyönyörködtető - állapota árulkodik válságosnak tűnő helyzetükről. Biztatóbb jeleket, folyamatosabb működést mutat a Hamza Alapítványi Múzeum tevékenysége, amelyet a Brazíliából hazatért művészpár nagylelkű adománya alapozott meg.

Újabb keletű kezdeményezések is meghonosodtak, illetve befolyásolják, alakítják a város köz-művelődését. 1991-ben Budapesten alakult újjá az elszármazottakat és az itt élőket összefogni szándékozó Jászok Egyesülete, amely hozzájárult a táj kulturális életének élénkítéséhez, különösen az alapvető jelentőségű reprint könyvek kiadásával és pályázataival váltott ki közfigyelmet. A Jászságban élő és az ide kötődő értelmiségiek, összefogását tartja céljának a törekvéseiknek megfelelően a térség tudományos problémáit, művészeti életét megjelenítő, annak nyilvánosságot teremtő Jászsági Évkönyv, amely a vele azonos nevű alapítvány gondozásában jelenik meg. Ezzel egyidejűleg élénkült meg néhány korábban is működött művészeti közösség és műhely. Sisa József rendszeresen megrendezi zománcművészeti alkotótáborát és a Berényi Műhelyben egymásra találó képzőművészek tevékenysége is terebélyesedik.

A kulturális élet irányítása és ösztönzése

A rendszerváltozás óta eltelt időszak egyik sokat vitatott kérdése a kulturális élet menedzselése és a mecénatúra alakulása. A nemegyszer szenvedélyesen vitatkozók végletes, drámai víziókat vázolnak fel: az állam kivonul(t) a kultúrából, nem jut pénz ilyen célokra, az intézmények vegetálásra kényszerülnek. Hasonló jelenségek helyben is fellelhetők: a város kulturális életében is akadnak neuralgikus pontok, de ellentétes tendenciákra is akadnak példák.

Az irányításban többféle szerepkörrel és funkcióval beszélhetünk. Az önkormányzatok tevékenységét szabályozó törvényekből adódóan meglehetősen összetett feladatot képez a kulturális irányítás. Első megközelítésben érdemes leszögezni, hogy *szélesebben értelmezve, az oktatást is érintő döntéseket belekalkulálva igen tekintélyes, mondhatnánk döntő hányadát képezi az önkormányzatok munkájának*. Amikor pl. évente visszatérően a legnagyobb horderejű kérdésről, a költségvetésről döntenek, akkor annak túlnyomó része oktatási-kulturális vonzatú, ami önmagában is többféle kérdést vet fel.

A döntéshozók helyzetét elemezve megállapítható, hogy képviselőtestület összetételét első-sorban megannyi politikai megfontolás és indíték befolyásolja. A politikai jelző ez esetben másképpen értendő, mint a nagypolitikában, hiszen a testületen belüli érzékenységek, érdekcsoportok kialakulásában nem a párszínűséghez való tartozás jelentéktelenné válhat vagy válik. Ugyanakkor az is tény, hogy a képviselők megválasztásakor a szakmai szempontok másodlagosak vagy egészen elhalványulnak. Ez a tény nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy szakmai, vagy szakmai vonzatú kérdések eldöntésében háttérbe szorul(hat)nak a szakmai szempontok. Amennyiben pedig - a testületi jegyzőkönyvek egyértelműen bizonyítják - nagyszámú az oktatási-kulturális vonzatú téma, akkor a képviselőtestület szakmai kompetenciája szépszámu esetben megkérdőjelezhető. A testület megannyi olyan szakmai kérdésekben dönt

vagy kényszerül dönteni, melyhez nincsenek megfelelő szakmai jogosítványai. Némileg módosítja, árnyalja ezt a képet a bizottságok működése, amelyek szakmailag megszűrhetik, előkészíthetik a képviselőtestület elé kerülő anyagokat és javíthatják a döntések hatásfokát. (Az, hogy ez mennyiben sikerül, külön elemzés tárgya lehetne.)

A képviselő-testület munkájáról

Adottságainkat és lehetőségeinket elemezve érdemes visszapillantani a rendszerváltozás éveire. Megállapíthatjuk, hogy a várost is érzékenyen érintette az a tény, hogy gyökeresen átalakultak a központi és a helyi elosztási, támogatási viszonyok. Az önkormányzati törvény és az ahhoz kapcsolódó rendelkezések feltétlenül fokozták a helyi döntési szabadságot és megnövelték a döntéshozók felelősségét. Komoly előnye mutatkozik annak, hogy a korábban széleskörű jogosítványokkal rendelkező megyei szervek 1990 után sokkal kevésbé tudtak beleszólni vagy beavatkozni a helyi döntésekbe. A város vezetését ezt követően csak anyagi lehetőségei befolyásolták a kultúrát érintő döntésekben.

Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy a város lehetőségei - bizonyos tradíciók alapján - lényegesen korlátozottabbak, mint pl. kiterjedtebb kulturális intézményrendszerrel rendelkező városok esetében. (Pl. Szolnoknak, vagy Békéscsabának színháza, folyóirata, galériája stb. révén több jut bizonyos központi kulturális forrásokból.)

Az önkormányzatiság elvének érvényesülésével párhuzamosan komoly jelentőségük maradt a kultúra központi forrásainak. Ez esetünkben annyit jelent, hogy a város effajta forrásokhoz nem vagy csak elvétve jut hozzá. Lényegében nincs országos hatáskörű és jelentőségű intézménye - a Jászberényi Tanítóképző Főiskola a kivétel - így szóba se nagyon kerül a központi elosztásnál és döntéseknél. E tekintetben vannak húsbavágóbb és kevésbé fájdalmas esetek. Az előbbi a komolyabb fejlesztési eszközök elérésének lehetőségét, az utóbbi pl. az állami elismerések, kitüntetések elnyerését jelenti. A rendszerváltozás óta például feltűnően kevesen kaptak e területen kitüntető elismeréseket, aminek többféle oka lehet. Elképzelhető, hogy e tekintetben nem igazán kezdeményező a város önkormányzata, de arra is számtalan jel utal, hogy a megyei és központi döntéshozatal befolyásolása is hagy kívánnivalót. Sajátos helyzetű a megye szerepe, amelyet sokan egyszerűen leírtak, olyannyira, hogy már nem is tartják érdemesnek az ott folyó lobbyzást. A viszonylag jelentős összegekről döntő központok pedig még messzibbek, sőt egyenesen elérhetetlennek tűnnek.

A források elérésének nyitottabb lehetőségét jelentik a különféle pályázatok, amelyek elvileg szabadabb utakat jelentenek. Az esetek számottevő részében érvényesül is ez a megoldás, pl. a Soros, vagy korábban a Lakitelek Alapítvány által felkínált lehetőségekből sok arra érdemes városi pályázó is részesedett. Ezzel szemben mindenképpen korlátozza a lehetőségeket az a tény, hogy a komolyabb pénzforrásokkal rendelkező alapok és alapítványok főváros-központtal szerveződnek és működnek. (Nemzeti Kulturális Alap, Szabadművelődési Alap stb.) Korábban e tekintetben közbeiktatódott és működött egy megyei szint, amely mindenképpen több információval rendelkezett az esetenként jelképes összegekért folyamodó kezdeményezőkről. Kétségtelenül hoztak megyei szinten vitatható, sőt rossz döntéseket is, de hamarabb és közvetlenebbül kaphattak visszajelzéseket, így gyorsabban korrigálhattak. A városnak véleményem szerint érdeke fűződik ahhoz, hogy legalábbis kulturális döntések terén újra hatékonyabban működjön a közbenső (megyei) szint, mert így komolyabb támogatásra számíthatnának a helyi kezdeményezések. Azt pedig nem nehéz bebizonyítani, hogy a megyei források elérése mégiscsak egyszerűbb, mint a központiaké. (Szolnokon mégsem kell megmagyarázni, hogy hol van Jászberény, de Budapesten már sokkal gyakrabban.)

Az utóbbi hat év önkormányzati üléseinek anyagát elemezve változatos kép tárul fel a testület kulturális témákkal foglalkozó napirendjeit vizsgálva. (5. sz. tábla) A feltárt adatokból megállapítható, hogy az 1990-es csonka évet leszámítva közel azonos mértékben tárgyaltak kulturális napirendeket.

5. sz. tábla *A város önkormányzata által tárgyalt kulturális, vagy kulturális vonzatú napirendek*

Év	Kulturális intézmények	Alapítványi ügyek	Médiaügyek	Ceremoniális ügyek	Rendezvények	Az összes ilyen témájú napirend
1990	0	1	2	3	0	6
1991	5	3	3	4	1	16
1992	11	0	4	1	2	18
1993	8	1	3	1	5	18
1994	4	9	3	0	2	18
1995	6	5	1	3	1	16
Összesen	34	19	16	12	11	92

A különféle témákat vizsgálva megállapítható, hogy a hagyományosnak mondható - tanácsi időszakhoz hasonló - módon foglalkoztak az önkormányzat hatókörébe tartozó intézmények munkájával. Ezeken az üléseken értékelték az ott folyó munkát és esetenként feladatokat jelöltek meg számukra. E téren újdonságnak számított az intézmények adaptálása, mint amilyen a Hűtőgépgyár Munkás és Ifjúsági Házának átvétele volt. Nem kevésbé volt rendhagyó az intézményi összevonás, illetve felszámolás kérdése, ami elsősorban a Gyermekek Házának bezárását, ill. a Déryné Művelődési Központoz való csatolását érintette.

Újszerű és hagyományos elem egyaránt akad a ceremoniális jellegű napirendek esetében, hiszen emlékműveket korábban is emeltek, csapatzászlókat is adományoztak és új utcaneveket is adtak. Ezek közül a legutóbbi váltotta ki a legnagyobb visszhangot, annál is inkább, mert az utcanevek 1990-91-es megváltoztatásának komoly - és nem mindenki számára egyformán emészthető - politikai felhangja volt. Ugyanezen kategóriába tartozik a városi nagyrendezvények ügye, amelyben korábbi kezdeményezések utóélete ugyanúgy megjelent, mint néhány új keletű próbálkozás. Az újszülötteket leszámítva keveseknek lehetett vadonatúj a Csángó Fesztivál és a Kulturális Hónap, hiszen ilyesfajta rendezvényeket (Székely Mihály Zenei Napok, Tudományos Kulturális Hónap) korábban is rendeztek. Persze egyoldalúan mérlegelünk, ha nem vesszük figyelembe, hogy a város politikai vezetői számára különösen vonzó volt, hogy a Csángó Fesztivál alkalmából első számú vezetők, Antall József miniszterelnök, Göncz Árpád köztársasági elnök, Kuncze Gábor belügyminiszter és mások jöttek el a városba, amelyre korábban csak egy szolnoki kitérő után került sor. Végeredményben - különösen a korábban említett pozitív imázsteremtés szempontjából - szerencsés módon alakult a Jászok Világtalálkozója és meghonosodni látszik a Város Napja is.

A korábbi (tanácsi) gyakorlattól eltérően mindenképpen újszerűnek nevezhetők az alapítványokkal és az amatőr művészeti mozgalmakkal kapcsolatos döntések. Az e tárgykörben keletkezett napirendek jelentős része új alapítvány létrehozásáról vagy finanszírozásának támogatásáról döntött, más esetekben módosítások, hozzájárulások ügyében hallgatott meg előterjesztést, majd szavazott a testület. Az alapítványok egy része (Sáros András Alapítvány, Testvérvárosi Alapítvány, Folklor Alapítvány) létrehozása óta komoly szerepet játszik a város kulturális életében. Ehelyütt feltétlenül megjegyzendő, hogy a város reprezentatív művészegyüttese, a Jászsági Népi Együttes finanszírozása - a jegyzőkönyvek tanúsága szerint - feltűnően kevés alkalommal került a testület nyilvánossága elé, helyette a háttérben inkább

egyfajta csiki-csuki játék zajlott. Feltételezem, hogy a testület munkáját közről ismerők közül akadnak majd, akik kételkednek megállapításomban. A költségvetési rubrikák között a beavatottak számára jelen volt az együttes finanszírozása, de erről más feladatokkal együtt szavaztak. (Megint más kérdés, hogy a kulturális bizottság napirendjein, vagy akár napirenden kívül is rengeteget foglalkozott az együttes működtetési kérdéseivel - mondta nekem a bizottság egyik korábbi tagja.) Mindazonáltal tény, hogy ezen túl, a Népi Együttes inkább csak akkor került napirendre, amikor valami baj volt a Csángó Fesztivál rendjével vagy deficit mutatkozott a rendezvény mérlegében.

Rendkívül összetett és sokirányú, de kétségtelenül kulturális vonzatú problémákat vetettek fel a sajtóügyek, melyekről az egykori Városi Tanácsnak lényegében nem is volt módja tárgyalni. Az önkormányzat számára viszont nemegyszer ki- és megkerülhetetlen problémákat okoztak a médiaügyek. A helyi újságot, televíziót és rádiót érintő kérdések komoly szerepet játszottak a helyi kulturális életben. A televízió és a rádió elindulása idején szorosan kötődött a Déryné Művelődési Központhoz és sokáig úgy tűnt, hogy annak tevékenységét színesítve, gazdagítva képes lesz annak kebelében működni. Később különféle okok miatt nem így alakult, de a helyi médiák kultúra népszerűsítő szerepe továbbra is nagyon fontos tényező.

Egyéb döntéshozó és befolyásoló tényezők

A szakterületet érintő döntések előkészítésében és nemegyszer meghozatalában komoly szerepe volt és van az oktatási-kulturális bizottságnak. Az előző és a jelenleg is funkcionáló testületet elemezve megállapítható, hogy többnyire sikerült megfelelően felkészült, rálátással rendelkező szakembereket megnyerni ennek a munkának. Mindez még akkor is így van, ha bizonyos szakterületek nem kaptak és kapnak megfelelő képviseletet. (1990-1994 között a középiskolák, újabban az általános iskolák közvetlen képviselete hiányzik, a jelenlegi bizottság életében mindenképpen zavart okozott a korábbi elnök lemondása.) Ha a bizottság tevékenységét elemezzük azt sem szabad elhallgatni, hogy a kulturális terület vonzása korlátozott, hiszen a bizottság munkájához viszonylag kicsik a pénzügyi keretek, sok a többször megrágandó, viharoktól sem mentes személyi kérdés és kevés látványos eredményt lehet felmutatni.

További szakmai bázist és háttérrel jelent(het) az önkormányzat apparátusa, a polgármesteri hivatal. Nem kell különösebben mély vizsgálatokat folytatni annak megállapítására, hogy a 80 fős apparátuson belül két oktatással és kultúrával foglalkozó munkatárs mindenképpen kevés. Tetézi mindezt, hogy az időszakonként bekapcsolódó képviselőkkel és bizottsági tagokkal szemben folyamatosan jelenlevő munkatársak feladatkörének csak egy része a döntések meghozatalához elengedhetetlenül szükséges információk begyűjtése, karbantartása, rendezése. Végeredményben a tulajdonképpeni döntés-előkészítés megannyi egyéb feladattal egészül ki. Vélekedésem szerint a dolgozatban más helyütt vázolt, növekvő feladatkörökkel összhangban, feltétlenül bővíteni és erősíteni kellene ezt az apparátust. Ha az önkormányzat igazán komolyan akarja kezelni az oktatás és a kulturális élet gondozását, akkor az elkövetkezendőkben több szakember alkalmazásáról kellene gondoskodni, akár más jobban ellátott szakterületek rovására is! - Legalább a főépítési vagy a szociális irodához hasonló jelentőségűvé kellene tenni ezt a hivatalt is. A létszám növelése azonban önmagában semmit sem jelent, hanem mindehhez megfelelő jogosítványokkal, eszközökkel kell ellátni az önálló szerepkörű oktatási-művelődési irodát, mert ellenkező esetben nem tud érdemi részt vállalni a város kulturális életének menedzseléséből és mecénálásából. Például érdemes lenne visszaállítani a régebben jól funkcionáló, az iroda vagy az osztály részére biztosított, a hivatalnokok *szakmai* döntésére bízott keretet.

Magánkezdeményezések

A szakirodalomban és a hétköznapi politikai zsargonban sokszor rezignánsan állapítják meg, hogy Magyarországon nem alakult ki (tehetős) polgárság, sőt manapság éppen az ellenkezője, a középosztály elszegényedése történik. Így adódik a sokszor levont következtetés: a polgárok nem tudnak adakozni a kultúra számára. Az adott megállapítással nehéz vitába szállni, néhány jel mégis arra utal, hogy ez a szféra nem annyira magatehetetlen és mozdulatlan, mint azt sokan hiszik. A tehetősebb és kevésbé tehető polgárok közül például sokan szánnak jelentős összegeket arra, hogy gyermekeiket speciális képzésben részesítsék, különórákra járassák vagy éppen a - nem kevés tandíjat igénylő - Modern Üzleti Tudományok Főiskolájára járassák. Néhány egyéni felajánlás és kezdeményezés is arra utal, hogy ha szerény mértékben is, de a magánemberek között is akadnak önzetlenül adakozók. Hamza Mária nemes és rövid idő alatt is érdemi eredményeket produkáló alapítványa, Holló János és mások gimnáziumi tanulók számára tett megajánlásai, a Jász Múzeum számára felajánlott összegek arra utalnak, hogy a helyzet semmiképpen sem nevezhető reménytelennek. Összegezve a fellelített tények arra utalnak, hogy látványos változásokra, a kultúrafinanszírozás ez úton való kibővülésére aligha lehet számítani, de a legszerényebb lehetőségekről sem szabad lemondani, hanem azokat és a felajánlókat nagyon meg kell becsülni.

Javaslatok a kulturális élet fejlesztése érdekében

A város imázsa és a kultúra

A korábbi és a félmúltbeli városfejlesztés elsősorban kézzelfogható, „materiális” feladatok megoldására törekedett. Régebben villanyt, vizet vezettek, utóbb gázra, telefonra, utakra koncentráltak, melyekből a csatornázás, a személtelhelyezés megoldása mellett napjainkra is akadnak megoldandó problémák. A trendeket szemlélve azonban egyre inkább úgy tűnik, hogy az ilyen típusú infrastrukturális feladatok köre szűkül és egyre inkább másféle problémák kerülnek előtérbe. Ilyen például a város otthonosabbá, komfortosabbá, „lakhatóbbá” tételének kérdése, amelyet sokáig csak másodlagos, halasztható problémának tekintettek.

Nemzetközi és hazai tapasztalatok egyaránt bizonyítják, hogy a kultúra szélesebb értelemben vett fejlesztése feltétlenül ebbe a körbe tartozik: az elsődleges infrastrukturális problémáikat megoldó települések egyre inkább egyéb feladatokra koncentrálnak. A legkülönbözőbb jelzések és tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a város már napjainkra is, de a jövőben még inkább ebbe a fázisba jutott. Mindez annyit jelent, hogy a város vezetésének koncentráltabban kell feltárnia az e téren meglevő lehetőségeket és keresni a legeredményesebb megoldásokat.

A város pozitív külső képének megteremtése és finomítása folyamatosan napirenden tartandó feladat, szakszóval szimbolikus tőke, a tudás, az információs társadalom felé haladás, amelybe szükséges és érdemes beruházni. Ennek az imázsnak vannak tradicionális elemei, amelyben bővítendő, tökéletesítendő, kihasználható elemek ugyanúgy akadnak, mint visszaszorítandók, kerülendők és elhagyandók.

A pozitívak kiemelkedően fontos hagyományos kelléke maga a Lehel kürtje, mely ott szerepel a város címerében, fontosabb középületein, megújított tárlója látható a Jász Múzeumban, tetszetős ismertető füzet, képeslap készült róla.

A felsoroltakkal azonban korántsem merítettünk ki minden lehetőséget. Például az a tény kevésbé tudatosul, hogy egyik legfontosabb, legértékesebb és legbecsesebb - egyáltalán nem mellékesen a Szent Koronával azonos korú - nemzeti ereklyénket itt őrzik. A Lehel kürtje a

múzeumi tárlat részeként kissé beleszürkült a hétköznapiakba, nagyobb hatású, ceremóniális megjelenítésére igen ritkán van alkalom. Jó ötletnek számított, hogy Lehel kürtjét megszólaltatták a Jászok Világtalálkozóján, bemutatták fővárosi millicentenáriumi kiállításon és rendezvényen, de érdemes lenne további ceremóniális megjelenítési alkalmakat keresni. A Lehel kürtje a városé és a Jászságé, tehát érdemes lenne egy olyan jól megkoreografált, esetleg rendszeressé tett, kiemelkedő eseményt, Jászok Napját, Kulturális Hónapot, Vigadalmi Napot vagy éppen a Város Napját megtalálni, amikor a szenzációra mindig éhes tömegkommunikáció jelenlétében megmutatnák, megszólaltatnák Lehel kürtjét. (A műtárgyvédelem érdekében talán nem is az eredetit, hanem annak hiteles másolatát.) Az eseményről filme(ke)t forgatnának és ezzel egyidejűleg elkészülhetne egy ma már vendégfogadásra valamit adó helyen megvásárolható video-felvétel vagy CD. Ezek forgalmazása alkalmával a védettségéről is gondoskodni kellene, ne használhassa akárki és akármilyen formában ezt a becses ereklyét! - Annál is inkább, mert ma a Lehel kürtje fizikai értelemben vett őrzésén-megóvásán kívüli szimbólum jellegű védelme nem megoldott, így erről mielőbb gondoskodni kellene. (Érdemes megnézni, hogy az osztódással szaporodó „jász” nevű bt-k, kft-ék, egyesületek és egyéb szervezetek miféle, az eredetire alig emlékeztető, azt kifacsaró, eltorzító megoldásokat alkalmaznak.) A Lehel kürtje olyan jelentőségű szimbolikus, imázs-teremtő emléktárgy, amely feltétlenül megérdemli, hogy egy városi rendelet foglalkozzon védelmével és felhasználásával.

További lehetőségek is felmerülnek a kürt megismertetése érdekében. A gyarapodó testvérvárosi kapcsolatok jegyében fel kellene ajánlani annak külföldi kiállításon való bemutatását, amelyet ugyancsak publikus eseménnyé lehet tenni. Egy valamelyik testvérvárosban az USA-beli Sedalia-ban, a németországi Vechta-ban vagy az olaszországi Conselve-ben rendezendő tárlat megfelelő körítéssel - amihez a fogadó nálunk jobban értenek - igen sok közvetett hozadékkal járna.

A gondozott város-imázs további pozitív elemeihez tartozik a fejlett ipar, amelyet ma első-sorban az Electrolux képvisel. Ebből az utóbbi években főleg a környezetvédelmi, környezet-helyreállítási vonatkozások kaptak komoly nyilvánosságot. Ezzel szemben például kevesebb szó esett arról a kivételszámba menő tényről, hogy az ország keleti részében - éppen a Hűtőgépgyár révén - kiemelkedő nagyságrendű tökebeáramlás és befektetés valósult meg. A befektetés nagyságrendje olyannyira tekintélyes, hogy annak alapján Jászberény adatai összemérhetők a sokat emlegetett nyugati országrészek mutatóival! - Ezek pedig olyan tények, amelyet az e tekintetben is szaporodó előítéletek világában nem árt lépten-nyomon hangoztatni.

A bennünket közvetlenül érintő területeken is fontos és megerősítendő eredmények mutatkoztak. Messze átlagon felüli publicitásban részesült két kezdeményezés: a többször nevet változtató Lehel jégkorongcsapat és a Jászsági Népi Együttes tevékenysége. Esetükben olyan kiemelkedő teljesítményekről volt szó, amely nagyon sok ember számára tudatosította, hogy ebben a városban országosan elismert, kiemelkedő sport és művészeti teljesítmények születtek. Mindkét együttes teljesítménye számos tanulsággal jár. Részben bizonyítja, hogy megfelelő kezdeményezés jó menedzseléssel párosulva komoly, tekintélyt parancsoló eredményeket hozhat. Ugyanakkor az is tény, hogy a teljesítmények elérése esetenként könnyebbnek, egyszerűbbnek látszik azok megtartásánál és megerősítésénél.

Végül néhány további lehetőségről. Több oktatási intézmény teljesítménye átlagon felüli, amely jórészt csak a helyi nyilvánosságban tudatosul. A Lehel Vezér Gimnázium továbbtanulási mutatói folyamatosan magasak, a Jászberényi Tanítóképző Főiskolán, a Palotásy János Zeneiskolában és másutt is születnek átlagon felüli teljesítmények, melyek elismertetése sokszor csak szakmai körökre korlátozódik. Több lehetőséget rejtnek magukban és több figyelmet érdemelnek e tekintetben a város műemlékei, parkjai és vizei. Ki kellene egyszer végre lépniük

abból a skatulyából, amely semmitmondóan a megye műemlékekben leggazdagabb városának titulál bennünket. Helyette legalább az Alföld karakteres, látnivalókban, nevezetességekben bővelkedő kisvárosaként kellene megjeleníteni magunkat felmutatva építészeti értékeinket ugyanúgy, mint a természeti vonatkozásúakat. (Jászberény e tekintetben összevethető Kecskeméttel vagy Gyulával, az említett városokhoz képest mégis sokkal előnytelenebb a médiákban való szereplése és külső megítélése.)

Az imázsteremtés fontos további kelléke a patrónusok keresése. Itt feltétlenül emlékeztetni kell a múltra, amely bizonyítja, hogy ez a kis nép, ez a karakteres tájék fennmaradását részben annak köszönheti, hogy megfelelő patrónusokat talált. Így alakult ki kultusza József nádornak, Kossuth Lajosnak, Apponyi Albertnek vagy éppen Gorjanc Ignácnak. A felsorolt jeles személyiségek néha „csak” a nevüket adták, máskor komoly fejlesztések kezdeményezésénél és megvalósításánál bábáskodtak. Ez olyan folytatásra érdemes hagyatéka az ősöknek és elődöknek, mellyel érdemes élni. Értékeinket meg kell mutatni, ápolni és gondozni. Maga az a tény, hogy több jeles művész (Sára Sándor), menedzser (Csányi Sándor), egyetemi tanár, akadémikus (Dobák Miklós, Holló János, Lampé László, Sass Pál, Zalai Ernő) és mások származnak innen. Az elszármazott jeles emberek „kegyeit” érdemes keresni és megnyerni, segítőkészségüket időszakonként legalább egy-egy elismeréssel, díszpolgári címmel visszaigazolni.

A tömegkultúra és a tömegszórakoztatás

A város lakossága régóta számíthat nagyobb tömegeket megmozgató eseményre. A történeti források alapján tudjuk, hogy 1845-ben reprezentatív formában emlékeztek meg a redemptio 100. éves évfordulójáról. A két világháború között népes közönséget vonzottak a mezőgazdasági kiállítások és vásárok. Az utóbbi évtizedekben is rendre akadtak olyan kulturális rendezvények, amelyek nagyobb tömegvonzásra számítottak. A hetvenes években a Székely Mihály Zenei Napok, majd a Tudományos Kulturális Hónap, később a Folklór Napok, majd ezt követően a Csángó Fesztivál vált komolyabb eseménnyé. A felsorolt rendezvények többnyire egy-egy jól körülhatárolható érdeklődési körű közönséget vonzottak, népünnepély-szerűvé talán leginkább a Csángó Fesztivál vált. - Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy a látványos, nagy tömegeket megmozgató népünnepélynek a Jászapáti többször megrendezett Jászsági Randevű adott példát, ott valóban több tízezer ember fordult meg egy-egy alkalommal.

A városban a Jászok Világtalálkozója volt inkább ilyen próbálkozás, amely a Jászsági Randevűhöz hasonlóan sokféle, és közöttük nem egy látványos eseményt kínált a látogatóknak. A Világtalálkozónak híre ment, helyben szintén pozitív visszhangja volt és hamarosan meg is született a döntés a folytatásról. A gyors döntés önmagában példásnak tekinthető, de talán érdemes lett volna egy alaposabb elemzést készíteni és csak ezt követően voksolni az újabb események mellett. Szembe kellett volna nézni pl. azzal a ténnyel, hogy a Jászok Világtalálkozójából alig származott regisztrált bevétel. Érdemes lett volna elemezni, hogy a lebonyolítás miért csak a polgármesteri hivatal és néhány közművelődési intézmény feladata és terhe lett. Az előkészületek során több idegenforgalmi, vendéglátó és egyéb szervezet bekapcsolódásával számoltak, akik a későbbiek során, valószínűleg megfelelő érdekeltség híján visszaléptek.

Minderre azért érdemes kitérni, mert Vechtában pl. minden vendéglős és szállodás az év eseményére a Stoppelmarkt-ra készül, ahol 10 nap alatt félmillió (!?) ember fordul meg. A hatalmasnak minősíthető vendégereg sört és virslit ugyanúgy vásárol, mint belépőjegyet, tehát az egész rendezvény szigorúan érdekeltségi és üzleti alapon szerveződik, ahol a polgármester és más városi vezetők legfeljebb megjelennek. A vechtaiak egy része el is menekül a városból ezekben a napokban, de nagyon sok városlakó készül erre az eseményre. A készülés-

hez hagyományon alapuló folytonosság kapcsolódik, hiszen a Stoppelmarkt évszázadok óta esemény, amit az évek során jelentkező igényekhez igazítottak.

Visszatérve az alapkérdésre, a külföldi példából érdemes lenne bizonyos elemeket hasznosítani és mindenek előtt itt is érdekeltségi alapra helyezni az effajta eseményeket. Feltételezhetően ebben az esetben sem kerülhető meg egy bizonyos nagyságrendű befektetés, a profi módon való szponzorálás. Ha az érdekeltek pl. valóban tömeges érdeklődésre, vendégforgalomra számítanak, akkor a legvonzóbb attrakciók fogadására is áldozni kell. Közbevetőleg még egy külföldi példa. Néhány éve egy dániai kisvárosban Skive-ben tapasztaltam, hogy a helyi Sportsarnokba meghívtak egy világsztárt, Udo Jürgens-t, akit valószínűleg ott sem kizárólag a belépőjegyekből honoráltak.

Mindent egybevetve megállapítható, hogy Csángó Fesztiválra, Világtalálkozóra vagy éppen Vigadalmi Napokra igény van, egy-egy esemény tényleg tömegeket vonz. Időszerű lenne azonban egy frappáns és állandóan használt elnevezést találni, mert a változtatgatás amatőrségről és ötletszerűségről egyaránt árulkodik. Valószínűleg megkerülhetetlen az effajta rendezvények érdekeltségi viszonyainak felülvizsgálata és új alapokra való helyezése. Az önkormányzat és a polgármesteri hivatal valószínűleg csak hatóságként és reprezentánsként, a közművelődési intézmények aktívabb részvevőkként jelenhetnek meg, de a rendezvények nagyobb hányadát más, várható haszon fejében befektető cégeknek kell felvállalni.

Szabadidő és kulturális központ (övezet)

A város igen kis létszámú polgársága már a század első felében kialakított egyfajta szabadidő-kultúrát. A Bathó-kert, a Zagyva szabad strandja és csónakázási lehetőségei, ill. a mai Lehel Klub helyén működő kaszinó és a vele szemközti Pannónia kávéház sokféle kellemes kapcsolódásra adtak alkalmat. A háború után lényeges módosulások történtek: a Bathó kerti tenispályák, a Zagyva szabad strandja felszámolódtak, a családi, baráti együttlétre alkalmas Szilvás ligetes területe beépült. A leépülés és felszámolódás mellett az ötvenes évek közepétől viszont új lehetőségek is teremtődtek: a mai Margit sziget környékén többfunkciós szabadidő övezet alakult ki az új stranddal, termálfürdővel, szabadtéri színpaddal és rendezett parkkal. Nem tudni pontosan miért, de ez a város életében igen fontos szerepet betöltő térség mégsem tudta betölteni és teljesíteni funkcióit: a park kellős közepébe behemót munkagépeket is mozgó vízűvet telepítettek, ill. versenytársként a Hűtőgépgyár környékén szabadidős létesítményeket építettek. A privatizálásig folyamatosan fejlesztették a gyár környékén kialakított létesítmény-együttest, azóta viszont mindez megtorpant és bizonyos esetekben a kivonulás is megkezdődött.

A dilemma adott: nem városfejlesztési forrásokból létrejött egy meglehetősen nagy értékű, sokféle lehetőséget kínáló, nemcsak a város, hanem távolabbi települések lakóinak igényeit is kielégíteni képes, többfunkciós szabadidő övezet. A létrehozók utódai ma már egyre kevésbé akarják vállalni a fenntartás terheit, ami hosszú távon a létesítmények elhasználódásához és leromlásához vezethet. A város lehetőségei korlátozottak, de a korábban jelzett feladatokból adódóan minden bizonnyal részt kell vállalnia polgárai szabadidős lehetőségeinek megteremtéséből, amelynek legjobb alkalmi itt teremtődtek meg. Ma azonban mindez csak két, többé-kevésbé vonakodó tulajdonos nem túl hangos alkudozásaként jelenik meg. Valószínűleg szerencsésebb lenne mindennél sokkal pozitívabb, innovatívabb megközelítési módokat keresni és találni. Egy komplex hasznosítási megoldás mindenképpen gyümölcsözőbb eredményeket hozna, mint az évek óta tartó egy helyben topogás. El kellene mozdulni a holtponton, annál is inkább, mert a döntések sokáig nem odázhatók el. Ha nem sikerül tető alá hozni egy ilyen elképzelést, akkor hamarosan azok az előnyök is elvesznek, amelyek ma kétségkívül meg-

vannak. A kezdeményező lépéseket mielőbb meg kellene tenni, ugyanis nem lehet tudni, hogy meddig marad félszáz kilométeres körzetben az egyetlen műjégpálya a jászberényi. Arról sincs eddig hír, hogy ki szándékozik Magyarországon nyugati mintára szafari parkot létesíteni, márpedig az állatkertből esetleg kifejleszthető lenne egy ilyen sokakat vonzó látványosság. A strand és az uszoda szolgáltatási körét is bővíteni kellene, mert ma például inkább csak az ifjabbak és a sportolni vágyók igényeit tudja kielégíteni. Egyáltalán az egész övezet számára olyan hasznosítási-fejlesztési programot kellene kidolgozni, amelyben minden polgár számára szabadidő hasznosítási lehetőség teremthető, ahol városlakóként vagy vendégként akár egy egész napos kikapcsolódásra nyílna lehetőség. Valószínűleg érdemes lenne komolyan tanulmányozni a Nyugat-Európában elterjedt hasonló funkciójú parkok működtetését és fenntartását, amely nem egy esetben komoly üzlet, így nálunk sem lehet jótékonykodni. Érdemes lenne egy széleskörű véleménykutatásra alapozott tanulmányterv készítésére, méghozzá olyanra, amelyben nemcsak műszakiak, hanem szociológus és szabadidő szervező szakemberek is közreműködnének.

A magaskultúra fejlesztése és a mecenatúra néhány kérdése

A város külső megjelenítésében fontos kérdés az ún. magaskultúra helyzete és fejlesztése. A rendszerváltozás előtti időszakban különféle direktívák, párthatározatok nyomán szorgalmazták a különféle művészeti és tudományos alkotó tevékenységek elismerését. Így állítottak fel több szobrot, a tanács és az üzemek egyaránt vásároltak festményeket a helyi alkotóktól és az amatőr mozgalmak támogatására is jutottak összegek.

Az utóbbi hét-nyolc évben más alapokra helyeződött a mecénálás, melynek több pozitív hozadéka van. Számos helyi alkotó kapott megbízást, közöttük olyan is, aki évtizedek óta itt él és dolgozik, ennek ellenére csak 1996-ban állították fel első köztéri szobrát a városban. Több alkotóközösség részesült támogatásban, melyek között az avantgard jellegű Alkotárs ugyanúgy megemlíthető, mint a hagyományokhoz inkább ragaszkodó Berényi Műhely. Ugyanakkor aránytalanságok is keletkeztek, hiszen akad olyan alkotó, aki szinte folyamatosan kap közületi megbízásokat, másokra pedig sokkal ritkábban kerül sor. Változatlanul kevés és megoldatlan a rendszeres bemutatkozás ill. szakmai megmérések lehetősége, ami legalább annyira fontos a mecénásoknak, mint az alkotóknak. Igazi mecenatúra csak szakmai közreműködéssel képzelhető el, ha pedig ez nem megoldott, akkor a félmegoldások esélye hatványozottan megnövekszik. Lehet, hogy X vagy Y sérthetetlen és kétségbevonhatatlan tehetségű zseniként állítja be magát, de megnyugtatóbb, ha ezt valamilyen fajta összeméréssel, a város határain túli tárlatokon vagy éppen az itt szervezett seregszemléken igazolja. Egy szó, mint száz, szükség lenne egy állandó ki állítóterem létesítésére és meg kellene oldani a város (vagy a Jászság) képzőművészeti gyűjteményének sorsát.

Különösen fontos lenne az utóbbi ügyben valamiféle integráló kezdeményezés, hiszen képzőművészeti (rész)gyűjteménye a Jász Múzeumnak ugyanúgy van, mint a Jászberényi Tanítóképző Főiskolának és a Hamza Múzeumnak. A felsoroltak azonban részgyűjtemények, gyarapításuk-fejlesztésük esetleges és megoldatlan. Pedig tennivaló bőven akadna, hiszen alig néhány alkotással szerepelnek ezekben a gyűjteményekben olyan alkotók, mint Benke László, Gecse Árpád, Makay József, Sáros András, Vuics István és mások. Nincs, vagy elvétve van alkotása közgyűjteményben a hosszú ideig itt alkotott Rudnay Gyulának, Vágó Pálnak, de a mai középgeneráció és az itt rendszeresen megforduló, műveket felajánló külföldi művészek alkotásai közül is elvétve került néhány közgyűjteménybe. A felsoroltakból is kitűnhet, hogy a gyűjtemény(ek) szisztematikus fejlesztésének ügye mindenek előtt szakmai probléma. A város művészeti életéért felelősséget érző szervezeteknek az értékek megőrzése és gyarapítása

érdekében hatékony koordinációt, felkészült szakember alkalmazását kellene kezdeményeznie és folyamatosan gondoskodnia kellene a gyarapításhoz szükséges összegek biztosításáról is.

A városban jelenlevő művészeti ágak közül a táncművészetek gondozása számít a leg-eredményesebbnek, a néptánc iránt nagyon sok gyerek és fiatal vonzódik, sok jó szakember dolgozik ezen a téren. A Jászsági Népi Együttes bázisa olyan erős, hogy még egy kulcsembert távozása sem rengette meg a pozícióikat. Folyamatosan egyenletes színvonalon tevékenykedik és építkezik a Lehel Társastáncklub is. Az e téren elért eredmények megőrzése nagyon fontos feladat. Régóta megoldatlan ezzel szemben a színjátszás ügye, a város lakóinak csak igen kis hányada részesül időnként effajta élményekből, ami azért is problematikus, mert néhány Pódium előadást (és bált) leszámítva alig vannak a polgári léthez szükséges nyilvános, társas összejövetelek.

Alig-alig mutat életjeleket az irodalom, néhány kezdeményezés azonban jelzi, hogy erre a területre szükséges lenne több figyelmet fordítani, bátorítani azokat, akik alkotásokkal jelentkeznek. A diák és helyi lapokban időnként közölnek verseket, 1-2-3 évente meg-megjelenik egy-egy verseskötet, a Jászsági Évkönyv pályázatára tucatnyi tehetséget felmutató alkotó művei érkeztek, a gyerekek versenyeire rendre sokan jelentkeznek.

Felnőttoktatási problémák

A felnőttek oktatását sokáig egyszerűen periférikus, pótló funkcióként kezelték, amelyre csak olyanoknak van szüksége, akik kimaradtak az általános iskolai vagy a középiskolai végzettség „normális időben” való megszerzéséből. Ennek megfelelően a városban is működtek a dolgozók különféle szintű, fokozatosan elhaló, funkciót veszítő iskolái. Az iskolarendszerű képzés mellett TIT és más közművelődési intézmények némi kínálata bővítette a választékot. A nyolcvanas évek elejétől pl. sokan tanultak nyelveket a TIT által szervezett tanfolyamokon.

A rendszerváltozással új feladatok jelentkeztek, melyek közül a munkanélküliség és néhány új szakterület iránti igény megjelenése jelentette a legnagyobb kihívást. Az újonnan megfogalmazott feladatok bizonyos hányadára reagálni tudtak a felnőttoktatásban érdekelt szervezetek. A középiskolák egy része önállóan speciális szaktanfolyamokat szervezett, számítógépes kurzusokat hirdetett, hasonló kezdeményezések a Jászberényi Tanítóképző Főiskolán is akadtak. A helyi szereplők közül élénkült a TIT tevékenysége, korábban a nyelv-, újabban speciális szaktanfolyamaik iránt mutatkozik nagyobb érdeklődés. Több külső cég is megjelent a városban és a munkaügyi szervektől kapott támogatás birtokában szintén szervezett kurzusokat. Az adott jelenségkörben örömdetesnek minősíthető, hogy milyen sokan mozdultak az újonnan jelentkező feladatokra, az viszont már kevésbé, hogy nem lett, a német vagy az osztrák városok nép főiskoláihoz hasonló, igazi specialistája a feladatnak. A helyzet alakulásához a hazai törvénykezési gyakorlat hiánya is hozzájárult, de az is, hogy az illetékes szervek - a TIT esetenkénti szubvencionálását leszámítva - nem sokat foglalkoztak felnőttoktatási kérdésekkel. Vélekedésem szerint rövid, de legkésőbb középtávon mindenképpen szükség lenne valamilyen városi (jászsági) szintű koordinációra, annál is inkább mert a felnőttképzési feladatok mennyisége a következőkben minden valószínűség szerint bővülni és sokasodni fog.

1997

Tanyai családok

Vizsgálatunkat egy kísérleti jellegű családi klub alakításának előkészítésekor végeztük 17 tanyai kollégiumba járó gyerek családjánál (módszerünk az előszóban készült interjú volt). Az adatok feldolgozása nyomán áttekintést nyertünk a tanyai életforma néhány, szempontunkból lényeges vonásáról.

A családok általános jellemzőiről

A vizsgált családoknál a férfiak átlagéletkora 39,4 év, a nők 37,5 év, ami az átlagosnál kisebb korkülönbséget mutat férj és feleség között. Az átlagos korkülönbségtől két család tér el lényegesen, az egyik családban a férj 21, egy másikban pedig a feleség 1 évvel idősebb férjénél. Házasságkötésük idején a férfiak átlagosan 23,8 évesek, feleségeik 19,5 évesek voltak. A családok többségében a házasságkötést követő 1-2 évben születtek az első gyerekek, 2 családban a házasságkötés évében, egy családban a harmadik, egyben pedig a házasságkötést követő negyedik évben született az első gyerek. A családokban 2,8 az átlagos gyerekszám, egy családban van 1, 3 családban pedig 4, illetve annál több gyerek. A családokhoz tartozó 44 gyerek közül mindössze 3 nem tartozik már a családi kötelékhez, ők azok, akik már más, saját családjaikban élnek. A családok túlnyomó része kiscsalád, s csak egyetlen családban él együtt három generáció.

A férfiak iskolai végzettsége nagy szóródást mutat: ketten végeztek szakmunkásképzőt, hatan rendelkeznek nyolc általánossal, heten 4-6 osztályt, hárman 0-2 osztályt jártak. Kedvezőbb képet mutat a feleségek iskolai végzettsége: 11-en rendelkeznek 8 általánossal, öten 5-7 osztályt végeztek. A feleségek viszonylag magasabb iskolázottságából következő magasabb szintű alapismeret érvényesülését a speciális életforma és életvitel, a hagyományosan érvényesülő családi munkamegosztás gátolja. A feleségek közül egy rendelkezik szakképzettséggel, s ő az egyetlen, aki nem háztartásbeliként dolgozik. A többi feleség mindennapos tevékenysége a ház körüli, háztáji munkában, bevásárlásban, időszakonkénti piacozásban merül ki. Ezzel szemben az alacsonyabb végzettségű férfiak többsége segédmunkásként (5), a többi tsz-tagként, szakmunkásként, tűzoltóként dolgoznak.

A rendszeres (vállalatnál, tsz-ben végzett) munka a családok jövedelme, életfeltételeinek biztosítása szempontjából nem számít elsődleges megélhetési forrásnak, ebben sokkal nagyobb jelentőségű a ház körüli, háztáji és a tanyák környékén vállalt napszámos jellegű mezőgazdasági munkából származó jövedelem. A felmérések során bevallott (lényegében a munkahelyen felvett bérrel egyenlő) jövedelem családonként 2871 Ft-ot, (a családban együtt élő személyekre lebontva 620 Ft/fő) tett ki. Ennek a jövedelemnek azonban igen kis hányadát költik élelmiszerre, hiszen annak döntő része a ház körül termelődik meg (zöldség, baromfi, sertés). A családi jövedelmek szempontjából kiegészítő, esetenként meghatározó jelentőségű a családtagok (férjek, feleségek, gyerekek) mezőgazdasági jellegű munkája. A 16 család közül mindössze három nem rendelkezik háztáji földdel, 6 család 1000 négyszögölön felüli földdel rendelkezik, közülük olyan is akad, aki egy kis gazdaságot (4800 négyszögöl) művel. De ez még nem mutat teljes képet, mert többen bérelnek mások által elhagyott földet, s minden családban jelentős időt köt le az állatokkal való foglalatosság. Az alacsony képzettség, a jövedelemszerzés fontos összetevője a hagyományos jellegű családi munkamegosztás és életmód kialakulásának.

A családi munkamegosztás helyzetét vizsgáló kérdéseink a háztáji, ház körüli munkák végzésére kerestek választ. A bevásárlás - jöllehet a férjek járnak el naponta otthonról - csak négy családban közös munka, egyben a gyerekek végzik, 11-ben ez is a feleségek feladata. A főzés, mosás, takarítás, mosogatás gondja minden családban az asszonyoké, egy családban a mosogatásban és a mosásban a gyerekek is segítenek. A gyermekgondozás feladatmegosztása sem mutat jelentős szóródást, egy családban ezt az idősebb testvérek is végzik, egyben pedig közös tevékenységnek mondják, így a férj is részt vállal benne, általában azonban ez is a feleségre hárul.

Az állatok etetése kilenc családban közös tevékenység, s ez úgy értendő, hogy a férjek a nagyobb állatokat (szarvasmarha, sertés), a feleségek és a gyermekek a kisebb állatokat (baromfiak) látják el, csak a férjek távollétében minden állatot, hét családban azonban az állatgondozás csak a feleségek munkája.

A háztáji kert gondozásában valamivel egészségesebb arányok érvényesülnek: ez 12 családban közös tevékenységet képez, háromban a feleségek munkája.

Az egyetlen ház körüli tevékenység, amelyben a férjek számottevő és önálló szerepet vállalnak: a lakás karbantartása. Négy családban ez a férjek feladata, ötben közös, hét család viszont nem jelölte meg mint munkafeladatot.

A családi munkavégzés reszortfeladatairól összeálló kép is igazolja, hogy ezekben a családokban, jöllehet a férjek járnak el dolgozni, mégis a feleségek munkája a meghatározó. A férjek otthon csak néhány „speciális” feladat végzését vállalják, a gyermekek munkája pedig nem számottevő tényező. A gyerekekre addig számíthatnak, míg otthon vannak, nem járnak el dolgozni, nem járnak városi iskolába, mert akkor már csak kis részt vállalnak a házi munkából.

A családok többsége Jászberény határában szórványtanyán lakik. A város - több alföldi városhoz hasonlóan - nagyhatárú tanyás település. Az 1970-es népszámlálás idején 29785 lakójának 19,4 százaléka tanyán élt, így minden ötödik jászberényi tanyai lakosnak számított. A tanyáról való el- és beköltözés következtében ez az arány az utóbbi időben némileg mérséklődött, jelenleg mintegy minden hatodik jászberényi él külterületen. A tanyák elszórtan települtek, s lényegében egyetlen tanyaközpont szerveződött, amely mintegy 6-800 lakost tömörít, de más hasonló központ nem alakult ki. A tanyák gyors felszámolását tervező településpolitika, valamint a termelőszövetkezetek szerveződése nem adott lehetőséget további központok kialakítására, s erre az utóbbi években sem tapasztalható törekvés. A nagy területen és szétszórtan elhelyezkedő tanyák minimális ellátása nagy és megoldatlan gondokat jelent (villany, víz, kereskedelem stb.), a tanyán lakó családok életfeltételeinek javítása lassan halad. A tanyán lakók minden egyes közszolgáltatás igénybevételénél hátrányban vannak, illetve jelentős anyagi terheket vállalnak az igénybevétel esetén.

Mindezek után joggal merül fel a kérdés, miért választották ezek a középkorú házaspárok a tanyát, s miért ragaszkodnak hozzá? (Mert ragaszkodnak, az biztos!) Elköltözni egyikük sem szándékozik, a korábbi években a kilátásba helyezett bírságok ellenére engedély nélkül, manapság pedig építési-bővítési engedéllyel teszik otthonosabbá lakásukat.

A ragaszkodás egyik oka a tanyai eredetben keresendő. A 16 házaspárból ugyan néhányan hosszabb-rövidebb ideig városi környezetben, Budapesten, Tatabányán és másutt is laktak, de tanyán születtek, innen választottak élettársat, ma is ezt tartják megfelelő lakóhelynek, be- vagy elköltözési szándékuk nincs. Sőt, több család tervezi a tanya korszerűsítését, komfortosabbá tételét. A tanyákon a korszerűsítés, fejlesztés kiindulópontja a villany, jelenleg hét család otthonában világít és szolgáltat energiát, s többen tervezik, hogy a közeljövőben sort kerítenek bevezetésére. Pedig ez nem kis összeg, tanyánként 40 ezer forint a tarifa, de sokkal többet ér

egy villamosított tanya. A villany bevezetése egy tanyasi család életében nem egyszerűen komfort kérdése, hanem gazdasági kérdés is. Villannyal nemcsak mosógépet, rádiót, televíziót, hűtőgépet működtetnek, hanem szivattyút, darálót, ami a vízellátáson kívül a kertészkedés, az állattartás jövedelmét növelheti. A villamosított tanya már „komoly ellenfél” a belterületi lakásnak is, melyek többsége nem rendelkezik magasabb színvonalú feltételekkel. A jászberényi lakások többsége például nem kap vezetékes vizet, hanem „fűrott kút”, kis házi vízmű biztosítja a vízellátást, ezzel szemben a kertje kisebb, az állattartás lehetőségei korlátozottabbak. Emellett a közlekedés, a megközelítés feltételei sem jobbak, s városi utak többsége burkolatlan, ősztől tavaszig sáros földút. Egy homoktalajú dűlőúton megközelíthető tanya ebből a szempontból sokszor még előnyösebb is.

Végül még egy feltétel, ami a tanyának kedvez: a gazdaságosság. Nagyon igazuk volt azoknak a családoknak, akik azzal érveltek, hogy városban még telket sem tudnak vásárolni annyi pénzből, amennyiből a határban már tető alá hozzák a tanyát. A külterületen egy-két éve 60-70 ezer forinttal hozzáfogtak az építkezéshez, be is fejezték ebből, a belterületen erre gondolni sem mertek volna. Íme, néhány tényező, amely ellen igazán hatásos ellenérv kevés akad.

Adataink, tapasztalataink szerint a villannyal rendelkező tanya a korszerűbb, otthonosabb, felszereltebb lakás biztosítója. A villannyal rendelkező családok házainak alapterülete nagyobb. Míg a hét ilyen lakás átlagos alapterülete 78,6 m², addig a villamosítatlan kilencé csak 35 m², az előbbieken átlag 2,1, az utóbbiakban 1,9 a lakószobák száma. A 9 villamosítatlan lakás 319 m²-nyi lakóterületén 41-en, a korszerűbb 7 lakás 550 m²-én csak 32-en laknak sokkal jobb körülmények között.

Tovább mélyíti a különbséget a lakások felszereltsége. A villamosított tanyákon fürdőszobák vannak, és sokkal több munkát könnyítő, tájékozódást vagy szórakozást biztosító eszköz van a lakásban. Rádióval mind a 16 ilyen család rendelkezik, s 12-nek televízió is van a lakásában. Ahol nincs villany, akkumulátorral működtetik a készülékeket, így a televízió lényegében ugyanolyan szerepet tölt be, mint bármelyik magyar család életében. (Amikor arról faggattam a gyerekeket, hogy mi hiányzik legjobban a kollégiumban, meglepetésemre többen rávágták: a televízió. További kérdezősködésem nyomán kiderült, hogy a kollégiumi rend szerint a villanyoltás idejének betartása érdekében korlátozzák a tv-nézést, amire otthon nyilván kevésbé kerül sor.)

A magas televízió-ellátottság mellett még élesebben jelentkezik az az ellentét, hogy a családok többségében kézzel mosnak, élelmiszereiket nem hűtőszekrényben tárolják. Ezekkel a gépekkel csak a villamosított tanyák rendelkeznek, s közülük két családban magnetofont, egyben pedig lemezjátszót is működtetnek.

A tanyák a munkahelyektől, a város központjában működő kereskedelmi, igazgatási, egészségügyi létesítményektől 5-12 km-re helyezkednek el, tehát lényegbevágó kérdés megközelítésük, a közlekedés helyzete. Családjaink többsége nem lakik pormentesített, kövezett út közelében. Így a legközelebbi autóbusz-megálló megközelítéséhez is 1-4 km-es gyaloglás vagy kerékpározás szükséges. A legáltalánosabban használt közlekedési alkalmasosság a kerékpár, minden családban több is akad belőle. Az idősebb tanyai asszonyokkal ellentétben, a mi családjainkban a feleségek ugyanúgy használják ezt az eszközt, min a férfiak vagy a gyerekek. A kerékpár használata tavasztól őszi rendszeres, sőt ilyenkor a meglehetősen távoli munkahelyekre is ezzel járnak.

A közlekedés különösen megnehezül az őszi-téli időszakban; ilyenkor legtöbbször gyalog vagy kerékpárral mennek az autóbusz-megállóig, s onnan autóbusszal folytatják útjukat. Nagyon szerény mértékű a motorizáció: öt családban motorkerékpárt, egyben pedig személygépkocsit üzemeltetnek.

Szülők-gyermekek viszonya a családokban

A szülők és gyermekek családon belüli viszonya alapvetően hagyományosnak minősíthető. A szülők feltétlen engedelmességet, kötelességtudást és fegyelmezett munkavégzést várnak gyermekeiktől - az utóbbit elsősorban otthon.

A gyermekek nevelésével való foglalkozás elsősorban az anyákra hárul, az apák csak alkalomadtán, olykor csak kirívó fegyelemsértések alkalmával foglalkoznak a gyerekekkel. Mindez természetesen meghaladja az anyák teherbíró képességét, s ők sem képesek igazán célirányosan törődni a gyermekekkel. Széles körben alkalmazzák a verést, mint fegyelmezési-nevelési módszert. Az egyik kislány így emlékszik az egyik alkalomra:

„Még a tanyai iskolában a tanár bácsinak ott maradtam segíteni kukoricát törni. Ott az volt a szokás, hogy nem tanultunk sohase, hanem segíteni kellett. Az iskolatáskánkban hordtuk be a földről a kukoricát, ott maradtam, későn értem haza, ezért kaptam ki. „

Egy másik gyerek, szintén kislány így emlékezett:

„Papírt gyűjtöttünk. Az ígért hat óra helyett hét óra körül értem haza, anya azzal várt a kapuban: gyere, mert apád nagyon megver. Már elő volt készítve a pálcá. Nem akartam előremenni, anyu meg mondta, hogy menjek. Na, aztán apu ott állt az ajtó mögött a pálcával. Ó, de megvert! A lábam szárát úgy elverte, hogy még...”

A verést a gyerekek tudomásul veszik, bár a lányok most már nyilvánvalóan szégyenlik. Csoportos beszélgetés alkalmával úgy beszéltek róla, mint múlt idejű tényről, ami most már nem fordul elő. - A szülők nem ilyen szégyenlősek, lakonikus rövidelességgel állapították meg: „Kell az néha! No meg, bennünket is megverték a szüleink.”

A verés mellett másfajta fegyelmezésre is találtunk példát. Az egyik apa - akinek más szülők véleménye szerint gyakran és ok nélkül is eljár a keze - más módszert is bevet néha 10 éves fiával szemben.

„A múltkor már nem is tudom, mit csinált, de nagyon mérges lettem rá. Mondtam neki, na eredj gyorsan, keress magadnak egy pálcát az erdőben. El is ment, nemsokára jött vissza a pálcával falfehéren. Akkor már nekem is elszállt a mérgem, meg a gyerek is megszenvedett, nem bántottam.”

Ugyanez az apa máskor is állított csapdát a gyerek elé:

„Veszem egyik reggel a cigarettámat, keveslem. Töprengtem, de aztán arra gondoltam, a gyerekek keze lehetett a dologban. Délután kimentem a szőlőbe kapálni, de az egyik cigarettás dóznit az asztalon hagytam, és megszámláltam, hány darab van benne. Mikor hazajöttem, ott van a cigaretta az asztalon, újra megszámláltam, de négy darab hiányzott. No, elővettem a gyereket, ő kezdte tagadni a dolgot, így aztán megkapta a magáét. Nemcsak a cigarettáért, a hazudozásért is.”

A módszer, úgy látszik, hatástalan, mert ez a gyerek egyik alkalommal az iskola udvarán sorakozó kerékpárokat dézsmálta meg, kilopta szelepeiket, elvitte könnyen leszerelhető alkatrészeit. Ezután az orvoshoz ment „beteget jelenteni”, ami sikerült, de a bűnjelket

magánál tartotta. A nyomozás után rábizonyították a lopást, de ő a végsőkéig tagadta, nem vállalta tettét.

A szülők és gyerekek viszonyát, annak bensőségességét - a gyerekek életkoránál fogva - jelentősen befolyásolja a közös tevékenység, a játék. Csoportos beszélgetések alkalmával a gyerekek harmada említette meg játszótársai között a szüleit is, mások nem is említették. Játékaikban, amelyek egyébként igen szűk skálájúak (labdázás, focizás, állatokkal való játszás) első számú partnereik a testvéreik. A kollégiumból való hazatérések egyik fő vonzereje éppen ez. Különösen a kisebb testvérek várják már hazatérésüket, ezután néhány óráig önfeledt játék következik, de vasárnap délután már szívesebben gondolnak kollégistatársaikra.

Más gyerekek esetében a közelben lakó osztálytársak, szomszéd gyerekek a fő partnerek. Velük tartanak, amikor a régi iskola melletti sportpályán fociznak, vagy éppen az erdőben kószálnak.

A szülők a családok kisebb hányadában partnerek, s közülük elsősorban az apák, még a lányok esetében is.

„Testvéremmel meg apukámmal szoktam játszani. Anyuval is néha, de ő nem nagyon ér rá.”

Mindez alapján pozitív tényező, bár zavaró momentumok is előfordulnak:

„Apuval is szoktunk focizni. Mikor cseppet be van rúgva, akkor szokott jönni. El szokott esni, aztán nem futballozik tovább” - mondta az egyik szókimondó gyerek.

A szülők és gyermekek kapcsolatának központi kérdése a közös munkavégzés, illetve az ebben való részvétel. A család gazdálkodási szisztémájából következően a szülők foglalkozás- és munkatevékenység-típusa szerint munkának a fizikai munkát, s ezen belül is a ház körüli, háztáji tevékenységet tekintik. Törekvéseik, gondolkodásmódjuk szerint ez az elsődleges, fontos ebbe igyekeznek bevonni gyermekeiket. Látogatásaink, beszélgetéseink során ennek számos pozitív megnyilvánulását tapasztalhattuk. Példaként említhető, hogy nagyon sok gyereknek van otthon néhány négyzetméternyi kiskertje, amit maga gondoz hétvégeken és a szünidőben. A vetemények növekedését, alakulását pedig együtt értékelik a szülőkkel, s ez nyilván hatással van a gyerekekre: igen büszkén mutogatták kertjeiket.

Hasonló funkciójú a lányok házi munkában való részvétele, elsősorban a mosogatásban, takarításban, főzésben való segítség. A főzésben-sütésben önálló feladatokra is vállalkoznak: maguk főzik meg a levest, sütnék süteményt anyai felügyelet mellett. Többen el is mondták, hogy teljesítményükkel nemcsak saját maguk, hanem a család is elégedett volt.

A szülői inspirációk, bábáskodások az iménti és hasonló esetekben mintaszerűek, példaadóak. A gond azonban ott kezdődik, amikor ezek a tíz évesek magukra maradnak, s igen gyakran erejüket, teherbíró képességüket túlzottan igénybe vevő feladatokat kell teljesíteniük. Mikor nyári terveikről faggattuk őket, kifakadtak: „Lesz nekünk elégünk a nyáron!” Kifakadásuk mögött az rejlik, hogy a nyári szünetben a kisebb testvérek teljes ellátása, az állatok etetése-gondozása, a kerti munka idejük nagy részét igénybe veszi, olvasásra, barátkozásra, játékokra kevés idő marad. Így aztán a család anyagi alapjainak megteremtése, a háztáji jövedelem fokozása eltörlül a gyerek egyéb érdekei mellett. Mindezek mintegy beidegződnek a gyermekekbe.

Gyermek és szülő a kollégiumról

A kollégiumról érdemes felidézni a legilletékesebbeket, a gyerekeket:

„Sokan mondták, hogy olyan a kollégium, mintha börtönben lennénk rabságban. Szerintem a rabság is más, meg a kollégium is. A börtönben nem engedik meg azt, amit nekünk megengednek. Engem is így akartak elijeszteni a kollégiumtól.”

A szülőkkel más a probléma. Itt az egyik legsúlyosabb kérdés az iskolai tevékenység, a tanulás mint munka elismertetése, mert ezt sem a szülők, sem a gyermekek nem tartják elsődleges, fontos feladatnak. Tapasztalt tanyai pedagógusok mesélik, hogy az első-második osztályos kisgyerek még fél órát leül a könyv mellé, mert rá még nem számítanak. A harmadik-negyedik osztályos gyereket viszont már be tudják fogni, az a délelőtti iskola után hazamegy, leteszi a táskát, utána sötétedésig dolgoznia kell. A könyv, az iskolai feladat este, petróleumlámpa mellett kerül elő, ha előkerül.

Ezek után a kollégiumba kerülve nem az amúgy is jelentős lemaradások pótlása az első, hanem a rendszeres tanulásra való szoktatás.

„Év végére jutottunk el oda, hogy megszokták a rendszeres tanulást, hogy akartak, küszködtek. Hogy ne csak annyit sajátítsanak el, ami az órákon éppen rájuk ragadt, hanem maguk is hozzátegyenek valamit” - összegezte véleményét a gyerekek osztályfőnöke.

A szülők többsége annyit érez ebből saját tapasztalatai alapján, hogy a gyerekeknek szükségük van az általános iskola elvégzésére, mert anélkül nem boldogulnak.

„Fiam, ha a nyakad is beletörik, neked ezt akkor is csinálni kell” - igazította el egyik szülő gyermekét.

A gyerek iskolai munkájának, tanulmányainak segítése, ösztönzése, ennek módoszatai azonban szegényesek. Az iskolai munkáról való beszámoltatás kimerül az osztályzatok ellenőrzésében, sőt néhány családban erre sem fordítanak különösebb figyelmet.

Külön gondot jelent a családok életében a kollégiumba kerülés. Fontos tényező a gyermekek és szüleik kapcsolattartási igénye. Ebben az életkorban és szituációban kölcsönösen szükségük van a kollégiumba kerülés okozta sebek gyógyítására, hiányzik a megszokott családi miliő.

„Amikor szeptemberben bejött a gyerek, nem tudom melyikünk sírt jobban” - mesélte az egyik édesanya.

Az idő múlásával új problémák jelentkeznek. Nem egy szülő panaszkodott foglalkozásaink, találkozásaink alkalmával, hogy nem érti a gyereket (s ilyenkor a gyerek sem a szüleit), mert mióta kollégista, otthon „bűdös neki a munka”. A kollégiumban a tanulás mellett - ha időhatárok között is - sok szabadidővel rendelkeznek a gyerekek, mely alatt sportolnak, olvasnak, játszanak. Néhány hónap elteltével ez szokásukká vált, s otthon is kedvesebbek ezek a foglalatosságok, mint a kapálás, az állatok etetése vagy éppen a takarítás. S abban van is igazság, hogy a kollégiumi élet a tanuláson kívül szinte mindenfajta munkától mentesíti a gyerekeket, fokozza önállóságukat. Megváltoznak az étkezési szokásaik, s a „korosodó” gyermekek nemhogy levonnának gondokat szüleik válláról, hanem esetenként növelik is azokat.

Az egyik fiúgyermek édesanyja így fakadt ki beszélgetésünk során:

„Eddig, ha éhes volt a fiam, fogta magát, ment a konyhába, a szekrényből kivette a kenyeret, a szalonnát, a zsírt, lekvárt, akármit, aztán evett ... Most pedig kezét mos - ez nem úgy, mint régebben, sohase marad el - leül az asztalhoz, s mondja: Anyuka, éhes vagyok!”

A szülőknek a gyermekek kollégiumba kerülésével egyébként is hiányérzetük támadt, hiszen ezzel a tanyai tanítókkal kialakított patriarchális viszony megszűnt. Egy-két közelben lakó, esetenként naponta látott tanítóval szemben a több kilométerre tanító 10-15 pedagógussal kapcsolatot tartani megoldhatatlan feladat.

A családi klub, amelynek létrehozásánál közreműködtünk a kollégiumban, első fokon a kontaktusteremtésre akart alkalmat adni iskola (kollégium) és otthon között. Másrészt olyan pedagógiai problémákban kívánt fogódzót nyújtani, amelyek ennél a lakosságcsoportnál különösen megoldhatatlanok. A következőkben egyik erre irányuló kísérletünket és a róla érkezett értékeléseket ismertetjük.

Kísérletünk a szexuális nevelés segítésére

A szülők és gyerekek kapcsolatának speciális területe a gyerekek szexuális felvilágosítása. Tekintettel arra, hogy az iskolában és a kollégiumban dolgozó pedagógusok szerint erről a témáról igen körülményes információkat nyerni, speciális felvételi módszereket alkalmaztunk. A pedagógusok szerint eddig akárhányszor szóba került a téma, a szülők és gyerekek mereven elzárkóztak mindenféle megnyilatkozástól.

Módszerünket több formában alkalmaztuk. Egyrészt a szülők és gyerekek részére könyveket vásároltunk, és figyelmükbe ajánlottuk elolvasásukat. Ezen kívül a szülők részére ankétot szerveztünk, s ezt megelőzően osztályfőnöki óra keretében a lány- és fiúgyerekek számára külön-külön foglalkozást rendeztünk. (Ezekon a foglalkozásokon csak a tanyai gyerekek vettek részt, egy-egy csoportban 8-10-en, így jobban megnyilatkoztak.) Az órákon a gyerekek tapasztalatai, ismeretei alapján megbeszéltük a nemek közötti külsődleges különbségeket, szemléltető anyagok felhasználásával bemutattuk a férfiak és a nők nemi szerveit, azok felépítését, majd a higiéniai tudnivalókat ismertettük. A gyerekek igen élénken reagáltak a feltett kérdésekre, a fiúk néha komolytalanul, a lányok feszült figyelemmel kísérték az órát. Megnyilatkozásaik több problémára is rávilágítottak. Így pl. a lányok foglalkozásán a központi téma a menstruáció kérdése volt. Feltevésekor több gyerek arcára félelem íródott, de még meglepőbb volt az a tapasztalat, melyet egyik túlkoros társuk mondott le. Egyedül ő menstruált rendszeresen az osztályban, s úgy adta át tapasztalatait, hogy ilyenkor nem szabad mosakodni(!).

A foglalkozásokat video-felvételen rögzítettük, s ezt mutattuk be ankét keretében a szülőknek. Az ankét keretében először arra kérdeztünk rá, hogy mit mondtak el a gyerekek otthon a video-felvételről, hogyan „készítették fel” szüleiket az ankétre.

Az ankéton megjelent szülők közül csak kettő állította, hogy az órafelvétel tartalmáról otthon szó esett. Ugyancsak egyetlen szülő hozta szóba az ajánlott könyveket:

„Én, amit elvittem könyvet (Andry-Schepp: Hogyan születik a kisbaba?), odaadtam Csabinak azzal, hogy olvassa el. Van benne arról, hogyan születik a kisbaba, a sejtek, virágok, peték. Úgyhogy komolynak tartotta, elolvasta végig, mert jó nagy betűvel van. Érdekelte.”

Ezek után arról esett szó, hogy mikor és milyen formában merült fel a téma először a családban.

„Jánoska, azt hiszem, harmadikos-negyedikes volt, amikor a nővérem két kislány nálunk nyaralt. Kinn voltak az erdőben, közben játszadoztak. Közben azt témázták, hogy anyukának a hasában van a gyerek. Már elmentek a kislányok, s egyszer azt mondja nekem: Anyuci, tetszik tudni, mit mondtak ezek a lányok, azt, hogy anyuka hasában van a gyerek. Szóval ő még ezt

nem is merte gondolni, meg ezt teljesen hihetetlennek vélte. Akkor én meg azt mondtam neki, hogy nem is úgy van az, édesapám. Ennyi volt az egész.

- És miért nem mondta meg neki? (foglalkozásvezető)

- Hát mit mondtam volna neki? Mert akkor jött volna mindjárt az, hogy hogy került oda?

(Közbeszólások:) - Ki tudná azt elmagyarázni! - Meg olyan kis korban énszerintem még nem érdekli. Meg mikor kicsit nagyobbak, rájönnek. Nem saját maguktól, hanem haveroktól.”

Tipikusnak tekinthető, s mintegy megerősíti az előbbieket a következő vélekedés is:

„Nekem van most egy hat éves kislányom. Megyünk biciklivel, látott egy nagyon kövér nőt. Mondja nekem: Édesanyám, ennek a néninek nemsokára meglesz a kisbabája, mert nagyon nagy hasa van.

- Hát te ezt meg honnan tudod?

- Hát láttam a tévében.

Nem is tudtam, mit mondjak neki hirtelen!

- Csak azt nem tudom anyukám, hogy hol jön ki?

- No, és mit mondott? (foglalkozásvezető)

- Erre én nem szóltam semmit sem.”

A foglalkozás további részében azt firtattuk, változik-e a gyerekek fejlődésével ez a kapcsolat. A megnyilatkozásokból úgy tűnik, nem lényegesen, sőt az is kiderült, hogy ennek alig van hagyománya a családokban.

„Azt kell mondanom, ahogy a képernyőn is láttuk, a lányok komolyan nézték, a fiúk elnevették kissé a dolgot, lehet, hogy nekik még kicsit korán volt. Lehet, hogy a fiam nem beszél otthon erről, nagyjából már az ő eszével tisztában van vele. A nagylányossági dolgokkal már igencsak tisztában van, mert a nővérénél látta a csomagcserét, a vattát. Amikor még kisebb volt, kérdezte: Anyuci, minek ez a háznál? Most már csak mosolyogja. Gondolom, tisztában van vele, ha ő nem is használja. Mondjam azért, jó, hogy beszéltek róla a gyerekekkel. Én például nyolcadikos voltam, amikor kezdtem a vérzést, de nem mondta anyukám, biztos, hogy nem mondta. Nővérem volt, de az sem mondta, s el se tudtuk találni, hogy mi is az. Jó az, hogy tisztában vannak vele. (Többen hangosan helyeseltek.)”

Olykor az anyák maguk módján igyekeznek válaszolni:

„Szombaton hazajött a lányom, beszélgettünk. Azzal jött, hogy azt mondták neki a lányok (2-3 évvel idősebbekkel lakik a kollégiumban), hogy 5-6 naponként lehet csak mosakodni, meg ha az anya elmegy szülni, nem lehet mosakodni. Akkor mondtam neki: kislányom, kell is! Ilyet ne hallgassál senkitől. Ha valami van, akkor mindjárt szólj a tanító néninek, vagy akivel vagy, hogy ne érjen esetleg váratlanul, vattád vagy ilyesmid legyen. Most már nem félek elmagyarázni neki, de elejibe féltem. Nem mertem semmit se mondani, ha kérdezett. Szégyelltem. Mindig arra gondoltam, hogy még annyira gyerek! Most voltak itt a rokonok Tatabányáról, velük beszéltem. Ők is mondták: mondd el neki, mert jobb, mintha mástól hallja. De túlzásba nem is akarom vinni, mert sokszor le is kell állítanom, mert nagyon is sokat kérdez. Úgy érzem, hogy a vele lakó lányoktól is sok mindent hall, féltem is tőlük. (Közbeszólás: Ne féltsé! Pont oda illik a maga lánya! Sokkal többet tud, mint az én hetedikes lányom.) Csak azt nem szeretem, hogy túlzásba viszi a kérdezést, furfangos, ahelyett, hogy a leckén járna az esze.”

Végül néhány mondatban arról, hogy miként értékelték ezt a foglalkozást. Néhány hét múltán erről faggattam a gyerekeket. Álljanak itt válaszaik:

„A könyvet ki kellett olvasni. Én nem olvastam ki. Én csak a javát. - Én csak az elejét. - Más olvastam helyette.” (több fiú)

„Nem szóltak otthon semmit se.” (lány)

„Nekem meg azt mondták otthon, hogy egy nagy hülyeség volt.” (fiú)

„Nekem azt mondták otthon, hogy még nem kellett volna.” (fiú)

„Én azt mondom, hogy még nem kellett volna.” (fiú)

„Apukám azt mondta, hogy jó lett volna megnézni. - Anyukám meg mondta neki, nem neked való ez. - Én se engedtem volna megnézni Apunak.” (lány)

„Sok mindent tanultunk, hasznos volt, ha most nem is, de hasznos lesz.” (lány)

1980

A vállalati szociálpolitika néhány kérdése

(A Hűtőgépgyár példája)

A termelő üzemek szociálpolitikájáról értekezni majdhogynem anakronizmus. Az iparvállalat alapvető célja világos: profiljának megfelelően minél hatékonyabban működjön. Állítson elő piacképes termékeket, technológiája álljon a kor színvonalán, mindamellettt gazdálkodjon racionálisan anyaggal és munkaerővel.

A munkaerővel való gazdálkodás viszont régóta nem merül ki a béralkuban, hanem ennél sokkal differenciáltabban jelentkezik. Különösen így alakult ez Magyarországon, ahol a borítékba kerülő összegek régóta nem egyenlőek a munkavállalók reáljövedelmével. A reáljövedelem kialakításában a központi elosztáson kívül komoly szerepet kap a csoportviszonyokra alapozott elosztás szintje. A vállalat és annak belső szervezete számottevő eszköz felett rendelkezik, nagy szerepet játszik abban, hogy a hazai ipari bér munkásság életszínvonala, életfeltételei miként alakulnak.

A magyar gazdaságpolitika további sajátossága a gazdasági és politikai funkció gyakori összefonódása. A vállalatok vezetői magas szintű politikai funkciókat töltenek be a KB tagságától kezdve, a képviselőségen át a különböző tanácsi funkciókig. Az igazgató nálunk nemcsak menedzser, hanem többnyire politikai tényező. Így a vállalatvezető nem a munkaadó legrangosabb képviselője gazdasági hatalommal, hanem olyan személy, akinek befolyáshatalma lehet a közigazgatásra, mozgalmi tevékenységekre és természetesen módon a szociális szférára.

A következőkben kísérletet teszünk egy iparvállalat szociálpolitikájának elemzésére. A fiatal, alig néhány évtizede működő gyár egy infrastrukturális hátrányokat halmozó kisvárosban működik. Mindez nagymértékben behatárolja a szociális cselekvés mechanizmusait, de egyúttal utat nyit egy autonómabb orientációjú szociálpolitika irányába, melynek eddigi teljesítményeit mérlegeljük.

A gyár fejlődése

Vizsgálandó üzemünket kormányhatározat nyomán az ötvenes évek elején létesítették. A telepítés résztvevői szerint a korábban iparral alig rendelkező mezővárosba elsősorban honvédelmi megfontolásból helyezték a gyárat, amiben feltétlenül van igazság, hiszen az üzem lakott területtől és a hagyományos ipari centrumoktól távoli elhelyezése is erre utal. Az első évtized termékei zömmel alacsony műszaki-technikai felkészültséget igénylő tömegtermékek voltak. A fővárosból ide irányított műszakiak vezetése mellett rövid átképzési kurzuson részt vett munkásokkal és a helybeli szakképzetlen munkaerővel nemigen vállalhattak színvonalasabb feladatokat. Az első évtized után - nyilván a szorító gazdasági körülmények közrejátszása következtében - szembetűnő minőségi változás következik. A műszaki-gazdasági környezet alapos mérlegelése nyomán a magyar ipar átlagos technikai szintjét meghaladó termékcsoporthoz gyártását vállalták. A gyártást széleskörű nemzetközi és hazai kooperációra építették, kezdeményezték a szalagrendszerű termelés megvalósítását. A választott termék meghaladta a magyar háztartások korabeli igény szintjét, így gyártásával jelentős kereskedelmi kockázatot vállaltak. Az iparág akkori vezetői többször kételkedtek az üzemi tervek realitásában. Végül is a 60-as évek végének, a 70-es évek elejének szerencsésen alakuló paci

körülményei igazolták a gyári vezetők elképzeléseinek jogosságát. Körülbelül ebben az időben változik meg a vállalat presztízs: vidékre telepített üzemből a hazai ipar egyik jelentős, közismert bázisa lesz, sőt mi több, kialakul az a kivételes eset, hogy egy üzem vidéki központtal működik, a fővárosban „csak” gyáregységet üzemeltet. - A gyár vezetése gyorsan reagált az 1968 után adódó lehetőségekre, svájci, amerikai, NSZK-beli cégektől vásároltak licenceket, jórészt ennek eredményeként a később beszűkülő piaci lehetőségek között sem voltak értékesítési gondjaik. A másik szembetűnő jelenség; a látványos beruházási program, a törzsgyárban és a régi gyáregységekben is fejlesztenek, de több új gyáregységet létesítenek a törzsgyár közelében, közvetlen vonzáskörzetében. Napjainkra, az évtizedfordulóra úgy tűnik megmerevedik ez a dinamikusan változó szerkezet, a gyártmányszerkezet állandósul, nincsenek látványos beruházások, szembetűnő viszont, hogy mindezt kisebb létszámmal valósítják meg.

A vállalat dolgozóiról - főleg a törzsgyáriakra vonatkozó adatok alapján - a következő kép bontakozik ki. Az alapítástól az eltelt egy évtized alatt megháromszorozódott a létszám, s erőteljesen haladt tovább a hetvenes évek közepéig, amikorra 4,3-szeresére növekedett a dolgozók száma, amit napjainkig egy lassú, de szembetűnő csökkenés jellemez. A létszám-alakulás grafikonjaiból kiolvasható, hogy a fizikai dolgozók számának alakulása meghatározó szerepű a felfutás időszakában, az ő vonaluk emelkedik a legmeredekebben, s a napjainkra jellemző létszámcsökkenés is esetükben jellemzőbb. A műszaki állományba soroltak szintén megduplázódnak az első évtizedben, esetükben nem 1974/75-re, hanem 1-2 évvel később jelentkezik a csúcs, amit lassú csökkenés követ.

Mivel tárgyalt témánk szempontjából döntő jelentőségű, értelmeznünk kell a dolgozók belső rétegzettségét. A gyár vezetésében a Budapestről letelepített műszakiak kapták meg a legfontosabb vezető pozíciókat, s a legfontosabbat mindmáig megőrizték. Azon műszakiak és más értelmiségi-irányító pozíciót betöltők zöme, akik nem jutottak vezetői pozícióhoz előbb-utóbb elhagyták a gyárat és visszatértek a fővárosba. A középszintű irányító pozíciókba kerültek a törzsgyár székhelyén vagy környékén nevelkedett, majd felsőoktatási intézményekben képesítést szerzett mérnökök, közgazdászok, technikusok és más foglalkozásúak. A legelső szociálpolitikai kezdeményezéseik egyike a társadalmi ösztöndíjak alapítása 1967-től kezdve kötnek ilyen szerződéseket, s az itt dolgozók 70 százaléka a vállalat támogatásával folytatta tanulmányait. A hetvenes évektől ők is szerepet kapnak a gyár vezérkarában. S az is gyakoribbá válik, hogy ha a gyárban nem látnak maguk előtt perspektívát, elhagyják az üzemet. Kisebb, helyi jelentőségű vállalatok, KTSZ-ek, mellékküzemek élén találjuk őket, de olyanok is vannak, akik magánvállalkozásokba kezdenek.

Az úgynevezett fizikai foglalkozásúak helyzetében az indulás idején a munkahelyért való sorban állás, a stabilnak, biztonságosnak tűnő munkaalkalom megszerzésére való törekvés a jellemző. Ebben a helyi munkaerő-feleslegesen túlmenően szerepe-jelentősége van az ipari foglalkoztatás - különösen a fiatalok körében - növekvő presztízsének, de a tsz elől menekülő munkaerőnek is. A második évtizedben tovább tart a extenzív növekedés. Az újonnan létesített üzemek szívják a szakképzetlen munkaerőt, közöttük is elsősorban a tovább nem tanuló nőket, főleg velük találkozunk a gyártó-összeszerelő szalagok mellett. Az 1962-75 közötti időszak jellegzetessége a környékről naponta bejárók számának felduzzadása, ekkora csak a dolgozók 65-70 százaléka lakik már a törzsgyár székhelyén. Ezen még az sem változtat lényegesen, hogy éppen erre a bejáró munkaerőre épülve létesül az imént említett két új gyáregység. - Az utóbbi évtizedek csökkenő tendenciájának hátterében különféle okokat találunk. Elsőként említhetők a nőket érintő szociálpolitikai intézkedések, amelyek következtében hosszabb-rövidebb időre távol maradnak a gyártól, s a kisgyermekét nevelő anya többműszakos beosztás helyett gyakorta keres és talál magának más munkát. Említhető még a környékbeli tsz-ek megerősödése

és a háztáji jövedelemszerzés fokozódó szerepe, ami szintén csökkenti a naponkénti bejárásra vállalkozók számát.

A gyár és a helyi társadalom kapcsolata

Az üzem történetének rögzítői, az alapítás időszakára visszaemlékezők rendszerint idealizálják ezt a képet, hatalmas erőfeszítésről, a gyár idetelepítése feletti örömről, a munkássá válás pátosz-szerű értelmezéséről beszélnek. Jórészt elfeledkeznek arról, hogy itt a két világháború között és korábban a helyi vezetés a munkaerőt féltve megakadályozott mindenféle ipartelepítést. A korabeli sajtó lelkendező írásai mellett elfeledkeznek arról, hogy ezt az üzemet rabok építették, ami behatárolta a helyi társadalom magatartását. A hagyományosan zárt, autonómia igényt fenntartó helyi társadalom bizonyos ellenérzésekkel fogadta a telepítés irányítóit. Hol kevesebb, hol több joggal jegyezték meg, hogy az idejövő pestiek lakást kaptak, míg a helybeliek alig-alig. A helyi párt- és tanácsi vezetés nem látta át ezeket az érdek-különbségeket, s nem tudott igazán irányító-szervező tényezővé válni. Ezzel szemben a gyár a gazdasági felfutás mellett politikai tényezővé vált; a vezérigazgató a hatvanas évek végétől országgyűlési képviselő, emellett megannyi vezető párt- és állami funkció viselője lett. Kezébe ettől az időszaktól kezdve gazdasági és politikai hatalom összpontosul. Ennek következtében kibontakozik és korlátozottan ugyan, de nyilvánosságot kap egy furcsa ellentét, amelynek egyik oldalán látjuk a modernizálódó gyárat, a mások oldalán a konzervatívabb kisvárost, és vezetését. Fokozza az ellentétet, hogy az előbbi számottevő gazdasági eszközökkel rendelkezik, az utóbbi pedig alig-alig. Jellemző, hogy az üzemi lap címlapján vitára buzdító alcímmel jelenik meg a városvezetést erőteljesen bíráló rádióriport, amit pedig ők szerettek volna el nem hangzottá tenni. A helyi politikai csatározásai azért érdemelnek külön említést, mert a később kibontakozó szociálpolitikai célzatú beruházások elindulásában lényeges szerepük lesz. Még egy érdemi megjegyzés: a felfutást követően a korábbi gyári párttitkár lesz néhány évre a város tanácselnöke, amivel újabb fejezete nyílik ennek a hatalmi harcnak. Végül is a pozíciós küzdelem ezzel nem oldódik meg; a gyár vezetése előnyösebb helyzetben van és akarátát érvényesíteni tudja. Az utóbbi személyi változással a remélt kooperáció helyett az egymás mellett tevékenykedés modellje bontakozott ki kevesebb konfliktussal. Később a „gyári tanácselnököt” felmentik, mert a tőle és általa remélt változást nem tudja megvalósítani.

A helyi politika irányítói mellett érdemes szót ejteni egyes értelmiségi csoportok érdek-érvényesítő képességéről, melyek árnyalják a képet és szociális vonzatuk is van. Ha város és gyár kapcsolatát ellentétek is jellemzik, de néhány óvoda, iskola és más intézmény a gyári vezetőkkel ápolott kontaktusok révén lényeges fejlesztési lehetőségekhez jutott. Ezekben nagyon sok esetlegességgel találkozunk. Az az iskola előnyösebb helyzetbe került, ahová a vezetők gyermekei jártak, de a kórház nem járt rosszul a megbetegedett üzemi funkcionáriussal. Televíziók, műhelyfelszerelések, fűtésrekonstrukciók, laboratóriumok, műszerbeszerzések, játszóudvarok stb. valósultak meg az effajta „együttműködés” következtében. Külön említendő a helyi kórháznak nyújtott támogatás, melynek nyomán nemzetközi színvonalú műszerezettségre tettek szert. Így bontakozik ki előttünk a jótékonykodó üzemi vezető imázsa.

A jótékonykodás azonban nemcsak a legfelsőbb üzemi vezetők előjoga, hanem szélesebb körű. Jóllehet minden lakáshoz jutó legalább egyszer megjelenik a vezérigazgató előtt, de számos alsóbb döntési szint van, ahol hasonló jogkör gyakorolható. A munkából való elengedésről a csoportvezető dönthet, a házépítéshez használható hulladék anyagot, a kedvezményes fuvar a közép és alsóbb szintű vezetők bírálják el, s ők sem használnak mindig objektív mércét.

A szociálpolitika szervezetének kiépülése

A különféle döntési szintekhez kapcsolódó szociálpolitikai tevékenységek mellett a gyár alapításától kezdve elkülönül és bizonyos szakosodásra törekszik a szociális ellátással foglalkozó szervezet. Esetükben a szakmai kompetenciát mindig behatárolja, hogy egy termelő szervezet kebelén belül tevékenykednek, s ebben a kétféle érdek gyakorta kerül szembe egymással. Pl. egyre nyilvánvalóbbá vált az üzemorvosi hálózat fejlesztése a munkaerő-megtartás érdekében is. De abban az esetben, ha egy szalag mellől az ésszerű helyettesítés mértéken felül utalják betegállományba a dolgozókat, rögtön megszólal a termelő szervezet vezetése, s az orvos választhat: vagy enged, vagy elmegy. Hasonló helyzetben van a lakáselosztás illetékese is: ő igyekszik gondosan összegyűjteni minden jogosultsági érvet, amelyek zömmel szociális jellegűek. Mégsem egyedi eset az, amikor a szociális rászorultság háttérbe kerül a termelés szakemberigénye mögött. A gyárnak fontosabb egy mérnök vagy kvalifikált szakmunkás mint az, ha kiszabadít az albérletből egy többgyermekes házaspárt. - A példák száma végtelen, nem szaporítom, csak jelezni szeretném azt az alapszituációt, amely meghatározza a szociálpolitikai gondoskodás irányát, mértékét és hatásfokát. A gyári vezetés deklarált szándékai szerint törekedett és törekszik a szociális ellátás szervezetének kiépítésére. Az alapítástól a 60-as évekig munkásellátási, ezt követően az igazgatási főosztály keretében szervezték, bonyolították a vállalati szociális ügyek vitelét. Foglalkoztak a gyári bölcsőde és óvoda működtetésével, szervezték a munkaruha, védőétel és védőital ellátást, segítették a bejáró dolgozók közlekedését, sőt az üzemi közművelődési munkát is irányították.

A hetvenes évektől erőteljesen differenciálódott mindez. A vállalt nagyobb részt vállalt a lakásépítési programból, látványos intézményfejlesztési-beruházási tevékenységbe kezdett, s új, korábban fel sem merült igények és feladatok jelentkeztek. Részben ennek következménye, hogy a terület a vállalati csúcspanaszvezetőség szintjén kapott képviselést: személyzeti és szociális igazgatót neveztek ki a terület irányítására. Alárendeltségében szociálpolitikai főosztályt szerveztek, amely szociális, oktatási és kulturális osztályra tagolódik. Külön önálló szervezetként hozták létre 1974-ben a munkapszichológiai laboratóriumot, ahol pszichológus és szociológus dolgozik.

Az üzemi hierarchia mellett a mozgalmi szervek kaptak még némi szerepet a szociálpolitikai elgondolások és tervek megvalósításában. Különösen a vállalatnál működő szakszervezeti szervek (vállalati szakszervezeti tanács, bizalmi testület) deklarált jogai említésre méltók; a szociálpolitikai tervekhez jóváhagyásukra van szükség, s ezeket a vezérigazgató és az SZB titkár írja alá. A mindennapi gyakorlatban már jelentéktelenebb a szakszervezet szerepe, jórészt a segélyek, üdülőjegyek elosztására korlátozódik.

A vállalati szociálpolitikai (más helyütt szociális) tervek két variációját használják; az évi és az ötéves tervet. A két forma között nem érzékelhető érdemi különbség. Mindkét változatban a következő fejezetek különülnek el:

- Munkavédelem
- Szociálpolitika és egészségügy
- Kulturális ellátás
- Sport

A munkavédelmi fejezet a leghomogénebb, alapvetően műszaki indíttatású. Alfejezeteik leggyakoribb címei: anyagmozgatás, gépi megmunkálás, melegüzemi munkák, zajelhárítás, légtechnika, érintésvédelem, öltöző-mosdó stb. A különféle előírások, szabályzatok és az üzemvezetés tapasztalatai, igényei alapján pontosan körülhatárolják a megoldandó feladatokat,

melléjük téve a pontos összeg-előirányzatokat. A tervfejezet több szempontból nevezhető a szociálpolitikai terv legfajslúlyosabb részének: egyrészt ezek az előirányzatok viszik el az összegek 70-80 százalékát, másrészt itt fogalmaznak a legkonkrétabban.

A szociálpolitikai és egészségügyi fejezetben meglehetősen sokféle feladat kerül egymás mellé. Olvashatunk itt a lakásépítésről és annak támogatásáról, a gyermekintézmények működtetéséről, a vállalti üdülők létesítéséről vagy felújításáról, az üzemi konyháról és a munkásszállásról. Ez a fejezet tartalmazza az üzemorvosi rendelő műszerbeszerzéseit, vagy a rendelők festését. Több tervben olvashatunk arról, hogy a gyógy- és szanatóriumi beutalókat csak az üzemorvos javaslatára adják ki, amivel nyilvánvalóan a visszaéléseket akarják elkerülni. A tervfejezet nem igazán szociálpolitikai indíttatású, inkább a munkavédelmi rész gyakorlatát követi: rögzíti, hogy x összegért ki kell festeni az üzemi konyhát, de arra nem tér ki, hogy ezt a juttatást hogyan, s miként veszik igénybe a dolgozók, vagy hogyan lehetne befolyásolni az igénybevétel arányait. Annál is inkább mivel a bejáró dolgozók többsége nem veszi igénybe ezt a szolgáltatást. A fejezet további furcsasága, hogy nem tartalmazza a szociális vonatkozású beruházásokat: hiányzik innen az egyébként megvalósult óvoda és bölcsőde fejlesztés előirányzása és annak indoklása. Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy ebben a fejezetben a kialakult sémák szerint terveznek, s az évek során ezek lényegében változatlanok, aligha képesek követni a változó igényeket.

A kulturális ellátás a hetvenes évek elejétől megerősített szervezetet kapott: önálló kulturális osztályt hoztak létre, majd saját művelődési házat építettek. Ennek következtében a terv meglehetősen bőbeszédűen sorolja az ún. kulturális nevelőmunka feladatait, amelyek jelentős része nem a vállalt dolgozói körében jelentkező igényekre épült, hanem a művészeti propaganda, a hobby és egyéb kulturális-szabadidős tevékenységek kielégítését sorolta fel.

A sport fejezetben az üzem sportlétesítményének karbantartására irányoztak elő összegeket, taglalták a tömegsport lehetőségeit. A minőségi sportolásról, mintha nem is lenne, pedig van, egyetlen szót sem ejtettek.

Fontos dokumentumoknak számítanak az egyre gyarapodó szabályzatok, amelyben a terület jogszerű, szakszerű szabályozásának igényét észlelhetjük. Külön-külön kódexe van a lakásépítésnek, az üdültetésnek és a segélyezésnek. Ezek közül az üdültetés a legterjedelmesebb, a segélyezés a legszükszavúbb. Mindegyik szabályzaton érződik a jogász közreműködése, aki igyekszik körülírni a jogosultságot, az igénybevétel lehetőségeit és a kizáró tényezőket. A szabályzatok valószínűsíthetően elősegítik a felmerülő igények szakszerűbb, objektívebb kezelését, de egyszersmind megnehezítik a jogszabályi keretekbe nehezen foglalható, vagy abból kilógó szociális problémák megoldását.

Lakásellátási megoldások

A gyári szociális ellátásban az alapítástól kezdve napjainkig lényeges szerepet tölt be a lakásügyek megoldása. A gyár létesítésével egyidejűleg 72 lakás épült. Ezek az ötvenes évekre jellemzően alacsony komfort fokozatú, fürdőszoba nélkül készült bérlakások voltak, külsejükön magukon viselik a kor jellegzetességeit. A homlokzatukon látható fogaskerek és kalapács megbízhatóan utal építésük idejére. A lakásokat az idetelepített műszakiaknak és szakmunkásoknak juttatták, egyéb szociális megfontolás alig érvényesült. A hatvanas évek közepéig az a mondás járta, hogy a lakásokat valamilyen érdemért (képzettség, beosztás) „kapták” a vállalt dolgozói. A lakásokhoz jutott valóban úgy érezte, hogy kapta a lakást, hiszen nem fizetett érte, lakbére pedig minimális volt.

Másfajta lakásigény kielégítésére ebben az időben a saját kivitelezésű lakóház kínálkozott, ilyen ugyan kevesen építettek, mindenesetre 1945 és 1969 között 1500 kislakás épült a városban. Ezek jelentős részét a gyári munkakönyvvvel rendelkezők építették. Tehát ez is jelzi, hogy már ekkor szembekerült egymással a központi szándék: a lakás juttatása, míg a másik oldalon erőteljesen jelentkezett a konzervatívnak bélyegzett „tulajdonosi” igény.

A gazdasági reform adta lehetőségekkel élénkült és differenciáltabb megoldásokat keresett a vállalati lakáspolitikai. 1968-ban előbb kísérletként, majd rendszeres gyakorlatként a fejlesztési alap 5 százalékát fordítják lakásépítési támogatási célokra. S ezek után csaknem másfél évtized elteltével újra lakásokat építenek. Emellett kísérletet tesznek a korábbi merev elosztási szisztéma mobilizálására. Az ekkori lakásépítési híradás szerint 10 ezer forintot kapott az, aki vállalati lakás adott le és OTP lakást vásárolt. Ha pedig családi ház építésére vállalkozott, akkor pedig 20 ezer forint illette meg a szolgálati lakásért. Ezen túl dolgozónként 20 ezer forintos kamatmentes kölcsönt kaphatott a családi házáépítő, ha „gyári” házaspárról volt szó, duplázódott az összeg. A központi elveknek engedve azonban nem az összehasonlíthatatlanul nagyobb terhet vállaló lakásépítést, hanem a lakásvásárlást részesítették előnyben. Ekkor egy 190 ezer forintértékű háromszobás lakás vásárlásához 100 ezer forint kamatmentes kölcsönt és 20 ezer forint hűségjutalmat kaphatott a gyári dolgozó, amit tovább csökkentett a gyermekekre biztosított szociálpolitikai kedvezmény. - Megindult tehát egy folyamat, de a felszabaduló bérlakásokat változatlanul kapták, illetve később növekvő térítés (használatbavételi díj) fejében vehették igénybe.

1970-ben már lakásépítési szabályzatot közölt az üzemi lap, amelyben részletezik a lakáshoz jutás vállalati feltételeit. Öt lakástípust különböztettek meg:

1. Tanácsi bérlakást (vállalati bérlőkijelölési joggal)
2. Szövetkezeti lakást
3. Szolgálati vagy készenléti lakást
4. Társasházat vagy csoportos építésű családi házat
5. Egyéni családi házat

Az 1. sz. megoldás melyben a tanácsi lakás két vagy háromszori bérlőkijelölését váltották meg, egyre kevésbé volt érdekelt a vállalat, hiszen az így befizetett összeg negyedéért-ötödéért - ha kölcsönként vagy hűségjutalomként fizette ki - lakásvásárláshoz segített dolgozóját. Mindenesetre a 70-es évek elején még 30 ilyen lakás építésében vállaltak részt. A 2. sz. megoldás elhanyagolható jelentőségű a vállalati lakásépítési akcióban, mindössze 4 ilyen lakás építését támogatták.

Nagyobb jelentősége volt a 3. sz. megoldásnak, hiszen lényegében ezzel deklarálják annak a 40 jól felszerelt, „Flinston-telepi” lakásnak a felépítését, amelyet a gyár mellett valósítanak meg. A megyei lap írta ezekről: „A negyven lakást azok kapják, akik fontos szerepet töltenek be a gyárban és munkájukra a hivatalos munkaidőn túl is szüksége lehet az üzemnek.” Nos ez az elv, csak részben valósult meg, mert olyanok is kaptak itt lakást, akik nélkül még működőképes a gyár. - A 40 lakás további sorsa is sajátos, a 70-80-as évtizedfordulóra ezek a lakások lettek az első szolgálati lakások, amelyeket értékesített a gyár, s lakói, mint lakott lakásokat, kedvező feltételek mellett vásárolhatták meg.

A 4. és 5. sz. megoldásnál a szabályzat rögzített az előbb ismertetett feltételeket, melyek a lakásvásárlókat előnyösen, a családi házáépítőket hátrányosan érintették. Mindenesetre ezek a formák a legjelentősebbek. 1969-73 között 125 lakás vásárlását és 102 családi ház építójét támogatták.

A vállalati lakáspolitikai ebben az időben elmozdult a holtpontról, a korábbi merev rendszert feladva differenciáltabb megoldásokat keresett. Egyik oldalról az igényjogosultság, a lakás-építési támogatás megítélésében a szociális szempontok is előtérbe helyeződtek. A támogatásnál a terhek megosztásának gyakorlata került előtérbe, még akkor is, ha ennek arányossága esetenként megkérdőjelezhető. De nem vészett ki a korábbi térítésmentes, érdemek szerinti elosztásra épülő gyakorlat sem, sőt anakronisztikussá vált, mert több, amúgy is előnyös pozíciójú embert támogatott.

A hetvenes évek közepétől ismét módosult a kép. A vállalat változatlanul központi kérdésnek tekinti a lakásépítés megoldásának elősegítését, de más megoldásokkal. 1976-ban építenek utoljára vállalati pénzeszközből szolgálati lakásokat, azóta viszont ezt a gyakorlatot feladták. A meglevő lakásaikkal igyekeznek gazdálkodni. Változatlanul ösztönzik a saját bérlakásaikban lakókat lakásvásárlásra vagy építésre. Az így felszabaduló lakásokat főleg alacsony keresetűek vagy pályakezdő fiatalok kapják. Változatlanul érvényben tartják azt az elvet, hogy a vállalattal tanulmányi szerződést kötő fiatal diplomásokat két éven belül lakáshoz juttatják. Persze most már nem térítésmentesen, hanem lakáshasználatba-vételi díjért bérlakást, vagy OTP lakás vásárlását biztosítják.

1. sz. tábla *Lakástámogatási formák alakulása (ezer forintban)*

Megnevezés	Munkásállományúak	Alkalmazotti állományúak
Lakásár (1976)	400	400
Szociálpolitikai támogatás (3 gyerekre)	90	90
Állami támogatás	100	
Csökkentett lakásár	210	310

Tovább színezik a vállalati lakástámogatási formákat azok a központi rendelkezések, melyek a munkásállományban dolgozókat részesítik előnyben. Az országszerte sokat vitatott, majd később visszavont hitelpolitikai feltételek a következőképpen alakultak. (1. sz. tábla)

2. sz. tábla *Lakáshitelfeltételi formák alakulása (ezer forintban)*

Megnevezés	Munkásállományúak	Alkalmazotti állományúak
Vállalati kölcsön (20 %)	42	31
A dolgozó lakásvásárlásakor fizet	21	46,5
OTP kölcsön	147	232

A támogatás effajta gyakorlata több évig érvényben volt. Egyik deklarált célját, a munkás-állomány stabilizálását csak részben érte el, hiszen láttuk, hogy éppen ettől az időszaktól kezdve apadt a létszám. Viszont számos üzenet belüli ellentét forrása lett, csökkentette a műszakiak presztízsét, akik sokszor joggal beszéltek irigykedve a munkások előnyeiről. (2. sz. tábla) Több műszaki akadt, aki néhány évig művezetést vállalva munkásállományba került, s mikor kedvezményesen hozzájutott a lakáshoz, visszatért a tervezőasztalhoz.

A központi rendelkezések további hatása, miszerint a telepszerű, többszintes lakások építését támogatták. Az imént ismertetett feltételek ezekre vonatkoznak. Ha valaki más utat követett rosszabbul járt, mert hiába telt el néhány év, a családi ház építők támogatása változatlanul 40000 Ft maradt, ha a férj és a feleség is a gyár dolgozója volt. Esetükben nem számított érdemnek a munkásállományba tartozás, s szociálpolitikai kedvezményt sem kaphattak.

Napjainkra, a nyolcvanas évek elejére ismét módosult a kép. A szolgálati lakások egyre nagyobb terhet jelentenek. Alacsony komfortfokozatúak, elhasználódottságuk miatt lakóik nem vásárolják meg azokat. Nem képesek erre, hiszen ezek a lakások sok szociális probléma

gyűjtőhelyévé váltak: alacsony keresetűen, nyugdíjasok, gyermeküket egyedül nevelők lakják őket. Igen messze kerültek attól, amikor a szociális gondoskodás példájaként mutogatták ezeket a lakásokat.

A másik jellegzetesség, hogy az emelkedő lakásárakat nem képesek követni a lakásépítési támogatásra szánt keretek. Egy évtizeddel korábban még a lakás értékének 10-20 százalékát is elérte a vállalati támogatás összege, addig ez ma már csak töredékét jelenti. A hetvenes évek elején ha a lakások összértékének 7-8 százalékát kifizette valaki, már övé lett a lakáskulcs. 1982-ben már a 15-20 százalék sem bizonyult mindig elegendőnek. A vállalat lakástámogatási presztízse így kétségkívül csökkenő jelentőségű, s ennek is része lehet a vállalati létszám apadásában. Az a vonzás, amelyet a gyári lakáspolitikát jelentett, mára sokat veszített jelentőségéből.

Szociális és annak minősített beruházások

A gyár szociálpolitikai tevékenységéből kiemelkedik az a látványos beruházási program, amely több szempontból figyelemre méltó. (3. sz. tábla)

3. sz. tábla *A gyár beruházásában 1973-83 között megvalósult létesítmények (a költségek millió forintban, sajtóadatok alapján)*

Év	Létesítmény	A beruházás költsége
1973	Óvoda	3,5
1974	Fedett sportcsarnok	5,0
1975	Étterem	1,3
1976	Strand	2,0
1977	Műjégpálya	nincs adat
1979	Állatkert	nincs adat
1979	Művelődési és Ifjúsági Ház	9,0
1980	Bölcsőde	nincs adat
1981	Automata tekepálya	nincs adat
1984	Fedett uszoda	5,3

A létesítmények megvalósítási sorrendje és a beruházási költsége megérdemel néhány kommentáló megjegyzést. A hosszú szünet (az előző 1953-ban épült) felépült óvoda építése pontosan egybeesett a népesedéspolitikai határozatok megjelenésével, de nyilván közrejátszott a gyári létszám felduzzadása is, melyben egyre nagyobb hányadot képvisel a szakképzetlen női munkaerő.

A fedett sportcsarnok létesítése kevésbé látszott indokoltnak. Jóllehet a helyi sportélet régen áhítozott erre, de ez a csarnok a várostól távol épült, s leginkább azért, mert NB I-s lett a női röplabdacsapat. Amikor az kiesett, akkor kezdték a tömegsport-jellegét hangsúlyozni. A strandon kisebbekkel együtt 50 m-es versenymedencét építettek, amelyet megfelelő hőfokú víz híján nem tudnak versenyzésre használni. A műjégpályát az irodaház klímaberendezésének hulladékhojje táplálja, a hivatalos indoklás szerint így nagyon gazdaságos üzemelésű. Az 1979-ben megvalósított művelődési és ifjúsági ház egy másik kampány, a közművelődési program jegyében öltött testet. S van már hatása a napjainkban meghirdetett szociális gondolkodásnak is: 1983 tavaszán a kommunista műszak bevételeit nyugdíjas-ház építésére fordítják, sőt az erre szánt telek megvásárlása és kijelölése már meg is történt.

A beruházási költségek meglehetősen különböznek egymástól. Ha nincs is mindegyikre nyilvánosságra hozott adatunk, az megállapítható, hogy egyik létesítése sem rendítette meg a gyári mérleget, hiszen a vállalatnál jelentős alapok képződtek. (4. sz. tábla) Összevetésül, az 1974-ben átadott irodaház 40 millióba került, ami mellett eltörpülnek az előbbiek.

4. sz. tábla *A vállalatnál képzett alapok (millió forintban, az üzemi lap adatai szerint)*

Év	Vállalati fejlesztési alap	Részesedési alap
1971	190	47,1
1975	124,2	35,1
1976	125	100

Tehát a gyáriak „ezt is megengedhetjük magunknak” elv alapján építették a felsorolt létesítményeket. Megfigyelhető az is, hogy kezdetben kizárólag önerőre számítottak, az utóbbi években viszont központi szervektől is kaptak összegeket. A művelődési ház építéséhez a Vasas Szakszervezet, az Országos Közművelődési Tanács és a Megyei Tanács, az uszoda befedéséhez a Megyei Sporthivatal adott több milliót. Ezzel mintegy legalizálódtak, központi megerősítést kaptak a gyári szándékok.

A gyári közvélemény azonban távolról sem egységes. A program legfőbb hirdetői a gyár első számú vezetői, akik nyilatkozataikban rendszerint a humanizmust, az emberekről való gondoskodást, a gyermekek, kismamák, szabadidejükben sportoló emberek örömét emlegetik, sőt ezeket termelési eredményeiket megelőzve hangsúlyozzák. Ha nyilatkozataikat olvassahallgatja-látja az ember, gondolkodóba esik: mintha nem egy termelő-gyártó szervezet, hanem egy szociálpolitikai szervezet vezetői nyilatkoznának.

A szenzációra, újdonságra éhes sajtó kezdetben fenntartás nélkül vonzódik ehhez a programhoz. „Gondolkodás magas fokon” címmel tudósít a szakszervezetek központi lapja és közli az említett 40 lakásos lakótelep, az irodaház, az orvosi rendelő, a bölcsőde és a sportcsarnok fényképét. Hasonlóan optimista a központi pártlap is, amikor arról számol be, hogy: „Most épül az ország - de lehet, hogy Európa - első üzemi állatkertje”. A helyi sajtó ettől sokkal tartózkodóbb higgadtabb; közli az egyre gyarapodó létesítmények átadását, kivonatol az avató beszédből s részletezi a bekerülési költségeket. Még egy szembetűnő jelenség: a sajtó részt vállal a kritikai hangok elutasításában. A 70-es évek első felében központilag tiltják az irodaházak építését, a gyári zsargon így műszaki fejlesztési épületnek kereszteli, amit a sajtó átvesz. Azután a szolgálati lakásokból készenléti lakótelep lesz, az állatkertből kultúrpark, s ezzel máris leplezhető az eredeti szándék. Az utóbbi években viszont a kritikai hangvételű vitatkozó tudósítások is megjelennek, de ezek nem gyakorolnak lényeges befolyást a programra, legfeljebb hangot adnak a szélesebb gyári közvéleménynek.

A gyári fogadtatást azonban nehéz pontosan kiszűrni ebből a kórusból, legfeljebb bizonyos disszonanciák érzékelhetők. Az 1973-ban létesült óvodát természetesnek vették, sőt némi büszkeséggel említették a „Maci” névre keresztelt létesítményt. A következő évben felépült sportcsarnokhoz, a sportkör útján még jelentős társadalmi munkát szerveztek, ami érdemi segítséget adott a megvalósuláshoz. A strandot és műjégpályát is tudomásul vették, de az állatkert létesítése már nem maradt szó nélkül, sőt ekkor már megjelent a magyarázkodás a kultúrpark elnevezéssel. A következő létesítmények kevesebb nyilvánosságot kaptak. Ha egy idekerült tájékozatlan mérnök kritizált, megkapta a magáét: „Volt olyan, hogy fiatal mérnök feltette a kérdést, hogy miért csinálunk műjégpályát, miért nem osztjuk szét a pénzt. Külön meg kellett magyarázni, hogy más a bér és más a költség, és azzal, hogy nem építünk műjégpályát, még nem lesz több a bér.”

Az ellenzők hangja különösen az üzemben dolgozók, pályakezdő fiatalok, az országos átlagnál rosszabbul fizetett műszakiak körében volt hangos. Magánbeszélgetésekben, nem hivatalos formában - meg is fogalmazták ellenvéleményüket, fenntartásaikat, de a vezetők ettől függetlenül léptek, cselekedtek.

A vállalati szociálpolitika néhány területének áttekintése alkalmat ad összegző megjegyzésekre. A társadalompolitika helyi gyakorlása az eltelt több mint 30 év alatt részben a központi direktíváktól függően alakult. A hatvanas évek közepéig ezek primátusa maradéktalanul érvényesült a helyi gyakorlat még módosításokra, kiigazításokra is alig volt képes. A hatvanas évek végétől rögzíthető változások mögött üzemi vezetés pozícióinak megerősítése, gazdasági és politikai hatalmának kiterjedése áll. A megnövekedett lehetőségek mellé gazdasági eszközök társultak. A szakszerűbb alkalmazás érdekében apparátust építettek ki, melynek működési körét behatárolták, jog és hatáskörét időről időre körvonalazták. A tágran értelmezett szociálpolitika megvalósításában felhasználták és kihasználták a központilag hirdetett programokat, sőt annak lehetőségét is megtalálták, hogy ezeket csak egy szűkebb csoport céljainak megfelelően értelmezzék vagy hasznosítsák. Mindebben kezükre játszott a fejlesztési eszközök viszonylagos bősége, valamint az, hogy ezekből a dolgozók meglehetősen széles köre részesült valamilyen formában. A nyilvánosságban, az ellenőrzésben szerepet betöltő szervezetek (mozgalmiak, sajtó) magatartása, állásfoglalásai nagymértékben eltérnek egymástól, ellenőrző funkciójukat visszafogottan gyakorolták, s ezzel lényegében szelektálás nélkül valósultak meg szociális szempontból lényegesnek és lényegtelennek ítéltető megoldások.

1986

Család, foglalkozás, vallásosság egy jársági községben

Több évig tartó kutatómunkát folytattunk egy jársági községben.⁴⁸ Ennek során elsősorban a faluban ma élő családok életmódjának változásait kívántuk követni néhány lényeges vonatkozásban. E tanulmány adott keretei elsősorban a foglalkozások és a vallásgyakorlás adatainak elemzését teszik lehetővé.

A felvételeket a szóbeli kikérdezés módszereivel végezték a Jászberényi Tanítóképző Főiskola hallgatói, a kérdéseinkre kapott válaszokat magnón rögzítettük. Ahol ettől elzárkóztak - a megkeresettek egyharmadánál - ott a látogatás utáni leírásra, a beszélgetés rekonstruálására került sor. A felvételek készítésénél és feldolgozásánál a következő mintákkal számoltunk.

1. sz. minta: A nyugdíj előtt állók családjai idős korúak. Ide azok kerültek, akik az 1959-es tsz-szervezés idején voltak 21-31 évesek és a falu lakói maradtak. Közülük 25 családdal készült feldolgozásra alkalmas interjú. E minta tagjainak - a továbbiakban: idős korúak - igen változatos és gazdag történelmi múltja van. Maradandó emlékeik vannak a háborúról, volt aki emiatt jutott árvaságra. A fiatalságuk nélkülségek, az ötvenes évek megpróbáltatásai közepette telt el. 1956-ot csendben átvészelték, az idő tájt kisebb-nagyobb családi tervek megvalósításához láttak, földet, állatot, eszközöket vásároltak, szőlőtelepítésbe kezdtek. 1959 azonban keresztülhúzta ezeket a számításokat. A tsz-szervezéssel kapcsolatban a megkérdezettek fele emlékezett erőszakos cselekményre. Voltak, akik ütleggel léptek be - mondták. A tsz szervezése után sokan mással próbálkoztak. Testvéreik, rokonságuk közül számosan elmentek a faluból, sőt a megkérdezett férfiak kisebb hányada szintén megpróbálkozott ezzel. Életük meglehetősen lassan normalizálódott, a hatvanas évek egy részük számára meglehetősen kilátástalanul teltek, mások a részes művelési formák előnyeit kihasználva jobban alkalmazkodtak. Az utóbbi másfél évtized már kiegyensúlyozottabban telt el, néhányan a viszonylagos jólétből adódó lehetőségeket is ki tudták használni.

2. sz. minta: Középkorú családok, *középkorúak.* A kiválasztásnál a helyi iskola két 3. osztályának tanulóit vettük figyelembe. Az oda beiratkozott 42 gyerekből 30-at sorsoltunk ki, a szüleiket kerestük fel. Többségükben az apák 35-40 közöttiek, az anyák 2-4 évvel fiatalabbak voltak. A középkorúak története sokkal egyszerűbb képlet. Ők ifjú korukban érték meg a sorsfordító tagosítást, így annak inkább szemlélői voltak, Megannyi félszeg kísérellettel megtűzdelve, de többségük foglalkozást váltott. Általában elmondható, hogy ez a csoport - néhány kivételtől eltekintve - jobban tudott alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A faluban és azon kívül kerestek munkahelyet, s ebbe a férfiak mellé néhány nő is csatlakozott. Feladták a tanyát, beköltöztek, fokozatosan berendezkedtek az újfajta ház körüli gazdálkodási szisztémára.

⁴⁸ A vizsgálatok színhelye egy tanyaközségből átalakult falu, Jászszentandrás, amely 1886 óta rendelkezik önálló közigazgatással. A lakosság 1970 és 1969 között 193,5%-kal emelkedett, majd az utóbbi évtizedekben 13,9-14,5%-kal folyamatosan csökkent. 1985-ben 3419 lakója volt az egyre inkább zárt településsé váló községnek. A tsz. szervezéséig egyenletes birtokelosztás mellett elsősorban mezőgazdasági tevékenységből élt a lakosság, iparral és kereskedelemmel mindössze néhány tucatnyian foglalkoztak. A községben - ahogy ez a Jászszágban általános - katolikus vallás az uralkodó.

3. sz. minta: Starthelyzetű családok: *fiatalok*. A kiválasztásnál az 1978-81-ben házasságot kötött és a faluban élő házaspárokat vettük számításba. Azért választottuk őket, hogy olyan családokat ismerhessünk meg, akiknek ugyan rövid a házasságtörténetük, de már volt kialakult együttélési tapasztalatuk. Feltételeztük, hogy nemcsak házaspárokkal, hanem gyerekeikkel is találkozunk, s ez túlnyomórészt így is volt. E minta tagjai már egy konszolidálódott világban s viszonylagos jólétben nevelkedtek. Tagjaik általában képzetebbek voltak, mint a másik két csoportban. Jellemző rájuk, hogy - különösen a feleségek - szívesebben laktak volna városokban, végül azonban férjüket és a falut választották.

A foglalkozások alakulása generációk szerint

A legtöbb megbízható információnk az idősekről gyűlt össze, esetükben három, a másik két csoportban két generáció összehasonlítására van lehetőségünk.

Az idősök esetében pontos adataink vannak a nagyszülők, szülők és gyerekeik foglalkozásbeli helyzetének alakulásáról. Így két lépcsőben elemezhetők adataink. Az idősök és szüleik összevetésében foglalkoztatásbeli helyzetüket tekintve alig van lényeges elmozdulás, hiszen egy kivétellel - kizárólag gazdálkodók voltak a szülők. Gyerekeik túlnyomó többsége pedig követte szülei példáját, 17 fiú tsz-tag volt vagy lett. Mindössze négyen vannak, akik ipai-kereskedelmi jellegű pályára léptek.

A vagyoni helyzetet firtató adataink arra utalnak, hogy ennek hatása több generáción keresztül érvényesül. Jóllehet a tehetősebbek, az egykori nagygazdák leszármazottai a tsz-szervezés óta nem rendelkeznek földtulajdonnal, úgy tűnik, mégis jobban váltottak, illeszkedtek az új körülményekhez. Unokáik harmada diplomát szerzett, városba költözött, többségük házastársa is diplomás. Az unokáik között szép számmal akadnak, akik vezetői posztokat töltenek be, államhatalmi és pártszervekben dolgoznak. A másik póluson, a földnélküliek esetében szerényebb az elmozdulás, jellemző, hogy az egyetlen diplomás utód rendőrtiszt lett, másrészt a szegényparaszt nagyszülők unokája nem szerzett szakképzettséget.

A középkorúaknál csak a házaspárok és szüleik összevetésére volt alkalmunk.

A szülők földműves-háztartásbeli modelljéhez képest jelentős elmozdulást tapasztalhattunk. A foglalkozási mobilitás a férfiak esetében erőteljesebben, a feleségeknél halványabban bontakozott ki. Interjúalanyaink beszámolóí alapján feltételezhető, hogy gyerekeik foglalkozásainak megválasztásában a szülők vagyoni helyzete és informáltsága esetükben is jelentős mértékben játszott közre. Hallottunk kétségbeesett menekülésszerű választásról, többszöri próbálkozásról, a mások által kínált minták követéséről. Egyik interjúalanyunk édesapja 15 hold földön gazdálkodott. A tanyasi tanító tanácsára - a tsz-szervezés közeledtére - lányát közgazdasági technikumba küldte, fiát autószerelőnek adta.

A fiatalok adatai a szülők foglalkozásának differenciálódását mutatják; a betanított munkás és a földműves-háztartásbeli házaspárok nevelték a zömmel szakmunkás-bizonyítványt, ritkán érettségi, diplomát szerzett fiaikat és lányukat. A szülők foglalkozásától való elmozdulás lelassult, kisebb mértékű, mint a másik két csoportnál. A nagyobb mérvű, sokszor drámai változások itt nem voltak jellemzőek, a szolid, a kisléptékű mozgások domináltak.

A megkérdezettek foglalkozásainak típusai

Másfajta tagolást és másfajta eredményeket mutat, ha a foglalkozásokat tipizálva rendezzük el adatainkat. Az ahhoz szükséges szakképzettség, presztízs és a foglalkozás érvényesíthetősége képezi felosztásunk alapját. Végül is négy típust alakítottunk ki:

A - diplomás

B - jó szakmával rendelkező, középirányító, adminisztrátor

C - szakképzetlen, „kényszerszakmunkás” vagy segédmunkás

D - szakképzetlen

A típusok nemek szerinti elkülönítése számos eltérő jeget mutat.

A férfiaknál *A típusú* foglalkozásúak a magasabb szakképzettséggel rendelkezők közül kerültek ki, vagy valamilyen szintű vezetői feladatot láttak el munkahelyükön. Képviselési arányuk az időseknél ritka, a fiataloknál viszonylag jelentősebb, gyakoribb előfordulása.

A *B típusba* soroltuk a „jó szakmával” rendelkezőket, akik olyan szakképzettséggel rendelkeztek, amelyet önállóan, illetve a munkahelyen és a másodok gazdaságban jól lehet hasznosítani. Ezek aránya részben az utóbbi évek konjunkturális helyzetét kihasználva határozottan megugrott a fiatalabbak körében.

A *C típusba* sorolás alapját esetünkben a választási kényszer képezte. A gépkocsivezetést sokan szakma helyett vagy tanult szakmájuk értékének, érvényesíthetőségének devalválódása következtében választották. E foglalkozások további jellemzője, hogy kevésbé érvényesíthetők a második gazdaságban, kisebb a megbecsültségük, árszínvonaluk. A középkorúaknál ez a típus a leggyakoribb. A fiataloknál jóval szűkebb ez a kör, hiszen a foglalkozások kiválasztásánál már több alternatíva állt előttük.

A *D típusba* azok kerültek, akik nem szereztek szakképzettséget, életükben a családi gazdálkodásból a termelészövetkezetben, iparba való átlépés jelentette a váltást. Ők kötődnek legerősebben a hagyományos paraszti keretekhez, de munkavállalók lévén ez mégis lényegesen különbözik szüleik megoldásaitól. A középkorúak közül ide soroltaknál mindez oda vezetett, hogy mára elszegényedtek, számos szociális és életviteli probléma gyűjtőhelyei ezek a családok.

A feleségek - a középkorúak és a fiatalok esetén - magasabb iskolai végzettségűek férjeiknél. Mindezek ellenére választási alternatívájuk összességében szerényebb. Kevés a jól érvényesíthető foglalkozás. Gyakorta inkább kiegészítik férjeiket. (1. sz. tábla)

1. sz. tábla *Foglalkozástípusok áttekintése és megoszlása*

TÍPUS	IDŐSEK N = 25		KÖZÉPKORÚAK N = 26		FIATALOK N = 21	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
A						
Diplomás	-	0	1	2	1	2
Középvezető	1	1	2	-	3	2
B						
Jó szakma	4	-	6	-	8	-
Adminisztrátor	-	2	-	3	-	6
C						
Kényszerszakma	-	1	8	5	1	11
Szakmunkás	1	-	6	-	8	-
D						
Szakképzetlen	19	21	3	16	-	-

A nőknél az *A típusba* soroltak az értelmiségi kategóriát képviselik, pedagógusokat, óvónőket, üzemgazdászokat soroltunk ide.

A *B típusba* soroltakat elsősorban munkavégzésük körülményei miatt határoltuk el a szakmunkások csoportjától. Többségük érettségizett, irodában, hivatali munkaidőben dolgoztak, ami jól egyeztethető az otthoni elfoglaltságukkal. Délben haza tudtak menni ebédelni, állatokat etetni, a gyereket elindíthatták iskolába stb. Az sem közömbös, hogy e munkakörök betöltése bizonyos rangot, „tisztá, könnyű munkát” jelent a faluba. Arányuk a fiatalok körében a legjelentősebb.

Még számottevőbb a fiatalok előnye a *C típusban*, ahol még inkább jelentkeznek a képzettségéből adódó előnyök. A feleségek esetében a szakmával rendelkezés mégis inkább a férfiaknál részletezett „kényszerszakmákkal” rokon jelenség. Többnyire egy körülhatárolt feladat betöltésére képesítették, a helyi munkaerőpiac túlkínálata miatt szerény javadalmazásúak.

A *D típusba* sorolt szakképzetlenek az időseknél jelentkeznek a legmagasabb arányban. Ezen asszonyok helyzete igen labilis, nagymértékben függ férjeik keresetétől. Jobb helyzetűnek számítanak a bedolgozók, akik keresettel bíró, dolgozó nők. Olyan háziasszonyok, akik gyerekek nevelői, gondozói és a háztáji kiszolgálói gyakran egy személyben.

A foglalkozások megoszlása és a párválasztás összefüggései

A következőkben az ismertetett típusok felhasználásával a foglalkozások és a párválasztás összefüggéseit vizsgáljuk meg. Három változat alakulását kísérelhetjük nyomon.

A besorolások értelmezéséhez tartozik, hogy homogámiának ítéltük, ha a férfiak és a feleségek azonos foglalkozástípusba tartoztak. A férfiak „lefelé” házasságáról beszéltünk, ha alacsonyabb típusba sorolt feleségük van, „felfelé” házasságukról, ha feleségeik foglalkozási típusa előbbre sorolódott.

Adataink jelzik, hogy igen erőteljes a homogámia igénye. (2. sz. tábla) Az azonban némileg meglepő, hogy ez éppen az időseknél és a fiataloknál a legnagyobb mérvű.

2. sz. tábla *A párválasztás és a foglalkozástípusok összefüggései*

Férj - Feleség	Idősek	%-ban	Középkorúak	%-ban	Fiatalok	%-ban
A-A	-		1		-	
B-B	1		2		5	
C-C	-		1		7	
D-D	19		2		-	
Homogámia						
összesen	20	80	6	23,2	13	62,0
<hr/>						
A-B	-		1		1	
A-C	-		-		1	
A-D	1		-		-	
B-C	-		2		3	
B-D	2		2		-	
C-D	-		13		-	
Férjek „lefelé” házassodása						
összesen	3	12	18	69,2	5	24,0

B-A	1		-		1	
C-A	-		1		-	
C-B	1		-		2	
D-C	0		1		-	
D-B	-		-		-	
Férfiak „felfelé” házasodása						
összesen	2	8	2	7,6	3	14,0

A „hasonló a hasonlóhoz” elv jól érvényesült, ezen belül pedig az, amikor a jó szakmunkás középirányító feleséget, a kényszerszakmunkás férj szakmunkásfeleséget választott. Ezekben az esetekben a foglalkozás presztízse és az iskolai végzettség mintegy kiegyenlítették egymást. Úgy tűnik, a fiatalok párválasztásában változatlanul jelentősek a státusból adódó presztízsszemponctok, amit lakóhelyi választások endogám tényezői tovább erősítettek. Feltűnő, hogy nemcsak az azonos presztízű, hanem a helybéli jövődöbelit részesítették előnyben.

A középkorúaknál a férfiak „lefelé” házasodása tekinthető dominánsnak. Ennek leggyakoribb példája a gépkocsivezető (+ kényszerszakma) és a háztartásbeli házaspár. A középkorúak házassági rendje átmenetet képez. Esetükben megváltozott a korábbi értékrend, de az új, fiatalokra jellemző választások még nem alakultak ki.

A vallásgyakorlás szerepe a családok életében

Az interjúk készítése során az egyházi szertartásokhoz kapcsolódó alapadatok megismerését tartottuk elsődlegesnek. A hitoktatásban való részvételtől, a házasságkötésekről, a keresztelekről, a béralkozásokról és a névadók módjáról akartunk képet kapni. Ezen túl a megkérdezettek többsége minden kérdés nélkül kifejtette, indokolta, példákkal támasztotta alá álláspontját. Szóba került a hívők és a nem hívők, az egyház és a párt viszonya és sok egyéb rokon kérdés.

Ezzel együtt az érvényesülő elhallgatási, eltitkolási motívumok nyilvánvalóan befolyásolják áttekintésünk érvényességét. Voltak, akik kellenül, vonakodva válaszoltak, mások meglepően nyíltan beszéltek olyan kérdésekről, amelyet gyakorta kerülni szoktak.

3. sz. tábla *A vallásgyakorlás néhány mutatója a vizsgált populációban*

FORMA	IDŐSEK N = 25	KÖZÉPKORÚAK N = 26	FIATALOK N = 21
Templomi esküvő	20	20	4
Nem volt templomi esküvő	-	1	13
Nincs adat (nem válaszolt)	2	5	4
Keresztelő volt	-	18	4
Nem volt keresztelő	-	3	15
Nem válaszolt	-	5	2

Hittanra járt a gyerek	18	11	-
Nem járt hittanra a gyerek	1	9	-
Nem válaszolt	6	6	-
Gyermeük bérmlákozott	13	-	-
Gyermeüknek egyházi esküvője volt	9	-	-

A 3. sz. tábla alapján két tényrt rögzíthetünk nagy biztonsággal. Kitészik, hogy a vallásgyakorlás lényeges szerepet játszik, másrészt jelentősége, a családok életére gyakorolt hatása generációkról-generációkra csökkent. Mindez eltérő módomban jelentkezik az egyes csoportoknál. Kétségtől az időskorúaknál a legjelentősebb a vallás szerepe. Szocializációjukban a kialakult szokásrend érvényesült, s nem az, amit a hitoktatással, rendszeres vallásgyakorlással sajátítottak el.⁴⁹

Az idősök vallásgyakorlását, kötődését jelentősen befolyásolta környezetük. Lakóházaik külsejét ritkán látni erre utaló jeleket, de a lakásokban rendre találkoztunk feszületekkel, vallásos tárgyú képekkel, festményekkel, szobrokkal. Gyerekkoruk fontos - esetenként kizárólagos - olvasmányai voltak az imakönyvek. Ezeket nem is annyira a gyerekek olvasták, hanem nagyszüleik, szüleik olvastak fel számukra azokból.

Az idősök életében lényeges szerepe volt a felekezeti különbségeknek. Azon túl, hogy jászoknak, a község lakóinak tartották magukat, nem kevésbé lényeges megkülönböztető jegyként emlegették katolikuságukat. Több esetben tettek említést arról, hogy vallásuk különbözik másokétól. A korábban részletezett párválasztási homogámia esetenként felekezeti homogámiával is párosult.

Bizonyos jegyek a vallásgyakorlás és a településen belüli elhelyezkedés között is megfigyelhetők. A legtöbbször tanyán nőttek fel, ahol a hétköznapi templomlátogatás ismeretlen volt, de a vasárnapi misén való megjelenés hozzátartozott a tanyai család életéhez. A tanyai iskolák ünnepnapokon istentiszteleti helyként szolgáltak. Mára nemcsak az iskolák szűntek meg, hanem ezek felekezeti funkciója is.

Az ötvenes években, a tsz szervezése idejében és utána többek szerint felerősödött a templomba járás. Több adatközlőnk szerint annyian, mint akkoriban, se előtte, se utána nem fordultak meg istentiszteleteken. Napjainkra elsősorban a jelesebb ünnepekre, mindenekelőtt karácsonyra, ezen túl húsvétra és a búcsúra korlátozódik a tömegesebb részvétel.

⁴⁹ Jól példázza ezt egy érettségizett, középvezető férfi vélekedése: „Nálunk ez emberek katolikusok voltak, és azok ma is. Talán egyetlen zsidó volt, azt is elvitték a háborúban. Kötelező volt a hittanra járás. Akkor a papnak legalább annyi beleszólása volt a tanulásban, mint most a párttitkárnak. A pap volt az egyetlen egyházi és világi méltóság. Azt megbántani egyenlő volt az öngyilkossággal. A papokat mindig tisztelték. A szentandrási emberek szerintem nem meggyőződésesen vallásosak. Régen sem voltak igazán istenfélő emberek. Káromkodós, verekedős emberek voltak, Mindig hajtottak. A hatvanas és hetvenes években ellaposodtak a dolgok. Ma sem azért járnak a templomba, hogy imádkozzanak, hanem azért, hogy felöltözve bemutatkozzanak.”

Hozzávetőleges képünk alakult ki a templomba járás mai gyakoriságáról. Az idősök között kevés alanyunk volt, aki rendszeres és állandó templomlátogatónak nevezhető, de olyan se akadt, aki ezt abszolút mértékben kiiktatta volna életéből. Néhányan ellenszenvüket, fenntartásaikat fogalmazták meg. Az egyik férj például utálja a papokat, de azt elismerte, hogy okosak. Az idősök zöme gondot fordított gyerekei vallásos szellemű nevelésére. Néhány kivételtől eltekintve mindannyian hittanra járatták, bértáplálták gyerekeiket. Kivételt csak akkor tettek, ha a szülők egyike párttag volt, vagy ha a fogadott gyermek református lévén nem tudták helyben megoldani a hitoktatáson való részvételét.

Ezzel szemben kevésbé szóltak bele, illetve kevésbé tudtak beleszólni abba, hogy gyermekeik templomban esküdjenek. Erre több lehetőségük volt azoknak, akik gyerekükkel együtt laktak. Természetesnek tartották viszont, hogy közülük többen beosztásuk, foglalkozásuk miatt csak az anyakönyvvézető előtt kötöttek házasságot. Néhányan ennek ellenkezőjével példálóztak, bizonyították, hogy a két dolog összeegyeztetésére is van megoldás.⁵⁰

A középkorúak szocializációja lényegében megegyezik az idősökével. Magatartásukból, vélekedéseikből egyfajta elbizonytalanodás érezhető. A feleségek erősebben ragaszkodtak gyerekeik vallásos szellemű neveléséhez, többen praktikus szempontokkal támasztották alá érveiket. Ők leginkább azért járatják gyerekeiket hittanra, hogy később ne hányják a szemükre, hogy esetleg ne eskessék meg őket. Volt, aki hozzátette, ki tudja mi lesz még 15-20 év múlva, tehát ezért járatja a gyereket hittanra. Szocializációs szempontból sem érdektelen, hogy az elsőáldozó kislányokat „kismenyasszonynak” nevezik a faluban.

A 10 év körüli gyerekek többsége visszaigazolt, megerősítette szülei igyekezetét. Többen elmondták, szeretnének hittanra járni. Azok közül is előálltak ilyen kéréssel akiket a szüleik különféle megfontolásokból nem járatnak. Mindehhez még azt is hozzátették, hogy miért szernek hittanra járni. Érdekesnek, vonzónak találták az órákat, több gyerek szerint azért, mert a „pap vetíteni szokott”.

A vallásos szellemű nevelés a bértáplálkozással fejeződik be, amin a többség részt vesz, ha még nem járta ki az általános iskolát. Ellenkező esetben már ritka kivételnek számít a bértáplálkozás.

Szembetűnő, hogy elvétele szóltak a helyi iskola ellenzéséről, miszerint a gyerekek tanára, tanítója családlátogatás során vagy más alkalmakkor ellenezte, rosszallta a hittanra járást. A válaszok szerint a vallásgyakorlásban a férfiak szerepe - eltekintve egy-két kivételtől - szerényebb, kevésbé ragaszkodtak az említett nevelési gyakorlathoz. Kevesebbet fordultak meg a szertartásokon, közülük néhányan párttagok voltak, míg az asszonyoknál ez egy esetben fordult elő.

A fiataloknál elfordulási, sőt szembefordulási jeleket tapasztaltunk. Ez még akkor is így van, ha az előbbi adatsor mutatói nem száz százalékig hitelesek. Mindenesetre az a tény, hogy esküvőik jelentősebb hányadát nem templomban rendezték, s gyerekeiket nem keresztelték meg, az előbbieket igazolja. Ezt többen megerősítették azzal, hogy gyakorta szüleik, nagyszüleik akarata ellenére tettek így.

⁵⁰ Egy asszony ekképpen vélekedett erről: „A vejem nem volt megbértáplálva. De megbértáplálkozott, elment ezért Esztergomba és hozta a papírt. - És képzeljék, az apja katonai főiskolán tanít, vörösdiplomás az anyja is, de egy árva szót sem szóltak, hogy a fiuk templomban esküdjek.”

A vallásgyakorlásból kimaradók megoldásai

A vallásgyakorlás jelenléte mellett elkülönülnek azok, akik szembefordulnak, elfordulnak vagy éppen közömbösek ezekben a kérdésekben. Ezek egy része nem magyarázható generációs különbségekkel, s nem mindenben tisztán elkülöníthető típusok. Három magatartásforma viszony többé-kevésbé körvonalazható.

A vallásos formákat igénybe nem vevők

Főleg fiataloknál gyakori előfordulása, a többi mintában szerényebben képviselt jelenség. KISZ-tagságra, párttagságra, a szervezetekben viselt funkciókra hivatkozva magyarázzák a vallásos szertartásokról való távolmaradásukat, illetve azt, hogy nem veszik azokat igénybe. Az idők megfogalmazták az egyházzal szembeni fenntartásaikat.

Az ide sorolt fiatal házaspárok nem templomban esküdtek, gyerekeiknek csak névadót rendeztek. Emiatt néhány esetben konfliktusba kerültek a szülőkkel, nagyszülőkkel. Azok nem akartak elmenni a lakodalomba, esetenként anyagilag éreztették, hogy nem voltak egy véleményen a fiatalokkal. További konfliktusok forrása volt, amikor a férj, illetve a feleség véleménye különbözött, amiből időszakonként családi összetűzések keletkeztek. Megjegyzendő azonban, hogy állandósult, esetleg emiatt szakításig vitt véleménykülönbségekkel nem találkoztunk. E csoport tagjai közül többen indokolták álláspontjukat szervezeti tagságukkal. Ők erre hivatkozva nem járatták gyermeküket hittanra.

Következetlenek, egyensúlyozók és békülékenyek

Esetükben nem húzhatunk elválasztó vonalat a vallás gyakorlása és nem gyakorlása közé, de indítékaik nagyon különböző vonásokat mutatnak. Akadtak, akik „hivatali helyzetüknél” fogva nem vettek részt a vallásgyakorlásban. A hivatal jó híréért, vagy maguk érdekében távolmaradtak a vallástól. Voltak, akik emiatt „elfelejtették”, hogy hozzájárultak a templom felújításához. Többen bizonytalannak mutatkoztak érdekeik megítélése, egyeztetése során. Ebben a körben a „pillanatnyi széljárás” által vezérelt magatartás sem ritka.⁵¹

A típuson belül némileg elkülönültek azok, akik megpróbálták túltenni magukat a vallásgyakorlásból adódó konfliktusokon, s ehhez külső megerősítést kerestek vagy kaptak. Ők főleg környezettük gyakorlatában kerestek igazolásokat.⁵²

⁵¹ Az egyik középkorú családdal készült interjú jegyzőkönyvében rögzítették ezt a magatartást: „A férjet javasolták párttagnak és brigádvezetőnek, de mind a kettőt visszautasította. A brigádvezetői státust félénkégre hivatkozva mondta le. A pártba azért nem lépett be, mert gyerekei hittanra járnak, s ezt a kettőt összeegyeztethetetlennek tartja. Úgy tervezi, hogy a gyerekek bérmlása után kéri felvételét a pártba.”

⁵² Ugyancsak középkorú házaspár mesélte el a következő esetet: „Összeházasodásunk idején mindketten párttagok voltunk. A szülők viszont kijelentették, hogy minden anyagi támogatást megvonnak, ha nem lesz egyházi esküvő. Sok szenvedés után engedtünk. Azután jöttek a pártfegyelmik, ott ütöttek bennünket, ahol tudtak. Főnökök, munkatársak, mindenki szembefordult velünk. Egyedül a községi párttitkár értett meg bennünket. Ki akartak zárni a pártból. Akkor, hogy bent maradhassak, el kellett végeznem a marxista középiskolát. Elvégeztem, jeles eredménnyel.”

Mindmáig fontos tényezőt képeznek a helyi szokások. Néhányan erre való hivatkozással vesznek igénybe esetenként egyházi szertartásokat, amit összeegyeztethetőnek tartanak egyébként ellentétes gyakorlatukkal.⁵³

Ezek az álláspontok képezik mintegy az egyházpolitika mai gyakorlatát. A korábbi évek kölcsönös merevségével, tiltásaival szemben, a jelenlegi gyakorlat olyan mintákat sugall, amelyek efféle kompenzáló megoldásokat hoznak felszínre. A típusba soroltak álláspontjának változékonysága, elasztikussága nehezen követhető, értelmezhetetlen mintákat nyújt a családban felnövekvő gyerekek számára. Az érdekvezérelt magatartás inkább a középkorúak, a békülékenyek, a fiatalok körében terjedt el, az időseknél mindez szórványosan fordult elő.

Egyébiránt a típuson belül a békülékeny, megértő magatartás a vonzóbb, jobban terjed a következtelenek és az egyensúlyozóknál. A csoport arányai nehezen és bizonytalanul körvonalazhatók, hozzávetőlegesen a vizsgált családok ötöd-hatodrészében lelhető fel ez a magatartás a fiatalok és a középkorúak túlsúlyával.

Közömbösek

Azok sorolhatók ide, akik a vallásgyakorlásnak nem tulajdonítanak jelentőséget. Gyerekeik szocializációjából - a környezet széleskörű praxisa ellenére - kiiktatták vagy kiiktatni igyekeztek ezeket a formákat. A fiatalok körében feltűnően gyakori ez a magatartásforma. Ők nem vettek igénybe egyházi szertartásokat, ezt azonban nem indokolták, mint ahogy ateizmusukat sem fogalmazták meg. A magatartásforma kialakulásának vannak korábbi előzményei is. A jelenlegi formájához viszont feltehetően hozzájárult, hogy ők relatíve kevesebb vallásgyakorlási formában vettek részt, ill. esetükben a mozgalmi, iskolai ráhatások sem érvényesültek. Így szocializációjukban kiegyenlítődik vagy közömbösül a kétféle megközelítés. Valószínűleg ebből következik, hogy gyerekeik felnövekedésénél nem tulajdonítottak jelentőséget a területnek.

A többi csoportnál az intenzívebb hatások következtében kifejezetten közömbös magatartást kevésbé találtunk. Körükben számos férj viselkedése közelített a tárgyalt magatartásformákhoz, de feleségeik nem mindig osztották véleményüket.

1989

⁵³ Fiatalok példálóztak a következő történettel: „- Templomi esküvőnk volt, hat évvel ezelőtt a tanácsi esküvő még gyerekcipőben járt. A fiam névadója az már gyönyörű volt.

- Akkor a gyerekek nincsenek megkeresztelve?

- De igen, mindkettő. A szülők mindkét helyen vallásosak, főleg a férjem szülei. Amikor a lányom született, szerették volna, ha megkereszteljük. Én ugyan egyáltalán nem vagyok vallásos, de nem csináltam belőle problémát, és ez nem is lehet probléma. Amikor fiam született, őt is megkereszteltük. Legyen egyforma a két gyerek.”

Jászberény szociális térképe

(részletek)

Társadalomtörténeti vonatkozások

A város történetét feldolgozó munkák több karakteres szociális folyamatot illusztrálnak. Közülük Fodor Ferenc műve tartalmazza a leggazdagabb példatárat. Demográfiai adatokat elemezve kiemeli a jászok (és benne természetesen Jászberény) magas szaporodási rátáját, amely mind a XVIII., mind a XIX. században jellemzőnek bizonyult. A születésszámok a jelentős halálozási arányszám ellenére számottevő népszaporulatot eredményeztek. Az így keletkezett túlnépesedés levezetésére a kitelepülés volt a legalkalmasabb eszköz. Ezt különösen a Kiskunságban, kevésbé a Nagykunságban és más alföldi térségeken való megtelepedés jellemezte. A túlnépesedést és az elvándorlást azért érdemes külön kiemelni, mert évszázadokon keresztül - sajátosat ugyan - de mégis megoldást jelentett a túlnépesedésből származó szociális feszültségek kiküszöbölésére.

A századfordulótól, ill. a két világháború közötti időszakban lényegesen módosult a korábbi kép. A század első éveiben már valamelyest csökkent a születési ráta, ami viszont változatlanul magas halálozási arányszámokkal párosult. Különösen sokan estek áldozatul az egykoron tipikus magyar betegségnek tartott gümőkórnak. A korábban jellemző elvándorlási késztetés csökkent, a város egyre kevésbé tudta „exportálni” szociális gondjait. A modernizáció követelményeivel lépést tartani, illetve váltani nem tudó helyi gazdaság szerkezet egyre kevésbé, vagy egyáltalán nem volt képes kielégíteni a foglalkoztatási igényeket. A helyi munkalehetőségek hiánya munkanélküliséghez, a foglalkoztatási problémák akuttá válásához vezetett, melynek egyik példája volt a több szerző által megörökített emberpiac. A problémák felgyülemelését jelzi, hogy a város vezetése a harmincas években közmunkák és inségakciók szervezésével próbált enyhíteni a gondokon. A segítségnyújtás másik formája az önszerveződő mozgalmak tevékenységén alapult. A városban 72 különböző céllal működő egyesület működött, jelentős hányaduk karitatív tevékenységet vállalt és végzett. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni közülük a Keresztény Nőegylet, a Gimnáziumi Szegény Tanulók Segélyező Egyesülete, az Izraelita Nőegylet, az Ipartestület Segélyegylete, a Gyermeksegítő Egyesület szociális munkában való részvállalását.

A kutatók véleménye megoszlik a városi lakosság rétegződéséről. A XVIII-XIX. század tényanyagára koncentráló Fodor Ferenc meglehetősen kiegyensúlyozott állapotokról számol be. A városban nem alakult ki szélsőséges mértékű vagyoni differenciálódás: sem az elkülönülést eredményező meggazdagodás, sem feszültségeket okozó elszegényedés nem következett be. Mindazonáltal éppen ő emeli ki, hogy 1760-ban Török János plébános javaslatára ispotály létesítését határozta a tanács a gyámoltalanabb és feleségtelen koldusok elhelyezésére.

A századforduló időszakától már határozottabban megmutatkoztak a városban a vagyoni és rétegződésbeni differenciálódás jelei: a peremek „ősi állapotban” maradtak, ezzel szemben kialakult egy kicsiny városiasodó mag. Az utóbbiban, különösen a III. (az egykori Borsóhalmi úti főút vonal és környéke) és a VI. kerületben (mai Rákóczi u. és környéke) tömörült az intelligens, szellemi foglalkozású réteg, míg a peremeken lakók többsége mezőgazdaságból és részben ipari (kisipari) tevékenységből élt.

Az utóbbi négy-öt évtized jellemző folyamatai

A második világháború a várostól is súlyos áldozatokat követelt, hatása a szociális problémák kiéleződésében is érvényesült. A hadieseményekből és a hadifogságból származó emberáldozatokkal szemben mindenképpen szerényebb volt az anyagi veszteség. Szerencsére a front gyorsan áthaladt, így e téren viszonylag kevesebb kár keletkezett a városban.

A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején negatív és pozitív tendenciák egyaránt érvényesültek. Az irracionális mezőgazdasági politika hatásai helyben is érvényesültek. A frissen földhözjuttatott, korábban gazdálkodási tapasztalatokkal alig rendelkező parasztokból megszervezték az első tsz-t (Kossuth), a többi gazdálkodóval szemben viszont ugyanúgy érvényesítették az erőszakos eszközöket, mint az országban másutt. (kuláklisták, rekvirálásszerűen végrehajtott beadás stb.) Ellentétes fejlemény eredményeként jelentős változás következett be a gazdaság- és foglalkoztatásszerkezet megújításában. Elsősorban katonai megfontolásokból ugyan, de az ötvenes években két jelentősebb üzem települt meg a városban. A Hűtőgépgyár és az Aprítógépgyár jelenléte más ipari termelőegységekkel kiegészülve évtizedekig megoldást jelentett a város és nem kis részben a környék foglalkoztatási gondjaira. A városra az 1990-es népszámlálás idején sokkal inkább a környékbeliek alkalmazása volt jellemző, mintsem az innen való eljárás. Habár az a tény, hogy 3160 bejáróra 939 eljáró jutott nem tekinthető jelenték-telennek. A bejárók és eljárók összetétele eltéréseket mutat. Az utóbbiak közül 561 a fizikai és 378 a szellemi, a bejárók között 2551 a fizikai és 609 a szellemi foglalkozásúak száma.

A lakosság rétegződésében szintén jelentős változások történtek. A negyvenes években végrehajtott államosítások, majd az 1960-as téjesztetés jelentős vagyontól fosztotta meg a korábban földdel és egyéb ingóságokkal rendelkező rétegeket. A jelentős vagyonnal rendelkezők termelőeszközeit, földjét elvették, házukat államosították, ami az előbbieken jelzett polgárosuló réteg lepusztulását, visszaszorulását eredményezte. E tény szociális szempontú vonzata az, hogy az önszerveződésen alapuló segítségnyújtás szinte teljes mértékben eltűnt. (Ez alól csak az utóbbi egy-két év kezdeményezései: a Caritas Alapítvány, a SZETA alapítvány, és a kanadai állampolgárok önzetlen segítsége jelentenek kivételt.) A jelszóként meghirdetett egyenlőség egyre szélesebb mértékben hatott, és sokkal inkább vált a nélkülözők egyenlőségévé, mintsem a jólét irányába haladóké. A szemlélet megnyilvánulásaként például előtérbe kerültek telepszerű, tömegigényeket kielégítő lakásmegoldások. A felépítésük idején mintaszerűnek titulált Kossuth, Nádor, Szövetkezet utcai lakótelepek és későbbi, bizonyos mértékig emberszabásúbb utódaik egy része napjainkra a szociális problémák gyűjtőhelyévé vált.

Újabb keletű jelenség a vagyoni differenciálódás sokféle megnyilvánulása. A hatvanas évek végétől a népesség egy részének fokról-fokra egyre több alkalma adódott a lakossági felhalmozásra, amely kezdetben csak igényesebben épült családi házakban és nyaralókban mutatkozott meg. A későbbiekben már többféle forma érvényesült, az utóbbi évtizedben és években pedig különféle jövedelemtermelő vállalkozásokba való befektetések is jelentkeztek. A differenciálódás természetes módon az ellenkező irányban is hatott: bizonyos rétegek képtelenné váltak a bekapcsolódásra, esetükben lényegében a hatvanas évek végétől fokozódott, mind nyilvánvalóbbá vált a leszakadás, az elszegényedés veszélye. Problémáik megoldására központilag kezdeményezett, államilag jóváhagyott, illetve ellenőrzött megoldásokat alkalmaztak. Ezek az emberek nemegyszer funkcionáriusok és mások által kegyet gyakorolva szakszervezeti, vállalati segélyezésben részesültek, szaporították a kórház fekvőbetegeinek számát, a későbbiekben pedig a tanács, majd az önkormányzat vagy éppen a munkaerőszolgálati iroda páciensei lettek.

Végül itt kell kitérni az egyik legtöbb gondot jelentő réteg, a cigánylakosság helyzetére. Összlétszámuk 820, a lakosság 2,67 %-át teszik ki, ami alatta marad az országos és különösen a jóval magasabb környékbeli átlagnak. A cigányok közül mindössze 57-en beszélnek cigány nyelven. Az utóbbi tény is jelzi, hogy a város cigány lakói nagymértékben differenciálódtak, szép számmal vannak, akik sikeresen váltottak életformát és konszolidált viszonyok között élnek. Velük szemben nagy gondot jelentenek azok, akiknek ez nem sikerült. Ők közvetlen környezetük, az egészségügyi, az oktatási, a szociális, a rendőrségi szervek számára folyamatosan gondokat okoznak.

A népszámlálási adatok összevetéséből adódó következtetések

A lakosság számának iméntiekben bemutatott változása stagnáló tendenciát mutat. A múlt század utolsó évtizedeiben a közigazgatási szerepkör elvesztése eredményezte a legjelentősebb megtorpanást, századunkban a különféle irányú mozgások inkább kiegyenlítették egymást. Az utóbbi 3-4 évtizedben erőteljesen csökkent a tanyai lakosság részaránya. 1960-ban még városunk minden negyedik lakója (26,2 %) külterületinek számított, addig 1990-ben már csak minden tizennegyedik (7,05 %) tartozott ebbe a kategóriába.

Másirányú mozgásként jelentkezett az el- és bevándorlás. A várost elhagyókkal szemben folyamatosan utánpótlást jelentenek az elsősorban a környékről betelepülők. Csak az ő beáramlásuk magyarázza a lakosság számának egyenletes stagnálását, hiszen a nyolcvanas években a halálozások száma már meghaladta az elveszületéseket.

A város korfáján a 15 éven aluli korosztályok arányának szinte folyamatos apadása, a középkorosztályok csekély elmozdulásai mellett az idősek jelentős számú növekedését mutatják a népszámlálások adatai.

1. sz. tábla A népesség korösszetételének alakulása

	1949	1960	1970	1980	1990
férfi	13247	14953	14276	15181	14100
nő	14254	15371	15488	16211	15361
0-14	7068	7355	6245	6886	5771
15-39	10038	11372	10858	11021	10362
40-49	6603	7184	7231	7861	7519
60-	3819	4413	5430	5634	5809

Az időskorúak jelentős hányada (2694 - 46,4 %) 70 éven felüli, akik túlnyomó többsége nyugdíján kívül egyéb jövedelemre alig számíthat. Ugyanez vonatkozik a 80 éven felüliekre, akik közül 634 a nők és 242 a férfiak száma. Az időskorúak közül mintegy 800-an részesülnek valamilyen szervezett ellátásban (házi gondozás, szociális étkeztetés, idősek klubja, gondozóház, öregek napközi otthona, szociális otthon). A különböző formák közül a jelenleg 95 férőhellyel működő szociális otthonban mutatkoznak a legszűkebb keresztmetszetek: 1991 végén 35 várakozót tartottak nyilván.

A családok állapotában bekövetkezett változások

Dominánsnak az 1-2 gyerekes házaspárok mondhatók, meglehetősen magas a gyerek nélküli, szerény a többgyerekesek részesedése. Az élettársi kapcsolatok 3 %-os aránya semmiképpen sem jelentős, annál sokkal hangsúlyosabb a csonka családok csaknem 14 %-os jelenléte. Közülük minden bizonnyal annak a 385-nek a helyzete a legkritikusabb, amelyben 2 vagy több

gyerek csak az anyjával vagy az apjával él együtt. A háromnál többgyerekes családok állapota jelzi, hogy minden ötödik esetben csonka családban, vagy élettársi viszonyban élnek a gyerekek. (466 esetből 92)

Adataink szemléletesebbé tétele érdekében a város adatait más városokéval is egybevetettük. A kiválasztás során néhány hasonló, a különbségek érzékeltetése érdekében más karakterű városokat is választottunk.⁵⁴

2. sz. tábla A 15 évnél idősebbek családi állapota a kiszemelt városokban

	Jászberény	Szolnok	Cegléd	Nagykőrös	Salgótarján	Balassagyarmat
Férfiak						
Nőtlen	2714	7127	3379	2904	3862	1711
Házass	7409	18695	8823	5925	11975	4516
Özvegy	461	910	529	424	625	241
Elvált	565	2084	940	654	1197	280
Összes	11149	28816	13671	9807	17659	6848
Nők						
Hajadon	2106	5722	2420	2303	2969	1193
Házass	7434	18604	8887	6016	12159	4547
Özvegy	2230	4475	2940	2049	3504	1200
Elvált	771	3316	1399	1021	1820	625
Összes	12541	32117	15646	11389	20452	7565

Az összevetések alapján feltűnnek a hasonlóságok. A nőtlen férfiak száma minden városban magasabb, mint a hajadon nőké. Ettől sokkal kirívóbb különbség mutatkozik a megözvegyült férfiak és a nők között, hiszen az utóbbiak száma többszöröse az előbbiekének. Az elváltak között szintén a nők száma magasabb.

Az adatok szerint a Jászberényben, Cegléden, Nagykőrösön és Balassagyarmaton - a továbbiakban a kisebb városokban - nagyobb arányú az özvegyiség jelenléte, mint Salgótarjánban és Szolnokon (a továbbiakban a nagyobb városokban). A nagyobb városokban viszont lényegesen magasabb az elváltak részaránya, mint Jászberényben és a többi kisebb városban. Megjegyzendő, hogy a városban kevesebb az elvált férfiak száma, mint az alacsonyabb lélekszámú Nagykőrösön.

Az iskolázottság és a foglalkoztatás mutatóinak alakulása

A város ezen a területen meglehetősen nagy hátránnyal indult, hiszen 100 évvel ezelőtt a magyar városok mezőnyének végén kullogott, igen magas volt az analfabéták részaránya. Az adott foglalkoztatási gondok közepette mindenképpen problematikusnak minősül az alacsony iskolai végzettségűek magas aránya. A 18 és 45 évesek között több mint hatezer azoknak a száma, akik helyzete egyáltalán nem nevezhető megnyugtatónak! - Közülük 340-en nem

⁵⁴

	Jászberény	Szolnok	Cegléd	Nagykőrös	Salgótarján	Balassagyarmat
Lakosság	30021	78387	37291	26582	48930	18865
Nagyságrend Jászberény %-ban	100	261	124	89	163	63

végezték el az általános iskolát, 2659-en pedig csak ezzel a bizonyítvánnyal rendelkeznek. Egyáltalán nem stabil a 3446, 45 éven aluli helyzete sem, akik szintén csak szakmunkás-bizonyítványt szereztek.

Az imént bemutatott nagyobb városok jelentős előnye a foglalkoztatás téren mutatkozik meg igazán: jóval nagyobb arányú a szolgáltatásokban foglalkoztatottak részesedése. (A fizikai és a szellemi foglalkozásúak aránya Jászberényben 8746:4291, Szolnokon 18702:17750.) A szolgáltatási, az ún. tercier ágazatok köztudottan kevésbé válságérzékenyek, mint a tradicionális ágak. A város ipari foglalkoztatásban mutatott előnyös pozíciója a közelmúltban még jelentős erőnyeknek számított, ma ezt már nem lehet ilyen pozitíven értékelni. Az utóbbi évek tendenciái egyértelműen arra utalnak, hogy a város iparának foglalkoztatásban betöltött szerepe lényegesen korlátozottabb, mint a korábbiakban volt. A többi kisebb várossal is összevetve feltűnően kevesen dolgoznak a közlekedésben és a postán, jobb pozíciót mutat a kereskedelemben, a kulturális és egészségügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak részesedése. A személyi, gazdasági és egyéb szolgáltatásban foglalkoztatottak relatíve alacsony száma egyebek között az igazgatási, pénzügyi stb. ágak szerény jelenlétére utal, amiben az utóbbi két évben sem történt jelentősebb elmozdulás.

A bemutatott adatokból alig érzékelhető viszont az a változás, amely a privatizáció nyomán alakul. Így csak annyit állíthatunk, hogy ma már ez a szféra néhány területen komoly részesedéssel bír (kereskedelem, bizonyos szolgáltatások), de a tényleges jelentőségét, a szociálpolitikára, illetve a foglalkoztatásra gyakorolt hatását csak hiteles adatok birtokában lehet majd megbecsülni.

Lakáshelyzet

Az utóbbi évtizedek egyik sokat hangoztatott szociális gondja a lakásproblémák rendezetlensége volt. Az ötvenes és a hatvanas években szinte kizárólag csak a mennyiségi lakásproblémák megoldására koncentráltak, a 70-80-as évektől már megoszlott a figyelem, a minőségi igények kielégítése is előtérbe került. A lakásügy rendezésére jelentős állami eszközöket és hiteleket fordítottak. Az adott lakáspolitikát következében jelentős minőségi (és szerényebb mennyiségi) változás következett be az utóbbi évtizedekben. Kényelmesebbek, komfortosabbak lettek a lakások, javult a felszereltségük. (Sőt még a táblázat adatainál is jobban, hiszen a vezetékes gázzal való ellátottság adatai lényegesen jobbak, mint 1990-ben voltak.)

A lakásellátottság korábbi javulásához képest jelenleg ezen a téren az átmenet jegyei ugyanúgy jellemzőek, mint a megtorpanásé. Ennek jellemzői a következők. Az utóbbi években folyamatosan csökkent a lakásépítések száma; az 1987-ben épült 200 lakással szemben évről-évre kevesebb készült el, tavaly pl. csak 140 lakást fejeztek be, idén pedig már csak mintegy 60-70 elkészültével számolnak.

A lakásfront megtorpanásának hátterében figyelemre méltó jelenségek húzódnak meg. A korábbi évek puha hiteleivel szemben a kemény hitelfeltételek (kamatadó) bevezetésével a lakosság túlnyomó többsége rövid időn belül megvásárolta saját lakását, amit lassan követ a piaci viszonyok kialakulása. A városban meglehetősen nagyszámú lakás áll üresen, az ingatlanok piaci forgalma nem élénkült meg. Ezzel együtt bizonyos, hogy a bennünket legközvetlenebbül foglalkoztató rétegek (fiatalok, alacsony jövedelműek) egyre nehezebben találnak megoldást lakásgondjaik megoldására.

Az önkormányzatnál jelenleg 195 a nyilvántartott lakásigények száma, további 40-50 igénylő minőségi cserére vár. Igényei kielégítését csak a 713 önkormányzati bérlakás megüresedése esetén lehet biztosítani.

A lakáshasználat szociális vonatkozásaira utalnak a különféle hátralékok. A Városgazdálkodási Vállalatnál 1990 végén 350 000,- volt a lakbér, 150 000,- a fűtési díj, 100 000,- a vízdíj és 650 000,- forint a ki nem fizetett lakáshasználatba-vételi díj összege. Egy évvel később 161 lakbérhátralékos tartozott 433 000 forinttal.

A vízdíjhátralékok terén korábban szerényebb összegek jelentkeztek. 1989 végén 47 478,- 1990 decemberében pedig 68 544,- forinttal tartozott mintegy száz család a Víz és Csatorna-műveknek. A vízdíjak emelésével és az új módosított beszedési formák alkalmazása nyomán 436 hátralékos 381 000 forinttal tartozott 1991 végén.

A kifizetetlen villanyszámlák terén mutatkoznak meg legjobban a lemaradások. Az 1989 decemberére összegyűlt tartozás egy év alatt több mint háromszorosára nőtt, így 1990 végén 290 000 forint hiányzott az Áramszolgáltató Vállalat pénztárából. Ezzel szemben egy évvel később már 2 000 000 forint volt a tartozások összege.

A szociális térkép elkészítéséhez kapcsolódó vizsgálatról és annak eredményeiről

A 1992 május-júniusában A Polgármesteri Hivatal dolgozóinak közreműködésével 1030 háztartásra és az ezen háztartásokhoz kötődő-tartozó 2920 személyre vonatkozó kérdőíves felvételeket készítettünk.⁵⁵

Foglalkoztatási kérdések, a háztartások helyzete

A megkérdezettek közül 1142-en dolgoztak, a munkanélküliek száma 164 volt. Az inaktívak közül 786 nyugdíjast, 529 tanulót, 91 háztartásbelit és 226 egyéb segítő családtagot vettünk számba.

A foglalkoztatási adatokból szembeötlően kitűnik az az elmozdulás, amely az utóbbi néhány évben végbement. A népszámlálás idején még 43,4 %-os az aktív keresők aránya és elhanyagolható mennyiségű munkanélkülit vettek nyilvántartásba. A vizsgálat idejére viszont köz tudottan megnövekedett a munkanélküliek száma, amit a felvétel pontosan nyomon követett. A Munkaügyi Központnál 1992 júniusában regisztrált 1287 munkanélküli közül 12,7 %-a került be a mintába.

A kerületi bontás viszonylag kis eltéréseket mutat, ami különösen a munkanélküliek esetében szembeötlő. A 4,5,6,8,10. választókerületben magas a dolgozók aránya, ezzel szemben az egyik tanyáiban (14) a legalacsonyabb. Nagyobb eltéréseket mutat a nyugdíjasok megoszlása. Részesedésük kiugróan magas a 2-ben, megközelíti ezt az értéket a 14.-ben, kicsi a részesedésük az 5, 10, 13-ban. Az utóbbi háromban a legmagasabb a tanulók részaránya és csak ezekben a kerületekben haladja meg részesedésük a nyugdíjasokét.

A vizsgált családoknál két generáció együttélése volt a legjellemzőbb (527 eset, 51 %). A további variációk kisebb elemszámmal fordultak elő. Gyakori találkoztunk a házaspárokból álló

⁵⁵ A kérdőíves felvétel választókerületenként, a választópolgárok számából kiindulva történt. Minden kerületben a választójogosultak számát alapul véve, azok arányában jelöltük ki a felkeresendő lakosok számát. A véletlenszerű kiválasztás elvének következetes betartása érdekében nem kis gondot okozott a települési adottságok figyelembe vétele. A címlista felbontása során külön számba vettük azokat a kerületeket, melyekben a telepszerű beépítés jellemző, vagy jelentős.

A felvételekben közreműködő kérdezőbiztosok feladata nemcsak a kérdőívek kitöltésére, hanem bizonyos esetekben minősítésre is vonatkozott. Helyszíni tapasztalataikat felhasználva, a megadott szempontokat figyelembe véve ítéletet alkothattak a felkeresett háztartások szociális helyzetéről.

háztartással (222 eset 21 %), meglehetősen nagyszámú egyszemélyes háztartást (170 eset, 16 %) és ritkábban háromgenerációs együttlétet (98 eset - 9 %) regisztrálhattunk. A megkérdezettek és a kérdezőbiztosok ítélete alapján 20 esetben az együttélés különféle kényszerítő elemekkel párosult.

A háromgenerációs háztartásokban 65 nyugdíjas korú nő és 30 férfi él. Ezek a háztartások 29 aktív keresővel szemben 51 nyugdíjast, 16 munkanélkülit, 35 tanulót és 26 négy éven aluli gyereket foglalnak magukba. A háromgenerációs háztartások lakásviszonyai kielégítőnek tűnnek, problematikusabbnak látszik a jövedelmi helyzetük: 36 háztartás tagjainak átlagos jövedelme a létminimum alatt, 56-é pedig annak közelében helyezkedik el. Ennek ellenére mindössze 3 háztartás tagjai részesülnek rendszeres segélyben, rendkívüli segítyt pedig egyetlen esetben sem regisztráltak. A 98 háztartás közül 3 jövedelmi és négy szociális helyzete minősült kritikusnak, de további 14-et találtak olyannak, amely hasonló állapotba kerülhet. A többgenerációs háztartások viszonylag elfogadható környezetben élnek: mindössze két háztartás él leromlottnak ítélt környezetben. Békésnek nevezhető a szomszédokkal kialakított kapcsolatuk, hiszen egyetlen állandósult konfliktus sem került be a jegyzőkönyvekbe. Enyhébbnek minősített zavaró körülmény négy esetben fordult elő, heten pedig elzárkóztak attól, hogy minősítették a szomszédokkal kialakított kapcsolataikat.

Több probléma nehezíti az egyszemélyes háztartások vitelét. A 170 egyedül élőből 112 volt nyugdíjas. Esetükben különösen problematikus annak a 45, hetven éven felüli nőnek a helyzete, aki ilyen feltételek mellett él. Az ide tartozók között viszonylag magas a munkanélküliek (11) és a leszázalékoltak (11) aránya. Kétötödük él komfort nélküli családi házban, a többiek lakásviszonyai kedvezőbbek. 20 háztartásban súlyos, vagy felügyeletre szoruló beteg van, az elmúlt évben 12 esetben részesültek jelentősebb orvosi kezelésben. A megkérdezettek közül 27-en a létminimum, 93-an a társadalmi minimum alatt élnek.⁵⁶ A felvételt készítőik megítélése szerint 35, ill. 37 háztartás vagyoni-jövedelmi és szociális helyzetét ítélték rossznak vagy problematikusnak. A 12, ill. 5 kritikusnak minősített esettel szemben csak hatan részesülnek rendszeresen segélyben.

A szociális és jövedelmi helyzet néhány jellemzője

A kapott eredmények ismertetése előtt érdemes emlékeztetni arra, hogy mind a megkérdezettek, mind a kérdezőbiztosok minősítették a háztartások helyzetét. A megkérdezettek vélekedése szerint csaknem minden harmadik háztartás a létminimum alatt marad. A társadalmi minimumot alapul véve pedig közel kétszer annyian ítélték kritikusnak a helyzetüket. A következő kategóriában megfordult az arány, s csak egy meglehetősen szerény hányad látta jövedelmi szempontból biztonságosnak helyzetét. (3. sz. tábla)

3. sz. tábla A jövedelmi helyzet megítélése a megkérdezettek szerint

	Létminimum		Társadalmi minimum	
	szám	%	szám	%
Alatta marad	282	27,4	632	61,4
Meghaladja	625	60,7	346	33,6
Lényegesen meghaladja	111	10,8	48	4,7
Többszörösen meghaladja	12	0,1	4	0,01

⁵⁶ A felvétel időpontjában a létminimum 6000,- Ft/fő a társadalmi minimum 8000,- Ft/fő volt.

A szociális munka mindennapjaiban jártas kérdezőbiztosok ítéletalkotása némileg eltért a felkeresettek vélekedésétől. (4. sz. tábla) Nagyon kevés háztartást soroltak a kiemelkedő jövedelműek közé, lényegesen jobbnak ítélték a szociális helyzetet a jövedelminél. Ítéleteik alapján kritikusnak minősíthető az a közel kétszáz háztartás, helyzete, amely problematikus és segítségre szorul. (Ha az utóbbiakhoz hozzáadjuk a kritikus helyzetűeket, akkor együttes számuk már nem jár messze azoktól, akiknél az egy főre eső jövedelem a létminimum alatt marad.)

4. sz. tábla *A jövedelmi és szociális helyzet megítélése a kérdezőbiztosok szerint*

Jövedelmi helyzet			Szociális helyzet		
	Szám	%		Szám	%
Rossz	29	2	Kritikus	41	3
Problematikus	182	17	Problematikus	148	14
Elfogadható	516	50	Problémáikat megoldják	840	81
Jó	281	27	Problémamentes	1	0
Kiemelkedő	22	2			

Mindent egybevetve a város lakóinak 20-25 %-a él veszélyeztetett, vagy már kritikus helyzetben. Közülük különösen kritikus annak a 2-3 %-nak - a városra kivetítve mintegy 6-900 lakosnak - az állapota, ahol mindennapi szükségleteik terén is nélkülözni kényszerülnek. A lakosság fele vagy valamivel nagyobb aránya elfogadható, a kiegyensúlyozottól az időnként problematikusig jellemezhető tüneteket mutatott. Végül a fennmaradók (20 % körül) feltételezhetően konszolidált életviszonyokat tudhatnak maguk körül, de igazán kiemelkedőt kevesen.

Lakás- és egészségügyi viszonyok

A város települési jellegzetességei bizonyos mértékig visszatükröződnek a felvételeken is. A korábban karakteres szerepet játszó külterületek jelentősége nagymértékben csökkent. A hagyományos tanyai jelleg ma már alig jellemző, helyette családi házas, ill. a telepszerű, többszintes beépítés dominál.

A vizsgálat alapján sem rögzíthetünk olyan adatokat, amelyek krónikus szociális gondokkal küszködő gócek és telepek kialakulásáról tanúskodnának. Nem elhanyagolható viszont annak a 18 háztartásnak az állapota, amelyeket véglegesen leromlott környezetűnek ítélték. További 125 esetet pedig csak átmenetileg elviselhető környezetnek minősítettek. Együttes számuk tömbyszerűen jelentkezve magában hordozza slumosodás lehetőségét. (Kossuth utca, Munkás utca környete)

A lakásviszonyok terén kiegyensúlyozottabb a kép. A megkérdezettek háromnegyede tulajdonosa, vagy résztulajdonosa annak a lakásnak, ahol lakik. Szerény a bérlők aránya, szinte elhanyagolható mértékű az albérlőké, akik közül 27-en kerültek a lajstromba. Hasonlókat tapasztaltunk a lakások minőségi jegyeit firtatva. A megkérdezettek kétharmad-egyharmad arányban laknak családi házban, ill. telepszerűen épült vagy többszintes lakásban. - A város korábbi, a lakótelepek építésében mutatkozó lemaradásából, így hovatovább előny származhat. Ez a lakásállomány jobban megfelel a nyugat-európai normáknak, mint több nagyváros, nem kevés szociális gondot felhalmozó nagy tömegeket magába foglalo lakótelepe.

A családi házak dominanciája mellett további pozitívum, hogy a lakások csaknem 80 %-a korszerű, sőt többségük összkomfortosnak minősített, jól felszerelt lakásegység. Korántsem elhanyagolható viszont a komfort nélküli lakások száma, melyek túlnyomó része családi házak.

A lakások felszereltsége és a jövedelmi viszonyok közötti összefüggések meglehetősen heterogén képet mutat. Az alacsonyabb jövedelem és a lakások felszereltsége között meglehetősen lazák a kapcsolatok. Jóllehet inkább az alacsonyabb jövedelműek laknak rosszabb komfort-fokozatú lakásegységekben, de ez korántsem érvényesül következetesen.

A 2020 vizsgált személyből 644-et találtak olyannak, akiknek valamilyen okból jelentősebb orvosi segítségre volt szüksége. Az érintett személyek közül a 40 súlyos és a 82 felügyeltet igénylő esete a legkritikusabb. Enyhébb megítélés alá esik a 387 folyamatosan kezelésre szoruló és az a 135 beteg, aki az elmúlt évben jelentősebb kezelést kapott.

A térbeli vonatkozású mentális kapcsolatokra vonatkozó kérdésekre kapott válaszok szerint a lakosok túlnyomó többsége harmonikus viszonyban él szomszédjával (84 %). Eltörpül emellett az az 59 eset, amelyekben szomszédaikkal kapcsolatos konfliktusaikat említették fel a megkérdezettek. Nem jelentéktelen az elidegenülésre utaló, „nincs kapcsolat” közel 10 %-os előfordulása.

Végül feltétlenül érdemes kitérni a vizsgálat azon tapasztalatára, amely a szociális munka mindennapi gyakorlatában hasznosítható és hasznosítandó. Nevezetesen lényegesen többen vannak olyanok, akik segílyre szorulnak, mint ahányan ebből részesülnek. A többség változatlanul csak igen kritikus helyzetben folyamodik effajta segítségért, sokak esetében hatásosabb lenne a preventív vagy a korábbi támogatás.

Zárszó és javaslatok

Javaslom az Önkormányzatnak, hogy már 1993. évi költségvetésében határozzon meg előirányzatokat e munka kiegészítésére és folytatására. Az itt közreadott tények és adatok ismeretében feltétlenül érdemes lenne mélyebb és alaposabb helyzetelemzést készíteni a segélyezés és a segítségnyújtás gyakorlatáról, a 20-30 évvel ezelőtt épült lakótelepek szociális állapotáról, a nyolcvan éven felüli időskorúakról vagy a tartósan elhelyezkedni képtelenekről. A munka efféle folytatására garancia lenne az az egymást szerencsésen kiegészítő, elméleti és gyakorlati szakemberekből álló csoport, amely e munka folyamán rengeteg, az újabb felvételek készítése során kiválóan kamatoztatható tapasztalatot szerzett.

1992

A migráció többoldalú megközelítésének néhány kérdése egy jászsági falu példáján

A magyar társadalom térbeli mobilitásának vizsgálata elsősorban statisztikai, demográfiai elemzésekre épül. Az effajta társadalomstatisztikai megközelítések lényeges trendeket vázolnak és jelenítenek meg, de nem vagy csak kevés lehetőséget adnak a térbeli mobilitás mögött meghúzódó döntések, folyamatok, indítékok feltárására és elemzésére. A témakör árnyaltabb, sokoldalúbb, ha úgy tetszik kulturális nézőpontú megvilágítására több külföldi és hazai szerző tett kísérletet.⁵⁷ Nézőpontjaikat, megközelítésmódjukat és munkamódszereiket figyelembe véve, másrészt korábbi kutatásaink tapasztalatait felhasználva vállalkoztunk egy jászsági falu migrációs folyamatainak megvilágítására és elemzésére.⁵⁸

A vizsgált településről

A kutatásaim színhelyéül választott Jászszentandrás új keletű település, mindössze 1886 óta rendelkezik önálló közigazgatással. Fodor Ferenc a Jászág kiváló kutatója nem tulajdonított különösebb jelentőséget a falunak, olyannyira, hogy egyszerűen tanyaközségnek minősítette.⁵⁹ A neves szerző nem foglalkozott a település közigazgatási státusával, hanem egyszerűen átsiklott az 1930-ban már 5151 lakosú község fölött. Míg valamennyi jász községet részletesen bemutatott, addig Jászszentandrás esetében eltekintett ettől.

Erdei Ferenc *önállósult pusztáknak* minősítette az effajta tanyás településeket.⁶⁰ Jóllehet a község területe korábban is lakott volt, de történetében mégis az 1851 és 1852-ben végrehajtott tagosítás hozott lényeges fordulatot.⁶¹ A jászárokszállási határ ezen - addig jobbra csak legelőként hasznosított - részét felparcellázták, s ennek hatására egy erőteljes kitelepülés indult el a szóban forgó területre.

A lakosság száma eközben folyamatosan gyarapodott, hiszen az 1869-es népszámlálás idején már 1465 szentandrási lakost írtak össze. Így lényegében a vizsgálandó település egy *kitelepülési folyamat* eredményeként jött létre, mely a jászok újkori történetét vizsgálva

⁵⁷ Andrásfalvy Bertalan: Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás - Tiszatáj 1973. 8. sz.

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945-1985. Bp. 1989. Európa kiadó

Gáspár Gabriella: Hat falu hat sorsa Pécs 1986. MTA Regionális Kutatások Központjának Közleményei 2.

Görtz, Vera: Physische und psychische Erkrankungen bei Arbeitsmigranten in der BRD Geksenkirchen 1986. Andreas Müller Verlag

Hofer Tamás - Niedermüller Péter (Edited by): Life history as cultural construction-performance Bp. 1988. MTA Néprajzi Kutató Csoport

Kalapis Zoltán: Vándorok és letelepülők Újvidék 1985. Fórum kiadó

Kovács Katalin: Integráció vagy széttöredezés? - Társadalomtörténeti változások egy dunántúli aprófalun, Magyarlukafa példáján Pécs 1987. MTA Regionális Kutatások Központjának közleményei 5.

Szépfolusi István: Lássatok, halljátok egymást! - Bern 1981. Európai Protestáns Szabadegyetem kiadása

⁵⁸ A tanulmány megírásához komoly inspirációt jelentett az MTA-Soros Alapítvány 1988-ban elnyert ösztöndíja

⁵⁹ Fodor Ferenc: A Jászág életrajza Bp. 1942. A Szent István Társulat kiadása

⁶⁰ Erdei Ferenc: Magyar tanyák Bp. 1976. Akadémiai kiadó 233-34.

⁶¹ Kiss József: Jászok és jászok agrármozgalmak a Kiegyezéstől a Millenniumig Bp. 1968. Akadémiai kiadó

éppúgy tekinthető megszokottnak, mint rendhagyónak. Annyiban feltétlenül általános, hogy számos jársági településnek voltak pusztái - elsősorban a Duna-Tisza közén - melyek a múlt század második felében önálló településsé szerveződtek.⁶² Jászszentandrás helyzete ezzel szemben azért számít rendhagyónak, mert az idézett példákkal ellentétben nem egy viszonylag távoli pusztán, hanem egy jársági település határában, abból kiszakadva önállósult.

Az adott folyamat a falu esetében jelentős *életformaváltással* társult. Jászárokszállás lakossága a múlt század második harmadában zömmel földművelésből, állattartásból, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó iparok üzéséből élt, melyhez a helyi erőforrások és nyersanyagok extenzív hasznosítása mind kevesebb lehetőséget adott.⁶³ Nevezetesen ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy a szentandrás határrész pusztája legeltetése kevés családnak biztosított volna megélhetést. Így a boldogulásukat kereső, azt biztosítani akaró jászárokszállásiak számára két karakteres megoldás kínálkozott: *önálló tanyás szisztémát követő, vállalkozáson* alapuló gazdálkodást teremteni a szentandrás határrészen, vagy *bérmunkásnak* elszegődni a nagy állami építkezésekhez kubikosnak. Motiválhatta őket a szentandrás földek termőképessége, amely a földbirtok-nyilvántartás szerint valamivel gyengébb volt, mint az árokszállásiaké, hiszen az előbbiek átlagos aranykorona-értéke 12,05 az utóbbiaké 13,89 volt.

Jászszentandrás önállósodásával eltérő életfeltételek alakultak ki a két településen, melynek egyik jellegzetessége a birtokok nagyságának jelentős eltérése. (1. sz. tábla) Megjegyzésül ide kívánczok, hogy Jászszentandrás századunk első felében nem annyira kibocsátás és az elvándorlás dominált, hanem inkább a környező községek földjeinek bérbevétele, az *árendálás* volt jellemző.⁶⁴

Tovább színezi a legelőnek használt szentandrás határt feltörők törekvéseit az a tény, hogy ők az elmúlt évszázad folyamán *nemcsak lakóhelyet váltottak, hanem új gazdálkodási formákat is elsajátítottak*. Részben a hevesi határral való közvetlen érintkezés következtében intenzív kert és szőlőművelést honosítottak, illetve tanultak meg, ami néhány jársági települést (Jászberény, Jászfelsőszentgyörgy és Jászfényszaru) leszámítva korántsem mondható általánosnak. Jól mutatja ezt az egyik legintenzívebb kertkultúra, a szőlő területének nagymérvű térnyerése a községben, ami az anyaközségben és a szomszédos Jászapátiin éppenséggel visszaesést mutatott.⁶⁵

⁶² Lásd Fodor id. mű

⁶³ Herbert János: Jászárokszállás nagyközség monográfiája Karcag én.

⁶⁴ Herbert id. mű

⁶⁵ A szőlőterületek alakulása (kh-ban) a három településen:

Év	Község	Terület
1895	Jászapáti	180
	Jászárokszállás	307
	Jászszentandrás	86
1835	Jászapáti	84
	Jászárokszállás	163
	Jászszentandrás	400
1895	Jászapáti	27
	Jászárokszállás	31
	Jászszentandrás	448

Forrás. Adatok

1. sz. tábla *A földbirtokok nagyságának alakulása (kh-ban)*⁶⁶

Év	0-10	1-5	5-10	10-25	10-50	50-100	25 fölött	100 fölött
J á s z á r o k s z á l l á s								
1910	481	-	-	-	-	589	-	19
1935	-	507	810	-	43	8	-	1
1949	-	917	345	466	-	-	120	-
J á s z s z e n t a n d r á s								
1910	374	-	-	-	-	215	-	1
1935	-	710	452	-	-	6	-	1
1949	-	666	242	204	-	-	-	36

A lezajlott változásokat sajátos módon igazolta vissza a szomszédos települések lakóinak vélekedése és megítélése. A környékbbeliek szerint a - amit a falusiak sem utasítanak vissza - Jászszentandrás napjainkra gazdagnak mondott, tehetős faluvá vált, ami anyatelepülésükről korántsem állítható.⁶⁷

A település migrációs folyamatai statisztikai és demográfiai adatok tükrében

Elemzésem kiindulópontjának a második tsz szervezés időszakát tekintettem, melyet egyebek mellett demográfiai tényezők, a faluelhagyások is indokolnak. A hatvanas évektől kibontakozó robbanásszerű változás akkor érzékelhető igazán, ha a korábbi évtizedek adataival is egybevetjük ezeket a tényszámokat. Az utóbbi 100-115 év adataiból kiviláglik, hogy a Jászság népessége az ötvenes évekig egyenletesen emelkedett.⁶⁸

Ha az 1870-1970 közötti száz esztendő adatait vesszük alapul, akkor megállapítható, hogy a települések népessége erőteljesen emelkedett, mely alól a szerény mértékben csökkenő Jászágó, illetve a nagyobb arányban visszaeső Jászsászentgyörgy és Jásztelek képez kivételt, de 1949-ig e községek lakosságszáma is emelkedést mutatott.

A gyarapodó lélekszámúak közül messze kiugró adatot, 193,5 %-os növekedést produkált Jászszentandrás. A tanyai gazdálkodás lehetőségeinek kibővülése és az önálló közigazgatási státusz megszerzése nyomán valamennyi környékbeli településnél nagyobb ütemben emelkedett a község lakosainak száma.

Ellentétes folyamatok jelentkeztek a hatvanas években, melynek időszakában lökészerűen jelentkeztek a változások. Ezek mögött nem nehéz megtalálni a mezőgazdaság ún. szocialista átszervezésének folyamatát, mely az adatok bizonyága szerint is perspektívátlaná tette az itt élők egy része számára a helyben maradást. Az előbbiekkal szemben ekkorra már erőteljes (Jásztelek, Jászivány, Jászágó), jelentős (Jászdózsa, Jánoshida, Jászszentandrás, Jászfelső-szentgyörgy, Jászládány) valamint közepesen erős elvándorlással találkozunk, mely szinte valamennyi további község jellemzője.

⁶⁶ Forrás: Adatok Szolnok megye történetéből Szolnok 1980.(A továbbiakban Adatok)

⁶⁷ Saját gyűjtéseim alapján

⁶⁸ Forrás: Népszámlálási adatok

Az iméntiekhez hasonló tendenciák érvényesültek a hetvenes években. A tájegység azonban összességében szerényebb mértékű csökkenést mutat. 9 településen mérséklődtek, 8-ban emelkedtek a korábbi elvándorlási arányok. Jászberény újra pozitív egyenlegűvé vált, két kistépülésen viszont egyenesen kiürülési tendenciák mutatkoztak. (Jászágó, Jászivány)

Jászszentandrás akkorra már egyértelműen a jelentős vándorlási veszteséggel rendelkezők sorába került. A térszerkesztés mobilizáló hatását a hetvenes években tovább fokozta annak újabb, háztáji és részesművelés ellenes változata.⁶⁹

Feltétlenül ki kell térni az elvándorlás irányaira, amelyek nagymértékben módosultak. Ennek egyik megnyilvánulása az anyaközséggel fennálló kapcsolatok intenzitásának megváltozása. A névadási szokásokban ugyan változatlanul kimutatható bizonyos kontinuitás,⁷⁰ más vonatkozásokban a korábbi kapcsolatok meglazulásáról beszélhetünk. A múlt század végén amikor a község el akart szakadni Jászárokszállástól, azért is közeledett Jászapátihoz, mert oda egyre több érdeklődés fűződött. Utóbb Jászapáti lett a szentandrásiak első számú piactéri helye és ugyanott szerezheték be a számukra szükséges áruhelyettesítőket. Tovább fokozta az anyaközségtől való eltávolodást a modernizáció, hiszen a két egykoron összetartozó települést nem köti össze műút, nincs autóbuszjárat, ami önmagában is korlátozza a kapcsolattartást. Változott az iskolázás gyakorlata, így hiába van Jászárokszálláson gimnázium, a jászszentandrási gyerekeket a Jászapáti gimnáziumba íratják be szüleik. Továbbtanulási helyszínül újabban egyre jobban szóba kerültek távolabbi városok is. Természetes módon Jászberény, majd a megyeszékhely, sőt Eger is. Nem annyira az iskolázás, hanem sokkal inkább a munkahelyek szélesebb választéka és a jobb kereseti lehetőség befolyásolta a főváros vonzásának nagymértékű növekedését és hasonló motivációk munkáltak az észak-magyarországi települések választásánál.

Érdemes kiemelni azokat a tényezőket, melyek Jászszentandrás speciális földrajzi és közigazgatási helyzetéből származnak. Mivel közvetlenül határos Heves megyével, így meglehetősen sokirányúak a szomszédos településekkel fenntartott kapcsolatok. Sokan járnak a visontai bányába dolgozni, gyakoriak az összeházasodások. Ezzel ellentétben meglehetősen rosszak a tömegközlekedés feltételei. Hosszú ideje kézenfekvő lett volna, hogy a keresőképes lakosság Heves városában találjon munkát, de mivel nincs a munkakezdéshez igazodó autóbuszjárat, így ez meghiúsult. Ezzel szemben számos építőipari munkás buszozik naponta Szolnokra és Budapestre.

A községen belüli demográfiai viszonyok alakulása

A hatvanas évek végén, amikor először jártam a faluban, akkor még a belterület is „tanyás” jellegű volt. Középen ott állt a híres Aba-Novák Vilmos és Chiovini Ferenc freskóival ékesített templom, de nagyon sok olyan foghíjas „utca” akadt, melyben csak házhelyek voltak, de házak nem. Azóta alaposan megváltozott a falukép, a belterület mindinkább beépült. A korábbiakra jellemző folyamat megfordult, s az „igazi tanyás” részek fokról-fokra veszítettek jelentőségükből. Az átalakulás hátterében agrotechnikai, megközelítési tényezők húzódnak meg. Ennek megfelelően lassabb volt a felszámoló folyamat a Járás és Felső tanyai részen, ahol tovább maradhatott fenn a háztájival kombinált tanyasi gazdálkodás és homokos határterület lévén jobban megközelíthetőek voltak ezek a területek. Ezzel szemben a további tanyaterületeken éppen ellenkező tendenciák érvényesültek. (3. sz. tábla)

⁶⁹ Falukutatás Jászszentandrán - Főiskolai kiadványok 4. Jászberény 1981.

⁷⁰ Farkas Ferenc: Jászszentandrás és Jászfákóhalma hivatalos személyneveinek összevetése In Két dolgozat Jászszentandrásról Bp. 1986. Népművelési Intézet

3. sz. tábla Jászszentandrás népesedésének alakulása településrészek szerint

Településrészek	1960		1970		1980	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Belterület	535	568	613	688	1151	1200
Alsótanya	206	215	154	180	96	96
Felsőtanya	706	746	507	536	249	271
Hevesi határ út	5	6	40	57	27	27
Járás tanya	436	450	350	391	115	129
Meggyesi rész	106	111	102	77	14	17
Tadrai rész	260	276	45	45	8	8
Telekrész	210	196	98	97	28	33

A külterületi lakosság korösszetételének alakulása tovább árnyalja ezt a képet.⁷¹ A belterület mutatói szinte változatlanok, vagy csak szerény elmozdulást mutatnak a fokozatos előregedés irányába.

Ezzel szemben a tanyákon megmutatkoznak az előregedés határozott jelei, a gyerekek és a fiatalok - korábbi arányszámukhoz képest - szinte eltűntek innen. Ehhez a kiürülési folyamat-hoz feltétlenül hozzájárultak a hatvanas-hetvenes évek iskola-felszámolási folyamatai.

Megjegyzésül még feltétlenül ide kívánczik az, amit ezek az adatok nem képesek igazán illusztrálni. Nevezetesen azt, hogy itt többirányú mozgás zajlott le. Végeredményben nemcsak a külterületi lakosság távozott el a faluból, hanem megosztottabban jelentkezett ez a folyamat.

Mind a bel- mind a külterületiek közül távoztak. Az elköltözők sorában a fiatalabb korosztályok és a külterületen lakók voltak többségben. A külterületiek vándorlási iránya megosztott volt, egy részük messzebbre, más részük a faluba költözött, így ők nem a falut hagyták el, hanem csak korábbi lakó- és munkahelyüket.

A változások a foglalkozásszerkezetben is megmutatkoztak. Fokról-fokra került előtérbe a nők munkába állása. (1960-ban 601, 1970-ben 492, 1980-ban 579 volt a számuk.) Ugyanebben az időszakban, a kezdetekben alig mutatott változást az aktív keresők foglalkoztatása.⁷² Mintha mi sem változott volna, a mezőgazdasági tevékenység jelentette az elsőszámú megélhetési forrást. Mindenesetre már a hatvanas években csaknem felére csökkent az agrárszektorban foglalkoztatottak aránya s csak igen lassan teremtődtek más munkalehetőségek. A foglalkozásszerkezet adatai egyébiránt még inkább igazolják azt, hogy a korábban oly vonzó külterületi lehetőségekről, fokról fokra le kellett mondani.

A helybenmaradás és az elvándorlás megközelítésének vizsgálata

A faluból való elvándorlást reprezentáló elemzéshez olyan korosztályokat választottunk ki, akik az 1961-es átszervezés idején mobilnak minősültek, akkoriban legfeljebb 18-19 évesek, illetőleg a legfiatalabbak 5-6 évesek voltak.⁷³ Ezek az azóta felnőtté vált korosztályok az

⁷¹ Forrás: Népszámlálási adatok

⁷² Forrás: Népszámlálási adatok

⁷³ Korábbi életformaváltást vizsgáló munkám során is rendre olyan tapasztalatokhoz jutottam, hogy egy bizonyos életkoron túl már rendhagyónak számít az, ha valaki foglalkozást vagy lakóhelyet vált. Az efféle vállalkozás - megannyi kényszerítő körülmény ellenére - mindenekelőtt a fiatalokra volt jellemző, olyanokra, akik még nem házasodtak meg, nem teremtettek saját otthonot, nem alakult még ki önálló egzisztenciájuk.

1955/56-os és az 1969/70-es tanév között jártak nyolcadik osztályba, tehát a felvétel időpontjában 34-49 évesek voltak. Így összesen 963 *Jászszentandráson gyerekeskedő alanyról* - külön meghatározott szempontsor alapján - szereztünk információt, mely néhány, a bevezetőben megfogalmazott probléma megválaszolására reménnyel kecsegtetett.⁷⁴ Az összeírtak közül 474 volt a férfiak és 489 a nők száma, akik évjáratonként meglehetősen kiegyenlített megoszlást mutattak.⁷⁵

A felvett személyek túlnyomó többsége Jászszentandráson született (749), a nem helybeli születésűek száma kisebb volt (214). A nem helybeli születésűek viszonylagosan magas aránya két tényezőre vezethető vissza. Az egyik az anyakönyvezés újkeletű gyakorlata, mely nem a községet jelöli meg születési helynek. A másik a nevelőszülőknél elhelyezettek nem elhanyagolható száma (23). A nevelőszülői feladatok vállalása - esetenként megélhetési forrásként - egyébként régóta elterjedt a községben.

A népszámlálási felvételekhez képest lényeges eltérést mutatott a lajstromba vettek lakóterület szerinti megoszlása.⁷⁶ A felvett személyek nagyobb hányada szerezte általános iskolai bizonyítványát a belterületi iskolában, de ez csak részben kvadrál a lakóhellyel, mivel a fiatalabb korosztályok - azok bezárása miatt - már nem járhattak tanyai iskolába. Mindez még átvitt értelemben is igaz, hiszen az eredeti lakóhelyek feladása e körzetekben nagyobb léptékű volt, így valószínűleg sokan voltak olyanok, akik ugyan Jászszentandráson kezdték el, de nem ott fejezték be az általános iskolát.

Az anyakönyvben szereplő adatokból - apák foglalkozása - megpróbáltuk körülhatárolni alanyaink származását. (4. sz. tábla) A mezőgazdasági foglalkozású apák dominanciája mellett

⁷⁴ A helybeli iskola anyakönyveit tekintetem kiindulópontnak, melybe minden évben bevezették az iskola valamennyi tanulóját, tehát az általános iskolások korosztályairól teljes körűnek minősíthető összeírás állt rendelkezésemre. A kiválasztottak körét a második tsz-esítés időszakához kapcsoltam, melynek nyomán - miként láttuk - tömeges mértékűvé vált a falu elhagyása. A két tény kombináltam azzal a hipotézissel, hogy a felkeresettek zöme leginkább a felnővekvő, mobilképes nemzedékek soraiból került ki. Az iskolától megkapott anyakönyvek alapján fiatal pedagógusok és népművelők írták össze a kiszemelték számunkra fontos adatait. Lejegyezték az illető nevét, keresztnévénél és szülei névének azonosságát, vagy ennek nemlétét, apja foglalkozását, tanulmányi eredményét. A feljegyzésekből az is kiderült, hogy a lajstromba vett a falu melyik részén élt, hiszen az idősebbek jelentős hányada még valamelyik tanyai iskola tanulója volt.

⁷⁵ A lajstromba vettek születési évek szerinti megoszlása:

1940	6	1948	76
1941	28	1949	79
1942	64	1950	84
1943	52	1951	65
1944	66	1952	58
1945	54	1953	58
1946	60	1954	66
1947	60	1955	41

Az 1940-41-esek zöme az ősszel született évvesztésekből vagy a túlkorosokból került ki, végeredményben az 1942-ben születettek jelentették az első teljes korosztályt, melynek megoszlása egyébként semmiféle rendhagyó elemet nem tartalmaz, hanem egyszerűen követi a községet demográfiai hullámhegyeket és völgyeket.

⁷⁶ Belterület 523
Járás-tanya 206
Felső-tanya 129
Alsó-tanya 49
Telek-tanya 56

viszonylag változatos kép bontakozott ki, mely megfelel annak a lassú átalakulásnak, illetve elmozdulásnak, melyet a népszámlálási adatokból is kikövetkeztethettünk. Egyéb információink alapján megjegyzendő, hogy a szülői háttér sokkal differenciáltabb. Az anyakönyvek alapján a legpontosabb támpontokat az iskolai előmenetel adatairól kaptuk, melyet a közismert ötfokú skálán helyeztünk el.⁷⁷

4. sz. tábla *A lajstromba vett tanulók megoszlása az apák foglalkozása szerint*⁷⁸

Földműves	651
Szaktanulmányos	80
Betanított munkás	37
Alkalmazott (adminisztrátor, kereskedő, katona)	41
Értelmiségi, diplomás	13
Egyéb	58
Ismeretlen, nincs adat	83
Összesen	963

Az elvándorlások okainak és irányainak néhány összefüggése

Az anyakönyvek adatai alapján széleskörű adatgyűjtést folytattunk *alanyaink mai helyzetéről*. Ezek az információk - a jelzett körülmények következtében - sokkal puhábbak, mint az anyakönyvekből átvettek.⁷⁹ Felgyűjtésükkel elsősorban az volt a célunk, hogy alapvető kérdésekben tájékozódást nyerjünk az elvándorlás és helybenmaradás így fellelhető összevetőiről. Távlatos célunk azonban az eltávozottak felderítése volt.⁸⁰

Kiegészítő adatgyűjtésünk alapján képet kaptunk a vizsgált személyek legmagasabb iskolai végzettségéről és szakképzettségéről is.⁸¹

⁷⁷ A tanulmányi eredmények szerinti megoszlás: elégtelen 29, elégséges 134, közepes 318, jó 334, jeles 144, ismeretlen, nincs adat 4.

⁷⁸ Ezzel az aprólékos megközelítéssel sem kaptunk képet arról, hogy mekkora területen gazdálkodtak, beléptek-e a tsz-be, megtanultak-e gépen dolgozni (traktorosok stb.) az egyébként egyaránt a földművesek csoportjába soroltak. A szaktanulmányos és az egyéb kategória foglalja magába a kisiparosokat, azokat is, akik feladni kényszerültek műhelyeiket, de azokat a keveseket is, akik megtartották iparukat.

⁷⁹ A kiegészítő adatokat az összeírással megbízott személyek gyűjtötték össze. Az érdekelt bizonyos hányadát személyesen ismerték, egyébiránt az így el nem érhető adatokat az illetők volt osztályfőnökeiktől próbálták beszerezni. A legjobb informátorok azonban nem ők, hanem a különféle osztálytalálkozókat szervezői voltak, akiktől megbízhatóbb, teljesebb adatokhoz jutottak. Fontos informátorok voltak még a faluban élő szülők és más hozzátartozók. A felvételben szereplő idősebb személyekkel szemben pontosabbak a fiatalabb évtizedekről szerzett adatok. A belterületiekről szintén könnyebb volt az információgyűjtés, mint a fokozatosan megritkuló tanyasiakról.

A szóbeli kikérdezés a vizsgált személyek legmagasabb iskolai végzettségének, szakképzettségének és jelenlegi lakóhelyének megismerésére irányult.

⁸⁰ Ezzel a megoldással 150 elszármazott pontos vagy kevésbé pontos címét tudtuk meg, akik egy részével a továbbiakban interjúkat készítettünk.

⁸¹ A vizsgált személyek legmagasabb iskolai végzettsége: általános iskola 405, szaktanulmányos 210, középiskola 217, főiskola 40, egyetem 23, ismeretlen, nincs adat 68.

Szakképzettségek szerinti besorolás: szaktanulmányos 98, építőipari szaktanulmányos 74, szolgáltató szaktanulmányos 64, mezőgazdasági szaktanulmányos 20, alkalmazott 122, betanított munkás ill. segédmunkás 17, könyvelő, közgazdász 21, agrármérnök 9, orvos, állatorvos 4, pedagógus 29, egyéb értelmiségi 15, egyéb, az előbbibe be nem sorolható képzettségű 67, ismeretlen, nincs adat 312

5. sz. tábla *A vizsgált személyek lakóhelyének megoszlása a felvétel időpontjában*⁸²

Település	Szám
Jászszentandrás	370
Budapest	102
Budapesti agglomeráció	26
Jászberény	52
Jászapáti	33
Heves	36
Szolnok	20
Jászsági község	25
Heves megyei község	42
Heves megyei város	18
Alföldi város	17

A besorolási szempontok során előtérbe helyeztem néhány korábban szerzett helyszíni tapasztalatomat. Ennek értelmében felbontottuk a szakmunkások kategóriáit, hiszen a hetvenes évektől kezdve fokozottan került előtérbe a második gazdaságban jól hasznosítható építőipari (kőműves, vízvezeték és központifűtés-szerelő, festő) valamint a szolgáltató szakmák (fodrász, szakács, ápolónő stb.) választása. Az alkalmazotti csoportba az adminisztrátorok mellé felvettük a katonákat és a kereskedőket. A korábban szerzett információink szerint ugyancsak népszerű betanított munkásnak minősítettük egyebek mellett a gépkocsivezetőket, nehézgépszerelőket és kalauzokat. A diplomások esetén még inkább érvényesítettük ezt a széleskörű differenciálási elvet.

⁸² Az interjúkban például az eltelepültek lakhelyeként igen gyakran emlegették a fővárost vagy annak környékét. Ebből kiindulva az utóbbit megkíséreltük jobban felbontani. Egyrészt külön kategorizáltam a közismerten nagy befogadó, a fővárostól délkeletre fekvő településeket (Gyál, Gyömrő, Kerepestarcsa és Vecsés): a gyűrű további tagjait: (Érd, Dunakeszi, Pomáz, Szentendre stb.) valamint a főváros és a Jászság között elhelyezkedő tápiómenti, Gödöllő környéki községeket.

Három jászsági kirajzási pontot jelöltünk meg Jászapáti, Jászberényt és a többi jászsági falut. Jászapáti a legközelebbi település, mellyel a legtöbb érintkezési pontja van a falunak. Ide vezet a legközelebbi műút, ide indul a leggyakrabban autóbusz, vasútállomása van, s ami még fontosabb, gimnázium és szakmunkásképző működik a nemrég újra várossá nyilvánított településen. A szentendrások az Apáti piacra viszik termékeiket, s az otthon nem, kapható árukat szintén ott szerzik be. A vonzó tényezők mellett feltétlenül meg kell említeni, hogy az apátiaikat szegényebbnek tartják, s egyenesen taszítónak ítélik meg a város nagyszámú cigányosságát.

Jászberénybe kevésbé mennek tanulni, hacsak nem valami speciális céllal. (Erősáramú Szakközépiskola, Tanítóképző Főiskola). Ott viszont feltétlenül szélesebb skálájúak a munkavállalási lehetőségek, melyek erősebb vonzást feltételeznek.

A Jászság további községei közül a közelebb esők jelentenek nagyobb vonzást, de jól mutatja a feltételek átalakulását az, ami az anyaközséggel Jászárokszállással történt. Ennek okai a másutt részletezett modernizációs elemekben keresendők.

Közigazgatási tényezők befolyásolják a másik legközelebbi városi jellegű településhez, Heveshez való viszonyulásukat. Tradicionálisan kevés összekötő szál alakult ki, hiszen itt jászok éltek. A motorizáció, illetve a modernizáció fellazította a kereteket, de a tömegközlekedést a megyeközpontból szervezték, melynek jól érzékelhető következménye az, hogy Hevesre összehasonlíthatatlanul nehezebb autóbusszal eljutni, mint a hasonló távolságra fekvő Jászapátira. Mindemelllett a megye szélső csücskében való elhelyezkedés már önmagában is a szomszédos területtel való kapcsolattartásra késztet. (Áruk beszerzése, munkahelykeresés stb.)

Ezzel összhangban emeltem ki a megyeszékhelyt, Szolnokot, amely a fővárost leszámítva kétségtelenül differenciáltabb érvényesülési lehetőségeket kínál, mint Jászberény, Heves vagy Jászapáti. Ezen lehetőségek némelyike éppen annak ellenkezőjéből fakad, ami Heves esetében hiányzik. Szolnokra a Megyei Építőipari Vállalat dolgozóját naponta beviszi a busz, ott van a megyei rendelőintézet és a kórház, az ottani közgazdasági szakközépiskolába közbenjárás nélkül el lehet jutni szemben az egrivel.

Alföldi község	3
Észak-magyarországi város	3
Észak-magyarországi község	1
Dunántúli város	11
Dunántúli község	3
Nyugat-Európában él	7
Elköltözött, de lakóhelye ismeretlen	82
Adathiány	112
Összesen	963

Így kapott adataink ellenőrzése és hitelesítése érdekében átvizsgáltuk a Községi Tanács irattárában fellelhető lakónyilvántartó könyveket, melyek adatai megerősítették, és helyenként megkérdőjelezték az anyakönyvek, ill. a kikérdezés útján nyert információkat.⁸³ (6. sz. tábla)

Megerősítették a főváros vonzását (102 - 111), s azt is, hogy az eltelepülők inkább az urbanizáltabb településeket választották új lakóhelyüknek. Az utóbbival kapcsolatban viszont megjegyzendő, hogy a városba (260) távozottak zöme a szomszédos Jászapátira (33-100) és Hevesre (36 - 49) költözött, melyek a bejegyzések idején nem rendelkeztek városi címmel. Ugyancsak feltűnő, hogy a kikérdezések alapján előkelő helyen szereplő Jászberény (52 - 31) és Szolnok (20-17) milyen alacsony számmal szerepelt a lakónyilvántartó könyvek elköltözési rovataiban.

6. sz. tábla *Az elköltözöttek fontosabb adatai a lakónyilvántartó könyvek alapján*

Település	Elköltözöttek	Belterületről	Külterületről
Budapestre	111	51	60
Budapest környékére	47	13	34
Városokba	260	139	121
Falvakba	170	126	44
Összesen	588	329	259

Újabb adataink mintegy megerősítették, hogy a távozás és a helybenmaradás határozottan az előbbi javára billen, tehát a vizsgált korosztályoknál a falu elhagyása lényegesen nagyobb számban fordult elő, mint a helybenmaradás.⁸⁴

Megállapíthattuk, hogy a távozók túlnyomó többsége városokban települt le. Összes adatunkat számítva vidéki városaink voltak népszerűbbek. Ha egyenként vesszük őket sorra, akkor

⁸³ A lakónyilvántartó könyvekbe a korabeli igazgatási és rendészeti gyakorlatnak megfelelően bevezették a lakóhelyek esetleges változásait. Vizsgálódásunkba az 1959-72-ig terjedő időszakban bejegyzettek adatait vettük fel, de csak azokat, akik 1940 és 1955 között születtek, mert így adataink végeredményben összehasonlíthatók az előbbieken ismertetettekkel.

⁸⁴

Lakóhely	Szám
Jászszentandrás	370
Nem ott lakik	481
<i>Ebből:</i>	
<i>Budapesten és környékén</i>	<i>128</i>
<i>Városban lakik</i>	<i>190</i>
<i>Falun lakik</i>	<i>74</i>
<i>Ismeretlen helyen, de nem Jászszentandrásán lakik</i>	<i>82</i>

Budapest számított a legvonzóbbnak, ezt követte Jászberény, majd a két éppenhogy város Heves és Jászapáti. Az utóbbi két városban, valamint a jársági és hevesi községekben lakók esetében minden valószínűség szerint nem annyira az elvándorlási, hanem inkább a hagyományos kapcsolattartásnak minősíthető házassági kapcsolatok domináltak.

Bizonyos mértékben elvándorlást befolyásoló tényezőnek minősült a születési hely is, miszerint a helyben születettek jobban ragaszkodtak a faluhoz azoknál, mint akik nem itt születtek. A helybeli születésűek 47,6 %-a, nem helybeliek 30,5 %-a élt a felvétel idején a faluban.

Az elvándorlás nem-specifikus sajátosságokat is mutat. Adataink alapján egyértelműen leszögezhető, hogy a férfiak jobban ragaszkodtak eredeti lakó- és szülőhelyükhöz, mint a nők.⁸⁵ Az utóbbiak számára a városok, s ezen belül Budapest jelentették a legnagyobb vonzást, bár a második számú távozási célpontot Jászberényt is a nők közül választották többen. (17:35). Az alföldi és Heves megyei városok esetében viszont éppen fordított arány mutatkozik. (12:6, 12:5) Falvakba inkább a férfiak távoztak, mint a nők, bár e területen - részben a kis elemszám miatt - sokkal kisebb az eltérés.

A községen belüli területi elhelyezkedés - ahogy azt már az előzőekben is bemutattuk - szintén befolyásolta az elköltözést. Adataink megerősítik azt a tényt, mely szerint a tanyán nevelkedők közül többen hagyták el a falut, mint a belterületiek. A nagymértékben elnéptelenedő Alsó- és Telek-tanyai rész szinte perspektívatlaná vált, míg a további tanyás területeken valamivel alacsonyabb az elköltözötték részesedése.⁸⁶

Bizonyos eltérést a vándorlási irányok is mutatnak. Belterületről lényegében minden számításba vett településre távoztak. Ezen belül számukra a városok vonzóbbnak bizonyultak, mint a tanyaiak számára. (Budapest 61:41, Jászberény 34:18, Szolnok 14:6)

A külterületiek kevesebb helyre költöztek, irányultságuk egyenletesebben oszlott meg a város és a falu között, némi eltolódással az utóbbi javára. A tanyai részek némelyike meglehetősen intenzív kapcsolatot mutat a szomszédos területekkel. A Hevesre települt 36 szentandrási közül 20 az oda legközelebb eső falurészben, Járás-tanyán gyerekeskedett s az is szembetűnő, hogy a Felső-tanyaiak közül jelentős számban élnek jársági és Heves megyei falvakban.

85

Lakóhely	Férfi	Nő
Jászszentandrás	205	165
Nem ott lakik	217	264
<i>Ebből:</i>		
<i>Budapesten és környékén</i>	38	72
<i>Városban lakik</i>	96	94
<i>Falun lakik</i>	40	34

86

Falurész	Ott él	Elköltözött	Nincs adat
Belterület	198	266	60
Járás-tanya	87	98	19
Felső-tanya	46	75	8
Alsó-tanya	14	13	22
Telek-tanya	25	29	3

A legmagasabb iskolai végzettség és a tanulmányi előmenetel ugyancsak befolyásolta a mobilitást. Az áttekintett adatok megerősítik, hogy a nők iskolai előmenetele jobb, mint a férfiaké, ami jelentős mértékben járult hozzá a falu elhagyásához.⁸⁷ Közepes érdemjegyig a férfiak vannak többségben, a felett viszont határozott eltérés mutatkozik a nők javára. Mindez érvényesült a továbbtanulásban, a lányok számára egyre inkább kíváncsi lett az érettségi letétele, a fiúk többsége viszont megelégedett a szakmunkás bizonyítvány megszerzésével. Az igazán hosszú távú továbbtanulási teljesítményeket azonban mégis a férfiak produkálták, hiszen a szerény számú egyetemet végzett között javukra billen a mérleg.

Az elvándorlással összevetve a bukott tanulók egyharmada maradt, s ugyanennyien távoztak, a továbbiakról nincs érvényes információ. Az elégséges tanulók kevesebb, mint fele maradt otthon (134-ből 63), a fővárosba és környékére kerültek (19), valamint a falun élők (11) száma szintén jelentős. A közepesek csaknem fele szintén otthon él, (318-ből 146), a távozők egyenletesen szóródtak szét az országban. A jó és a jeles előmenetelt mutatók több mint kétharmada távozott (334-ből 221, 144-ből 101). A jó tanulók nagy számban élnek a fővárosban (43), a környékén (12), a városokban (87), de meglehetősen kevesen vannak falun (22). A jeleseknél hasonlókat rögzíthetünk: egyötödük került a fővárosba (23), néhányan a környékére. Sokan költöztek más városokba (42), s kevesen élnek falun (16).

A legmagasabb iskolai végzettséggel való összevetés alapján módosul a kép. Megállapítható, hogy a leginkább szakmunkásképzőt végzettek maradtak otthon, és a főiskolai-egyetemi végzettségűek telepedtek le másutt. A csak általános iskolai végzettséggel és a középiskolai végzettséggel rendelkezők csoportjában csaknem 60 % a helybenmaradók és 40 % a távozők aránya, ami jelzi, hogy az iskolai végzettség és a lakóhelyhez való viszonyulás eltérő módon érvényesül. Megjegyzendő még, hogy az általános iskolát végzettek nagyon kis mértékben, de hűségesebbnek mutatkoztak azoknál, mint akik középiskolába jártak.

Az iskolai végzettség a távozási irányokat is befolyásolta. Ebben az összehasonlításban is egyértelműnek tűnik a városok erős vonzása. Főleg a középiskolát végzettek telepedtek le a fővárosban (39), ahova viszont elenyésző számban kerültek egyetemet és főiskolát végzettek (6). Az utóbbiak város-orientációja jóval inkább vidéki-város centrikusnak minősíthető.

⁸⁷ *Tanulmányi eredmények*

Eredmény	Férfi	Nő
Elégtelen	16	13
Elégséges	85	49
Közepes	193	125
Jó	133	201
Jeles	45	99
Nincs adat	2	2

Legmagasabb végzettségek

Végzettség	Férfi	Nő
Általános iskola	191	214
Szakmunkásképző	153	57
Középiskola	67	150
Főiskola	17	23
Egyetem	18	5
Ismeretlen	23	40

További értékelési lehetőségeket adott a lajstromba vettek származásának, szakképzettségének és foglalkozásának összehasonlítása. E tekintetben egyetlen határozott összefüggést mutató adatunk van: a szomszédos Heves megyei községekbe minden más csoportnál nagyobb mértékben távoztak a földműves apák leszármazottai. (36-5) A munkás apák gyerekei inkább mentek városokba és a fővárosba, az értelmiségieké annyival tér el ettől, hogy ők városok mellett jóval többen választották Budapest környékét, mint magát a fővárost.

Másféle szóródást mutat a felvettek szakképzettségének, foglalkozásának és jelenlegi lakóhelyének egybevetése. A pontosabban behatárolható és értelmezhető adatok arra utalnak, hogy főleg az alacsonyabb felkészültséget igénylő, illetve a faluban jobban hasznosítható foglalkozásúak maradtak Jászszentandráson. (Betanított és segédmunkások, mezőgazdasági, építőipari és szolgáltató szakmunkások). Jobban megoszlik ez az ipari szakmunkások és az alkalmazottak csoportjában.

Több mint feltűnő, hogy a falu nagyon kevés magasabb felkészültségű szülöttjét tudta visszahívni, illetve megtartani, melynek okai rendkívül szerteágazóak, semmiképpen sem magyarázhatók pusztán azzal, hogy otthon csak kevesek számára adódott munkahely.⁸⁸

A bemutatott tényekkel egy járszági falu példáján ízelítőt adtam a jelenkori migráció néhány eleméről. A tanyás község fejlődése, belső szerkezetének átalakulása, majd jelentős mértékű leépülése mintegy modellezi e településtípus térben zajló társadalmi folyamatait. Ezek szerint a faluból való elvándorlás nagyon különböző módon érintette a helyi társadalom egyes rétegeit, bizonyítékaul annak, hogy a migrációs folyamatokat csak nagyon differenciáltan lehet és célszerű megítélni.

1989

⁸⁸ Néhány példa az összetettségre. A szomszéd megyében jelentős karriert befutó agrármérnök az egyetem elvégzése után egy kutatóintézetben dolgozott, majd a jászszentandrási tsz-ben vállalt munkát. Hazakerülése idején belháború zajlott a szervezetben a főagronómus kisebbség elleni összeesküvést szervezett az elnökkel szemben. Akciója megszervezéséhez társakat keresett magának, de a fiatal agrármérnök nem tartott vele. A főagronómus végül is elnyerte az elnöki pozíciót, ezt követően azonban az ifjú agrármérnöknek nem volt helye a szervezetben és a faluban.

Egy szakorvos édesapja 56-os konfliktusait jelölte meg a faluból való eltávózkodása, ill. vissza nem térése fő okaként. Apja megbélyegzett emberré vált. Tanácsolta, sőt inkább kikötötte, hogy lánya ebbe a faluba ne térjen haza.

Egy minisztériumi tisztviselő érettségi után a helybeli vasboltban dolgozott, majd elvállalta a könyvtár vezetését. Munka mellett tanult, diplomát szerzett és nemsokára a Járási Hivatalba került. Újjonnan szerzett kapcsolatait felhasználva pedagógus feleségével együtt a fővárosban kapott állást és egy kisvárosban telepedett le.

Maradnak, elmennek vagy visszatérnek?

A középiskolát végzett jázsági fiatalok migrációjának vizsgálati tapasztalatai

A legkülönbözőbb társadalomtudományi indíttatású vándorlászvizsgálatok központi problémája a következtetések eredményessége. A szociológiai, statisztikai kutatások által feltárt eredmények többnyire csak a helyzet rögzítésére és mindössze néhány kiváltó ok körvonalazására vállalkoznak. Így a várható tendenciákra, azok hatásaira vonatkozó következtetések meglehetősen bizonytalanok és korlátozott érvényességűek. Jelen mikrovizsgálatunkban az iméntiekkel szemben éppen arra tettünk kísérletet, hogy a statisztikai felvételek során fel nem vett adatok számbavételével rajzoljunk helyzetképet a megye egyik kistájának migrációs viszonyairól, illetve annak hatásairól.

A kutatás során egy olyan populáció kiválasztására törekedtünk, amely részben a vándorlás tényére, részben továbbiakban várható mozgásokra szolgáltat-hat adalékokat. Olyan alanyokat kerestünk, akik feltételezhetően eldöntötték, hogy szülőhelyükön vagy másutt fognak-e élni. A rendelkezésre álló adatfelvételi lehetőségek közül ezért választottunk kiindulásul iskolai adatokat. A Jázságban működő három kiválasztott középiskola egykori növendékeinek „utóéletéről” gyűjtöttünk adatokat.⁸⁹

1. sz. tábla *Az 1982-84-ben végzett tanulók alapadatai*

Középiskola	Szám	%
Lehel vezér Gimnázium Jázsberény (LVG)	236	40
Jázsapáti Mészáros Lőrinc (JML)		
Gimnazisták	98	17
Szakközépiskolások	53	9
Klapka György Szakmunkásképző Intézet Jázsberény (KGY)	197	34
Összesen	584	100

Az 1. sz. táblán szereplő tanulók csaknem fele-fele arányban voltak nők, ill. férfiak.⁹⁰ A vizsgálat alanyai közül az LVG érettségizői képezték a viszonylag leghomogénebb csoportot, viszont esetükben lényegesen magasabb volt a nők száma (155). A jázsapáti gimnazisták összetétele hasonló, az egykoron ott érettségizett szakközépiskolások között viszont a férfiak voltak abszolút többségben. Az utóbbiak karbantartó-gépszerelő, illetve géplakatos szakmát

⁸⁹ A hat 1982-84-ben működött középiskola közül 2 gimnáziumként (*Jázsberény Lehel vezér*, Jázsárokszállás Solymosi Ignác), 1 gimnázium+szakközépiskolaként (*Jázsapáti Mészáros Lőrinc*), 1 szakközépiskolaként (Erősáramú Szakközépiskola), 2 pedig szakmunkásképzőként működött (*Jázsberény Klapka György*, Jázsapáti Mezőgazdasági Szakmunkásképző). A kiválasztás alapelve volt, hogy minden iskolatípus képviselőt kapjon és az intézmények több településhez kötődjenek. Így került sor három középiskola kiválasztására, ahol Csörgő Terézia és Szemánné Barkóczy Judit – (LVG), Gyenes Istvánné – (JML), továbbá Bethlendy Béla és Mizsei Dezső (KGY) végezte el az egykori tanítványok adatainak felgyűjtését.

⁹⁰ 286 nő és 298 férfi

tanultak. Az LVG-ben és a JML-ben minden 1983-ban és 1984-ben érettségizett tanulóra kiterjedt a vizsgálat, míg a KGY-ből csak az egykor végzettek egy bizonyos részére.⁹¹

Adataink érvényességét fokozza, hogy eredeti lakhelyüket tekintve - Jásziványt kivéve - valamennyi járszági település egykori diákjai szerepelnek benne. Magas az eredetileg jászberényi illetőségűek és a jászapátiak részesedése, jelentős a jászkisérieké, alacsony a jászárokszállásiak képviselte. Az utóbbi lényegesen magasabb lett volna, ha az ottani gimnázium is bekerül a mintába.⁹²

A megkérdezettek 1993-as státusát tekintve - alapiskolázottságuktól meghatározottan - felülreprezentáltak a különféle értelmiségi és szellemi foglalkozások.⁹³ Számos esetben nem is lehet elhatárolni őket, hiszen a vállalkozói kategóriában, a GYED-en levők esetében vagy éppen a munkanélküliek között igen tarka foglalkozási megoszlás tapasztalható. Megjegyzendő még, hogy a mintába kerültek helyzete - sokszor éppen a ma zajló változások miatt - nem tekinthető megállapodottnak. Vannak, akiket a munkanélküliség késztet változásokra, mások pedig éppen most folytatnak újabb tanulmányokat. Így könnyen elképzelhető, hogy bizonyos hányaduk esetében még lényeges változásokat hozhatnak az elkövetkezendő évek.⁹⁴

⁹¹ A KGY-ből 197 tanulót választottunk ki az 1982, illetve 1983-ban végzett 651 tanuló közül. A kiválasztás alapelve az volt, hogy divatos és kevésbé keresett szakmák egyaránt szerepeljenek a mintába kerülők között. Mindezek ellenére a mintában sem torzult el az iskola „férfias” jellege (147 férfi - 50 nő).

Külön érdemes kitérni választott mintánk érvényességére, melynek módosító-torzító elemei ugyanúgy akadnak, mint megerősítő-hitelesítők. Az adott tanévekben mintegy kétszer annyi diák végzett a Járszág középiskolaiban, tehát csak 50 százalékuk adataiból következtethetünk, ami meglehetősen magas arány. Ha minden iskolára kiterjedt volna a vizsgálat, akkor a további három járszági középiskola adatainak felvétele mellett más megyén belüli és azon kívüli iskolák járszági származású tanulóit is fel kellett volna vennünk. Ennek ellentétjeként viszont a mintába került három iskolában 42 olyan diák tanult, akiknek nem járszági település volt az állandó lakóhelye. Mintánkban magas a jobb előmenetelű diákok aránya. Csaknem kétharmaduk gimnazista és a szakközépiskolás, holott a tényleges arányok 1982-84-ben 50-50 % körül mozogtak.

A felvétel során adatokat kaptunk a mintába kerültek mai helyzetéről és benne foglalkozásukról. Megjegyzendő, hogy ezek az adatok - jellegüknél fogva - kevésbé pontosak, mint valamennyi egyéb adatunk. A kapott adatokat bizonyos esetekben csoportosítottuk, a korábban alkalmazott hagyományos besorolás (FEOR) mellett olyan státusokat is kiemeltünk, akiké éppen az utóbbi időben került előtérbe (vállalkozó, munkanélküli).

⁹² Az egykori diákok eredeti lakóhely szerinti megoszlása: Jászberény 253, Jászapáti 102, Jászárokszállás 7, Jászfényszaru 23, Alattyán 2, Jánoshida 12, Jászágó 2, Jászboldogháza 4, Jászfelsőszentgyörgy 5, Jászkáóhalma 19, Jásztelek 6, Pusztamonostor 10, Jászsalsószentgyörgy 11, Jászdózsa 15, Jászivány 0, Jászkisér 42, Jászládány 13, Jászszenandrás 16, nem járszági település 42.

⁹³ Foglalkozási státusok: orvos, gyógyszerész 20, egyéb egészségügyi 5, agrármérnök, üzemmérnök 33, pedagógus, művész, újságíró, népművelő 125, közigazdász, üzemmérnök 14, könyvelő 7, vállalkozó 26, mezőgazdasági vállalkozó 1, jogász 4, igazgatásszervező, rendőr, katona 12, mérnök, üzemmérnök 19, szakmunkás 123, fizikai dolgozó 31, alkalmazott szellemi 21, GYED-en van 27, munkanélküli 30, ismeretlen, nincs adat 86.

⁹⁴ Kérdőbiztosaink interjúink alkalmával elhangzott beszámolóit alapján.

A lakóhelyváltogatások általános tendenciái és irányai

A vizsgálatba felvett személyek közül 1993-ban 314 eredeti lakhelyén lakik (54 %), 270 pedig elköltözött, az utóbbiak közül 82 lakóhelye a felvétel pillanatában ismeretlen volt.⁹⁵ Az adatokból kiviláglik, hogy lényegesen többen vannak azok, akik nem változtatták meg eredeti lakóhelyüket. Szembeötlő, hogy a férfiak „hűségesebbek maradtak” korábbi lakhelyükhöz, mint a nők.

A továbbiakban külön bontottuk az adatokat, amikor részletesebben sorra vettük az egyes településekhez való „ragaszkodást” illetve annak ellentettjét bizonyító adatokat. (2. sz. tábla) A kimutatásban külön szerepeltetjük a városokat, ahonnan alig valamivel kevesebben távoztak, mint a községekből (-40% ill. -37,9%).

2. sz. tábla *Elköltözési mutatók, az egykori tanulók lakhelyei a felvétel idején*

Település	Eredeti lakhely	Jelenlegi lakhely
Jászberény	253	164
Jászapáti	102	45
Jászárokszállás	7	10
Jászfényszaru	23	12
Alattyán	2	0
Jánoshida	12	5
Jászágó	2	1
Jászboldogháza	4	4
Jászfelsőszentgyörgy	5	5
Jászfákóhalma	19	15
Jásztelek	6	3
Pusztamonostor	10	3
Jászsós-szentgyörgy	11	7
Jászdózsa	15	10
Jászivány	0	0
Jáskisér	42	27
Jászladány	13	9
Jász-szentandrás	16	11
Összes Jászságban élő	542	331

A belső migráció adatait áttekintve kiderül, hogy a 2. sz. tábla első öt sorában kiemelt városi rangú települések adatai szinte alig térnek el a falvakétól. A városok közül még Jászberény tűnik valamivel vonzóbbnak, de esetében ez a mutató csak azért érvényesül, mert a jelenlegi lakók sorába azok is bekerültek, akik tanulmányaik idején még valamelyik jászsági településen laktak. Az adatsor alapján „igazán vonzó” városnak csak Jászárokszállás minősül, ami azonban nyilvánvalóan a kicsi elemszám következménye. Feltűnően magas viszont a Jászapátiból eltelepülők száma és aránya, de nem sokkal marad el ettől Jászfényszarué sem. A további községek adatai is böngészésre érdemesek. A nagyobb elemszámmal szereplők közül Jáskisér, Jászfákóhalma, Jászladány, Jászsós-szentgyörgy és Jász-szentandrás adatai látszanak pozitívabban egyenlegűnek.

⁹⁵ Az adathiány a következőképpen alakult: LVG 4, JML 34, KGY 44.

3. sz. tábla *Az eltelepülés és az elvándorlás tendenciái*

Település	Eredeti lakhely	Jelenlegi lakhely
Budapest	0	64
Jász-Nagykun-Szolnok megye	13	23
Csongrád megye	0	5
Heves megye	16	24
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0	4
Pest megye	13	22
Bács-Kiskun megye	0	4
Nógrád megye	0	3
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0	5
Hajdú és Békés megye	0	4
Dunántúli megyék	0	7
Külföld	0	6
Összes nem Jászságban lakó	42	171

A 3. sz. tábla adataiból kiderül, hogy a teljes populáció 22 százaléka az, aki ténylegesen elköltözött. (Nem számítva azokat, akik jelenlegi lakóhelyéről nincs adatunk.) Az új helyre költözöttek közül a főváros a legvonzóbb, hiszen minden második vizsgálati személy ott lakik. Vonzóak még a Jászsággal szomszédos megyék (Pest, Heves és jöllehet ugyanaz a megye, de ide értendő Jász-Nagykun-Szolnok megye Jászságon kívül eső része is). A Dunántúl és a külföld együttes vonzása 3-4 korábban említett megye összesített értékeivel azonos.

4. sz. tábla *Az eltelepülések és a vonzások alakulása*

Település	Jászberényiek	Jászságiak
Eredeti lakhely	253	289
Jászberény	147	16
Jászsági település	7	159 ⁹⁶
Budapest	33	30
Jász-Nagykun-Szolnok megye	12	8
Pest megye	9	7
Nógrád megye	2	1
Csongrád megye	4	1
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	2	2
Hajdú és Békés megye	0	0
Bács-Kiskun megye	2	2
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	5	2
Dunántúli megyék	0	7
Külföld	0	6
Elköltözők	90	78
Nincs adat	16	52

A Jászságon belül mindenképpen a jászberényiek elvándorlása a jelentősebb, egyharmaduk adta fel eredeti lakóhelyét, a környékeliek elköltözési mutatói szerényebbek. (4. sz. tábla) Nincs lényeges különbség az elvándoroltak új lakóhelyválasztási skálájában, az adatok annyit

⁹⁶ Ugyanott él, ahol tanulmányai idején vagy egy másik jászsági településen, de nem Jászberényben

jeleznek, hogy a jászberényiek inkább merészkednek „távolabbi tájakra”. További különbség, hogy a jászberényiek nemcsak Budapestre mentek többen, hanem más városokba is.

A továbbtanulás és a migráció összefüggései

A mintába kerültek több, mint fele tanult tovább.⁹⁷ Az egykori diákok meglehetősen sokféle irányban képezték magukat, kisebb hányaduk egyetemi szintű, valamivel szerényebb részük pedig kiegészítésül középfokú végzettséget szerzett. A továbbtanulási aktivitás a gimnáziumot végzettekre a legjellemzőbb (57 %), velük szemben a szakközépiskolások közül igen kevesen tanultak tovább. Megjegyzésre érdemes, hogy a gimnazisták az egyetemről a szakmunkásképzőig valamennyi típusban szerepeltek, addig a szakmunkásképzős végzettséggel rendelkezők csak a szakközépiskolák elvégzésére vagy újabb szakma elsajátítására törekedtek. A szakközépiskolák közül egyébként a szakmunkások középiskolái (40) és a közgazdasági szakközépiskolák (9) iránt mutatkozott jelentősebb érdeklődés.

Választott foglalkozásaikat tekintve mai szemmel nézve meglehetősen konzervatívnak tűnik, legalábbis egyértelműen erre utal a jogi és közgazdasági pályák alacsony képviselése.⁹⁸ A jelenség aligha magyarázható felkészültségi hiányokkal, hiszen a korabeli felvételi vizsgák alkalmával közismerten magas bekerülési követelményeket támasztó egészségügyi és műszaki pályákra sokkal inkább orientálódtak. Nem kevésbé bizonyult jelentősnek az agrárszakmák népszerűsége. A pedagógiai pályáké viszont mindenképpen aránytalannak tekinthető, hiszen csaknem minden második továbbtanuló ilyen ismeretek elsajátítására vállalkozott. Kiegészítésül megjegyzendő még, hogy a vizsgált személyek sokkal inkább vidéki egyetemeken és főiskolákon tanultak, mintsem a lényegesen közelebbi budapesti intézményekben.

Adataink választ adnak arra, hogy a felsőfokú végzettségűek lakóhelyválasztását milyen mértékben befolyásolta a diploma megszerzése. Bizton állítható tény, hogy különösen az egyetemet végzettek - bizonyos határok között pedig a főiskolások is - inkább választottak új lakóhelyet, mint azok akik nem folytattak ilyen tanulmányokat.

5. sz. tábla *Vándorlás és továbbtanulás összefüggése*

Jászberényiek			
Eredeti lakhelye	253	Jelenlegi lakhely	164
Ebből férfiak	128		95
Közülük egyetemet végzettek	24		19
Főiskolát végzettek	25		19
Ebből nők	125		69
Közülük egyetemet végzettek	31		11
Főiskolát végzettek	51		32

⁹⁷ Típusok szerint: egyetem 78 (13 %), főiskola 166 (28 %), szakközépiskola 26 (4 %), szakmunkásképző (5 %), nem tanult tovább v. adathiány 284 (49 %).

⁹⁸ Az egyetemet végzettek közül: orvos, gyógyszerész 20, agrármérnök, kertészmérnök 10, tudományegyetem (tanár) 21, közgazdász 1, jogász 5, mérnök 13, külföldi egyetem 8. A főiskolát végzettek szakirányai: agrár 19, pedagógiai 108 (ebből 50 a Jászberény Tanítóképző Főiskolán végzett.) közgazdasági, kereskedelmi 17, államigazgatási 2, katona, rendőrtiszt 5, műszaki 9, külföldi főiskola, egyéb 6.

Jászságiak			
Eredeti lakhelye	289	Jelenlegi lakhely	167
Ebből férfiak	141		84
Közülük egyetemet végzettek	7		3
Főiskolát végzettek	23		11
Ebből nők	148		83
Közülük egyetemet végzettek	14		3
Főiskolát végzett	62		37

Az eredetileg Jászberényben lakók közül az egyetemet végzettek egyharmada tért csak vissza, különösen szembeötlő a nők elköltözése. Hasonló tendenciák érvényesültek a környékbeli, jázságiak esetében. A főiskolát végzettek esetében kiegyensúlyozottabb a kép. Akadtak olyan települések, ahol az egyetemet végzettek elvándorlása kiugróan magas, mint pl. Jászapáti esetében, ahol a 10 egyetemet végzett közül mindössze 1 (!) működik a városban. A környékbeliak esetében az egyetemet végzett férfiak elvándorlásánál a nőké lényegesen jelentősebb, a főiskolán diplomát szerzettek kötődése ezekben az esetekben is erőteljesebb. A csak a nemek szerinti összevetésből kiviláglik, hogy a nők amúgy is gyakoribb elköltözésében lényeges, lakóhely-változtatásra készítő momentum a magasabb képzettség megszerzése, habár ez a jázságiak esetén kevésbé érvényesült.

Az elköltözések végzettség és lakóhelytípusok kombinált értékei egyetlen esetben, a fővárosba való elköltözés során eredményeztek elemzésre érdemes adatokat. Eszerint fővárosi megtelepedés esetében határozottabban érvényesült az, hogy a magasabb végzettségűek és azok a nők kerültek a nagyvárosba, akik magasabb végzettséggel rendelkeztek.

A magasabb végzettségűek áttekintése után - nemcsak kontrollként - érdemes bemutatni a szakközépiskolások és a szakmunkásképzőt végzettek kötődéseit és elköltözéseit.

6. sz. tábla *A szakközépiskolát és szakmunkásképzőt végzettek kötődései*

Végzettség ill. szakma	Összes	Jelenleg is itt lakik
Szakközépiskolások	53	24
Szakmunkásképzősök	197	136
Szalmák szerint	-	-
Hegesztő	7	5
Géplakatos	29	20
Erősáramú berendezés szerelő	13	8
Bútorasztalos	23	17
Nőruha készítő	29	18
Autószerelő	30	18
Vas- és fémszerkezeti lakatos	4	4
Esztergályos	28	18
Cipőfelsőrész készítő	9	8
Szobafestő	14	12
Férfi szabó	11	8

A 6. sz. tábla jól mutatja, hogy a szakmunkásképzősök kevésbé költöztek el, mint a szakközépiskolát végzettek. A szakmák szerinti megoszlás viszont nem mutat nagy eltéréseket. Annyi azonban megállapítható, hogy az autószerelők, a nőruha készítő, géplakatosok és az esztergályosok kevésbé maradtak meg a Jászságban, mint más szakmák képviselői. Ebben az esetben még inkább erősnek mutatkoztak a jászberényiek kötődései; 82 eredetileg Jász-

berényben lakóval szemben a felvétel idején 65 itt lakó jászberényit - köztük több környékről beköltözöttet - regisztráltunk.

Zárszó

A megállapodott élethelyzetű fiatalok Jászsághoz kötődése elemzéséhez több adalékkal szolgált ez a vizsgálat. Megállapításom szerint az elvándorlás méretei számottevőek, de semmiképpen sem tekinthetők drámainak. Kutatásunk eredményei megerősítik, hogy az itt felnövekvő fiatalok jelentős hányada és magasabb képzettségű része elvándorol a Jászságból. A migráció terén a vidék egyes települései közül Jászberény és a többi település között húzódnak meg karakteres vonások. A Jászság immár négy városa közül egyedül az utóbbi vonzó a környék falvai számára. A többi város és a további községek között olyannyira nem mutatkozik különbség, hogy velük szemben esetenként némely faluban szívesebben telepednek meg a fiatalok. A magasabb képzettségűek nagyobb távozási aktivitásával szemben az alacsonyabb végzettségűek inkább kötődnek. A teljes körű egyenleget azonban egy olyan vizsgálattal lehetne megvonni, amikor nemcsak az itt születettekre és elvándorlókra, hanem az ide költözőkre is kiterjedne a kutatás.

Hátulsó pár előre fuss!

*Rendszerváltozás egy jászági faluban*⁹⁹

Ebben a dolgozatban megkísérlem, hogy egy falu példáján keresztül bemutassam a nyolcvanas-kilencvenes évtizedfordulón végbement társadalmi, gazdasági és politikai természetű átalakulásokat valamint az azok háttérében fellelhető mozgatórugókat. Vizsgálódásom részben korábbi felmérésekre, másrészt dokumentumok elemzésére és helyszíni tapasztalatszerzésre támaszkodik.¹⁰⁰

A település helyzetéről és múltjáról

A Jászság északi részén fekvő Jászfényszaru meglehetősen előnyös földrajzi helyzetű település, amely a fővárostól 68 kilométerre, az M3-as autópályától pedig mindössze 10 kilométerre fekszik. Az 1990-es népszámlálás szerint az 5991 lakos részben tradicionálisan kötődik a Jászsághoz, másrészt sokkal több modernizációs hatás éri, mint a kevésbé nyitott, eltérő földrajzi helyzetű falvakat.

A község társadalmát meghatározó módon befolyásolta a Jászsághoz kötődés. Ennek mindmáig az egyik legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása, hogy a lakosok többsége római katolikus vallású. További karakteres vonások a birtokmegoszlásban mutatkoztak meg. Az 1745-ös redemptio alkalmával 157-en váltották vissza földjüket. A földmegváltó redemptusok és utódaik jelenléte a következő századokban is meghatározónak bizonyult: a tájon nem alakult ki nagybirtok.¹⁰¹

A község társadalmáról a 18. század közepéről származnak az első adatok. 1766-ra kialakult már a redemptio meghatározta új társadalom: 198 redemptus, 57 irredemptus, 6 inquilinus. A leggazdagabb redemptus Cserháti Pál, akinek 14 ökre, 19 tehene, 13 lova, 64 juha volt.¹⁰²

A 20. század elején készült felvétel még egyértelműen a középbirtokok túlsúlyát mutatja, melyet később felaprózódás, illetve koncentráció követett. Ugyanezt erősíti meg egy 1935-ben kiadott monográfia is.¹⁰³ Az 1945-ös földosztás idején nem tudtak elegendő földet elosztani, így a kisebbnek számító birtokokat is igénybe vették.¹⁰⁴ A kis- és középbirtok dominanciája

⁹⁹ Jászfényszaru a tanulmány elkészülte után kapott városi címet.

¹⁰⁰ Pethő László: Falukutató táborozás Jászfényszarun - Tájékoztató 1988. 1-2. 150-159., ill. a Szolnok megyei Néplap korábbi és a Mi újság Fényszarun című helyi lap 1990 szeptemberétől havonta megjelenő számai és Jászfényszaru Képviselőtestületének jegyzőkönyvei.

¹⁰¹ Adatok Szolnok megye történetéből Szolnok 1980. Szolnok megyei Levéltár 313.

¹⁰² Adatok 131.o.

¹⁰³ A kereső őstermelő lakosság 1478 lelket tesz ki, akik közül 6 középbirtokos, a többi (334 napszámos és bér munkás kivételével) kis- és törpebirtokos. - In Schefftsik György (szerk): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene Pécs 1935. 396. o.

¹⁰⁴ 1945. május 23-ig 262 földműves kapott földet, 1 db 14 kh-s elkobzott és 2 db 100-200 kh-s birtokot osztottak fel. De az MKP olyan határozatot is hozott - tekintettel a kevés kiosztható földbirtokra - hogy ha a tulajdonosnak más foglalkozása is van, 20-30 kh-s birtokot is el kell venni.

bizonyos politikai jelentőséggel bírt, nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a községben a harmincas-negyvenes években a Kiszgazdapárt által hirdetettek váltak népszerűvé.¹⁰⁵

A községben lényegében a téészesítésig a mezőgazdasági foglalkozásúak képezték a legszélesebb társadalmi réteget, azt követően az ipari-építőipari bér munkásság vált dominánssá. Az utóbbi csoportnak már korábban is mutatkozott előzménye: sokan vállaltak kampánymunkát a hatvani cukor- és konzervgyárban, többen dolgoztak a vasútnál és másutt. Mellettük tradicionálisan jelen volt egy szerény létszámú polgárság, akik közül a kiskereskedői-kisiparosi réteg 1950-től fokozatosan összezsugorodott. A velük számos tekintetben rokon státusú szellemi foglalkozásúak meglehetősen szerény csoportot alkottak. 1935-ben a közigazgatás, az egyház, a humán- és az állategészségügy, valamint a közoktatás néhány tucatnyi értelmiségit foglalkoztatott. Mind a helyi pozíciókra, mind a helyi politikai aktivitásra következtethetünk abból a névsorból, melyet az imént idézett monográfia rögzített.¹⁰⁶ A szellemi foglalkozásúak minősülők létszáma csak a hatvanas évektől szaporodott számottevő mértékben, jelentőségük, pozíciójuk viszont fokról fokra erősödött.

A községet már a 18. század végén gazdag faluként említik, melyhez minden bizonnyal hozzájárult az a szinte önszabályozó jellegű elvándorlás, mely időről-időre megakadályozta a falu túlnépesedését.¹⁰⁷ A múlt század második felében századunk elején elsősorban a kiskunsági területekre (Kiskunfélegyháza, Jászkarajenő), később a szomszédos Pest megyébe, egyes dunántúli területekre és 1945 után Svédországba is irányult a föld- és munkaszerző célzatú vándorlás. Másfajta - mérsékelt - népmozgás indult el a hatvanas évek elejétől, amikor a tanyai lakosság visszaszorulásával belső átrendeződés ment végbe, illetve a helyi munkaalkalmak csökkentek.

A falu foglalkoztatási helyzete az utóbbi évtizedekben

A hetvenes-nyolcvanas évekre berendezkedett az a gazdasági struktúra, mely nem kis zavarokkal, de működőképességét a legutóbbi időig megtartotta. A tradíciók alapján addig a mezőgazdaság adta a lakosság jelentős - de egyre szűkebbé váló - hányadának fő megélhetési

¹⁰⁵ Az 1945 november 4-én tartott választások szavazatmegoszlásának eredményei a községben.

Nemzeti Parasztpárt	184
Polgári Demokrata Párt	33
Magyar Kommunista Párt	474
Független Kiszgazdapárt	3059 (72.3 %!)
Szociáldemokrata Párt	442
Összesen	4192

Az összevethetőség szempontjából figyelembe vehető, hogy az országgyűlési választókerületben a járszági felsőjárásban 61,8 %-ot ért el a Kiszgazdapárt.

Forrás: A felemelkedés útján - Szolnok 1971. 100-101.o.

¹⁰⁶ A 4. alatt hivatkozott Scheftsik monográfia névsorába felvettek megoszlása:

Iparos, kereskedő	20
Tisztviselő	6
Földbirtokos	5
Tanító, pap	3

¹⁰⁷ Fodor Ferenc: A Járszág életrajza Bp. 1942. A Szent István Társulat kiadása 361-368.

forrását. A tsz egyesítésnek nevezett koncentrációs folyamat során a következőképpen differenciálódott a kép.

Az egyetlen felszínen maradt gazdaság, a Béke tsz 704 fős - közel kétharmadában nyugdíjas - tagságának mind a főfoglalkozását, mind kiegészítő jövedelmi forrását a gazdálkodás jelentette és jelenti. Emellett a ma már alig több mint 250 dolgozó tsz-tag mellett a munkaképes korú lakosság többsége kertészeti-jellegű, illetve állattartó háztáji tevékenységből teremtette elő jövedelmének jelentős hányadát. Ők elsősorban a főváros közelségéből adódó piaci lehetőségekre építettek, megtanulták annak kiszolgálását, de a kereskedelmi folyamatokba nem sikerült igazán beépülniük.¹⁰⁸

A hetvenes évek elejétől kiterjedté vált a nők helyi foglalkoztatása. Erre az 1971-ben a fővárosból ki- illetve letelepített Kalapgyár gyáregységében nyílt lehetőség, amely fokozatosan bővült, majd egyre ellentmondásosabb helyzet alakult ki körülötte. A hetvenes években megsokszorozódott a dolgozók száma, 1984-ben viszont alapvetően meg kellett változtatni a gyár profilját. Ekörül sajátos, a korra jellemző gazdaságpolitikai taktikázás alakult ki. A nyilvánosság előtt a foglalkoztatás fenntartását tüntették fel elsődlegesnek, de legalább ilyen súllyal esett latba a Kalapgyár csődje is. További tényezőként lépett be az Orion, amely akkoriban - elsősorban haditechnikai megrendelése miatt - konjunkturális helyzetbe került, bővülni akart. Mindez nem kisebb furcsaságot eredményezett, mint azt, hogy a kalapok helyett máról-holnapra rövid- és mikrohullámú adó-vevőket, valamint televíziókat kezdtek el ugyanott gyártani! A történet legújabb fejezete az Orion válságos helyzete, illetve a Samsung össze-szerelő üzemének megtelepedése, ezek azonban már napjaink folyamatai közé tartoznak, amelyeket később kívánok bemutatni.

A munkaképes korú férfiak jelentős hányada - igazodva az évtizedek óta kialakult gyakorlathoz - naponta eljárt a fővárosi és jászberényi üzemekbe dolgozni.¹⁰⁹ Azok a férfiak akik szakmunkásvégzettséggel rendelkeztek főfoglalkozású munkát Jászfényszarun nem is nagyon találtak. Ezzel szemben felkészültségüket, szakismeretüket meglehetősen jól tudták érvényesíteni a második gazdaságban. A kiterjedt építkezés megannyi lehetőséget, komoly jövedelmet biztosított az építőipari szakmák képviselői számára. Emellett jutott feladat a motorizáció következtében felmerülő szolgáltatások szakértőinek és a mezőgazdasági kisgépek javítóinak is. Így aztán nem véletlen, hogy a férfiak többsége kisebb, illetve másfajta részt vállalt a háztáji jellegű gazdálkodásból.

Létszámában szerény, de viszonylag széles skálán képzett szellemi foglalkozású foglalkoztatott a község. Legnépesebb csoportjuk a pedagógusok adják, de jelentős a tsz-ben dolgozó agrárszakemberek és az üzemekben foglalkoztatott műszakiak száma. A helyi közigazgatás mellett számos egy-két személyes intézmény és szervezet tartott igényt szellemi foglalkozásúakra az egészségügytől a takarékszövetkezeten és a közművelődésen át az egyházig.

¹⁰⁸ A faluban mindenki tud jónéhány Bosnyák piacról szóló történetet mesélni, ahol egyértelműen kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek az áruikat felszállító termelők. Pl. nemegyszer előfordul, hogy a személyautó rakományát kitevő paprika hiába utazik fel a piacra, azt nem sikerül értékesíteni.

¹⁰⁹ 1984-ben 1250-en jártak el dolgozni. (Adatok Jászfényszaruról - falukutató tábor segédanyaga. 1985. Összeállította: Kiss József és Pethő László)

A helyi politikai élet jellemzői

A rendszerváltoztatás előtti évtizedre kialakult a pártállami időszaknak megfelelő politikai berendezkedés, amely sajátos hatalomgyakorlási és döntéshozatali mechanizmust épített ki és működtetett.

A helyi hatalmi elit csúcsán egy négyesfogat jelent meg, amely diktatórikus elemeket sem nélkülözött. Nekik a falu egészét érintő döntésekben kivételes és meghatározó szerep jutott. A négyesfogat tagjai:

- a helyi pártbizottság titkára,
- a tanácselnök,
- a tsz elnöke és
- a Kalapgyár-Orion igazgatója voltak.

Az egyes szereplők személyükben változhattak, de ezen irányító elit súlya a rendszerváltásnak nevezett időszak küszöbéig, sőt azon túl is fennmaradt. Az egyes szereplők dominanciája viszont kisebb-nagyobb eltéréseket, módosulásokat mutatott.

A hetvenes években kétségtelenül a tanácselnök játszotta a legjelentősebb szerepet. Az 1967-ben a Járási Tanácstól ide irányított elnök hamar talált magának cselekvési területet és partnereket, melynek eredményeként látványos módon fejlődött a falu.¹¹⁰ Az elnök a párttitkárral támadt rivalizálása és nézeteltérése miatt „sikerei csúcsán” távozott a faluból, a járási szervek a kor gyakorlatának megfelelően egy másik faluba, Jászapátiba irányították át.¹¹¹

Sokkal összetettebb szerep jutott utódainak, akik a (nem minden tekintetben racionális) közigazgatási körzetesítés végrehajtása nyomán egyszerre három falu (+ Pusztamonostor + Jászfelsőszentgyörgy) tanácselnökei lettek.¹¹² Ők nemcsak a négyesfogaton belül, hanem a három falu között is megpróbálták egyensúlyozni, ami nem mindig sikerült.

A következő szereplő, a nem kevés ortodox vonással felvértezett párttitkár önmagában is némi anakronizmust jelentett: hiszen nő létre lett a falu egyik legbefolyásosabb embere. A takarékszövetkezeti tisztviselőségből kiemelt párttitkárásszony jó kapcsolatot épített ki a többséggel, kongresszusi küldött volt, megyei, járási pártfórumokon szerepelt, mellyel megszilárdította pozícióját. Ennek eredményeként feltűnően hosszú ideig töltötte be ezt a funkciót. Tevékenységét egyrészt meghunyászkodó ellenszenv kísérte, habár az őt elfogadók sem voltak kevesen, annál is inkább, hiszen az MSZMP-nek 13 alapszervezetben 543 tagja volt a községben. 1987 szeptemberében megválasztott utódja szintén a Takarékszövetkezet éléről került a Nagyközségi Pártbizottság élére. Ő már az apparátus azon generációjához sorolható, aki megfelelő szakmai felkészültségét akarta megfejteni politikai karrierrel. Efféle ambíciói már az 1985-ös országgyűlési választások idején megnyilvánultak, amikor a kötelező kettős-jelölést kihasználva ringbe szállt a közeli nagyközség szövetkezeti elnöknőjével. A küzdelemben alulmaradt, politikai ambícióit azonban nem ez, hanem az 1989-ben bekövetkezett pártösszeomlás zavarta meg. Végül a helyi befolyásán kívül nem sokat veszített, hiszen egy jelentős jászberényi közintézmény gazdasági igazgatója lett.

¹¹⁰ Áruház, iskola, közművek, utak, járdák épültek, letelepült a kalapgyár, stb.

¹¹¹ Történetéhez két adalékot érdemes hozzátenni. Népszerű embernek számított, mindmáig Sanyinak vagy Sanyi bácsinak nevezik a faluban. Többször felmerült, hogy újra felkérik tanácselnöknek, sőt mi több a helyhatósági választások alkalmával polgármesteri indítása-jelölése is megkeresték.

¹¹² A két kisebb társközség téeseit korábban egy jászberényi tsz-hez csatolták. Jászfelsőszentgyörgyöt és Jászfényszarut csak egy harmadik, Pest megyei községen keresztül vezető út kötötte össze.

A tsz-elnök huszonkét évig - legtovább - volt tagja a négyesnek. Szakmájával, funkciójával szemben - szemlélődő alkat lévén - mindvégig egyfajta távolságtartás jellemezte működését.¹¹³ Nem telepedett le a faluban, hanem a 20 kilométerre fekvő Jászberényből való kijárást választotta. A termelőségvetkezetről minden feleslegesnek tűnő „sallangot” leválasztott. Nem ment bele nagyobb beruházásokba, inkább arra volt büszke, hogy nem vitte bele a gazdaságot nagy és kockázatos vállalkozásokba.

Technokrata típusú ember a gyárigazgató, aki gazdasági hatalmát politikaival párosította. Ő sem telepedett le a községben, emiatt mindig idegennek számított. Közreműködése azonban, különösen a községfejlesztési feladatok megoldásánál, nélkülözhetetlenné vált, így folyamatosan igényt tartottak közreműködésére.

A bemutatott négyesfogat nélkül nem történhetett lényeges változás a községben. Kisebbség nagyobb befolyással azonban jóval többen rendelkeztek, hiszen a párt és a tanács végrehajtó bizottsága, a tsz vezetősége, a szűkebb üzemi vezetés néhány tucatnyira tehető tagsága is előnyösebb helyzetet jelentett, ahonnan már befolyásolni lehetett a döntéseket.¹¹⁴ Sokkal kisebb jelentősége volt a pártbizottsági, illetve a tanácstagságnak, valamint más szervezeteknek, melyek szerepe inkább előnyösebb információs helyzetet jelentett, mintsem a döntések meghozatalában való közreműködést.¹¹⁵

A helyi döntéshozatali mechanizmust a külső patrónusok köre egészítette ki, akik bizonyos ügyek kijárásában segédkeztek. Közülük bizonyos időszakokban fontos szerepe volt az országgyűlési képviselőknek, akik közül a Hűtőgépgyár egykori vezérigazgatója lényeges szerepet játszott például a Kalapgyár-Orion letelepítésében és az orvossal való személyes nexusa révén az orvosi rendelő kialakításában.¹¹⁶ Említésre méltó még, hogy a község két befolyásosnak számító szülöttének: a Megyei Tanács vb volt titkárának és a könnyűipar egykori miniszter-helyettesének közbenjárását is többször igénybe vették bizonyos döntések elősegítése, támogatása érdekében.

¹¹³ Néhány példa az 1985-ben készült felvételekből, amikor a tsz tagok vélekedését kértük elnökökről:

- *Ő jó ember. Megáll velünk, elbeszélget, megmondja, hogy mi van. Nem rossz ember.*
- *Mondjuk rá, hogy szeretni nem szeretik, de nem is gyűlölik.*
- *Őszinte, komoly ember, nem bratyzik, végzi a munkáját, igazságosan, egyformán, lehetőleg mindenkinek.*
- *Az elnöknek nem lehet megmondani a véleményünket, mert akkor megjegyzi és hátrányok származhatnak belőle. A fiunkat is az elnök üldözte el a tsz-ből.*
- *Akármivel fordulok hozzá, elnök elvtárs mindenben segít. Mióta ő itt az elnök, talán jobban megy a munka.*

¹¹⁴ Példa erre az orvosi rendelő és a gyógyszerár létesítésének esete. Megépítését formailag a Nagyközségi Tanács határozta el amelyre a Pártbizottság áldását adta. Mivel azonban az Orion-gyár is hozzájárult a létesítéséhez, az igazgató ragaszkodott ahhoz, hogy nem a betegforgalomnak jobban megfelelő központi helyen, hanem a gyár közelében építsék fel. Ezt a tanács vb tekintélyes orvos tagja sem volt képes megakadályozni, azt viszont elérte, hogy az egészségügyi komplexumot átlagon felüli színvonalon rendezték be.

¹¹⁵ A tanács és párt vb-nek egyaránt 9-9 tagja volt. 33 tagja volt a tanácsnak, 35 pártbizottságnak. Kb. kétharmaduk jászfényszarui lakos, a többiek a két társközség lakói voltak.

¹¹⁶ A falu orvosa a következőképpen tudta az adott, átlagosnál jobb munkafeltételeket jelentő rendelő felépítését és berendezését elérni. Ő pártönként tagja volt a tanács végrehajtó bizottságának. Az említett kulcsfigurákkal (tanácselnök, tsz-elnök, gyárigazgató) fenntartott állandó nexusa nyomán érte el a létesítmény megvalósítását. Vélekedése szerint a többi vb tag ebben nem játszott különösebb szerepet, annál inkább az országgyűlési képviselő, akivel szintén személyes kapcsolatban volt.

A bemutatott politikai tényezők hatalmának határai a második gazdaság alkotta mezsgye mentén húzódtak meg, az ott zajló folyamatokra alig, vagy közvetve volt befolyásuk. Némelyikük státusa nem mindig párosult gazdasági hatalommal, s különösen nem egyéni gyarapodással, olyannyira, hogy ebben számosan felülmúlták őket. A második gazdaságból és máshonnan felhalmozott anyagi javak jóval szélesebb körben koncentráálódtak és oszlottak el, növelésük jóval kevésbé függött a helyi elitől, mint másoktól.¹¹⁷ Így a vállalkozókat nemcsak a korábban jellemző diszkrimináció, hanem a közvetlen érdekeltség hiánya is távol tartotta a helyi hatalomtól, amelyen az újkeletű folyamatok sem változtattak lényegesen. A publicisztikában sokat használt „hallgatóg töbség”, illetve a nemszavazók meglehetősen széles tömegének magatartása innen is eredeztethető.

Végül feltétlenül meg kell említeni néhány, eredetileg csak hangsúlytalan epizódnak nevezhető konfliktust, amelyeknek szereplői munkahelyük elhagyására vagy „lefokozásra” kényszerültek. A falubeli tsz-elnökkel összetűző agronómus, a párttitkárásszony által elüldözött tanácselnök és hívei, vagy a vb titkárból visszaminősített csoportvezető visszavonultak ugyan, de az 1989-90-ben kínálkozó lehetőséggel megpróbálták visszatérni.

A rendszerváltoztatás előjátékai

Az 1990-es választások előzményeként fontos változás ment végbe. Az MSZMP 1989 őszén Jászfényszarun is összecsuclott. Mindössze húszan léptek át az MSZP-be és a korábbi pártvezetés holdudvarából egy MSZMP-csoport is összeállt.

Ezzel párhuzamosan válságos helyzet következett be a közigazgatásban. Az iskolaigazgatóból lett tanácselnök 1989 júniusában lemondott funkciójáról és visszament az iskolába igazgatóhelyettesnek. A két társközség tanácstagjai a kiválás érdekében kezdtek mozgolódní, ami szintén a korábbi rend felbomlására utalt. A község irányításában krízis- és vákuumhelyzet alakult ki. Sajátos módon ezt az alkalmat leginkább az társadalmi elnökhelyettesként működő tsz-elnök próbálta meg kihasználni. Ő ragaszkodott elsősorban ahhoz, hogy a közigazgatás fenntartása érdekében 1989 augusztusában visszahívják a gyeden levő jogvégzett vb-titkárnőt. Mindez azért sem lényegtelen, mert a vb-titkárnő a továbbiakban is központi szerephez jutott.

Ugyanekkor a tsz-ben is előtérbe került a vezetőváltás, mivel az elnök elérte a nyugdíjkorhatárt és nem kívánt a továbbiakban funkcióban maradni. Jászfényszarun ebből a szituációból teremtődtek az első konfliktusok, amelyet a korábbi szocialista gyakorlattól eltérő módon oldottak meg!

A tsz elnök az 1988. év eredményei alapján - élve a rendeletek biztosította lehetőséggel - magának, kijelölt utódjának és főkönyvelőjének olyan összegű prémiumot (fejenként 1-1 millió forintot) szavaztatott meg, amellyel kivíta környezete haragját, illetve ellenállását. Ellenlábasai kinyilvánították: kijelölt utódját nem fogadják el. Ellenben egy olyan agrárszakembert indítottak, aki 10 évvel korábban olyan súlyos konfliktusba került a nevezett elnökkel, hogy a gazdaság elhagyására kényszerült, és a falun kívül vállalt munkát. Az ellenjelölt nevét bedobó üzemgazdász az elégedetlenkedők egyik prominens képviselője volt, sőt az sem lényegtelen, hogy ehhez nem jelentéktelen pozícionális támogatást kapott. Az üzemgazdász felesége

¹¹⁷ A Bosnyák téri felvásárlók némelyike fejéhez is vágta a falubelieknek: ha én nem vagyok, sohasem építesz emeletes házat!

ugyanis a helyi pártbizottság titkára volt.¹¹⁸ Ez akkoriban pedig nemhogy kompromittálta volna a jelöltet, hanem az fokról fokra esélyesebb lett.

A mindinkább kiszorított helyzetbe kerülő, nyugdíjba készülő elnök még egy hatalommentési és átrendezési kísérletnél asszisztált: visszatérő egykori ellenfelével szemben megkísérelt egy másik, számára jobban megfelelő potens ellenjelöltet állítani - mérsékelt sikerrel.¹¹⁹

A különféle izgalmak övezte választási „hadjárat” nyomán végeredményben a falu egyik fontos gazdasági szervezetének szabadon (pontosabban a korábbiaktól eltérő módon) választott vezetője lett, és az illető később merőben másként politizált!¹²⁰

A „visszatért bárány” (vagy inkább farkas) sokak számára sokkolóan ható, váratlan győzelme cselekvésre készítette ellenfeleit. A volt tsz-elnök újabb, bár egyáltalán nem lényegtelen szerepet vállalt. Ő - mivel korábban ún. társadalmi elnökhelyettes volt - vállalkozott a megüresedett tanácselnöki poszt betöltésére! Visszatérése azonban csak átmenetileg borzolta fel a kedélyeket, mert hamarosan lemondott funkciójáról.

Az új politikai szerveződések, parlamenti választások

A tsz-ben és a tanácsban történetekkel párhuzamosan az országgyűlési választások kampányidőszakában már színre léptek a politikai élet új szereplői, a régiek pedig nagyon eltérő módon reagáltak.

1989-1990 fordulójára újjászerveződött a Kisgazdapárt, amely itt elsősorban néhány tucatnyi középparaszt családjára, illetve leszármazottaira épült. Közülük némelyek megéreztek, hogy új helyzet teremtődött, esélyük nyílt a történések befolyásolására-alakítására. A legidősebb kisgazdákat a nosztalgiazás mellett az egykor elszenvedett atrocitások esetleges megtorlása, illetve jóvátétele vonzotta. Jászfényszaru is alaposan megmozgatta az emberek agytekervényeit a föld esetleges visszavétele, így a Kisgazdapártnak rövidesen jelentékeny bázisa lett a faluban. Színrelépése azonban nem kevés ellentmondást is hordozott. A sérelmeket elszenvedők gyerekei és unokái nem voltak „üldözötti státusban, hanem sokkal inkább összefonódtak a helyi hatalommal és beépültek annak pozícióiba. A kisgazda propaganda hamarosan felemás helyzetbe került, hiszen a frissen megválasztott tsz-elnököt „zöld bárózták” le (aki mellel színtén kuláckygyerek volt). Mindezzel együtt az FKGP az 1990-es országgyűlési választások idején a legnépszerűbb volt a faluban.

1. sz. tábla Az 1990-es országgyűlési választások fontosabb eredményeiből

	Szám	%
Szavazásra jogosultak	4691	100
A listákra szavazók	2399	51,1
Érvényes szavazatok	2295	48,9

¹¹⁸ További külső megerősítést jelentett, hogy a Területi Szövetség sem gördített akadályt a jelölt kiválasztásával szemben.

¹¹⁹ Nem minden siker nélkül. Az az agrárszakember kapta a tsz-elnökségért folyó küzdelemben a második legtöbb szavazatot, akinek felesége vb titkár volt, majd később polgármesterré választották.

¹²⁰ 1989 őszén még nem lehetett volna elnök a helyi pártszervek asszisztálása nélkül. Több hónap múltán viszont már eképpen nyilatkozott: *...mint első demokratikusan választott szervezetkezesi vezető, mint a Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöke a tagság bizalmából 1989. XII. hó 15-től elkötelezettje vagyok lakóhelyem közösségi életének, fennállásának - Jelöltek önvallomásai - Mi újság Fényszaru? 1990. szeptember*

Pártok megoszlása	-	-
FKGP	704	30,7
SZDSZ	417	18,2
MDF	257	11,2
MSZP	247	10,8
Agrárszövetség	196	8,5
MSZMP	140	6,1
FIDESZ	130	5,7
Egyéb	204	8,9

A többi új párt afféle „import”-jelenség a faluban, amelyek a faluból eljáró dolgozók vagy a családi kapcsolatok közvetítésével honosodtak meg. (1. sz. tábla) A Kisgazdapárt mellett számottevő erővé szerveződött az SZDSZ is, amelynek magját egy agilis tanár körül szerveződő csoport képezte. Jóllehet ők csak a második legnépszerűbb párt lettek a faluban, de mivel a befutó képviselőt támogatták, pozitív élményekkel kerültek ki a képviselőválasztás csatározásaiból.

Nem jutott ilyen siker az MDF-fel szimpatizálóknak, akik sem a kampány előtt, sem annak időszakában nem tudtak igazán megszerveződni. A helyi szimpatizánsok részben a korábbi tanácsi és KISZ vezetés, másrészt a hatvani, budapesti kapcsolatokkal rendelkezők közül kerültek ki, s részben ennek következtében ez a párt nem vált komoly erővé.

A reformkommunista erők - MSZP-Agrárszövetség - számottevő népszerűséggel rendelkeztek, de egyúttal nagyon megosztottak voltak, ténylegesen már nem tudták befolyásolni az eseményeket, pedig komoly presztízsű, befolyásos jelöltet, a faluban született orvost, a jászberényi kórház igazgatóját támogatták.

Külön érdemes megemlíteni az egykori párttitkár körül szerveződő, az MSZMP-vel rokon-szenvező konzervatív baloldali erőket, melyek támogatottsága semmiképpen sem minősíthető jelentéktelennek. Csaknem hasonló támogatottságot élvezett az ellenkező pólust képező, akkoriban falun éppen csak megjelenő, ugyancsak avantgard jelenségnek számító FIDESZ.

Összességében 1990 tavaszára új politikai képlet rajzolódott ki a faluban. A régi szervezetek felbomlottak vagy agonizáltak, eközben azonban új tényezők jelentek meg. A felszínen (választói gyűléseken, pártokban, döntőképes pozíciókban) ugyan változatlanul csak néhány tucatnyi ember szerepelt, de a választásokon mégiscsak véleményt nyilváníthatott a többség. A megjelenési arány a nagyvárosi adatokhoz képest igen szerény, ennél azonban sokkal lényegesebb az, hogy a korábban az emberekre rákényszerített, uniformizált szavazás helyett most választottak. A választási alternatívák pedig a jobboldali konzervatívától kezdve a különféle centrummegoldásokon keresztül, a konzervatív baloldalon át az avantgardig húzódtak.

Módosulások a gazdaság szerkezetben és a foglalkoztatásban

A jászfényszarusiakat legközvetlenebbül a munkáltatók eltérő reakciói érintették. A legszembevetőbb jelenség, hogy a nagypolitika csatározásainak kereszttüzebe került tsz helyzete a váltás után stabil maradt. Az új vezetés tovább racionalizálta a termelést, de a 250-nél alig több dolgozó tag és alkalmazott foglalkoztatása változatlanul keveset jelentett a helyi munkaerőpiacon. A belső foglalkoztatásban a kalapgyártó részleg és a kertészet terén jelentkeztek problémák, mely az utóbbi ágazat teljes felszámolásához vezetett. A gazdaság azonban továbbra is fenntartotta jövedelmezőségét.

Változások mutatkoztak a nagyon sok ember fontos jövedelmi forrásának számító második gazdaságban. A sok család számára lényeges jövedelemforrást jelentő földi- és egyéb kertészetekben az energiaárak emelése csökkentette a termelési kedvet. Ugyanakkor a faluban igen nagy mennyiségű benzint, gázolajat, szénét tartalékolnak, ami bizonyos ideig költségmegtakarítást eredményezett.¹²¹ A kistermelők további gondja a piac beszűkülése, amely legalább annyira értendő a vásárlóerő csökkenésére, mint a déligyümölcsök behozatalával kialakuló versenyhelyzetre, ami különösen a primőrárak értékesítésénél érvényesül.

Az önálló vállalkozók igen szűk réteget képeznek. Egy-két tucatnyian nagyobb földterület művelésébe kezdtek, az élénkülés jelei tapasztalhatók a magánkereskedelemben. A kisebb ipari vállalkozók között a cigányok is találhatók.¹²² Ezek a kezdeményezések azonban nagyon kevés munkaerőt képesek alkalmazni.

Mindezek tükrében még kritikusabb az a helyzet, amely a helyi iparvállalatok életében jelentkezik. A „fénykorában” 1300 környékbeli foglalkoztató Orion válságos helyzetbe került. Az üzem elsősorban hadiipari - a Varsói Szerződés hadseregeitől származó - megrendelésekből élt, ezek viszont a politikai változásokkal párhuzamosan máról-holnapra megszűntek. A dolgozók töredéke számára kínált foglalkoztatási alternatívát a Samsung megjelenése, a többiek helyzete meglehetősen kilátástalan. A csak fogyasztási cikkek összeszerelésére berendezkedő Samsung gyár mindössze 92 főt foglalkoztató üzeme lényegében ugyanannyi (a korábbi fekete fehérrel szemben színes!) televíziót szerel össze, mint amennyit az Orionban állítottak elő.¹²³ Az európai és a keleti piacon való jelenlétért befektető Samsung 1991 elején teljes egészében megvásárolta az üzemet, amely immár nem vegyesvállalat. Mint önálló tulajdonos további 2 millió dollárt fektet be az üzem bővítésébe. Ez annyit jelent, hogy 120-130 ezer televízióra futtatják fel a termelést, ami összesen 130-140 ember foglalkoztatását teszi majd lehetővé. Azért nem többet, mert a jelenlegi félautomatizált összeszerelést automatizálni fogják.

Igazi válsághelyzet nem itt, hanem a Samsung által meg nem vett gyárrészen, illetve annak dolgozói körében alakult ki. A leépítés az ismertett szituáció következtében már 1990 tavaszára világossá vált. A máról-holnapra való felszámolás helyett, afféle lassú felszámolódás megy végbe, egy év alatt 400-zal lettek kevesebben.

Felvételünk időpontjában több-kevesebb veszély leselkedik arra a 800 eljáró dolgozóra, akiket elsősorban budapesti és jászberényi üzemek foglalkoztatnak. Túlnyomó többségük fővárosi bérszínvonalon megfizetett férfi, így keresetkiesésük különösen súlyosan érintené a háztartásokat, mert 1991 júliusában 204 munkanélkülit tartottak nyilván, közülük 104-en férfit. (Egy évvel később már 507 a számuk)

A foglalkoztatás problémái immár az oktatás és az egészségügy területén is megmutatkoznak. A korábbi évekkel szemben problematikusabb volt a nyolcadikosok pályaválasztása. 75 végzős közül 17-en szakközépiskolában, 12-en gimnáziumban, 39-en szakmunkásképzőben tanulnak tovább, de 7-en nem tanulnak tovább.

¹²¹ Egyes termelők több százezer forintért vásároltak szénét, olajat vagy éppen benzint.

¹²² Ennek példája az a család melynek tagjai részben külföldi munkavállalásból, majd a világútlelél megjelenése nyomán kialakuló seftelésből gyűjtöttek tőkét. Ebből előbb egy vendégfogadót építettek, újabban pedig sütödét nyitottak.

¹²³ A gyár termelési igazgatója szerint a Hegedüs Csaba olimpiai bajnok „birkózódiplomáciája” nyomán indult el a kapcsolatok építése. Az Orion összes üzemét részletesen feltérképező dél-koreaiak annak idején azért választották Jászfényszarut, mert úgy gondolták az itteni munkaerő még nincs elrontva és betanítható. Az effektív termelésben 48-an dolgoznak, a portákon 8-an, a raktározásban a vámossal együtt 6-an, a fölöttük 3 mindenes adminisztrátornő, a termelési igazgató és helyettese képezi irányító „vízfejet”.

A foglalkoztatási problémák sajátos megnyilvánulása az egészségügyben, hogy megszapordott a táppénzt igénybe vevők és a leszázalékolásukat kérők száma. Különösen a munkahelykeresésre kényszerültek próbálkoztak a betegállományba kerüléssel. Másképpen reagálnak azok, akiknek munkahelyük elvesztésétől félnek. Korábban még egy banális huruttal is megpróbáltak betegállományba menni, most viszont szinte könyörögnek azért, hogy ne írják ki őket.

Az első szabad helyhatósági választások

1990 augusztusára-szeptemberére tovább módosult az előbbieken bemutatott politikai képlet. A leginkább pártszerű képződmény, a Kisgazdapárt helyzete igen ellentmondásosan alakult. A kormányzati szerepvállalás, a hangzatos ígéretek be nem váltása, a sokak számára nagy fenntartásokkal kezelt reprivatizációs elgondolás meglehetősen idegenül hatott. Helyben azonban ennél is jobban megosztotta a pártot az a viszály, amely a két hangadó család és a rokonsága között kiéleződött. A két csoport nem tudott megegyezni, ami szakadáshoz vezetett és meggyengítette az amúgy sem túlzottan virulens erőt. A párt megosztásához egyéb tényezők is hozzájárultak. Az egyik, később az SZDSZ-szel koalícióra lépő társaság tagjai több szállal kötődtek az állampárti rendszerhez. Ezzel szemben a másik szárny több különféle úton-módon meggazdagodó vállalkozóval létesített kapcsolatot és konzervatívabb felfogásúnak minősíthetők. Nem volt sokkal előnyösebb helyzetben az SZDSZ sem, amely rendelkezett ugyan néhány agilis személyiséggel, de igazán vezetésre alkalmas és azért eséllyel harcba induló erőkkkel már jóval kevésbé.

A MSZMP és utódszervezetei (MSZP, Agrárszövetség) a kampányidőszakban alig mutatkoztak. Jellemző, hogy az MSZP egyetlen jelöltje a kopogtatócédulákat sem tudta összegyűjteni.

Az akkoriban igen praktikussá váló függetlenségi mezben azonban egy a reformkommunistákkal számos tekintetben rokon, de legalábbis az SZDSZ-től és a kisgazdától elhatárolódó szerveződés lépett színre, az 1989 decemberében megválasztott új tsz-elnök körül szerveződő függetlenek csoportja.

Mellettük mások is jelentkeztek (Vállalkozók Pártja, másféle függetlenek) de végeredményben csak három komolyabb érdekszövetség tudott megszerveződni: az SZDSZ-Kisgazda koalíció, a „tsz-párt” és Kisgazda-Vállalkozók Pártja társulás.

A kirajzolódó érdekkülönbségek ellenére komoly gondot okozott a jelöltek kiválasztása. Akkoriban itt is érvényesült az új arcokra vonatkozó íratlan szabály. Eszerint új jelöltekre volt szükség, legalább olyanokra, akik korábban nem voltak elsőszámú vezetők. A régiek többsége valószínűleg el sem indult volna, a kislistás szavazás pedig nem kedvezett a korábban kijáró szerepet jól betöltő tanácsstagoknak. A „leszerepeltek” tehát jelöltként szóba sem jöhettek, helyettük másokat kellett keresni.

Előkerültek a nosztalgikus megoldások: mind az SZDSZ-Kisgazda, mind a tsz-csoport megkereste az egykoron eredményeket felmutató tanácselnököt, aki új sikerei fényében elhárította a megkeresést és szülővárosát Jászapátit választotta. Hasonlóképpen felmerült a vele együtt távozott és a továbbiakban Jászapátin vele dolgozó vb-titkár neve, akinek jelölését a kisgazdáknak a Vállalkozók Pártjával kooperáló szárnya szorgalmazta. Vele a tsz-elnök csoportja is kalkulált, de végül ők sem tudtak megegyezni.

Mindezek után felértékelődtek a másodhegedűsök: egy volt tanácselnök, egy nyugalmazott ktsz-elnök, a hivatalban levő vb-titkár és az a tanácsi csoportvezető, aki korábban volt vb-titkár.

A Kisgazda-SZDSZ csoport a vb-titkárnőnél kötött ki s megállapodtak polgármesterré jelölésében.¹²⁴

Az új tsz-elnök egyik legközvetlenebb munkatársát vette rá az indulásra, azt, aki 1975-1980 között már volt tanácselnök. A harmadik érdekszövetség (kisgazdák-vállalkozók) szintén csak helybeli jelöltet talált: egy nyugalmazott ktsz-elnököt. A vb-titkárral szemben az utóbbiak, férfiak lévén potenciálisan előnyösebb helyzetben voltak, bár azt is meg kell jegyezni, hogy ők már szerepeltek vezető pozícióban, míg az előbbi másodhegedűs volt. Mindhárom aspiráns közös jellemzője viszont, hogy képviselőtestületi jelöltként egyikük sem indult, s mindhárman tagjai voltak korábban az állampártnak.

A képviselői helyekre 37-en gyűjtötték össze a jelöltséghez szükséges ajánlásokat. A jelöltek kiválasztásánál az érdekcsoporthoz tartozás volt a legerősebb motívum, kevésbé számított a szakképzettség. Furcsa módon a korábbi MSZMP tagság sokkal inkább volt esélynövelő, mintsem kizáró tényező, amely az önálló kisgazda jelölteket leszámítva mindenkire vonatkoztatható.

2. sz. tábla *A helyhatósági választások jelöltjeinek megoszlása*

Jelöltek	Szám	MSZMP tag volt
Független	19	9
SZDSZ-FKGP	7	3
SZDSZ	4	1
FKGP	6	1
Vállalkozók Pártja	2	0
Összesen	37	17

A választások alkalmával a szavazók száma alig haladta meg a küszöbértéket. (42,67 %) A polgármesteri címet minimális különbséggel a kisgazdák és a szabaddemokraták közös jelöltje nyerte el, a harmadik indulónak csak statisztaszerep jutott.¹²⁵ Ezzel végeredményben új helyzet alakult ki abban az 1989 decembere óta zajló rivalizálásban, amelynek elemeit korábban felvázoltam. A nem egykönnyen tudomásul vett választási eredmény alapján az új tsz-elnök körének el kellett ismernie: a vele szemben felvonuló érdekszövetség komoly befolyásra tett szert, potens erőt képvisel. A polgármesternő vezette győztes tábornak ugyancsak folyamatosan kalkulálnia kellett és kell ellenfele befolyásával és erejével. Végeredményben egy igen kiegyenlített, kölcsönösen kikényszerített egyensúly jött létre.

¹²⁴ A „hivatalos” verzió szerint azért jelölték őt, mert jogvégzett ember. Indításában azonban valószínűleg sokkal fontosabb voltak azok a rokon szálak, amelyek a szóban forgó családhoz fűzik. Híveit erőteljesen ambicionálta az a tény, hogy a népszerű tsz-elnök saját jelöltjének bejuttatásával egyeduralkodói szerephez juthatott volna. A polgármesterjelölt ambicionálásában szerepet játszott az, hogy férje alulmaradt a tsz-elnökválasztáson. A káderhiányos helyzetre utal, hogy nő léte, korábbi MSZMP és tanács vb tagsága ellenére indították.

¹²⁵ A polgármesternőre 925-en, a második helyezett tsz-jelöltre 834-en, a harmadikra 210-en szavaztak.

3. sz. tábla A megválasztott képviselők megoszlása

	A képviselők		Szavazatok	
		MSZMP tag volt	száma	átlag
Független	7	5	4787	684
SZDSZ-FKGP	5	3	3062	612
SZDSZ	1	1	960	960
Összesen	13	9	8809	678

A képviselőválasztáson sokkal inkább támogatták a függetleneket, mint a pártok jelöltjeit. Különösen rosszul szerepeltek a csak egy párt által támogatott jelöltek, mindössze egyetlen SZDSZ-es képviselő került be ilyen módon a testületbe. Sokkal népszerűbbek voltak viszont a kiskgazdák és a szabad demokraták közös jelöltjei.

A megválasztott képviselők között végeredményben a független, többségükben „tsz-párti” képviselők jutottak minimális többséghez az említett két párt mandátumainak birtokosaival szemben. A párthovatartozás mellett további nyomásgyakorló csoportok jelenléte, illetve azok távolmaradása jellemzi a testületet.¹²⁶

A képviselőtestületben a polgármester jogi végzettsége mellett a felső- és középfokú agrár- és műszaki végzettségűek, valamint a pedagógusok dominálnak. Közülük mindössze ketten voltak tagjai a korábbi tanács végrehajtó bizottságának. A régebbi vezető testületekkel összevetve a legszembeötlőbb az, hogy nincs igazán lényeges elmozdulás a foglalkozás szerinti összetétel szempontjából. Részleteiben elemezve a régi testületek szélesebb érdekeltségi területet fogtak át és tagjaik iskolai végzettsége összességében nézve magasabb volt, mint a képviselőtestületé.¹²⁷

Az új önkormányzat működésének kezdeteiről

A helyhatóság számára merőben új helyzetet teremtett a közigazgatási átrendeződés. A változás következményeként mindenképpen előnyös volt a két társközség leválása, de a korábban idekényszerítettek helyett egyúttal új partnereket kellett keresni. Ezzel szemben az a tény, hogy a hivatal korábbi vezetője polgármester lett, egyúttal a folytonosság fenntartását is jelentette. Ezen a téren a továbbiakban sem történtek lényeges változások. A régebben visszaminősített vb titkár jegyző lett, de egyébként a hivatal dolgozói a helyükön maradtak.

¹²⁶ A legerősebb ezek közül mindenképpen a tsz-é. A megválasztott képviselőiken kívül a polgármester férje révén, az egyik kiskgazda-szabaddemokrata képviselő munkahelye révén kötődik a tsz-hez. A függetlenek tsz-hez kötődő csoportjával szemben a többiek az iskolához, az Orion gyárhoz kötődnek, illetve vállalkozók. Az utóbbiak meglehetősen szerény részesedése mellett a mérvadó tényezők közül nem került be a testületbe orvos és állatorvos, nincs képviselője a Samsung gyárnak sem.

¹²⁷ A testületek szakmai végzettség szerinti összetétele:

Foglalkozás	Képviselő-testület	Párt vb	Tanács vb
Jogász	1	-	1
Közigazdász	-	1	1
Tanár	2	2	2
Orvos	-	-	1
Agrármérnök	4	1	1
Gépészmérnök	1	2	-
Technikus, szakmunkás	5	-	3
Vállalkozó	1	-	-

Számos gondot vetett fel az új helyzethez való igazodás. A számos tekintetben ellentmondásos önkormányzati törvény mellett tulajdoni és hatásköri törvények hiánya tovább bonyolította a helyzetet.

A mindennapi gyakorlatban távolról sem volt olyan egyszerű az önállóság értelmezése. A hatáskörök gyakorlása körül nem kevés a bizonytalanság, akadt olyan eset, amikor ilyen kérdésben az illetékes szervek nem tudtak egyértelműen állást foglalni.¹²⁸ Az önállóság gyakorlását azonban leginkább a gazdasági tényezők tisztázatlansága akadályozza. Az önkormányzati tulajdont rendező törvény hiánya gátolja, hogy vállalkozó szellemben lépjen fel az önkormányzat. Pedig az ún. állami tartalékföldről, a gyárak területéből, illetve annak hasznosításából részesedhetnének, akár apportáló, akár részvényesként szerepelnének az effajta ügyletekben.

109 millió forintos főösszegű költségvetésük inkább a korábbi elosztásos szisztéma jegyeit viseli magán, nem készítet intenzívebb, önállóbb cselekvésre. 1991-ben mindössze 1,8 millió forintnyi adót szednek be közvetlenül, ami nyugodtan minősíthető elhanyagolható tényezőnek. 1991-ben nem vezettek be helyi adót, de 1992-ben valószínűleg fel kell majd vállalni ezen intézkedés meghozatalát.¹²⁹

A képviselőtestület tagjainak többsége nem kis várakozással és tenniakarással látott munkához, azonban nagyon sok információ hiányzott.¹³⁰ A testület a falu helyzetének áttekintésével kezdte munkáját. Tájékoztatást kértek és kaptak a termelőegységek, intézmények és más szervezetek munkájáról. Eközben már jó néhány probléma felmerült, köztük olyanok is mint az Orion gyár sorsa és a foglalkoztatás, a Jászsági ÁFÉSZ helyi tevékenysége vagy a felvásárlás, évtizedek óta krónikussá vált problémája.

Az 1990. október 15-én megtartott alakuló ülésen a polgármester asszony kérte a csatabárd eladását.¹³¹ Ennek ellenére már a fizetésének megállapítása körül lezajlott összetűzés mutatta az ellenérdekek meglétét, hiszen támogatóinak előterjesztéséhez képest csökkentett mértékben állapították meg azt. Több hónapig elhúzódó egyezkedés és vita előzte meg az alpolgármester megválasztását. Ezt a pozíciót mindkét fél magának szerette volna megkaparintani. Lépésről-lépésre kerültek háttérbe a potensebb jelöltek, (SZDSZ vezér, az alulmaradt tsz-párti polgármesterjelölt) mígnem április közepére sikerült a kölcsönösen elfogadható, de addig kevesebb befolyással bíró jelöltet találni és kölcsönösen elfogadtatni egy tsz-ben dolgozó üzemmérnök személyében. Az elhúzódó, órákig tartó ülésezéseket sem a résztvevők, sem a kívülállók nem tartották hatékonyak.¹³²

¹²⁸ Sőt olyan eset is akadt, amikor ugyanazon hivatal különböző osztályai ellentétes értelmű állásfoglalást adtak ki.

¹²⁹ Az adózás bevezetésében az átlagosnál is jobban figyelnek egymásra az önkormányzatok. Amikor a közeli Jászfákóhalma polgármesterét arról faggattam, hogy az épülő tornateremhez adó kivetése helyett miért vesznek fel hitelt, a következőket mondta: *egyik környékbeli község se tett ilyen lépést, s félek nagyon magunkra maradnánk ha kivetnénk az adót.*

¹³⁰ A testület tagjai közül mindössze ketten voltak korábban tagjai a tanácsnak.

¹³¹ *...feledjük el a kampány során esetleg bennünket ért valós vagy vélt sérelmeket és higgyünk egymás tiszta, becsületes hozzá állásában és szándékában.* - A képviselőtestület 1990. október 15-i ülésének jegyzőkönyvéből - Jászfényszaru, Polgármesteri Hivatal.

¹³² *Én tartalmasabb dolgokra szeretném az időmet felhasználni* - mondta a tsz-elnök - az 1991. január 13-i ülés jegyzőkönyvéből - Jászfényszaru, Polgármesteri Hivatal.

Az orvos szerint: Korábban a vb-ben elintéztük 1-2 óra alatt. 5-9-ig nekem annyi betegem van, meg sokkal hasznosabb dolgokat tudok csinálni.

Ugyanakkor jelentős kezdeményezések születtek és a kooperációs készség megnyilvánulására is szép számmal akadt példa. Testületi véleményné vált az iskolaügy patronálásának fontossága, az infrastrukturális hátrányok leküzdésének támogatása. Sorra jelentkeztek a központi pályázatokra. (Szennyvíztisztító, a telefonhálózat bővítése.) A vezetékes gázellátás megoldásában - lévén kölcsönös érdek - teljes mértékben feloldódtak a korábbi ellentétek: ennek megvalósításához jelentős támogatást ajánlott fel a tsz.

A képviselők tehát túljutottak az első összecsapásokon, kitapasztalhatták egymás erős vagy éppen gyenge oldalát, kisebb-nagyobb kudarcok és amiről kevésbé beszélnek, sikerek is érték őket.¹³³

Végül érdemes kitérni a polgármester, a képviselőtestület, a jegyző és a hivatal viszonyára. A tanácsi időszak modellje szerint a tisztségviselőknek (tanácselnök, tsz-elnök, párttitkár, gyárigazgató) és a vb tagoknak megkülönböztetett helyzetük volt. Hasonlóképpen a döntéshozókészítésben kulcsszerepet játszó tanácsi apparátus dolgozóinak jóval előnyösebb volt az információs helyzete, mint számos vb tagé, a tanácstagokról nem is beszélve.

Az, hogy mindebből mennyi számolódott fel és mennyi konzerválódott, azt ma nehéz megmondani. Mindenesetre az a tény, hogy a polgármesterasszony tagja a megyei közgyűlésnek és vezetője a Jászsági Önkormányzatok Szövetségének, bármelyik testületi tagnál előnyösebb információs helyzetet eredményez számára. Más területen, a tsz-elnök esetében is mutatkoznak ilyen előnyök. A havonta testületi tagokkal szemben változatlanul naprakészebbek a hivatali dolgozók és különösen a jegyző információi, amely komoly döntéshozóerő. Az a tény, hogy az egyes bizottságok szerepe erősödőben van, valamelyest enyhítheti ezt a nem kevés ellentmondást magában rejtő és korántsem csak a vizsgált önkormányzatra jellemző helyzetet. Hasonlóképpen reményt keltő, hogy ma sok mindent a testület elé kell vinni. Ez azonban távolról sem biztosíték arra, hogy a testületi tagok mindig képesek a lényeges és a lényegtelen, a fontos vagy a kevésbé fontos kérdések között szelektálni és optimális döntéseket hozni.

Epilógus

A jászsági nagyközségben tehát forma szerint megtörtént az un. rendszerváltás, a falu vezetése megcserélődött. A korábbi vezetők kiöregedtek, nem akartak, vagy nem mertek részt vállalni, illetve nem kaphattak szerepet az új vezetésben. Az elemzett cserékre azonban leginkább a „hátulsó pár előre fuss” formáció és az addig kimaradtak, vagy esetenként kirekesztettek bekerülése jellemző. Mindezek alapján nem könnyű megjósolni, hogy mit kezdenek az új főszereplők a számos tekintetben váratlanul eléjük tárult, de nem kis küzdelem árán megszerzett lehetőséggel.

Az új vezetők elemi formában megszervezett, ugyanakkor fontos érdekezésszerűségű cementáló erejével összekötött helyi érdekcsoportok támogatásával jutottak vezető szerephez. Újabb kérdés: képesek lesznek-e a most megszervezett érdekcsoportok összetartására, hatókörük kiterjesztésére, esetleg a távolmaradók integrálására? - Ugyanis jórészt ezen múlik felszínen maradásuk vagy bukásuk.

¹³³ A többször említett SZDSZ-s tanár gyorsabb, határozottabb változásokat várt. Be kellett látnia, hogy a tévesen képviselők, akikkel kemény összecsapásokba keveredett, igen jól szervezett erőt képviselnek. Egy másik, 32 éves kispárti képviselő szintén többet várt a testületi munkától. Állóvíz van, nincs anyagi háttér, nehéz változtatni. Sajnálja, hogy csak segélyeket oszthatnak és a meglevő intézmények fenntartása mellett csak minimális fejlesztésekre törekedhetnek.

Ezzel párhuzamosan felmerül a jelenleg kimaradtak pozícióinak alakulása. A vázolt folyamat bizonyította: számos esetben sikeresnek bizonyult a visszatérés. Nem kevés pikantériát rejt magában a most kiszorított, kirekesztett helyzetbe kerültek karrierjének alakulása. Különösen vonatkozik ez némely, a faluhoz sok szállal kötődő, ott szakmailag elismerést szerzett értelmiségire. Egyáltalán nem tűnik lehetetlennek, hogy adott alkalommal sikeresen tesznek kísérletet a visszatérésre.

További kérdés, miként alakul a korábban privilegizált helyzetet kivívott, majd jelenleg ugyancsak háttérbe vonult gazdasági vezetők szerepe. A gazdasági élet átrendeződése után minden bizonnyal jelentősebb pozíciókat követelnek majd a remélhetően mégiscsak meggazdagodó vállalkozók, melyek ebben a fordulóban nem voltak képesek igazán megszerveződni, de egy újabb választás során már valószínűleg „nem engedhetik meg maguknak” ezt.

1990-1991

A falusi politizálás gyökerei és mindennapjai

„Ezt az emlékművet a felszabadulás 25. évfordulójára emelték, később a vörös csillagot, meg az évszámokat levették. Két évvel ezelőtt rátettek egy táblát a második világháború halottainak neveivel, utána pedig feltettek rá egy másikat is az ötvenhatos forradalom hősi halottainak emlékére. Közben azonban rajta felejtették azt is, amin ez szerepel: felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából állította a nagyközség dolgozó népe.”

Jászkisért félig tudatosan, félig véletlenül választottam vizsgálódásaim helyszínéül.¹³⁴ Tudtam, hogy Jászkisér bizonyos mértékig kilóg a környékbeli falvak sorából és arról is volt előzetes értesülésem, hogy itt sem „hullottak a fejek”, nem sok minden változott a rendszerváltásnak titulált időszakban.

A falut járva, újabb és újabb véleményekkel megismerkedve egyre összetettebbé vált előttem a kép. A megismert tények és vélemények alapján világossá vált, hogy az aranyigazság-szerű kinyilatkoztatások nem állják meg a helyüket.

Protestáns hagyományok és utóéletük

Jászkisér kakukkfőke a Jászságban. A katolikus és rekatolizált jászok között az egyetlen református község. Az a hely, ahonnan 1700-ban a megyei alispán által erőszakkal kihelyezett pátert a feldühödött kiséri asszonyok szekérre kötözték és kizsuppolták a községből.

Az önérzetes reformátusok még hosszú ideig többségben maradtak. Számarányuk azonban katolikusok betelepedésével és sokkalta nagyobb termékenységgel fokozatosan csökkent.

	református	katolikus
1801	2200	230
1828	4692	529
1838	4051	734
1851	4776	537
1900	4009	2683
1930	3175	3895

Az adatsor világosan mutatja, hogy a reformátusok száma múlt századtól és különösen a századfordulótól folyamatosan csökkent, sőt 1930-ra már a katolikusok voltak többségben. Mindemelllett a reformátusok presztízse és befolyása sokkal jelentősebb volt. A falu legvagyonosabb családjai a reformátusok voltak, a község vezető személyiségei kizárólag soraikból kerültek ki. A tanyás kiséri gazda református volt, akinek a faluban is volt háza. Tanyájára bérest, cselédet fogadott, aki viszont rendszerint katolikus volt. Az adott, rendies elemekkel átszőtt Magyarországon ez a jelenség korántsem volt idegen, hiszen alföldi mezővárosaink többsége hasonló gazdálkodási-felekezeti-politikai szisztémát mondhatott magáénak.

¹³⁴ Kutatásaimat a Földművelésügyi Minisztérium és a Lakitelek Alapítvány támogatta

A faluban a harmincas években 40 tagú képviselőtestület tevékenykedett, 20-20 tagja volt virilis, illetve választott képviselő. A község ügyeit 3 jegyző, 1 segédjegyző és egy pénztári alkalmazott látta el. Végeredményben az 1945 utáni sorsfordulókig: a földosztásig, a téjesztésig, illetve a tanácsrendszer bevezetéséig uralmi pozícióban voltak.

A negyvenes évek végétől-közepétől megváltozott és felborult a korábbi rend. A kisérieket az 1919-es Tanácsköztársaság után kifosztó, 1500 jószágot és értékes vagyontárgyakat rekviráló románok után a második világháború végén a németek és az oroszok tették földönfutóvá az ittenieket. Nem kis mértékben a kifosztás utáni rémület következménye az, hogy a falu szavazói közül 1945 novemberében minden más járszági községnél magasabb arányban, 32,1 %-kal voksoltak a Kommunista Pártra. Az adat értelmezéséhez mindenképpen hozzá kell tenni, hogy a Jászság abszolút módon kiscgazdapárti érdekeltségű volt 1945-ben az járszági alsó járásban 65,3 százalékot; a felső járásban 60,9 százalékot szerzett ez a párt. A voksolások Jászkiséren is hasonlóképpen alakultak, ahol a szavazatok 61,2 százalékát mondhatta magáénak a Kiscgazdapárt. A kommunista befolyás azonban mindenképpen szembeötlő, mert ők a járszági alsó járásban átlagosan 18,3, a felsőben pedig 15,8 százalékot szereztek.

A hovatovább köznapi megnevezéssé váló, negyven esztendőnek nevezett időszak alatt a község sorsa hasonlóképpen alakult, mint az országé. Néhány speciális vonást azonban feltétlenül érdemes megjegyezni. Számomra ezek közül az volt a legszembeötlőbb, hogy a korábban jelzett felekezeti különbségek továbbra is befolyásolták a kisériek életét. A Rákosi rendszer legsötétebb időszakában itt is folyt kuláküldözés, amely az adott felekezeti különbségekkel színeződött. Kulákok szinte kizárólag csak a reformátusok közül kerültek ki, akiket itt is megbélyegeztek. A megbélyegzés egyik formáját az ugyanezen időszakban kitelepített deportáltak fogadása jelentette. A kulákok büntetésének egyik ravasz módon kiagyalt formája az volt, hogy a fővárosból kitelepített családokat hozzájuk vezényelték. Többen ebben az ugyancsak embertelen helyzetben is megpróbáltak emberi módon viselkedni, az osztályidegenség bélyege azonban mégiscsak megkettőződött. A református a szóban forgó esetekben tehát elsődlegesen nem felekezetet, hanem osztályidegent, illetve kulákot jelentett.

A református-katolikus megkülönböztetés a hatvanas években is mindennapi valóság volt a faluban. Az akkoriban idekerült orvos visszaemlékezése szerint a vegyes házasságokat tiltották a szülők. Szintén ő emlékezett vissza arra, micsoda vihar keletkezett annak idején a ravatalozó elhelyezésből, amelyet mindkét felekezetbeliek a magukhoz közelebb eső temetőrészen akartak felépíttetni. Végül ő salamoni módon a temető közepét indítványozta, erre a reformátusok aláírásokat gyűjtöttek, a minisztertanácsig is eljutatták tiltakozásukat. Végére aztán csak meg egyeztek. A néhány évvel korábban idekerült iskolaigazgató is felidézett hasonló emlékeket. A gyerekek az iskolában időnként „lóreformátusoknak”, illetve „katlamókusoknak” csúfolták egymást, ami nemegyszer veszekedéssé, sőt verekedéssé fajult. A módosabb eredetileg akár többszáz holdas református és a földnélküli, napszámos katolikus gyerekek mindennapi viselkedésén is érezhető különbségek mutatkoztak. Az évek múltával számára egyre rokonszenvesebbek lettek a református emberek, akik meglátása szerint nem bezárkózók, nem befeléfordulók, hanem ellenkezőleg sokkal inkább nyitottak, nyakasnak pedig egyáltalán nem nevezhetők.

A korábbi politikai berendezkedés más furcsaságokat is produkált. Győri Jánossal, a falu helytörténészével sorra vettük, kik voltak a község tanácselnökei 1950-től 1990-ig. Nos a tisztséget betöltők közül egyetlen sem volt református. Reformátusként csak az tölthette be a tanácselnöki funkciót, aki azt megelőzően ávos tiszt volt és 1956-ban a faluban bujkálva keresett menedéket. A Kiscgazdapárt elnöke szerint: „Ő kommunista volt és nem párttag.

Nagyon nagy szótehetségű ember volt, szerették az emberek.” - Később tsz-elnök lett, majd az országgyűlési képviselőségig is eljutott.

Ezt a furcsa - kelet-európai tájainkon meglehetősen jellemző - kavalkádot így összegezzük: a korábbi rendies berendezkedésű, reformátusokat vezető szerephez juttató szisztémával szemben nemegyszer katolikusnak keresztelt, kommunista-szocialista párttagok kaphatták meg a vezető szerepeket. - Az adott vezető-kiválasztás nem a helyi politika leleménye volt, hanem a járás, illetve a megye által alkalmazott diktátumé. Szolnok megye felekezetiileg határozottan elkülönült a református Kunságra és a katolikus Jászságra, valamint a felekezetiileg kevésbé karakteres megyeszékhelyre. Az 1945 és 1947-es választásokon a Jászságban a kisgazdák győztek, a Kunságban is jelentős volt a szerepük, de ott helyenként (Kisújszállás, Mezőtúr) a kommunisták, a szociáldemokraták és a parasztpártiak is komoly mennyiségű szavazatot szereztek. A megyeszékhely ezzel szemben egyértelműen kommunista-szociáldemokrata többségű volt. Az adott probléma áthidalására és megoldására sajátos „átdobásos” káderekiválasztási taktikát alkalmazott a megyei vezetés. Szinte a nyolcvanas évek végéig fennmaradt ez a gyakorlat: a jászságiak „megrendszabályozására” a Kunságból és a kunságiakéra viszont innen irányítottak vagy szinte szó szerint dobta át kádereket. Mindez még a hetvenes-nyolcvanas években is továbbélt. Az egykori karcagi tanácselnök összeszűrte a levét egy alkalmazottjával, két évig pihentették a jászberényi Járási Tanácson. Adandó alkalommal viszont elővették és a város tanácselnökévé választatták meg.)

A változások háttere és állomásai

Visszatérve Jászkisér jellemzőire: a falu vezetése és lakossága igyekezett együtt élni az adott politikai berendezkedéssel. Első alkalmazkodási kísérletüknek a már említett kommunistákra való jelentős voksolást nevezhetjük. Az ún. ötvenes években másfajta túlélési taktikákkal próbálkoztak. A többség helyben húzta meg magát, szép számmal akadtak azonban akik helyzetük ellehetetlenülésére a fővárosban vagy másutt való munkavállalással igyekeztek megoldást találni. Közülük sokan végleg elhagyták a falut.

A falu életében is jelentős 1956 október végi, novemberi napokra a Kisgazdapárt elnöke a következőképpen emlékezett: „Örömmámorban úszott a falu. Jöttek a diákok, hazaszállingóztak, lelkesedtek. Rengeteg ember gyűlt össze a piactéren, ahol megválasztották a Forradalmi Bizottságot. Valódi közfelkiáltásos népszavazás volt, de az is igaz, hogy nem volt titkos. Aki nem tetszett a népnek, azt nem szavazták meg. Bollók doktort a falu népszerű állatorvosát választották meg elnöknek. A kommunisták bízták meg a gyűlés levezetésével, amit ő nem akart vállalni. A kommunisták bíztatták, megígérték, nem lesz semmi bántódása. Később aztán nem állták a szavukat, Bollók doktort elvitték, megverték és megalázták. A faluban is megalakult a nemzetőrség. A rendőrpáncsnok teljesen megzavarodott, a telefont sem merte felvenni.” - A páncsnokságot átadta a Kisgazdapárt akkor 27 éves elnökének. Neki egyébként nem lett bántódása, a tsz amelynek 1953 óta tagja volt egyben maradt, többen azonban kiléptek.

Ezt követően mégis lényeges változások következtek be. 1959-60-ban pedig azok is beléptek, akik erre addig nem voltak hajlandók. A tsz-ek megszervezése során kisebb-nagyobb szerepet kaptak a korábbi befolyásos családok és leszármazottaik is, legalábbis fokozatosan lekerült róluk az a bélyeg, melyet a kuláksággal rájuk ragasztottak.

A hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől a helybeli vezetés egyre jobban alkalmazkodott az adott politikai szisztémához és igyekezett kihasználni az általa kínált lehetőségeket. Az említett „református-tanácselnök” és az 1965-ben tanácselnökké lett Bánlaki Zoltán aktív

közreműködésével, részben a korszakra jellemző kijárásos technikák alkalmazásával, a megyei szervekkel való kapcsolatok ápolásával sikerült komolyabb fejlesztéseket elérni. Ennek eklatáns példája a MÁV Építőgépjavító üzemének letelepítése, amely nemcsak a helybeliek foglalkoztatásának megoldásában fontos tényező, hanem a szomszédos településekről is alkalmaz dolgozókat. Egyértelműen a kijárásos technika sikeres alkalmazására utal, hogy az említett üzem nem az egykori járási székhelyre, az ugyanezen vasútvonal mentén fekvő Jászapátira került, hanem éppen onnan jártak és járnak át ide dolgozni. Az üzem idetelepítése azonban nemcsak egyszerűen foglalkozási lehetőséget jelentett, hanem egyben a kommunális célok megoldásának elősegítését is. Az Építőgépjavító szakembereit, gépeit útépítésnél, vízvezetésnél, iskolaépítésnél hasznosítani lehetett. Ezzel mintegy elérkeztünk a nyolcvanas évek látványos fejlesztéseihez, melyek leginkább a község központjának reprezentatív épületein, (iskola, művelődési ház, ABC, étterem) valamint a falu ivóvízhálózatának és úthálózatának kiépítésében mutatkoznak meg. A néha hivatalból kellemetlenkedő, de azért elviselhető párttitkárral, a cigányoknak ugyan segélyeket osztogató, de adót alig szedő tanáccsal, a második gazdaságot segítő-elviselő tsz-szel illusztrálható és jellemezhető „kádári aranykor” végeredményben a nyolcvanas évek végéig fennmaradt. Az emberek ugyan egyre kevésbé állították, hogy addig lesz jó, amíg Kádár János vezeti az országot, mert a rendszer válságának jeleit a folyamatosan jelentkező áremeléseken keresztül azért érzékelték. Addig viszont, ha keveset is kerestek, de mindenkinek volt munkája, a lakások többsége viszonylag kevés hitellel és sokkal inkább családi összefogással épült, a külföldre utazásból, valutázásból származó előnyöket is csak néhányan próbálták meg kihasználni.

Mindezek után az 1988-1990 között végbement változások váratlanul érték a helybelieket. A tömegkommunikáción keresztül sok minden eljutott ugyan a faluba, de többszörös szűréssel. A szűrők egyike az információk központilag való megcsócsálása, a keserű pirulák külsejének megédesítése volt. A másik, hogy a kisériek az ország más falvaihoz hasonlóan kevesebb újságot olvastak, leginkább háttér rádióztak és ha holtfáradtan leültek a tv elé, akkor gyakorta már a híradót is átaludták. Nagyon kevés jele mutatkozott a rendszerrel való szembefordulásnak. Az MSZMP tagjai itt is passzív ellenállás-szerű tartózkodást mutattak: egyre kevésbé jártak taggyűlésekre, egyre többen kezdték nem fizetni a tagdíjakat. Így aztán nem jelentett különösebb meglepetést a párt önfeloszlatása. Annál nagyobb tanácstalanságot okozott viszont az új párthoz, az MSZP-hez való csatlakozás. A későbbi tehetetlenségi nyomaték következtében újjászerveződő MSZMP-hez mindössze egy igyekvő cigányember hírében álló ácsmester és néhány társa csatlakozott.

A demokratikus ellenzék hatása még szerényebbnek mondható. A később SZDSZ színekben képviselőként fellépő nyugdíjas orvoshoz baráti kapcsolatok révén már eljutott ugyan a Beszélő néhány száma, de ezt rajta kívül mások nemigen olvasták.

A kispárti képviselővé választott jogász a korábban a szolnoki városi kertészetben dolgozott és kiséri partnereivel kialakított üzleti kapcsolatai mentén szerveződött meg a Kispárt. A párt jelenlegi elnökét - korábbi virág és dísznövény beszállítóinak egyikét - 1989 augusztusában vagy szeptemberében kereste meg levelével, melyben a párt megszervezésére bízta a címezettet. Hónapok elmúltával, 1990 tavaszára 80-90 embert sikerült beszervezni a pártba, akikre elsősorban a párt földvisszajuttató programja hatott. A választási kampány idején igen sűrűn megfordult a faluban a korábbi kertészetvezető-képviselőjelölt. Nemcsak idős embereket sikerült azonban megnyerni, hanem fiatalabbakat is. Példa erre a falu harmincas éveiben járó népszerű állatorvosa, aki kilépett az MSZMP-ből, majd a kispártihoz csatlakozott. Itt hamarosan felfigyeltek rá és az Országos Nagyválasztmány tagjai közé is delegálták.

Az adott bizonytalansággal tarkított, tanácstalanságig fokozódó helyzetet jól jellemzik az 1990-es képviselőválasztások helyi adatai.

A parlamenti választások idején itt is a távolmaradás volt jellemző, ami a környék más településeivel összevetve a legalacsonyabb részvételi arányt produkálta. A következő jellegzetesség a szavazatok széles skálán való szóródása volt, hiszen a táblában felsorolt 11 párton kívül továbbiaknak is jutott 11,38 százaléknyi szavazat. Tehát a választójogosultak többsége el sem ment szavazni, akik pedig elmentek, azok meglehetősen tanácstalanok voltak, hogy kire is adják a voksukat.

Jászakiséren - akárcsak 45 évvel ezelőtt - a kisgazdák, illetve a velük társult koalíció bizonyult a legnépszerűbb politikai erőnek. Jóllehet 45 évvel ezelőtti abszolút többségük meglehetősen relatívnek mutatkozott. (FKGP 20,91 %, MDF 12,77 %) Tartósabbnak bizonyult a baloldalinak minősíthető erők népszerűsége, akik 24,32 százalékot érteke el. (MSZP, Hazafias Választási Koalíció, MSZMP, Agrárszövetség) A legnagyobb előretörés kétségkívül a liberális jobboldaliak javára mutatkozott, hiszen ők 29,04 százalékot értek el. 1990-ben feltételezhetően hozzájuk csatlakoztak azok, akik elidegenültek a kádári szocializmustól és a kisgazdák (és az MDF) által kilátásba helyezett alternatívák sem bizonyultak számukra eléggé vonzóknak.

Az önkormányzat megválasztása

Ha az érdeklődő-vizsgálódó kutató a helybeliekkel beszélget hajlamosak arra, hogy egy pártpolitikai élektől és csatározásoktól mentes, a közéletnek ilyen-olyan okból elkötelezett embereknek mutassák be a falu új vezetését. Jelölésük, indíttatásuk motívumainak ismeretében mindez kevésbé, vagy csak részben igazolható.

A begyűjtött választási felhívások alapján bizonyítható, hogy a fellépő jelöltek nagyobbik része nem tekinthető pártoktól független jelöltnek. Többségük ugyanis elfogadta, de legalábbis nem utasította el valamely párt, sőt esetenként több párt támogatását sem. Sőt mi több, olyan jelöltek is akadtak, akit ellentétes érdekű pártok (az MSZP illetve az FKGP-SZDSZ) egyidejűleg támogattak.

A jelölést igen különböző okokból vállalták az érdekeltek. Akadtak akik azért nem jelöltették magukat, mert tagjai voltak a korábbi vezetésnek, másokat viszont ez kevésbé befolyásolt. Az FKGP jelöltjeként fellépő állatorvos - aki korábban MSZMP tag volt - azért indult, mert népszerű embernek érezte magát. Akadt akit munkatársai biztattak, a református pap éppen-séggel csak azért jelöltette magát, mert meghallotta, hogy a katolikus pap is elindult. A lelkész viszont azért nem vállalta el az SZDSZ felkérését, mert akkor kisgazdapárti presbiterével került volna szembe. A főnök-beosztott viszonylatok egyébként ugyancsak átszöttek, még inkább variálták a fellépők indítékait. Elindult - esetenként ellentétes erők támogatásával - a takarékszövetkezeti elnök és egy beosztottja, a gyógyszerész és asszisztense, az iskolaigazgató és az iskola tanárai. Az érdekérvényesítési szándék legegyszerűbb példája annak a tanácstag-képviselőnek az esete, aki most a korábbi választókerületében kiharcolt, de meg nem valósított út kiépítése-befejezése érdekében lépett fel jelöltként.

Az indítékok legkülönösebbike a tanácselnök-polgármester története, aki ugyan a fővárosban született, de hat éves kora óta a faluban él. Agrármérnöki végzettséget szerzett, a tagosítás után az egyik tsz főagronómusa, - ahogy ő fogalmazott - „harmadik embere” lett. (Az első akkoriban is az elnök volt, utána következett a párttitkár, akit a főagronómus követett a rangsorban.) Az akkori tanácselnök elérte a nyugdíjkorhatárt, megkörnyékezték vállalja el helyette ezt a posztot. Átmeneti, egy-két évre szóló feladatként belement, amiből végül immár 27 év lett.

Döntésével 1965-ben meglehetősen furcsa helyzetbe került, az egész megyében ő volt az egyetlen agrármérnök a többnyire érettségivel vagy azzal sem rendelkező tanácselnökök között. Később egyszer-kétszer még gondolt a tsz-be való visszatérésre, de végül is maradt. Működése semmiképpen sem nevezhető eredménytelennek, hiszen a falu megannyi vonatkozásban fejlődött.

Ami azonban 1989-90 fordulójáig előnynek, érdemnek számított, az szinte máról-holnapra az ellenkezőjére fordult. 1990 tavaszán úgy érezte, hogy „nem neki áll a zászló” és kérte korengedményes nyugdíjaztatását. A szabályok értelmében viszont „három hónapja hiányzott”, így „kénytelen volt” elindulni a helyhatósági választásokon.

A jelölt egyébként mindkét lehetőségre felkészült, ha nem választották volna meg magánvállalkozóként próbálkozott volna. Azt azért, hogy nem mindegy alapon készült bizonyítja a megválasztása érdekében kifejtett propaganda. Elmondása szerint saját költségén kinyomtatta választási plakátját, amelyen többek meglepetésére a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szimbóluma és aláírása is szerepelt. (Ő ennek utólag nem tulajdonított jelentőséget, pártoktól független polgármesternek tartja magát.) A szórólapon tömören felsorolta munkásságának eddigi eredményeit és elképzeléseit. A jól szerkesztett és megfelelően tagolt, a kommunális feladatok átfogó ismeretéről tanúskodó szöveg számos profi elemet tartalmaz. Hangsúlyozza például a munkahelyek teremtését, a vasútvonal- megmentését, az iskola, a tornaterem, a tanuszoda létesítését, az egészségügyi hálózat fejlesztését, sőt zárásul egy péküzem felszámolásának megakadályozását is. A külön részben taglalt tervekben fogalmazta meg a község előtt álló legfontosabb teendőket, megvalósításuk tekintetében azonban kellő óvatosságot tanúsított. Például a munkanélküliség enyhítéséről és nem felszámolásáról írt, a földgáz, a szennyvízhálózat előkészítését és nem feltétlenül megvalósítását helyezte előtérbe.

A választás napján korán reggel leszavazott. Ezután a focicsapattal elutazott, majd az éjszakai órákban érkezett telefonból tudta meg a számára is megkönnyebbülést jelentő végeredményt. Hívei a falu érdekében kifejtett két és fél évtizedes tevékenységének visszaigazolását látták sikerében. Ellenkező oldalról akadt, aki az általa a cigányoknak beígért további segélyeknek tulajdonította a győzelmét.

Igazán komoly ellenfele csak a SZDSZ által javasolt, majd a kisgazdák által elfogadott és szintén támogatott negyvenes éveiben járó agrármérnök volt. A Kisgazdapárt és az SZDSZ közös válogatottjának csapatkapitányaként beharangozott jelölt programjában kevesebb megfogható elemet lehet találni. Az általa aposztrofált Jászfalu 1990 őszi című írásban meglehetősen kevés a konkrétum. Hangsúlyos részben támadja a falu eddigi vezetőit. A viharosnak indult rendszerváltás bizonytalan, csoszogó lépései eljutnak a falvak „uraihoz” is. A levitézlett elitnek azonban vannak még tartalékai. Tudatosítani kell az emberekben, hogy az óvatos személycserék ideje lejárt. Elérkezett az a pillanat, amikor a régi apparátus tagjait tetteik és elmulasztott tetteik alapján kell megítélni. - Az idézett mondatokban megfogalmazottak meglehetősen sok általánosságot tartalmaztak. Mivel talán túl sokan érthették magukra, de igazán konkrétan senki sem, nem voltak igazán hatásos támadások, legfeljebb néhány ember megsértésére vagy megriasztására voltak alkalmasak. A közzétett írás terveket megfogalmazó része már több konkrétumot tartalmaz: az oktatás és a művelődés reformját, a szemét és a szennyvízelvezetés kezelésének problémáit, az elszegényedés, a munkanélküliség, valamint a helyenként vészesen sürgető „cigány kérdés” megoldását. A tanácselnök-polgármester szórólapjával egybevetve jóval kevesebb konkrét érvanyagot tartalmazott ez a felhívás.

A jelölt azonban minden bizonnyal mégsem ezért vesztett, hiszen az SZDSZ elnöke a fiatalembert értelmes, jó szakemberként jellemezte, olyannak, akitől a korrupció nagyon távol áll. Támogatói szerint nagy hátrányt jelentett számára, hogy a választások idején mindössze két éve élt a faluban, így kevésbé ismerték.

A beszélgetésekből összeálló történetek szerint azonban sokkal nagyobb gondot jelentett, hogy a választást megelőzően hírbe hozták. Sustorogni kezdték előző munkahelyén zavaros ügyekbe keveredett, fegyelmit kapott, ami miatt távoznia kellett. Amikor ez támogatói fülébe jutott, gyűlést hívtak össze, ahol nyíltan senki vetette fel a jelölt állítólagos viselt dolgait, de az effajta szóbeszéd semmiképpen sem növelte ázsióját. - A további három jelölt (76, 165, 198 szavazat) inkább csak statisztaszerepet játszott. Őket többnyire komolytalan, kocsában fellépő önjelölteknek minősítették, vagy csak egyszerűen olyanoknak, akik a két előbbi jelölt számára negatív példát, illetve lelki megerősítést jelentettek. (Ha ők is fellépnek akkor, tőlük már mindenképpen különbek vagyunk.)

A képviselőtestület

1990 őszére még inkább megcsappant az amúgy sem heves politikai aktivitás. Legalábbis erre vall, hogy a 4526 választójogosult mindössze 1960 voksot adott le az öt polgármester jelöltre. Az ismertetett töprengés után magát megmérteni kénytelen agrármérnöki végzettségű tanácselnök 1142 szavazattal (a választójogosultak 25,2 százaléka) fölényesnek mondható győzelmet aratott.

12 képviselői helyért 39 szálltak ringbe, szavazataik száma 100-tól 1141-ig terjedt. A testületbe 511 szavazattal lehetett bekerülni. Magas, 900-on felüli szavazatot a Kisgazdapárt által támogatott népszerű állatorvos, egy orvosasszony és az iskolaigazgató kapott. Magas volt még egy idősebb állatorvos és egy régóta a közéletben mozgó takarékszövetkezeti ügyintéző szavazatszáma is. Két agrármérnök jelentette a középmezőnyt (689-652) a többiek - köztük a két pap - szavazatszáma mérsékeltebb volt (595-511 között). További 13 jelölt szerzett annyi (400-on fölüli) szavazatot, amellyel nem sokkal maradt el a bekerültektől, ezek fele az SZDSZ-FKGP által közösen indított pályázó volt. A jelöltek fennmaradó harmada viszont minden bizonnyal rosszul mérte fel esélyeit, legalábbis alacsony szavazatszámuk egyértelműen ezt igazolta.

Ha közelebbről szemügyre vesszük a függetlenek és a pártjelöltek viszonyát tovább differenciálható a kép. Az interjúzások alapján állítható, a függetlenek jelentős hányada politikailag többé-kevésbé megfogalmazott érdekből indult el, amit természetesen a testületbe is magával vitt. A publicisztikában sokat emlegetett független = régi rend embere, semmiképpen sem abszolutizálható és vonatkoztatható. Az elindultak közül többen például sohasem voltak párttagok. Megint mások egyszerűen felmérték, hogy jobbak az esélyeik, ha a falusiak által meg- és el nem ismert, különösen pedig az akkoriban fekete posztóvá vált (MSZMP, MSZP) pártok valamelyikéhez nem csatlakoznak. A pártoktól való elhatárolódás tényét igazolja a jelöltek sikeressége is, hiszen több közismert értelmiségi szakember eredményesebben szerepelt függetlenként, mint azok, akik a pártok támogatásával indultak. Megállapítható még, hogy bizonyos pártok pályázóinak végképpen nem termett babér. A SZDSZ és a kisgazdák által közösen támogatottaknak még jutott valami, de önállóan már csak egy kisgazda jutott be a testületbe.

Az ún. demokratikus ellenzéki jelöltek vereségének további oka a fellépő erők elfogadottságában és hitelességében keresendő. Az ilyen színekben indulók többsége a függetlenekkel szemben nem töltött be vezető szerepet, így eleve kevesebb respektje volt a faluban. A vezető

szerep betöltése más esetekben éppenséggel hátránynak számított. A Kisgazdapárt elnöke a tsz-ben volt korábban középvezető, az SZDSZ-é évekig tanácsstag volt, ők mint vezéregyenységek aligha jelképezhették a változások ígértét a választók szemében. Az ellenzéki jelöltek további része igen népszerű ember volt a faluban, de a közéleti szereplésben nem volt gyakorlata. Én nagyon jól érzem magam az állatok és a mindennapi emberek között, de a falu vezetői között már jóval kevésbé - összegezte maliciózan véleményét a legtöbb szavazattal megválasztott, többször említett állatorvos.

A jelöltek és a megválasztottak aránya nem igazolta a választói passzivitást, hiszen volt kikből választani. A számba vehető, ill. szóba hozott jelöltek száma magasabb volt, de sokan ilyen-olyan okból nem vállalták a jelölést, visszaléptek vagy nem szerezték meg a megválasztásukhoz szükséges mennyiségű ajánló szelvényt. Az FKGP-SZDSZ közös felhívásán például négy olyan - köztük felelős pozíciójú értelmiségiek - neve szerepelt, akikre már nem szavazhattak a kiséri polgárok.

A jelöltek nemek szerinti összetételét vizsgálva megállapítható, hogy az ajánlók kevésbé bíztak a női jelöltekben, mint a választók. Végeredményben a nők sokkal sikeresebben szerepeltek, mint a férfiak. Ennek azért van jelentősége, mert a Kisgazdapárt elnöke a következőképpen méltatta a megválasztott testületet: „oda tapasztalatlan fiatal nőket is megválasztottak.” Az eredmények inkább arra utalnak, hogy jelentős számú esetben a „tapasztalt férfiak” jelölése semmivel sem volt szerencsésebb.

A testület életkorok szerinti összetétele - annak ellenére, hogy a nyugdíjas korúaknak és a legfiatalabbnak kevésbé vagy alig volt esélyük a bekerülésre - a korosabbak javára billen, hiszen a 30-40-esek mellett a másik hányadot az idősebbek jelentik. A polgármester ugyancsak az utóbbiak közé sorolható, az alpolgármester szintén, ami tovább növeli a javakorbeli ötvenesek súlyát.

Legegyértelműbb kép a végzettségek terén mutatkozik: a magasabb iskolázottságú jelöltek sokkal inkább bekerülhettek, mint az azzal nem vagy kevésbé rendelkezők. Megjegyzendő azonban, hogy a diplomások közül jó néhányan nem kerültek be azok közül, akik elindultak. Nem szívesen beszéltek róla, de az effajta kudarcokat nem volt könnyű megemésztetni. Arról nem is beszélve, hogy mindez nem zárult le a választásokkal, hanem folytatódott a munkahelyekben vagy a helyi a közélet más fórumain.

A helyi közélet régi és új szereplői

A polgármester komoly ellenfelének csak a SZDSZ által javasolt, majd a kisgazdák által elfogadott és szintén támogatott, negyvenes éveiben járó agrármérnök számított, de ő csak a polgármesteri jelölést vállalta, a képviselőit nem. Ezzel az elvileg legnagyobb súlyú ellenzéki figura kiesett a további csatározásokból.

A három bekerült ellenzéki képviselő közül komoly esélye a polgármester „ellensúlyozására” csak egy jelöltnek maradt. Az 1988-ban odakerült állatorvos valamennyi képviselőjelölt közül kimagaslóan a legtöbb szavazatot érte el. Így sokak számára az tűnt logikusnak, hogy ő legyen az alpolgármester. Először azonban ebben az esetben nyilvánultak meg a testület érdekviszonyai: kétfordulós szavazás után helyette a polgármesterhez közelebb álló iskolaigazgató kapta meg a szavazatok többségét. Hasonló összecsapásra került még sor a jegyző megválasztása alkalmával is: ekkor szintén a korábbi VB titkárnak jutott a többség.

Az idők előrehaladtával lényegében már csak egy agrármérnök maradt meg ellenzékieknek. Ő közös jelölt volt, de annak idején az SZDSZ-hez állt közelebb. 1992 őszén viszont már inkább az MSZP által képviselt irányvonalat tartotta elfogadhatóbbnak. Ő és az ellenzékiek többsége meglehetősen tanácsalanná vált, amikor elszalasztott és leendő esélyeikről érdeklődtem.

Korántsem állították, hanem sokkal inkább elbizonytalanodtak abban a tekintetben, hogy győzelmükkel eredményesebb lett volna a falu vezetése. Az agrármérnök szerint még mindig rengeteget számít a polgármester tapasztalata és kiépített kapcsolata. Mind a kiskazda, mind az SZDSZ-es elnök bizonytalan volt a jövőt illetően, az utóbbi is csak annyit állított, hogy a legközelebbi választások alkalmával nem a jelenlegi testületből kerül ki a polgármester.

Az 1987-ben megválasztott, helyettesből előlépett iskolaigazgató biztos, ütőképes gárdának nevezte az 56 fős tantestületet. Vélekedése szerint a rendszerváltás idején sem éleződtek ki az ellentétek. Vele mint vezetővel kapcsolatban sem merültek fel problémák. Nálunk más helyekkel szemben nem igényeltek bizalmi szavazást- mondta.

A rendszerváltási időszak két jelentős eseménye közül az első az orosz nyelv kiiktatása volt, amelyben a rugalmas alkalmazkodás és a tolerancia elemei keveredtek. Az alsóbb osztályokban meglehetősen gyorsan sikerült lehetőséget találni a német nyelv tanításának bevezetésére, a hetedik-nyolcadikosoknál viszont megmaradt az orosz nyelv.

A hittan tanítása hatalmas lendülettel indult, 1990 őszén kezdődött el az oktatás. A két felekezet papjai által tartott órákra 100-100 gyereket íratnak be. A nagy nekibuzdulást azonban jelentős lemorzsolódás követte, a gyerekek közel felét nem sikerült megtartani. Az órák beleépültek a gyerekek mindennapi tevékenységébe: a legkisebbeknél negyedik, a nagyobbaknál ötödik, illetve hatodik óra a hittan. Ezek azonban az utolsó órák. A hittanra nem járók számára ezek már szabadok, játszani mehetnek. A motivációs tényezők közül mindenképpen megemlíteném, hogy a katolikus gyerekek számára az első áldozás, a reformátusoknak a hatodikos korukban tartandó konfirmáció jelent igazi vonzást. Ezeket az eseményeket a szülők és a nagyszülők is jobban számon tartják. Az első áldozás és a konfirmáció elmúltával azonban mind a gyerekek, mind a családok részéről csökken a figyelem.

Az iskola a maga módján bekapcsolódott a helyi politizálásba, ami az önkormányzati választások idején is megnyilvánult. Hárman léptek fel jelöltként, közülük ketten be is jutottak a képviselőtestületbe, ami mindenképpen megfelelő érdekképviselést jelent. Az igazgató ezt is jelölte meg indulása legfőbb indokául: megtanultam elődömtől, jó ott lenni ahol az iskolát érintő döntések születnek. Elhatározásában nem is csalatkozott, hiszen az iskola felszereltségének javításában, a pénzmaradványok elosztásában, a napközis ellátás feltételeinek biztosításában szerencsésen sikerült érvényesíteni az iskola érdekeit.

A jelenleg 730 gyereket foglalkoztató intézet számára a 178 cigánygyerek jelenti a legtöbb fejtörést. Az iskola létszáma az utóbbi években 15-20 gyerekkel csökkent, lassan kiegyenlítődik a létszám, ezen belül azonban a cigánytanulók száma évről-évre 1-1 százalékkal nő.

Mind a gyerekek, mind a tanítók és a tanárok teljesítményeit jelentősen motiválják a továbbtanulási ambíciók. A végzősök közül 55-60 % szakmunkásképzőben, 30-35 % szakközépiskolában tanul tovább s csak a fennmaradók csekély hányada megy gimnáziumba. Eddig a szülők többsége értelmetlennek látta gyermeke gimnáziumba adását. Nemegyszer előfordult, hogy a tanár vagy a tanárok afelé orientálták volna a gyerekeket, végül mégis a szülő szándéka bizonyult erősebbnek. Az adott körülmények között nagyon nehéz a minőség irányában elmozdulni. Például egyik totális kudarcának tartja a matematika tagozatos osztály megszervezését. A szülői munkaközösség és több kollégája megkontrázta ebbeli igyekezetét. Pedig ha nem sikerül minőséget produkálni, akkor a szülők egy része mindenképpen elviszi a

gyereket, az újonnan szervezett hat és nyolcosztályos gimnáziumok ebből a szempontból mindenképpen komoly kihívást jelentenek.

A harmincas éveiben járó lelkész mintegy háromezres reformátusságot feltételez a községben, akik közül nyolcszázan támogatják anyagilag az egyházat. A fiatal lelkész nemrégiben Kanadában járt és úgy tapasztalta, hogy az ottani magyarok százharmincas közössége sokkal előbb és mozgathatóbb, mint a kiséri. A hívők ott eljárnak istentiszteletre, féle részük rendszeresen megjelenik és ami nem lényegtelen; nem mindig ugyanaz a fele. Ott a hívek akarnak egymással találkozni. Jászkiséren viszont ez hovatovább akadály, mert esetenként éppen az tart távol egyeseket, hogy ez és ez az erkölcsileg romlott személy jár. Az egyházat támogató nyolcszáz hívő többsége el sem jön, hanem arra vár, hogy a lelkész keresse fel őket otthonukban. A lelkész egyre inkább úgy érzi nem tud velük élő, személyes kapcsolatot tartani.

Kanadában és az Egyesült Államokban azt is megtapasztalta, hogy sokkal szélesebb az egyház társadalmi jelenléte. Ott akármilyen társadalmi rendezvény, bál, vacsora van, arra mindig meghívott vagy díszvendég a lelkipásztor. Itthon ennek gyakorlására eddig nem is nagyon volt alkalom. Egyszer hívták meg a fiatal pedagógusok egy KISZ gyűlésre, abból is óriási botrány keveredett. Az őt meghívó pedagógus és az alapszervi KISZ titkár fegyelmit kapott. - A faluban inkább az istentiszteletre, meg egyéb hasonló alkalmakra készülgettek fel a maguk csendességében. Elismerést a rendszerváltás előtt inkább akkor kaptak, ha nem szóltak semmit. A szélesebb értelemben vett kapcsolattartásban egyszerűen nincs gyakorlatuk.

Kanadában felmerült a kitelepülés gondolata. Felajánlották számára az egyik gyülekezet lelkészi állását. Az ajánlat rendkívüli módon csábító, hiszen a kiséri egyház 8600 forintos havi javadalmazásával szemben 1500-2000 dollárt helyeztek kilátásba. Ha a lelkészt csak az anyagiak vezérelnék, valószínűleg nem is beszélgethettünk volna Jászkiséren. Egyenlőre viszont nemet sem mondott a kanadaiaknak, de igent se. Újra át akarja gondolni, van-e értelme kiséri szolgálatának, megmozdulnak-e a hívek mozdulnak-e avagy sem. Maradásának feltételeit firtató kérdésemre a következőket válaszolta: - Az kellene, hogy a hívek egy kicsit jobban jöjjenek templomba. Nem értem miért nem jönnek, mert rokonszenveznek velünk, hiszen ők maguk választottak. Jókat beszélgetünk, ha találkozunk, ha valami ügyet intéznek ittragadnak. Jól esik beszélgetni. De miért nem jönnek el a templomba vasárnap délelőtt? - Ezt nem értjük. A lelkész hiába örül annak, hogy itt a vezetésével egy új parókia épült, reméljük a külső homlokzat rendbetétele is díszíteni fogja ezt a nagyon szép templomot, de ha belül üres? - Ez tulajdonképpen egy lelkiileg romos templom. És ilyen romok között az ember nem érzi jól magát.

A fiatal papnak egyéb gondjai is vannak. Megkeresték az SZDSZ-esek legyen képviselő, de ő nem vállalta, nem akarta ezzel a döntésével szembekerülni a presbiterium elnökével, aki a kispapok híve. Végül mégiscsak jelöltette magát, de a testületi munka nem egészen az ő világa, úgy érzi sokkal inkább a lelkek gondozásával kellene foglalkoznia, mintsem a helyi politizálással.

A nyugdíjas korhoz közeledő agrármérnök újra aktivizálta magát a közéletben. 1960-ban került az állami gazdaságba, 1968-76-ig a kerület tanácstagjaként képviselte dolgozóit a tanácsban. Utána megszűnt ez a választókerület, így hosszú időre kimaradt a helyi közéletből. Nem volt soha párttag, nem szereti a politikát, inkább szakmájában, a gazdasági vonalon igyekezett tevékenykedni. Az önkormányzati választások idején munkatársai biztatására indult el, biztos volt benne, hogy megválasztják. Így is lett.

A képviselőtestületen belül ő vezeti a településfejlesztési és gazdasági bizottságot. Kétéves munkájuknak nem sok látszatja van, nem tudnak olyan teljesítményt felmutatni ami meggyőzné a lakosságot munkájuk eredményességéről. Ebben az is szerepet játszik, hogy az önkormányzatra olyan feladatok maradtak, amik komoly beruházást igényelnek. Így hiába világos szinte mindenki számára, hogy szükség lenne telefonra, de a Telefonfejlesztési Társaság által kiszabott 600 előfizetőre kiterjedő kvótára csak 408-an jelentkeztek, ami veszélyezteti a megvalósítást. Hasonló fordult elő a gázzal is, amit szintén igényelne a lakosság, de a bekötendő házankénti 50 000 forintos összeget sokallják. A lakossági hozzájárulások nélkül pedig az önkormányzat nem képes vállalni a bevezetés költségeit.

A községben nagyfokú a talajvíz szennyezettsége, ami a laposabban fekvő házaknál rengeteg problémát okoz. Vannak olyan részei a községnek, ahol a talajvíz ásóymnyira van a felszíntől és szinte folyamatosan bűzlik. Most ennek felszámolására mutatkozik a legtöbb remény és a polgármester vezetésével határozott lépéseket tettek a megoldás érdekében. A kommunális fejlesztések közül ezen a területen a legnagyobb, 60-70 százalékos az állami támogatás mértéke. Ezt a lehetőséget szeretnék kihasználni, a fennmaradó részt pedig már elbírná az önkormányzat. Abban is reménykednek, hogy a szomszédos faluval közös kivitelezésben sikerül megoldani a szennyvízelvezetés és kezelés akuttá vált problémáját.

A testület tagjai nem pártok szerint oszlanak meg, hanem egyéb szempontok mentén. Például a régi tanácsstagok megszokták, hogy egy-egy kisebb körzetet képviselnek, ők nem találják helyüket az új testületben. Nincs teljes összhang azok között sem, akik átfogóbb módon látják a problémákat.

Gondok és távlatok

A polgármester szerint merőben új szituációba került a falu vezetése. Számára meglehetősen szokatlan, hogy alig van külső kontroll. Korábban a járásiak, majd a megyeiek nélkül nemigen zajlott le testületi ülés, most viszont teljesen magukra vannak hagyatva: Mindenki azt csinál, amit akar! - mondta némi iróniával. A függetlenség másféle tekintetben sem mindig előnyös. A testületi tagok is nemegyszer hangoztatják ezt, ami felemás helyzeteket is produkál, mert nem mindig tudni kitől függetlenek. Önmagában a pártoktól való távolságtartás még semmit sem jelent. A választókerületi elv alapján választott tanácsstagokról tudni lehetett, hogy szűkebb környezetüket képviselik, a jelenlegiekről esetenként még ez sem derül ki. Kötődés nélkül pedig bizony egyáltalán nem könnyű érdekeket képviselni.

A régebbi képviselők szerint a tanácsi időszakban konkrétabb volt a feladatuk. Korábban sok minden épült a faluban, jobban haladtak, a mostani helyzetet a korábbival szemben így topogásként élik meg.

A polgármester szerint az is szokatlan, hogy a korábbi fejlesztésekből nem kis részt vállaló munkahelyek mára egyáltalán nem partnerek. Régebben be-beszálltak az útépítésbe, vízvezetésbe, anyaggal, gépekkel segítettek. Ma viszont annak is örülni kell ha nem küldenek el sok embert. Így aztán inkább csak álmodozás például a gáz bevezetése, nélkülük annak megoldása szinte lehetetlen. A helyükbe lépő, szerepüket részben átvevő új vállalkozói rétegről alig beszélhetünk. Nyitott ugyan boltot, kocsmát néhány kereskedő és kocsmáros, mások állattartással, élelmiszer-feldolgozással próbálkoztak, de ők még sokára lesznek, ha lesznek egyáltalán tökeerős polgárok.

Sz. Jászkisér takarékszövetkezetben dolgozó képviselő szerint is kevésbé mutatkoznak a vállalkozás jelei. Akik pénzüket náluk helyezik el, azok szinte kizárólag a hagyományos takarékbetét formákat veszik igénybe. Néhányan felvették ugyan 100 000 forintig terjedő

vállalkozói hitelt, de számuk a tucatnyit sem éri el. Mindezek után meglehetősen furcsa, hogy éppen ez a falusi bank nem foglalkozik a kárpótlási jegyek forgalmazásával, ami pedig sokak számára a befektetés első lépése lehetne. Helyette viszont néhányan az elbocsátásukkor kapott végkielégítés összegét igyekeznek befektetni. Van olyan asszony, aki ebből tehenet vásárolt, aminek tejleadásból származó bevétele hovatovább annyit vagy többet jelent, mint a korábbi fizetése.

A falubelieket sokat foglalkoztatja a gazdálkodás jövője. A korábban egyesített tsz felosztásának folyamata megindult, legalább 3 kisebb gazdaság lesz belőle. Az osztozkodás technikailag sem könnyű, mert a korábbi gépműhelyek, istállók mind nagyüzemre méretezettek, az pedig mégsem egyszerű, hogy egy gépszín egyik fele a következőktől az egyik gazdaságé, a másik pedig a másiké. A véleményt nyilvánító képviselő-agrármérnökök egyértelműen a kisebb szövetkezetekben látják a jövőt. A képviselő-agrármérnök 5-10-re teszik azon családok számát, akik - a korábbi tapasztalataik birtokában - megpróbálnak önállóan gazdálkodni, de a többség a szövetkezeteknél marad. A piac igényeire gyorsan reagálni képes kisser szövetkezetek életképesnek tűnnek. Kisebb 30-40 hektáros tételekben igenis megéri foglalkozni vetőmagokkal, lucernamaggal, olajretekkel, olajtökkel, aminek hozadékából már tisztes jövedelem származhat. Jóllehet jelenleg sem a sertés, sem a tej nem bizonyul kelendőnek, de néhány év múlva komoly kereslet lehet rá, és akkor már abból is meg lehet élni - állította a nagy tapasztalatokkal rendelkező agrármérnök.

Egy agrármérnök-képviselő is a szövetkezetekre esküszik, nem is igen tudja elképzelni, hogy önállóan kezdjen gazdálkodni. A tsz útján kiépített kapcsolatok alapján viszont úgy látja, hogy egy kisebb szövetkezet piac- és életképes lehet.

Az SZDSZ orvos-elnöke szerint - ha ők kerültek volna a falu élére - sokkal többet tettek volna a vállalkozókért. „A föld alól is hoztunk volna iparosokat, kedvezményeket adtunk volna, rávettük volna őket iparuk kiváltására.” - állította. Álláspontját megtoldotta azzal, hogy jobban bevonták volna a falusiakat, ugyanakkor készséggel elismerte, hogy a lakosság ugyancsak közömbös, inkább a sült galambra vár.

A testület tagjai közül a polgármester és az alpolgármester iskolaigazgató szinte maradéktalanul optimisták. Az előbbi szerint jók a falu lehetőségei, ő különösen nagy fantáziát lát az agrárszférában és abban is reménykedik, hogy a korábban létesített új munkahelyek magukra találnak. Mindketten reménykednek abban, hogy a tervezett kommunális fejlesztések után elnyerik a városi rangot. A többször idézett agrármérnök velük szemben sokkal szkeptikusabb a cím megszerzésének lehetőségében, vélekedése szerint ehhez még nagyon sok minden hiányzik.

1992

Orientációs pontok és érdekkifejeződés az önkormányzatok szövetségeiben

A társulások létrejöttének előzményei

A rendszerváltozás előtti években, sőt évtizedekben központi politikai (és publicisztikai) kérdéssé vált a területfejlesztés és a területi közigazgatás problémája. A sokat bírált, centralizációs törekvéseket és racionális elemeket egyaránt magában foglaló 1970-es település-hálózat-fejlesztési program, majd ennek végrehajtása komoly ellenérzéseket szült. A tanácsok, az iskolák és más közintézmények összevonása, illetve felszámolása, majd az ebből támadt elégedetlenség az ellenzékben folyó politizálás egyik fontos elemévé vált, olyanná, amely kisebb nagyobb mértékig az egyes pártprogramokba is bekerült. A kritika tárgya a pártállami szinten megvalósított központi irányítás sebezhető elemeire irányult, egyik célpontja éppenséggel a megyerendszer, az újraelosztó-parancsolgató megye lett. A megyei szervek (elsősorban a tanácsok) által szorgalmazott és ösztönzött, az oktatásügyben, egészségügyben és más területeken kialakított együttműködés mindjobban elhalványult. A felszínre került és szerveződő politikai erők igyekeztek kihasználni ezeket a lehetőségeket és ma már kissé mosolyognivaló akciókat indítottak. Egy-egy megye nevének megváltoztatását, községek újraönállósodását (Zsámbok) és egyesületek (városszépítő) létrehozását szorgalmazták. Az efféle akciókat jobbra sikerült leszerelni egy-egy szépségtapaszt felragasztásával. Ennek egyik példája volt több megye nevének megváltoztatása, amelyre az adminisztráció - az új megyetáblák, bélyegzők és cégtáblák elkészítésének költségeit nyilvánosságra hozva - némi vonakodással de vállalkozott. Így lett Szolnok megyéből Jász-Nagykun-Szolnok, Komáromból Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmárból Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Ez a metódus vérbeli látszatsmegoldás volt, hiszen a névcserén, egy-egy új zászló megvarrásán, díszkút felállításán és egy községi tanács visszaállításán kívül szinte minden maradt a régiben.

A rendszerváltozás előtti időszak hasonlóan ideologikus és tradicionális elemekkel tarkított jelenségei a különféle társulások. Ezek a kun városok együttműködését feltételező, kilátásba helyező, a történelmi Hatkunság fogalmát felelevenítő szerveződések inkább nosztalgikus-emocionális, mintsem materiális érdeazonosságot foglaltak magukba, így a tényleges együttműködésre kevés lehetőséget biztosítottak. Hasonlóan tradicionális elemek mentén próbálkoztak a hegyaljai városok társulásának létrehozásával, de azon kívül, hogy ez a történelmi borvidéken szerveződött, kevés közös érdeket és együttműködési feltételt foglalt magába.

Összegezve az 1989 ősze előtti állapotokat, a kerekasztal tárgyalások lezárása előtt egy meglehetősen félszeg megyeellenes mozgolódás, néhány tradicionális alapon létrejött társulás és a helyi igazgatásban, intézmények működtetésében megnyilvánuló elkülönülés vált jellemzővé.

Az 1989 ősztől alaposan felgyorsuló politikai eseményekkel párhuzamosan folyamatosan radikalizálódtak a programok. Az adott, a helyi választókerületeknek lényeges funkciót biztosító választási rendszer fokozta a lokális és a regionális elemek bekapcsolását. A választókerületekben induló jelölteknek lazább-erősebb szálakkal illett kötődni a térséghez, tovább nem kerülhették meg azokat a helyi programokat, amelyek például egy-egy megyerész újjászerveződését, a rivális várossal (többnyire megyeszékhellyel) való szembehelyezkedést,

egyáltalán helyi autonómiák reorganizálását ígérték. Például Sátoraljúhelyen Zemplén megye visszaállítását tűzte ki céljául az MDF helyi programja.

A lokalitás különféle megnyilvánulásai az újonnan alakult parlamentben is felbukkantak: a választókerületekből megválasztott képviselők nemegyszer próbálkoznak választókerületük, régiójuk érdekeinek közvetlenebb képviselésével. Ennek egyik témánkba vágó példája az, amikor a Jászság autonómiája, az egyébként sohasem létezett Jász-megye érdekében emelt szót a kerület parlamenti képviselője. A lokális érdekek korábbiaknál nyitabb megjelenése egyébként a fővárosban is megmutatkozott. Bizonyos városrészek (Pesthidegkút, Újpest, Soroksár) fővárossal való viszonyának rendezése, illetve az attól való elszakadás nemegyszer került előtérbe.

Mindezek után - igen jelentős előzmények megléte ellenére - meglehetősen sajátos módon szerveződtek meg az új önkormányzatok. Maga az a tény, hogy a helyi közigazgatásban bizonyos településtípusokban a kormányzó koalíciós pártok alulmaradtak, önmagában is rendhagyó helyzetet teremtett. Az ország amúgy is meglehetősen tagolt pártpolitikai megosztottsága területi vonatkozásban további tényezőkkel bővült, színesedett, sőt esetenként szinte áttekinthetetlenné vált. Az önkormányzatok társulási készségét tehát elsősorban a politikai arénában folyó küzdelmek határozták meg. Az újfajta csatározások megvívása érdekében partnerekre, társakra lett szükség, az így létrejött társulások természetes módon összeütközésbe kerültek más érdekcsoportokkal

A rendszerváltozás folyamatában, részben annak figyelemmel kísérése és segítése céljából legkülönbözőbb tudományos és politikai háttérű szervezetek, alapítványok és szakértők jelentek meg Magyarországon. Ezek legtöbbje - legyen szó a kereszténydemokrata Konrad Adenauer és Hans Seidel Alapítványról, vagy éppen a liberális Friedrich Naumann Alapítványról egyaránt ösztönözte és népszerűsítette a korszerű elveken szerveződő - főleg német - önkormányzati munkát. A modern önkormányzatok egyik jellemző vonása pedig az, hogy esetenkénti jelleggel vagy éppen tartósan szövetséget, illetve szerződést kötnek bizonyos, elsősorban kommunális jellegű feladatok közös megoldására. A társulások és szövetségek alakulását tehát külföldi és nemzetközi szervezetek is támogatták. A nemzetközi vonatkozás jelentős tényező, hiszen mindmáig egyik ösztönzője a hazai önkormányzatok szövetkezésének.

Az új politikai tényezők megjelenése mellett nem elhanyagolható a korábban funkcionáló szervezetek továbbélése vagy fennmaradása. Ezek közé a nyugati és déli megyék határmenti együttműködése ugyanúgy besorolható, mint a Területi Önkormányzati Szövetség léte vagy éppen néhány település megyei koordinációval és segítséggel való kooperálása az ivóvízellátás, a szennyvízelvezetés vagy más feladat megoldására.

A működő önkormányzati szövetségek típusai

Az országban a rendszerváltozás előtti 1400-zal szemben jelenleg 3100 önkormányzat működik. Tehát jóval több, mint korábban, nem kis hányaduk létrejöttében jelentős szerepe volt a korábbi társult jelleggel való szembefordulásnak. Mindezek alapján nem véletlen, hogy az önkormányzatok csaknem fele nem tartozik egyetlen szövetséghez sem. Ezzel szemben kevesen ugyan, de olyan települések is vannak, amelyek egyidejűleg több szövetségnek is tagjai.

A szövetségek közül hét (más adatok szerint nyolc) országos, több tucatnyi pedig regionális jelleggel szerveződött. Az országos szövetségek bizonyos településtípusok, település-egyesületek mentén (megyei jogú városok, kisvárosok, községek stb.), míg a regionálisak egy-egy tájegységhez kötődve működnek, mint pl. a Cserháti, Csepel-szigeti szövetség stb.

Taglétszámuk, tagszervezetei száma alapján is eltérő vonásokat mutatnak. Vannak behatárolt taglétszámú klubjellegű, akár exkluzívnek is minősíthető társulások, mint a megyék, a megyei jogú városok szövetsége. Ezzel szemben más szervezetek nagy létszámú, tömeges jellegű szövetkezések, mint a TÖSZ, illetve a KÖSZ. A taglétszámok terén számottevő a mozgás, folyamatosan vannak ki és belépők. A 784 regisztrált taggal rendelkező TÖSZ 329 olyan települést is nyilvántart, amely egykor ugyan csatlakozott a szövetséghez, majd várakozó álláspontra helyezkedett, de nem erősítette meg kilépését. Bizonyos esetekben az önkormányzati szövetség és a delegáló önkormányzat konfliktusba keveredik egymással. Akad olyan polgármester, aki számára képviselőtestület előírta, hogy nem töltheti be a Megyei Jogú Városok Szövetségének elnöki tisztét.

Működésük jellegzetességeit követve három lényeges típus különíthető el:

- politikai jellegű, kifejezetten politikai érdek mentén szerveződő;
- a regionális szerveződést (megyét) előtérbe helyező és
- a kistérségi vagy célszövetségek.

A típusok tovább bővíthetők és nem különíthetők el markánsan, így bizonyos elemeik egybeesnek.

A politikai jellegű szövetségek között vannak olyanok, amelyek szoros szálakkal kötődnek bizonyos pártokhoz. A kormányzó pártok viszonyulása jelzi, hogy választási kudarc ellenére az MDF is akart ilyen egyesülést létrehozni, de ez a szándék elvetélt. A szövetségek működtetésében igen erőteljesen érdekelt viszont az SZDSZ, amely különösen a kisvárosi, a megyei jogú városi és a községi szövetségek rendelkezik nagy befolyással.

A legnagyobb taglétszámú „pártsemleges” TÖSZ az önkormányzatok érdekvédelmet, az oppozíciót helyezi előtérbe, az ellenzéki erőkhöz való kötődése nyilvánvalóbb. (MSZP, FIDESZ) A többi párt kevésbé mutat érdeklődést a szövetségek tevékenysége iránt. A politizáló hajlam az ellenzéki protestálástól kezdve, pártelnök-jelölési agitáción keresztül sok mindenben megmutatkozik. Természetesen az alku is megjelenik a palettán. A sokféle - nemegyszer egymás ellenében dolgozó szövetség - külön-külön akarta akarátát érvényesíteni, amely így könnyen átláthatóvá és kiolthatóvá vált. A továbbiakban az önkormányzatok és a kormányzat közötti kötélhúzásban addig tartott az alku, mígnem a Magyar Önkormányzatok és Önkormányzati Képviselők Szövetségének elnökévé MDF-es polgármestert választottak. Mindent egybevetve az egyes szövetségek vezetői és tisztségviselői gyakran szerepelnek a nyilvánosságban, nemzetközi szerepléshez jutnak, ami komoly politikai- és egyéb kapcsolatbővítést jelent. Olyan például, amely a jelenlegi parlamenti képviselők számára nem adatott meg.

A regionális szerveződést előtérbe helyezők az önkormányzati törvényben felemás módon körülhatárolt és egy meglehetősen rossz kompromisszum árán született középszint átformálása (és megváltoztatása) érdekében tevékenykednek. Kifejezetten ennek mentén szerveződik a megyék szövetsége, amely azt szeretné elérni, hogy ez a rendszer jelenlegi, a korábbinál jóval ingatagabb helyzetével szemben megszilárdulna és funkciógazdagabbá válna. Az elsősorban a megyei önkormányzatok szövetsége - de más támogatók - által is képviselt álláspont sajátos mezőbe került. A kormánykörökhöz szorosan kötődő köztársasági megbízotti hivatalokkal szemben és a másirányban kötődő helyi önkormányzatok között próbálják meg a középszint ezen lehetséges alternatíváját képviselni. Helyzetüknél fogva sok irányban nyitottak, kama-toztatják széleskörű, kapcsolataikat, együttműködési készségük meglehetősen intenzív. (Alapítványokat hoznak létre, az MTA támogatásával Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei akadémiát szerveznek, vállalkozásokat, regionális szerveződésekét ösztönöznek, nemzetközi együttműködés részesei stb.)

A kistáji vagy célszövetségek kétirányban tevékenykednek. Egy részük funkcionálása hasonlít a rendszerváltozás előtti tradicionális kezdeményezésekhez: egy-egy városkörnyék, vagy kistáj önkormányzatai kinyilvánítják együttműködésüket, de ezen túl nem sok történik. Többségük működése nagyon sokirányú, a formálistól, az eseten át a nagyon konkrét kooperációig terjed. Az 1990 őszen létrehívott, 18 települést (3 várost és 15 községet) tömörítő Jászsági Önkormányzatok Szövetsége deklaráltan is megyeellenes éllel szerveződött, melynek kezdeményezői egy SZDSZ-hez kötődő országgyűlési képviselő és jobbra az ugyanezen párt által támogatott polgármesterek voltak. A térség többségében független polgármesterei szintén csatlakoztak hozzájuk és ugyanezt tette a vidék másik, kispárti országgyűlési képviselője is. 1991-ben olyan konkrét együttműködési formák kialakításába kezdtek, amelyek egyben irányt adtak a szövetség működésének. A kommunális problémák, különösen a gáz- és a telefonellátás lemaradásai, illetve azok fejlesztése jelentették azokat a pontokat, melyek mentén az együttműködés kibontakozott. A közösen felvállalt problémák helyi jelentőségűek, de a választott megoldások módjai jóval szélesebben értelmezhetők. Visszatérve a konkrét esetekre, mind a gáz, mind a telefonfejlesztés esetében komoly lakossági hozzájárulásra építették terveiket a szövetség tagjai.

Földgázellátás terén a legnagyobb várost, Jászberényt leszámítva minden település érdekelt volt, de ez a továbbiakban már eltérő módon mutatkozott meg. A legészakibb település Jászfényszaru a szomszédos Pest megyei községekkel összefogva kereste megoldást, de még véletlenül sem akarta társául bevonni azokat a korábbi társközségeket, melyek korábban közigazgatásilag a nagyközség égiszébe tartoztak.(?) Ez a település tehát külön úton indult el és 1992 nyarára ott már be is vezették a gázt. A szövetség további érdekelt tagjai megyei segítséggel már a rendszerváltozás előtt kidolgoztattak egy tanulmánytervet, melyet most felelevenítettek és ennek nyomdokain haladva kísérik meg a közös kivitelezést.

1. sz. tábla *Lakások és gázigénylők száma néhány jászsági községben 1992-ben*

Település	Lakásszám	Gázigénylők száma
Jászladány	2201	576
Jászsós-szentgyörgy	1524	507
Jánoshida	1050	395
Jászboldogháza	720	388
Alattyán	780	278
Jásztelek	620	117
Jászfákóhalma	1200	391
Jászszentandrás	1235	458
Jászdózsa	1000	259
Jászárokszállás	3746	583

Lakossági hozzájárulással és az önkormányzatok saját forrásainak felhasználásával hamarosan ez a tíz település is gázhoz jut. Két további település - részben a szerényebb lakossági felajánlás, részben a kedvezőbb kivitelezői árajánlat következtében - kivált az utóbbi csoportból és saját úton indult el.

A telefonfejlesztés terén valamennyi település érdekelt volt, melyet úgy nyilvánítottak ki először, hogy a szövetség valamennyi polgármesterének aláírásával, petícióval fordultak az illetékes tárca miniszteréhez. A tárca válasza és együttműködési készsége nyomán telefonfejlesztési alapítványt hoztak létre, melybe valamennyi település betársult, sőt a megye koordinációjával további települések is, amelyek nem tartoznak a szövetséghez. A Jász-Coom Rt-be tömörült települések 1992 januárjában csaknem 4000 telefonigénylőt tartottak nyilván.

(2. sz. tábla) A megyei koordinációval csatlakozott négy község (Tiszasúly, Tarnaörs, Nagykőrű és Kőtelek) további 335 igénnyel csatlakozott a telefontársuláshoz.

2. sz. tábla *Telefonigénylők száma a Jászságban 1992-ben*

Település	Telefonigénylők száma
Alattyán	70
Jászsós-szentgyörgy	178
Jászapáti	444
Jászágó	33
Jászárokszállás	392
Jászberény	1313
Jászboldogháza	140
Jászdózsa	165
Jászfelső-szentgyörgy	44
Jászfényszaru	270
Jászjákóhalma	80
Jáskisér	200
Jászladány	215
Jász-szentandrás	263
Jásztelek	57
Jánoshida	80
Pusztamonostor	38

Az utóbbi példa is jelzi, hogy a kategórián belül a célszövetségi jelző legalább olyan jelentőségű, mint a kistájegységi. Annál is inkább, mert esetenként több település bizonyos probléma megoldása érdekében való együttműködéséhez elemi érdek fűződik. Ezek egy része folyamatosan fennálló, tartósan jelentkező feladat (egészségügyi, oktatási intézmény működtetése), más részük azonban semmiféle deklarációt nem igénylő, rövid távon megoldandó, csak a megvalósítás idejére korlátozódó együttműködés. (Ivóvízellátás közös megoldása, útépités, személtelhelyezés stb.)

Összegezve az önkormányzatok újonnan szervezett társulásainak működése ma félúton van az elkülönülés és a szövetségesek keresése között. Sokan vannak, akik megtalálták a kooperáció előnyös oldalát, de legalább ugyanennyien, akik gyanakodva húzódnak el, vagy a formális együttműködést értelmetlennek tartják.

A szövetségek eddig leginkább a politizálás gyakorló terepeiként működtek, feltételezhető, hogy az eredményesen szereplők - akár csak Németországban - megalapozhatják politikai karrierjüket. A szövetségek tevékenysége felszínre hozhatja, nyilvánosságához segítheti az önkormányzati és a közigazgatási rendszer gyenge pontjait. Ezzel a tevékenységével újabb alternatívákat és szabályozási (törvénykezési) lehetőséget teremt.

1992

Falusi szervezetek és a helyi közvélemény

Egy erdélyi, egy ausztriai és egy jászági falu vizsgálatának tapasztalataiból

Nemzetközi együttműködéssel megvalósult vizsgálódásunk alapvetően az 1989 után kibontakozó-érzékkelhető társadalmi folyamatok rögzítésére irányult.¹³⁵ Ezért választottunk három olyan falut, amely nagyobb városok (Linz, Kolozsvár-Bánffyhungad és Jászberény) vonzáskörzetébe esik. Úgy gondoltuk, hogy a falvak lakosság száma, áttekinthető nagyságrendje - nagyon is eltérő alapszituációik ellenére - lehetővé teszi egy széles körű áttekintésre vállalkozó mikrovizsgálat lefolytatását.

1. sz. tábla A vizsgált települések alapadatai

Település	A lakosság száma
Aigen (A)	1802
Jászfákóhalma (H)	3143
Kalotaszentkirály (R)	1200

A rendelkezésre álló idő és a korlátozott kutatási apparátus birtokában a civil társadalmak szervezetségének összetevőit, fontosabb mozgatórugóit firtattuk. Emellett egy szélesebb körű közvéleménykutatásra alapozva azt kutattuk, hogy mely kérdések foglalkoztatják a helyi társadalmakat és azok kiket tekintenek képviselőiknek vagy szószólóiknak. Munkánkat - mind itthon mind a határokon túl - több szervezet támogatta, segítettek bennünket a helyi vezetők és megértéssel fogadtak a helybeliek, akiket alaposan kikérdeztünk.¹³⁶ A vizsgálat résztvevői - több hónapos felkészülés után - egy-egy hetet töltöttek el három faluban. A vizsgálati adatok részletes bemutatása előtt érdemes mindhárom falu helyzetét vázolni.

Az erdélyi falu

Kalotaszentkirály a Kalota patak völgyében fekszik. Az Ady által is megénekelte folyócska tulajdonképpen két települést választ el egymástól: Kalotaszentkirályt és Zentelkét, amelyek „népe évszázadokon át folytatott versengésével, egymást túlhaladni vágyó igyekezetével elég sok borsot tört egymás orra alá” - írja a táj krónikása Vasas Samu. Az évszázados gyökerű rivalizálás legfőbb alapja a két falu lakóinak eltérő státusa volt, a kalotaszentkirályiak nemesi jogállásával szemben a zentelkiek jobbágyok voltak.

A legközelebbi várostól, Bánffyhungadtól hét kilométerre fekvő falu újkori nevezetessége az, hogy 1941-ben határában húzódott a román-magyar határ. Alig találkoztunk olyan idős emberrel, aki ne idézte volna ezt a néhány évet. Voltak, akik a falu emeletes iskolájában

¹³⁵ A kutatást Neményi Ágnes a Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Szociológia Tanszékének oktatója, dr. Helmut Retzl és Heinrich Wendt a Linzi Pedagógiai Akadémia tanárai valamint e sorok írója vezették. Az osztrák és a magyar falu vizsgálatában 10 linzi hallgató, az erdélyi faluében 12 erdélyi egyetemista vett részt és velük együtt tevékenykedett mindhárom helyszínen a Jászberényi Tanítóképző Főiskola 20 hallgatója.

¹³⁶ A kutatás anyagi fedezetét Ausztria Kultuszminisztériuma, az Országos Tudományos és Kutatási Alap, az Ezredforduló Alapítvány és a Honismereti Szövetség biztosította. Külön köszönettel tartozunk Fodor István jászfákóhalmi, Johann Veil aigeni és Kisjancsi József kalotaszentkirályi polgármestereknek és megannyi munkatársuknak, akik mindhárom helyen segítettek bennünket.

lezajlott díszes ünnepségre emlékeztek, mások az ugyanerre az alkalomra kézigránáttal felfegyverkezett, majd lefogott román merénylők megghiúsult akcióját idézték fel. Egyik szállásadónk faluban született, idős román szomszédja viszont a borsod megyei Farkaslyukon munkaszolgálatosként eltöltött hónapjaira gondolt vissza.

Ma Kalotaszentkirály fogalmát kétféle értelemben használják. Közigazgatási szempontból öt falu együttese, melynek 2200 lakójából 73:27 a magyarok illetve a románok aránya. Más fajta megközelítésben Kalotaszentkirály székhelyközségben (+ a történelmi, de máig számon tartott Zentelkén) 1200-an élnek s ebben a két faluban csak 10 %-nyi a románság részesedése. Tovább árnyalja a képet, ha a felekezeti megoszlást is elsorolom, miszerint 1060 a reformátusok, 50 a baptisták száma, a többiek pedig ortodoxok. A reformátusok természetesen magyarok, az ortodoxok románok, a baptisták között valamivel több a román, mint a magyar. A falu fölötti havasi falvakban viszont már egyértelmű a román többség. Kalotaszentkirály végeredményben egy magyar többségű, magyar és román lakossággal egyaránt érintkező sziget. Az idősök közül sokan alig értenek valamit románul, a fiatalok többé-kevésbé bírják az államnyelvet. A mikroközösség többségének hatására viszont a faluban élő románok - a pápa kivételével - mindannyian jól beszélnek magyarul.

Kalotaszentkirályon az 1989-es forradalom előtt kizárólag románok lehettek a vezetők, azóta viszont fordulat állt be. Ma a községet egy 11 tagú, havonta ülésező képviselőtestület irányítja. A tagok közül nyolcan az RMDSZ, hárman a Vatra képviselői, ami csaknem megegyezik a nemzetiségi megoszlással. A testület élére került polgármester az RMDSZ támogatásával lett a falu első embere, abban viszont már a korábbi beidegződéseken alapuló gyakorlat érvényesült, hogy alpolgármestere román. A hazai olvasó számára meglehetősen pejoratív hangzású Vatra a faluban nem az elszabaduló nacionalizmust jelenti, hanem egyszerűen a más nemzetiséghez, a románsághoz való tartozást. A választások alkalmával az RMDSZ-re szavazó magyarokkal szemben a román választó a Vatra-ra szavazott.

Az osztrák falu

A cseh-osztrák-német hármashatár közelében fekvő, felső-ausztriai Aigennek szintén van szomszédja. Tulajdonképpen összeépült Schlägl-lel amelyhez szoros szálak kötik, de legalább ugyanennyi szétválasztó elem is van köztük. Schlägl a régebbi, ahol 1201-1204 között a ciszterciek kísérelték meg a kolostor alapítását, de ez csak a premontreieknek sikerült, melynek nyomán az apátság és környéke egyházi érdekelttségűvé vált. Az oklevelekben először 1242-ből említett Aigen viszont „polgáribb alakulat”, lakói vásártartási jogot, a schlägliekénél kedvezőbb státust szereztek. Mindez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Aigen lakói az erdélyi kalotaszentkirályiakhoz hasonlóan szintén nem éltek jobbagysorban.

A két falunak 3416 lakója van, melyből 1826 esik Aigenre. A lakosok tradicionális foglalkozása az erdő- és a föld hasznosítása, valamint az ehhez kapcsolódó iparűzések (fafeldolgozás, üveggyártás, sörfőzés). Aigenben a második világháború befejezéséig, majd az ezt követő egy-másfél évtizedig nem is történt az életformában lényegesebb változás. Az ötvenes-hatvanas évtizedfodulóra viszont két dolog nyilvánvalóvá vált. Az egyik a vasfüggöny ténye, amely a csehszlovák és a magyar határral közvetlenül érintkező területeket „Todesgebiet”-té, holt vagy nyersebben és találóbban döglött vidékké tette. A határmenti vidékek fejlődése és fejlesztése jóval elmaradt az ország kedvezőbb fekvésű területeitől. Nos a cseh határtól hét kilométerre fekvő Aigenre is ez a sors várt volna, ha nyugatabbra nincs itt a közelben a német határ. Az aigeniek hamar ráéreztek erre a lehetőségre és boldogulásuk lényeges forrása lett a német gazdasági csoda. Az onnan érkező kirándulók, sielők és más fajta kikapcsolódást keresők fellendítették a falu idegenforgalmát.

A magyarországi falu

Jászákóhalmát szintén a város közelsége miatt választottuk ki. A falu mezőgazdasági és ipari jellegű hagyományokkal egyaránt rendelkezik. Az utóbbiak elsősorban a helyben megtermelt javak feldolgozására épültek. Így lett a helyi malomban őrölt liszt a környéken fogalom. Messze földre vitték a település hírért a csizmadiák, a szücsök, a cipészek és nem kevésbé a bútorkészítéssel és épületmunkával egyaránt foglalkozó asztalosok. A számítását megtaláló iparos réteg századunk első felében folyamatosan gyarapodott. A határban vagy az otthoni műhelyekben végzett munka lehetőségének beszűkülése után a jákóhalmiak egyre többen váltak alkalmazottá vagy gyári munkássá. Így a faluból ma többszázán járnak Jászberénybe dolgozni, akik között a segédmunkás ugyanúgy megtalálható, mint a gyári fejlesztőmérnök vagy a jogász.

Közigazgatás és politika

Kalotaszentkirály önkormányzata, vezetése számos tekintetben is eltér a hazai gyakorlattól. A polgármestert, románul primar-nak nevezik, ami tükörfordításban bírót jelent és a lakosok nemegyszer inkább az utóbbit is várják tőle. Tegyen igazságot vitás esetekben, gondoskodjon a legelőről, utakról stb. Jogilag is sajátos a primar-polgármester helyzete, hiszen a képviselő-testületben nincs szavazati joga, ennek ellenére a testület utasítására rendelkezhet, ami így számottevő befolyást és hatalmat jelent.

A legjellemzőbb talán mégis az, amit a pénzügyekben és a falu fejlesztése terén tehet az önkormányzat. A község ugyanis nemcsak szűk körű autonómiával, hanem nagyon csekély mennyiségű forrással is rendelkezik. Így csak akkor érhet el valamit, ha megfelelő kapcsolatot épít ki a prefekturával vagy a minisztériummal. Példa erre az akuttá vált probléma, az ivóvízellátás megoldása. Erre a lakosság is hajlandó volt áldozni, össze is gyűlt 200 000 lej, amivel már el lehetett indulni. A polgármester felszerelte magát pálinkával s így megszerezte a minisztériumból a tanulmányterv elkészítéséhez szükséges összeget. A tanulmányterv birtokában és újabb pálinkamennyiséget magával víve a prefekturán kopogtatott, s így bekerült azon boldog 5 község közé (a prefektúrához tartozó 75 közül), amely több tízmilliós támogatással rendbehozhatja ivóvízellátását.

Aigenben 25 tagú képviselőtestület működik, ami létszámában számos tekintetben emlékeztet a mi nagy létszámú tanács-testületeinkre. Üléseik is ritkábban vannak, hiszen évente 5-8 alkalommal kerül sor ilyen összejövetelekre. A hat évre szóló mandátummal rendelkező képviselők maguk közül választottak polgármestert, amihez szintén érdemes némi magyarázatot fűzni. A 32 millió schillinggel gazdálkodó Aigenben - a magyar és a román faluval szemben - csak részfoglalkozású a polgármester - akit a 17 képviselővel rendelkező néppárti (ÖVP) többség jutatta funkciójához, velük szemben 5 szociáldemokrata (SPÖ) és 3 szabadságpárti (FPÖ) képviselő foglal helyet.

Az egyértelműnek tűnő többség ellenére elvételre vannak „előre lefutott” döntések. A polgármester és az iskolaigazgató öszülő-kopaszodó fejükre mutatva, félig komolyan, félig tréfásan jegyezték meg, hogy mindez a „demokrácia következménye”. A demokrácia meglehetősen időigényes valami. Ottjártamkor például az iskolaigazgató éppen a délután ötkor kezdődő ÖVP frakcióvezetőségi ülésre sietett, amelyen egyebek mellett az egyik fontos problémában, az idősek panziójának kialakításában kellett döntést előkészíteni, taktikát egyeztetni. Ez valószínűleg nem ment egykönnyen, mert még este 10 órakor is égett a villany a községházán.

Az aigeni testület mozgásteret korántsem korlátlan. Az említett 32 millióból ők is csak 4 millió schillingről dönthetnek saját hatáskörükben, a többi meghatározott feladatok teljesítését szolgálja. További mozgásteret ad a tartománnyal (Land) való együttműködés, melynek sokkal nagyobb jelentősége van, mint nálunk. A területi igazgatásnak bizonyos területeken (oktatás, egészségügy, munkaügy stb.) komoly a szerepe és ami egyáltalán nem mellékes, anyagi eszközökkel is rendelkezik. A községek így ezúton is juthatnak forrásokhoz.

Az osztrák falu nem annyira gazdasági tekintetben, hanem differenciált intézményrendszere révén van igazán előnyös helyzetben. Ha a látogató csak a községházán tapasztaltakra és az ott meglehetősen mostoha körülmények között dolgozó öt és fél hivatalnokra alapoz, akkor téved. Aigenben ugyanis ezen kívül bíróság és közjegyző működik, nem is beszélve arról a 28 egyesületről, amely a fiatalok sportolásától, az önkéntes tűzoltók tevékenységén át, a különféle szabadidő- és hobbykörökön keresztül, a település életében kulcsszerepet játszó idegenforgalmi szövetségig a falu életének minden területére kihat.

Jászfákóhalmán megannyi más magyar településhez hasonlóan 1990 őszén alakult meg az új önkormányzat. A környék falvaitól eltérően a korábbi tanácselnök helyébe új polgármestert választottak. Ő elődjével szemben nem a közeli városból jár ki, hanem helybeli, és az általa vezetett honismereti szakkör tagjainak aktív támogatásával került a polgármesteri székbe. Jászfákóhalmán alakultak ugyan pártok, de hamar népszerűtlenné váltak, mert mindössze egyetlen SZDSZ-es képviselő került be a testületbe - aki hamarosan kilépett - a többiek mindannyian függetlenek. Így végeredményben nem jutott hely sem a kisgazdáknak, sem a FIDESZ-nek, sem az MSZP-nek, sem az MSZMP-nek. A jászfákóhalmi testület tehát párhovatarozás szerint lényegében értelmezhetetlen.

A váltás hatása más tekintetben is érződött: a korábbiakkal szemben nyolc diplomást választottak be a testületbe. Többek között orvos, jogász, tanár, tanító, népművelő, állatorvos kapott helyet az új grémiumban. A megalakulásuk óta eltelt három év már azt is bizonyította, hogy más értelmiségi szakembernek lenni és más dolog a falu érdekében politizálni. A testületből 1993 nyarára már csak hatan maradtak az eredetileg beválasztottak közül. (Aigenben egy tag lépett vissza egészségi okok miatt, Kalotaszentkirályon pedig senki.) Először az orvos mondott le, sokallva a hosszú ülésezéseket, nagyobb vihart okozott viszont kollégájának esete. A testület - még nem sokkal megalakulása után - úgy határozott, hogy mindazon alkalmazottaitól megválnak, akik elérik a nyugdíjkorhatárt. Első nekifutásra így döntöttek a 60. életévét betöltő háziorvossal szemben is. Eközben azonban folyt a biztosítási kártyák összegyűjtése, melyből a szóban forgó orvos meglehetősen nagyszámút gyűjtött be, amit úgy értelmezett, hogy hatvan év ide, hatvan év oda, a betegek ragaszkodnak hozzá. A képviselőtestület válaszút elé került, vagy tartja az eredeti elhatározását, vagy módosít, amivel újabb engedményekre kényszerül. A vége az lett, hogy nem visszakoztak, hanem pereskedni kezdtek, eközben azonban a képzetesebb tagok sorra adták vissza megbízatásukat. Az eset hovatovább két éve húzódik és mérgezi a falu közéletét. Valószínűleg nem így történt volna mindez, ha Aigenhez hasonlóan rászánták volna az időt minden fórumon az eset megemésztésére, és az se lenne baj, ha itt is lenne például helyben bíróság.

Feltételezhető még, hogy Jászfákóhalmán az előbbi esetben és más tekintetben is hiányzik a középszint. Az önkormányzati törvény igen nagy autonómiát biztosít, ami megnövelte a hasonló nagyságrendű települések mozgásterét. Jászfákóhalmán az óvónőtől a könyvtárosig, a hivatalsegédtől a jegyzőig bezárólag kereken százan vannak, akik az önkormányzat alkalmazottai. Az osztrák és az erdélyi faluban ezen alkalmazottak többségének nem helyben van a főnöke. Az autonómia viszont kétségkívül megnövelte a helybeliek cselekvési aktivitását, ami különösen bizonyos fejlesztési kérdések megoldásában (telefon, gáz) jelentős.

Gazdaság és társadalom

A kalotaszentkirályiak életvitele nagyot változott az utóbbi évtizedekben, a hagyományos mezőgazdálkodásra alapozott paraszti kultúra csak nyomokban maradt fenn. A forradalom előtt 310 volt a naponta Bánffyhunyad munkahelyeire ingázók száma, a tsz-ben 243-an dolgoztak. Az utóbbiak közül 111-en 50-60 évesek és mindössze 10-en voltak a 30 év alattiak.

A változások után merőben új problémák vetődtek fel. A városi munkahelyeiket sokan elvesztették; a postás 57 címre kézbesíti a munkanélküli segélyt, mások szerint 130 a faluban a munkanélküliek száma. Azonban nemcsak a számuk ismeretlen, hanem a megnevezésük is. A segélyt is egyszerűen somer-nek nevezik, mivel magyar megnevezése nem vált használatossá.

Ha lehet még nagyobb megrázkódtatások érték a mezőgazdaságot. A forradalmat követő lázas, gyors cselekvéssel teli napokban szinte órák alatt szétszedték a tsz-t, ami ezután következett az viszont távolról sem problémamentes.

Romániában a reprivatizációs megoldás egyik variációját választották, miszerint a régi tulajdonosok, bizonyos korlátozások mellett visszakapták földjeiket. A visszajuttatandó föld felső határát 10 hektárban állapították meg. A tsz-ek felosztása csak a földre terjedt ki, egyéb vagyontárgyakra, gépekre felszerelésekre nem. Mindezek után a falu 2200 hektáros, ebből 970 hektárnyi szántót kitevő határában az idős tulajdonosok törpebirtokai váltak általánossá, amelyek megműveléséhez az igazán hatékony felszerelések és gépek hiányoznak. A kialakult helyzetet jól jellemzi a faluban újra általánossá lett bivalytartás. A tsz-ek istállója ma üresen tátonganak (a környékbeli falvakban hasonlóképpen), a korábban ott tartott marhákat hazahajtották vagy levágták. A gazdák „a pirosnak” nevezett szarvasmarhák helyett áttértek a bivalytartásra. A bivaly igénytelenebb állat, zsírdús teje előnyösebben értékesíthető, de főleg ismét szükségessé váló igaereje miatt tartják. Ez annyit jelent, hogy a föld megműveléséhez, megmunkálásához és a betakarításhoz szükséges gépeket a gazdák túlnyomó többsége a bivaly igaerejével kísérli meg helyettesíteni. Kétségtelen tény, hogy mindezek következtében a csorda ki- illetve behajtásakor a bivalyoktól feketébe borul a falu, de földhasznosítás ezen modellje az idős tulajdonosok számára sem lehet kielégítő megoldás. (Házigazdámék szülei a tsz szétszedésekor még nem voltak nyugdíjképesek. Ezekre az idős emberekre ugyancsak kemény munkát ró a visszakapott föld megművelése, aminek jövedelmezősége alig több a nyugdíj megszerzéséhez fizetendő biztosítási díjnál. Egy nyugdíjas ács-kőműves is szorító helyzetére panaszkodott. Ő szintén visszakapott néhány hektárt, amit most művelni kénytelen, pedig korábban már ugyancsak elszokott a gazdálkodástól.)

Szerény mértékben, de más megoldás is kínálkozik, melynek példája a Pantrans mezőgazdasági társaság. A társaság részben egyházi ingatlan- és földtulajdont kezel, a község is érdekelt benne, gépei és felszerelései pedig részben a tsz-ből származnak. 40 hektárnyi föld megművelése mellett malmot, pékséget, fafeldolgozót, vegyeskereskedést, kenyérboltot üzemeltet és a gépekkel bér munkát vállal az itt dolgozó tucatnyi ember. A társaság működése jövedelmezőnek mutatkozik, különösen jellemző ez a feldolgozó tevékenységre. Mindezek után egyáltalán nem nevezhető véletlennek, hogy éppen ezen a területen szeretnének fejlesztésbe kezdeni. A vezetőség, különösen annak igen aktív tagja a református pap máris sokat tett azért, hogy az elképzelt húsfeldolgozó felépítéséhez magyarországi segítséget kapjanak, sőt mi több a püspökség és a teológia is állandó megrendelőjük lenne.

A Pantranson kívül alig hallottam mezőgazdasághoz kapcsolódó vállalkozásról. Kivételt egy idős román parasztember agrármérnök fia képez, aki németországi kiküldetéséből egy traktorral tért vissza és amivel termelni akar. Ő viszont már hosszú ideje nem Kalotaszentkirály, hanem Nagyenyed lakója.

A realitásokkal való kalkulálás mellett csodavárással is találkoztunk. Előkészítő megbeszélésünk alkalmával Kolozsvárott láttam először a Caritas székháza előtt bebocsátásra váró, hosszú sorokat, akiket valósággal megszedített a pilótajáték kilátásba helyezett tetemes hozama. A kalotaszentkirályiak sem maradtak közömbösek, többen kivették összekuporgatott pénzüket a bankból és a Caritas-hoz vitték a sokkal nagyobb haszon reményében.

Aigen igen érdekes és látványos kavalkád. Főterét leginkább Kőszeghez lehet hasonlítani, mert annyira városias. Emeletes házak, parkolóhelyek, üzletek, szállodák, éttermek, szórakozóhelyek övezik. A Gemeinde-ben (ami se nem falu, se nem város) 60 kis vállalkozás van, amelyekben közel 800 ember dolgozik. Gazdasági tekintetben ezek közül a vendéglátóipari egységek a legfontosabbak, ahol tavaly 25 000 vendégéjszakát töltöttek el az idelátogatók. A vendéglátás az önkormányzat számára is nagyon fontos, mert ebből származik helyben kivetett adóbevételeik túlnyomó része.

A vendéglátás igen széles skálájú kínálatot nyújt, amiben a parasztháztól, a panziókon át, az ifjúsági szálláson keresztül a szállodakomplexumig minden megtalálható. Az utóbbira példa egy főtérre néző emeletes, tetőtér beépítéses étterem és a vele egybeépült sporthotel. Ez ugyan kívülről provinciális kis szállodácskának tűnik, de ha alaposabban szétnézhet az ember, akkor a következőket láthatja. A 40 alkalmazottat foglalkoztató komplexum magában foglal három teniszcsarnokot hat pályával, tekepályát, biliárdszobákat, kondicionálótermet mindenféle elképzelhető tartozékkal, továbbá egy szabadtéri és egy fedett úszómedencét. A 65 %-os kihasználtsággal működő szálloda egyszerre 150 személy befogadására képes és természetesen legalább ugyanennyi étkezhet is, vagy éppen pub-szerűen berendezett egységben szórakozhat. A szálloda vendégei korábban főleg németek voltak, mára viszont az osztrákok jelentik a többséget. A sporthotel - nevéhez illően - a sportolni vágyókat várja, akik leginkább nyáron és a síszezonban keresik fel őket. A tulajdonosok ma is arra töreksenek, hogy minden Groschent megfogjanak. Ottjártunk utáni héten például az egyik nem tartománybeli település gyerekeit várták egyhetes úszótanfolyamra. A gyerekek nem náluk, hanem az olcsóbb Jugendherberge-ben laktak, de hozzájuk jártak úszni. Valószínűleg úgy kalkuláltak, hogy ezek a gyerekek nemsokára felnőttek lesznek.

A szomszéd falu Schlägl, nevezetessége a reprezentatív épületekben helyet foglaló apátság, amely szintén a fontosabb munkaadók közé tartozik. Jelen idő szerint 45 szerzetest tartanak számon, de bizonyos részük nem itt él, hanem a környékbeli településeken lát el papi és egyéb lelki gondozói szolgálatot. A szerzetesek számára kötelező a teológiai tanok megismerése, egy részük viszont világi tanulmányokat folytat, ami lehet erdészeti, közgazdaságtan vagy éppen séggel sörfőzés is. Az apátság gazdálkodásának fontos része az idegenforgalom, folyamatosan fogadnak látogatókat, az igényesen berendezett termekben. Bemutatják az apátság történetét, film pereget a szerzetesek mindennapi életéről, látható a galéria és a kincstár, valamint az igen szépen berendezett könyvtár. Az apátság pincéje a helybeliek, de nem kevésbé az idegenek fontos szórakozóhelye, ahol a saját sörfőzdéjükben termelt sört szolgálják fel. A modernizálódás további jele a monostorhoz ragasztott új szemináriumi épület, ahol rendszeresen tartanak rendezvényeket. Az apátság és a település(ek) együttélése mégsem problémamentes. Példa erre az iskola apátságon kívüli elhelyezése, valamint azok az epés megjegyzések, melyeket a nagyszámú ingatlan és földbirtok birtoklásáért illetik őket.

Az apátság sörgyára specialitás, hiszen az egyetlen ilyen Ausztriában. Az 1580-ban alapított sörfőzdében nyolcféle sört készítenek, a könnyű 10 fok alattitól, az évente háromszor megjelenő specialitásig Bock sörig. A sörgyártásban itt is fontos alapanyagot jelent a víz, a komló és a rozs, ami további specialitás. A nagymértékben automatizált üzemben húszan talál munkát.

Nagyjából ugyanennyi embert foglalkoztat a 7000 hektáros erdészetük, amelyben az utóbbi évszázadok és évtizedek meggondolásra készítő tapasztalatai nyomán természetbarát erdőművelésre térnek át. A Cseh-erdő ausztriai részén már nincs őshonos erdő, hanem csak telepített - fejtegette lelkes erdészvezetőnk. A monokulturális elv alapján létrehozott fenyőerdők tömegesen pusztultak el, így most arra törekednek, hogy erdeikben vegyesen telepítsék a luc- és jegenyefenyőt, valamint a bükköt. Az így kialakuló mikroklíma sokkal közelebb kerül majd az őshonoshoz, helyreáll a talaj vízgazdálkodása, sőt mi több a piac is honorálja ezt az igyekezetet, mert az így termelt minőségi lucfenyőért a japánok a korábbi árak sokszorosát is hajlandók megfizetni. Az erdész szerint a jövő útja csak a környezetbarát erdőművelés lehet, Ausztria erdeinek harmadában már erre törekednek. (Itt jegyzem meg, hogy Erdélyben viszont elképesztő méreteket ölt a fa lopása és az ésszerűtlen erdőirtás.)

Végül még egy adalék Aigen gazdaságához. A falu legjelentősebb üzeme egy villamossági kellékeket, konnektorokat, villanykapcsolókat és egyebeket gyártó vállalkozás. A vasfüggöny lebontásáig „békésen” foglalkoztatta a helybelieket mostanában viszont gyülekeznek a felhők. A tulajdonos ugyanis nem a feketemunkások - egyébként egyáltalán itt sem ismeretlen - alkalmazását választotta, hanem a határ túlsó oldalán bérelt ki egy használatlaná vált csarnokot és ott az osztrák bérek töredékéért alkalmaz cseh munkásokat. A aigeniek komolyan aggódnak, hiszen hamarosan veszélybe kerülhet több tucat ember munkahelye.

Jászfákóhalmán 1991-ben a közeli város gyárának eladása borzolta fel a kedélyeket. Az új tulajdonos hamarosan megvált a korábban foglalkoztatottak harmadától, ami alól a jákóhalmiak sem képeztek kivételt. Nem máról-holnapra tették őket az utcára, hanem a legtöbbjüknek amolyan egérutat kínáltak. Sok embert szédített meg a korábban legfeljebb a főnökök prémiumaként hallott, akár százezret is meghaladó végkielégítés. Így azután könnyen kikérték a munkakönyvüket. Volt aki ebből az összegből próbált valamit kezdeni, mások pedig gondolták, hamarosan akad új munkahelyük. Nem egészen így történt, mert ma közel kétszáz a munkanélküliek száma. Többségük azonban - ha nem is hivatalosan - talál valamilyen alkalmi vagy rendszeresebb pénzt is hozó elfoglaltságot. (A polgármester szerint jó ha kétfelétnyi az, akinek végképpen nem akad munkája.)

Meglehetősen nehezen találunk magukra a falu üzemei. A tsz korábban sem tartozott a legjobbak közé. Esetében az utóbbi időben még vegetálásról is alig lehet beszélni. Sok fejtörést okozott a legutóbbi időben hozzájuk csatolt asztalosüzem, amely szintén tekintélyes veszteséget és adósságot halmozott fel abban a faluban, amely korábban éppenséggel asztalosairól és csizmadiáiról volt messze földön híres.

Az utóbbiak közül legéletrevalóbbnak azok a kisiparosok tűnnek, akik önállóak maradtak, vagy nem várva be a csődhelyzetet „idejében” kiváltak a nagyüzemből. Néhány cipész és asztalos képes volt a kézművességet iparszerű gyártással kombinálni. A családtagjaikon kívül néhány embert (esetenként feketén) foglalkoztató cipészek elsősorban fővárosi butikok beszállítóiként szemmel láthatóan boldogulnak. A ismertebb asztalosoknak sincs sok okuk panaszra, nekik sem kell raktározniuk a sok gépi és kevés kézi munkával készült koloniálszekrényeket és más bútorokat. Kisebb vagyona tett szert a vendéglős is, aki főleg a falun átutazókból és a fiatalok szórakoztatásából futatta fel étterem-diszkóját. Újabb vállalkozása a tsz éttermének megvásárlása arra utal, hogy nem akar megállni. Azoknak viszont, akik megmaradnak a klasszikus kézműves kisiparnál, egy vegyesbolt vagy a palackos italok boltjának nyitásánál már sokkal nehezebben megy. Legalábbis ők alig haladnak. Ezt erősíti meg a nyilvántartások, melyek szerint 150 engedéllyel rendelkező vállalkozó van a faluban. Közülük mindössze húszan vannak azok, akik a rendszerváltás óta váltották ki az engedélyt.

Iskola és olvasás

A református tiszteletes adatai szerint Kalotaszentkirályon fokozatosan csökken a születések száma, 1969-ben még 26, 1980-ban 18, 1990-ben 11, 1991-ben 16, 1992-ben már csak 10 gyereket jegyeztek be az egyház anyakönyvébe. (Ez természetesen kiegészül az ortodoxok és a baptisták adataival.) Méginkább megmutatkozik mindez az iskolában, ahol a következőképpen alakul a gyermeklétszám: a hetedik-nyolcadikban még 24-26, a negyedik-ötödik-hatodikban 11-11-12, az alsóbb osztályokban pedig csak 5-7 gyerek tanul. Ráadásul a kimutatásban szereplő gyerekek közül 28-an nem kalotaszentkirályiak, hanem hét közben az ún. bentlakásban laknak. A bentlakás nélkül ma már könnyen nem lenne iskola a faluban. Így viszont sikerült elérni, hogy a környékbeli kisebb magyar falvak gyerekei is magyarul tanuljanak.

Az oktatás effajta átszervezésében komoly szerepe volt az iskola igazgatójának, aki egyébként Bánffyhunadról jár ki a faluba. Az óvónőkkel együtt 14 tagú testület - közülük öt férfi - egyébként sajátos módon verbuválódott. A forradalom előtt, az itt tanítók többsége kolozsvári volt, vagy onnan járt ki. A forradalom után számukra alkalom nyílt az ottani elhelyezkedésre, így a testület kicserélődött. A jelenlegi tanárok és tanítók nagy része a környékbeli román falvakból, illetve iskolákból jött át a Kalotaszentkirályiba. Az iskola további sajátossága a községen belül elfoglalt pozicionális helyzete, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a polgármester, a református pap - és talán ellensúlyként - az ortodox pap felesége is tagja a testületnek, ami a helyi döntések meghozatalában korántsem jelentéktelen.

A kalotaszentkirályi iskola nem lehet rossz iskola, hiszen 1970 óta 31 mérnököt, 16 tanárt és tanítót, 10 orvost és orvosi asszisztenst, továbbá 34 egyéb egyetemet vagy technikumot végzettet növendékét tartja számon. A régiek teljesítménye mellett lépten-nyomon tapasztaltuk, hogy ma is nagyon sokan járnak egyetemre vagy más magasabb képzettséget nyújtó iskolába. Részvételük olyannyira jelentősnek tűnik, hogy már-már a kisebbségi sorsú zsidóság erőteljes tanulásvágyára és aktivitására emlékeztet.

Másirányban viszont akár lehangolónak is minősíthető az iskola hatása. A könyvtárban magyar könyvekből meglehetősen szerény a választék. Talán valamivel jobb a helyzet az újságolvasás tekintetében. A postástól származó előfizetési adatok szerint a következőképpen alakulnak. A magyar lapok közül a Szabadság 50-55, a Magyar Szó 4, a Családi tükrő 3, az Ifjúsági Fórum 1 példányban jár. A román lapokat tekintve a Messengerul Transylvania 13, az Adverul de Cluj 10, Adverul de Bucuresti 2 és a Romania Mare szintén 2 előfizetővel rendelkezik. A magyar nyelvű lapokkal szemben feltűnő a román lapok magas részesedése. Ha mindehhez hozzáadunk 12 további román szaklapot (mezőgazdaságtól, a horgászatig), akkor még inkább szembetűnik, hogy a románság viszonylag többet olvas, illetve bizonyos, szakirányú információk csak ezen a nyelven hozzáférhetők. Megjegyzendő, hogy példányos árusítás nincs, a lapok frissességéről pedig annyit, hogy rendre megjelenésük után 1-2 nappal érkeznek a faluba.

Az előfizetési arányok és az anyagiak között nem lehet lényeges összefüggés, mert a Szabadság havi előfizetési díja 1993 augusztusában másfél, a Magyar Szóé három kiló kenyér árával volt azonos. A Messengerul Transylvania előfizetése az utóbbihoz hasonló összegbe került, tehát a román olvasók sem juthatnak kedvezőbb áron az újságokhoz. Az olvasottságot az információtartalom befolyásolja a leginkább. A Pantrans magyar boltosa például azért részesíti előnyben a Messengerul-t, mert abban több a hirdetés és az üzletmenet szempontjából számára ez minden politikai megfontolásnál lényegesebb.

Aigen-nek és Schlägl-nek két közös iskolája van. A mi alsótagozatunknak megfelelő, de külön igazgatás alá tartozó Volksschule-nak 182 tanulója és 13 tanítója van. A szintén önálló felsőtagozatba a Hauptschule-ba már csak 158-an járnak, ahol 21 tanár foglalkozik velük. Az első négy osztályt mindenki helyben végzi, ezt követően azonban megoszlik a mezőny: az ambicionált gyerekek 15-20 %-a a közeli járási székhely gimnáziumában folytatja tanulmányait, a többiek pedig maradnak a helybeli Hauptschule-ban.

Az iskolaügy - jóllehet az iskolák nem a Gemeinde-k fennhatósága alá tartoznak - mégis sok fejtörést okoz a helybeli döntéshozóknak. Harminc évvel ezelőtt még az apátság is működtetett iskolát, addig a gyerekek nem kis része oda járt. Akkoriban Schlägl-ben - lényegében a két falu mai határán - felépült az új Hauptschule és ide kezdték járatni gyerekeiket a helybeliek. Az alsó tagozatnak viszont folyamatosan volt mindkét faluban külön-külön épülete. Három éve viszont felszámolták a aigeni iskolát és az ottani gyerekek is Schläglben ismerkednek az alapvető ismertekkel. Az igazgatónő szerint az így kialakult helyzet több vitára ad alkalmat. Az aigeni gyerekeknek a korábban megszokott helyett egy távolabbira kell utazniuk (néhányuknak 2-3 kilométert), de ennél is nagyobb fejtörést okoz a két falu gyerekeinek együttléte. Az iskolában - a konfliktusok megelőzése érdekében - ugyanis külön-külön osztály kell szervezni az aigeni és a Schlägli gyerekek számára, akik játszani se szeretnek együtt.

Érdemes még megjegyezni azt a tényt, hogy ez a gazdasági megfontolásokból bevezetett megoldás komoly összegbe kerül az aigenieknek. Ennek megfelelően az alsótagozatos gyerekekért 5-6000, a felsőtagozatosokért 7-8000 Schilling/fő összeggel járulnak hozzá költségvetésükből az Schlägli iskola működtetéséhez.

A hazai - nemegyszer viharos - igazgatóválasztások miatt érdemes kitérni az ausztriai gyakorlatra. Itt a képviselőtestület csak *véleményez*, a döntés a Tartományi Iskolahivatal kezében van. Testületen belül pedig egyáltalán nincs időközi újjáválasztás, igazgató az lehet, aki megfelelő szakmai teljesítményekkel rendelkezik. Kinevezésénél azonban a párthovatartozás sem lényegtelen, hiszen egyáltalán nem véletlen, hogy a Hauptschule igazgatója a többségben levő ÖVP tagja.

A beszámolóhoz az is hozzátartozik, hogy mindkét iskola jól felszerelt. A tereket igyekeznek minél inkább a gyerekek igényeinek megfelelően alakítani. Otthon tapasztalt rend és tisztaság tapasztalható mindenütt, a hatalmas ablakokat színes gyermekmunkák díszítik, a padok nincsenek katonás rendbe állítva, a kisebbek termeiben ott van a heverő, ahol pihenni vagy a másik sarokban éppenséggel játszani lehet.

Még két specialitásról. Aigenben is lehet találkozni az osztrák (és más nyugat-európai) iskolák gondjával, a multikulturalitással, az idegen ajkú gyerekek foglalkoztatásának problémájával. Itt a tanulók 10 %-nak nem anyanyelve a német, ami mind a gyerekek, mind a tanítók számára megnehezíti a folyamatos munkavégzést. A másik a pedagógus-ellátottság kérdése, ami általában megoldott. A Hauptschule-ban az elmúlt tanév abszolút problémamentes volt a szakos nevelők biztosítása tekintetében, idén viszont már náluk is akadnak „hiányzók”.

A jászákóhalmi iskolaigazgató tizenöt évi múltán, három éve tért haza szülőfalujába. Igazgatóvá választása óta számos tervet forgat fejében. Korábban a tornacsarnok befejezését tekintette szívügyének, melyért képviselőként is mindent elkövetett. Ebbéli törekvésében a szülők egyöntetűen támogatták.

Nem így abban a reformban, mellyel alaposan felkavarta a jákóhalmi közvéleményt. A teljesítmények fokozása érdekében külön választotta az A és a B osztályokat. Az előbbiekre a jobb előmenetelű, igyekvőbb gyerekeket osztották be, az utóbbiba a szerényebb teljesítményű lemaradókat. Ennek következtében a B osztályokba került a cigánytanulók többsége. Két év

elteltével a szülők és a gyerekek elfogadták ezt a megoldást, hiszen az „átjárás” is biztosított. A jobban vagy a gyengébben teljesítő gyerek pedig előléphet vagy éppen visszesorolódhat az év végi eredmények alapján.

Az aspirációkat tekintve - a falusi átlagnál - erőteljesebbnek tűnik a gimnáziumokban és szak-középiskolákban való továbbtanulás igénye, hiszen a végzősök 25-30 százaléka került ilyen intézetekbe. A továbbtanulók érdeklődése viszont fele-fele arányban oszlik meg a magasabb presztízsű jászberényi és a továbbtanulási esélyeket kevésbé biztosító jászapáti gimnázium között.

Az iskolai teljesítmények elismertségére utal az a tény is, hogy a felsőbb osztályokba járó gyerekek számottevő része alaposan visszafogja teljesítményét. A szaporodó nyolcosztályos gimnáziumok mellett az általános iskola létjogosultsága mindinkább megkérdőjeleződik, s szerencsésebb lenne a hatosztályos megoldás. Az adott tanítói-tanári gárda jobban tudná teljesíteni annak követelményeit, hiszen a szakos ellátottság biztosítása ma sem igazán megnyugtatóan megoldott.

A 342 tanuló jelentős részének már az öltözetén is meglátszik, hogy szegényesen vagy szerényebben élnek - mondja az iskolaigazgató. Az idejártó gyerekek csaknem egyharmada tartozik ebbe a kategóriába, akik között fele-fele arányban vannak cigányok és a nem cigányok. Majdnem ugyanezt a kört jelenti az a három csoportba osztott 87 gyerek, amelynek nagyobbik hányada csak napközisként jut naponta főtt ételhez. De nemcsak ezért van szociális funkciója a napközinek, hanem azért is, mert itt délután fél ötig meleg helyen tartózkodhatnak, otthon viszont többségükre nem várna fűtött lakás. A róluk való gondoskodás egyre nagyobb terhet ró az önkormányzatra, hiszen az iskola részére biztosított központi fejkvóta nem fedezi a napközi költségeit, sőt a térítési díjak növekedése miatt jó néhány gyereket ki is vettek innen. A valamilyen szempontból problematikus gyerekréteg egyre több gondot jelent az iskola számára, hiszen olyanokkal is foglalkozni kell, akiknek tulajdonképpen gyógypedagógiai képzésben lenne a helyük. Effajta felkészültsége pedig senkinek sincs a testületben. Épkézláb megoldásnak látszik az az elképzelés, miszerint a környező - hasonló gondokkal küszködő - községekkel összefogva pszichológust alkalmaznának.

Nevelési gondok foglalkoztatják az esperes urat is. Formálisan ugyan megtörténtnek mondhatja a rendszerváltást, hiszen a videóval felszerelt egykori pártházban tarthatja a hittan órákat. (!?) Más tekintetben is javultak a lehetőségek, manapság közel négy-ötszörannyi gyerek jár hittanra, mint korábban. Annál elégedetlenebb a gyerekek neveltségi színvonalával. Az esperes úr néha őserdőben érzi magát, vagy kocsmai állapotokat tapasztal az iskolában és a gyerekek jelenlétében sem viselkednek szelídebben. Nagy problémának tartja a családi nevelés hiányát, rombolónak a sokféle erőszakot közvetítő tévé és video jelenlétét. Korholásai mellett azt is megállapította, hogy ezek a gyerekek hajlanak a jó szóra s vélekedése szerint ebben sokat segíthet a vallásos szellemű nevelés.

A falvak lakóinak közérzetéről

Kalotaszentkirály esetében erről érdemes többféle megközelítésben beszélni. Amikor kutatásunk előkészítése érdekében tavasszal először jártam és töltöttem el néhány órát a faluban ugyancsak egyes benyomásaim keletkeztek. Előbb, miután Daciánk letért a főútról és a falu gidres-gödörös, bombatámadás utáni képet mutató főutcáján haladt, sokkal inkább éreztem szánsálmát az ottlakók iránt. Amikor megálltunk az agronómus háza előtt meglepődtem, hiszen egy Magyarország szerte ismert kockaház kalotaszentkirályi változatával szembesültem

be. Utána még inkább fogyott a szálmam, hiszen az elhalt szülők után csak részben lakott ház jól felszerelt, módos tulajdonosokról árulkodott.

Nem kevésbé volt érdekes a polgármesterrel és a lelkésszel való első találkozásom. Nyitott tenniakaró embereknek tündek, de az is hamar kiderült, hogy átlagon felüli nehézségekkel kell szembenéznük. Osztrák és hazai példákra hivatkozva felvetődött például a falusi turizmus fejlesztése, hiszen Kalotaszentkirály fekvése, adottságai alapján kínálkozna alkalom erre. (A falu természeti adottságai megegyeznek Aigenével.) Naivan meg is említettem, hogy osztrák mintára érdemes lenne az utcára, a házak ablakába vendégcsalogatóként virágot tenni. Vendéglátónk az ifjú agrármérnök hamar lehűtött. Ő már többször ültetett a ház elé fenyőcsemetéket, de próbálkozásait rendre keresztülhúzta az azokat lelegető bivalycsorda...

Nyári szállásadómról is mindenképpen érdemes néhány szót ejteni. A család esettanulmányként példázza Kalotaszentkirályt. Adva van egy fiatal házaspár két apró gyerekkel. A férj a patak túlsó partján Zentelkén gyerekeskedett, iskolái befejezése óta pedig édesapja asztalosműhelyében dolgozik. Háromszintes, módosságra utaló házuk a patak innenső partján van, ezt a feleség szülei építették a régi ház helyére, de megvalósításában már a fiatalok is aktívan közreműködtek.

A lakás és a telek a hagyományos és a modern igazi keveréke. Az utcai front abszolút módon polgári, vaskapuval és felfutó, magasra kúszó dekoratív célt szolgáló szőlővel. Ha valaki bemegy a tágas kapun azonnal meglepődik, hiszen a simára betonozott bejáraton a várt autó helyett egy meglehetősen régimódi, bivalyok számára készült szekér áll. Az udvar végén van az istálló és a disznóól, majd ezt követi egy, a patakig hosszan elnyúló veteményes- és gyümölcsöskert, amire nem sok idejük marad a háziaknak.

A lakás alsó szintjén tovább folytatódik a modern és a konzervatív elemek ütközése. Itt áll az etázsűtést kiszolgáló kazán, a másik helyiségben viszont a kemence található, ahol nemcsak a mi tiszteletünkre, hanem rendszeresen sütnék házikenyeret. A következő szint a szülők lakrésze és itt van az első fürdőszoba. Ugyanitt van egy másik helyiség is a vidéken honos népművészeti szoba, amely a családi reprezentáció lényeges kelléke és amolyan házi múzeum.

A harmadik szinten laknak a fiatalok, akik három szobával, fürdőszobával és konyhával rendelkeznek. A egymásba nyíló szobák közül egyet, a háló- és tv-szobaként funkcionálót használják rendszeresen, a másik kettő inkább csak tetszetős bútorokkal berendezett, megkímélt vendégszoba.

A család a falu tehetősebbjei közé tartozik, volt aki egyenesen a falu leggazdagabbjainak titulálta őket. A fiatalember 80 000 lejt keres édesapjánál, ami errefelé meglehetősen jó fizetésnek számít. Édesapja elégedett, annál is inkább mert mostanában sok épületmunkájuk akad. Ha új házak nem is nagyon épülnek, de sokan veszik meg a lakótelepi lakásokat és első teendőik közé tartozik a rosszul záró ajtók és ablakok cseréje. A fiatal asztalos felesége nem dolgozik, otthon van a két apró gyerekkel. A feleség szülei a példaként említett nyugdíjért gürccölő földművesek, akik emiatt nem tudtak igazán örülni a tsz megszűnésének.

A falu állatorvosa magyarul jól beszélő román ember. Felesége óvónő, róla úgy gondolom beszéde alapján senki nem tudná azt mondani, hogy nem magyar az anyanyelve. (Ezt egyébként néhány esetben tapasztaltam, hogy az összeházasodások nyomán néha nem is olyan egyszerű megállapítani valaki nemzetiségi hovatartozását.)

Az állatorvos-óvónő házaspár házigazdáméhoz hasonló módon, új házban lakik, melynek berendezése hiányosabb, de ők autóval közlekednek. Az állatorvos azon kevesek közé tartozik, aki a sorsával és ami talán ennél is ritkább, a forradalom óta történt változásokkal is elégedett. Amikor vélekedése mellett érvel, felsorolja azokat az anomáliákat, melyek a

forradalom előtt megkeserítették az emberek életét. Neki mint állatorvosnak a szigorú pártdirektívák miatt olyan állatokat is életben kellett tartania és tartatnia, melyeket szakmai szempontból ki kellett volna szelektálni. Sanyarú helyzet alakult ki az élelmiszerhiány miatt, nagyon sokszor még a kenyeret sem sikerült beszerezni a család, és különösen a két, mindig éhes kamasz fiú számára. Nos, ő elsősorban mindezekhez képest tartja jobbnak a mai helyzetet! Ha innen közelítünk érvelésének bizonyos elemei elfogadhatók, hiszen a korábban általánosnak mondható hiánnyal szemben ma sokminden kapható és az emberek is szabadabban megnyilatkoznak. Eltűntek a reménytelenül hosszú sorok, nem hallani feketevágásokról, a lakásokat is fűtik. A falusi vegyesbolt (az állami) viszont változatlanul kong az ürességtől, üzemanyag sincs folyamatosan és az árak egyre magasabbra emelkednek, minek következtében sokan korlátozzák fogyasztásukat.

A bemutatott két családhoz képest igen sokan vannak, akiknek jóval szerényebben kell élniük. Egy 80 körüli néni egy szobácskában lakik, ami egyben a konyhája is. A házacská bútorzata túlon túl egyszerű, a régimódi sparherd főző- és fűtőalkalmatosság is egyben. Más idős embereknel sem tapasztaltunk nagyobb komfortosságot, de a péküzem harminc körüli gépkocsivezetőjének házában is egy táskarádió tűnt a legmodernebb felszerelésnek. Mindezen bepillantás-szerű benyomások arra utalnak, hogy a kalotaszentkirályiak igen jelentős része (fele, több mint a fele?) meglehetősen alacsony életszínvonalon - hazai fogalmaink szerint szegénységben - él. Becslésemet kiegészítem egy konkrét számmal. A postás szerint - amit mások is megerősítettek - sokan kapnak 2300 lejes nyugdíjat, ami augusztusban 5-6 kiló kenyér árával volt egyenértékű.

Az aigeni iskola igazgatója negyven körüli fizika-kémia szakos tanár, felesége matematikát és háztartási ismereteket oktat, mindketten aigeni születésűek. Van egy tíz és egy kétéves gyermekük. Az anyuka ösztől ismét tanít, napközben az anyósa van a kicsivel. Tehát nem az a természetes, amit mi gondolnánk, hanem az, hogy az osztrák anya dolgozik.

Választékosan berendezett 150 négyzetméter alapterületű lakásuk szinte egyedülálló tanyaként helyezkedik el egy 3000 négyszögöles birtokon, melyen egyebek mellett két birkát is tartanak, ami azért inkább kedvtelés, mint haszoncélú foglalatosság. A házban Nyugat-Európában megszokott, gépesített konyha van, aminek szomszédjában tágas nappal-étkező, majd egy nagyméretű dolgozószoba található. Az utóbbiban számítógép ugyanúgy van, mint vasalóállvány. A lakás szívében nagyméretű hall található, innen lehet felmenni az emeletre carrarai márvánnyal borított lépcsőkön. A felső szinten vannak a két gyerek és a szülők hálószobái. Ugyanitt található egy sportszoba, ahol az asztali foci ugyanúgy van, mint a biliárdasztal és néhány további sportkellék.

A lakás egyik specialitása a geotermikus energiát hasznosító fűtés, amit 1981 óta használnak eredményesen. A jelentős beruházással, rokoni-baráti segítséggel megvalósult és megannyi saját munkával kiépített rendszer 90 ezer schillingbe került, üzemeltetése viszont csak kétharmada annak, mintha olajjal fűtenének. A faluban 14 házban fűtenek így. A rendszerben 43-45 fokos víz kering, ami a leghidegebb hónapokban is képes felfűteni ezt a tágas lakást.

Az iskolaigazgatótól megtudtam, hogy faluban nincs mindenkinek saját háza. A tanács mintegy 100 lakással rendelkezik, amit bérbe ad. A korábban szokásos szolgálati lakás intézménye viszont megszűnt, például egyetlen pedagógus sem lakik ilyen lakásban.

Aigenben igazi unikum egy földműves, aki a helyi Parasztszövetség elnöke és aki az egyetlen gazdaembernek számít a faluban. A vidéken hagyományos ún. Dreiseithof tulajdonosa, amely egyesíti magában a gazdálkodás és a lakás céljára szolgáló épületeket. A gazdának 9 hektár szántója és rétje, valamint ugyanennyi erdeje van. Az istállóban 25 marhát tart és amolyan

szórakozásból, családi szükségletre 3 sertést, amit mindig maga vág le és dolgoz fel. Életében a mezőgazdálkodás csak kiegészítő szerepet játszik, jövedelmének nagyobbik hányada asztalos-munkájából származik. A kis gazdaság egyébként sokoldalúan gépesített, található itt a fejőgéptől a szénaszárítón át a permetezőgépig minden. Sőt a család portáján levő fészerben állnak a Parasztszövetség azon eszközei és gépei (kombájn, szecskázógép stb.), melyet a tagok közösen használnak.

A negyvenes éveinek elején járó asztalos-gazdálkodónak 10-15 000 Schilling nettó jövedelme van a gazdaságból, melynek többsége a marhák tejhasznából származik. Parasztember módjára panaszkodott, ennek egy részét azonban nem lehet nem komolyan venni. Részletezte, hogy a marhák tartása csak addig lesz gazdaságos, amíg Ausztria be nem lép a Közös Piacba. Az osztrák költségvetés jelenleg 6,50 Schillinget fizet a gazdáknak a boltokban 11-12 Schillingért forgalomba hozott tejért. Ha Ausztria az Európai Unió tagjává válik, akkor ez a támogatás nem maradhat így, ő és a hozzá hasonló gazdák kénytelenek lesznek felszámolni marhaállományukat.

Az aigeniek közérzetébe rólunk alkotott képük is belejátszik. Alig beszéltem olyan emberrel, aki ne járt volna nálunk. A legtöbben csak a nyugati országrészt ismerik, többnyire Budapestig vagy a Balatonig merészkednek. A járási székhelyen dolgozó fiatal autószerelő és mozdonyvezető barátja szívesen ruccannak át a Balatonhoz néhány napra. Az autóbusszofőr és munkaképtelenné vált, korábban textilgyárban dolgozó felesége minden évben több hetet tölt Hévízen. A sörgyár főnöke szintén jó néhányszor megfordult már nálunk, ottjártunkkor éppen egy nagyobb társasággal készült egy dunakanyari autóbussztúrára. Külön színt ad a kapcsolatainknak a fogorvoskultúra, hiszen a határtól több mint 400 kilométerre fekvő Aigenből is megéri eljönni hozzánk!

Jászfákóhalmán megtört a helyi iparoshagyomány - kesereg a villanyszerelő kisiparos-képviselő. Az ötvenes években a székházukat vették el, tizenkét éve megszűnt a helyi szervezet. Az utánpótlás helyzete sem megnyugtató: jelenleg egyetlen iparos sem foglalkoztat ipari tanulót! Kevés és nem igazán vonzó az állam által biztosított 12 000 forintos adókedvezmény. Aki tanulót szerződtet, annak ez sokkal többbe kerül hiszen, ösztöndíjat, étkezést, utazási költségtérítést kell biztosítani. A villanyszerelő most főleg abból él, hogy ráállt a toronyórák elektronikus szerkezetűvé alakítására s szerencsére néhány egyházi megrendelés akad számára.

Tőle sokkal rosszabb helyzetben van egy 67 éves cigányember, aki a község alkalmazottjaként havonta 5900 forintot keres, amit háztartásbeli feleségével kell megosztania. A házaspárnak 12 gyereke van, közülük 4 mostoha, mert ők még az asszony első házasságából származnak, akinek első férje meghalt. Mind a 12 gyerekük dolgozik illetőleg dolgozna. Van aki a jászberényi kórházban, más a fővárosban, megint mások a helyi Asztalosipari Szövetkezetben. A velük együtt élő 37 éves fiúknak viszont éppen most mondtak fel az Építőipari Vállalatnál, ahol géplakatosként dolgozott.

Ebbe a nagy drágaságba eléggé szűken élünk - állapítja meg. A férfi fizetésének javarésze elmegy az részletekre, villanyra, vízre, ami nem boyleres fürdőszobát, hanem az utca végén elhelyezett közutakat jelent. Mindezek után marad is, meg nem is. Kérdezősködésemmre elmondta, nem tudja, mikor ettek húst utoljára. A legutóbbi vasárnapi ebédjük téstaleves és zsíros kenyér volt! Az elmúlt télen 15 mázsa szén tudtak venni, azt is három részletben. Így csak azért tudtak rendszeresen befűteni a szoba-konyhás lakásban, mert rendre kijárt az erdőbe fát szedegetni.

A tetszetős zsulus bútorokat gyártó bt vezetője viszont azért elégedetlen, mert gyorsabban szeretne haladni. A fenyőlécekkal borított, feketére és fehérre pácolt és festett szekrény-

sorokkal és kiegészítő bútorokkal elsősorban a középrétegeket szeretnék megcélózni. Legfőbb törekvésük, hogy termékeikkel kijussanak a külső piacokra, melyhez kapcsolatok, telefon kellenének. Azzal is növekedne a teljesítményük, ha nem kellene minden anyag után szaladgálni, benzint fogyasztani. Jelenleg azonban mégis az autózás az egyszerűbb, mert amíg telefonon kapcsolatba lépnek a partnerrel, addig többnyire odaérnek a tethelyre. Ezért lenne, ha végre megoldódna az áldatlan telefonhelyzet!

Megint másként közelít a faluhoz a mérnök-jogász házaspár, mindketten a jászberényi Hűtőgépgyár dolgozói. A házaspár egyike annak a számos községbeli értelmiséginek, aki a faluban lakik és a városban dolgozik. Ők éppen negyedik telüket töltik Jászfákóalmán és nem bánták meg, hogy itt építettek házat. Pedig eredetileg mindketten urbanizáltabb környezetben, nagyobb városokban nőttek fel. 1972-től tizenöt évig a Jászberényben laktak, de semmi hátrányát nem érzik annak, hogy kiköltöztek. Az elhatározásban nem kis szerepe volt az anyagiaknak, Jászberényben olyanok lettek a telekárak, hogy szinte gondolni sem mertek az önálló otthoneremtésre. Elmondták, Jászfákóalmán jó szomszédokra találtak, külön megnyugtató számukra az a jóindulat és segítőkészség, ami egymás iránt megnyilvánul.

Vizsgálati eredményeinkből

Az osztrák kollegákkal összeállított kérdőívek alapján a három faluban hasonló számú lakost kérdeztünk meg.¹³⁷ (2. sz. tábla)

2. sz. tábla *A falvak lakosság száma és a megkérdezettek megoszlása*

Település	A lakosság száma	A megkérdezettek					
		száma	neme		életkora		
			F	N	16-30	31-60	61-
Aigen	1802	104	51	530	33	36	34
Jászfákóalma	3143	124	59	65	25	60	38
Kalotaszentkirály	1200	102	51	51	32	39	31

A következőkben sorra vesszük az egyes kérdésekre kapott válaszokat. A 3. sz. táblán azt mutatjuk be, hogy a falvakban mely személyek és milyen mértékben számítanak mérvadónak. Az elzárkózó vagy elutasító válaszok pedig éppenséggel ennek ellenkezőjéről adtak jelzéseket.

¹³⁷ A kérdőívben feltett kérdések:

- Kihez fordul Ön, ha valamilyen *helyben* megoldható problémája van?
- Melyik egyesülethez, szervezethez fordul Ön, ha valamilyen *helyben* megoldható problémája van?
- Kihez fordul Ön az következő problémáival?
 - munkahelykeresés
 - lakás
 - oktatás, iskola
 - szabadidő, szórakozás
 - szociális problémák (jogi segítség, szociális gondoskodás, segítség)
 - egészségügyi
 - falufejlesztési, kommunális probléma
- Melyik azok a legfontosabb problémák, amelyet a falu önkormányzatának feltétlenül meg kell oldania?
- A válaszoló neve:
- A válaszoló életkora
 - 16 - 30
 - 31 - 60
 - 61 -

3. sz. tábla *Kihez fordul Ön, ha valamilyen helyben megoldható problémája van?*

Megnevezett személy	Aigen	Jászfákóhalma	Kalotaszentkirály
Polgármester	74	31	34
Jegyző	10	0	1
Képviselőtestület	11	47	12
Család	5	19	20
Iskolaigazgató	2	0	0
Pap	3	0	5
Kocsmáros	3	0	0
Istenhez	0	0	5
Nem válaszolt, senkihez	19	23	18
Megkérdezettek száma	104	124	102

Következő kérdéseink *nem személyekre*, hanem *szervezetekre* vonatkoztak. (4. sz. tábla) Az említések száma bizonyos mértékig utal a civil társadalom szervezettségére. A megemlített szervezetek fajtái mutatják, hogy milyen célokkal és milyen tartalommal szerveződnek a helyi egyesületek. Itt is felhívnam a figyelmet az elutasítások számára, melyek mutatják, hogy a falvak lakói mennyire kalkulálnak vagy ellenkezőleg nem kalkulálnak az adott szervezetekkel.

4. sz. tábla *Milyen egyesülethez, szervezethez fordul Ön, ha valamilyen helyben megoldható problémája van?*¹³⁸

Szervezet, egyesület	Aigen	Jászfákóhalma	Kalotaszentkirály
Néppárt (ÖVP)	8	0	0
Tűzoltó egyesület	8	2	0
Idegenforgalmi szövetség	6	0	0
Képviselőtestület	5	16	31
Zenei egyesület	5	0	0
Nyugdíjas egyesület	4	0	0
Csendőrség	3	0	0
Kereskedelmi kamara	3	3	0
Szociáldemokrata Párt	3	0	0
Kertbarátok köre	2	9	0
FIDESZ	0	3	0
Kisgazdapárt	0	3	0
Ipartestület	0	3	0
RMDSZ	0	0	28
Asszonyklub	0	0	4
Nem válaszolt, semelyikhez sem	54	80	28
Megkérdezettek száma	104	124	102

¹³⁸ További, kétszer vagy annál kevesebbszer említett, a táblázatba fel nem vett szervezetek és egyesületek:

Aigenben: Parasztszövetség, Polgárőrség, Labdarúgó klub, Veteránklub, Sportegyesület.

Jászfákóhalmán: Horgászegyesület, Vadásztársaság, MDF, MSZP, Takarékszövetkezet.

Kalotaszentkirályon: MADISZ, Bibliakör, Keresztyén Ifjak Köre, Sportegyesület, Legeltetési társulat, Szövetkezet (a felbomlott tsz utódszervezete)

További kérdéseink a speciális problémák jelenlétére, illetve azok megoldásának módozataira vonatkoztak. A 5. sz. táblában többféle válaszolási motívumot vontunk össze. A közreadott mutatókban keverednek a válaszolók szükségletei, érdektelensége, elégedettsége vagy elégedetlensége, valamint a változtatás lehetőségének felmérése. Itt képet kaphattunk arról, hogy a falvak lakossága mennyiben tartja politikai és szakmai vezetőit alkalmasnak és kompetensnek az egyes problémák megoldására. A táblázatban közöltek különösebb kommentálása nélkül is szembetűnő, hogy a nagyon is különböző adottságú falvakban az egyes problémák jelenléte és súlya nagymértékben hasonlít egymáshoz. (Munkalehetőségek, a polgármesterek szerepe, orvosok elismertsége, iskolák szerepe.) A táblázatban közreadottak mellett külön érdemes kitérni a lábjegyzetekben közöltekre. Az ott részletezett problémák tekintetében jó néhány speciális vonást fedezhető fel.

5. sz. tábla *Kihez fordul Ön a következő problémáival?*

Probléma jellege								
	Polgármester	Képv. Testül ¹³⁹	M. közp.	Tanár	Orvos	Bank	Kultúrház ¹⁴⁰	Pap
A i g e n¹⁴¹								
Munkahelykeresés	2	2	20					
Lakáskérdés	8	42				1		
Iskola, oktatás			6	47			11	
Szabadidő, szórakozás	3	7					4	
Szociális gondok		14	3		8			
Egészségügyi					94			
Kommunális	40	34						
J á s z j á k ó h a l m a¹⁴²								
Munkahelykeresés	1	14	49					
Lakáskérdés		27				17		
Iskola, oktatás		8		58				
Szabadidő, szórakozás	4	4					8	
Szociális gondok	6	65						
Egészségügyi					75			
Kommunális	14	79						
K a l o t a s z e n t k i r á l y¹⁴³								
Munkahelykeresés	8	4	34					
Lakáskérdés	12	21						
Iskola, oktatás			3	64				
Szabadidő, szórakozás	8	2	4				28	8

¹³⁹ A képviselőtestület fogalma mindhárom helyen keveredett a polgármesteri hivatallal.

¹⁴⁰ Aigenben a népfőiskola felnőttoktató tevékenységét is beleértették, a másik két helyen főleg a szórakoztató funkcióját hangsúlyozták.

¹⁴¹ Aigenben felsoroltakon kívül jelentősebb említést kapott a *szabadidő szervezésében* a turistaegyesület (19), a sportszövetség (10), *szociális kérdésekben* a bíró (27), a nyugdíjas szövetség (5), *egészségügyben* a gyógyszerész (4), a járási rendelő, *kommunálisban* pedig a pártok (7).

¹⁴² Jászfákóhalmán *iskolaügyben* külön hangsúlyozták a városi iskolát (10), *szabadidő terén* a városi lehetőségek igénybevitelét(13), az időhiányt (16), *szociális kérdésekben* az ügyvédet (8), *egészségügyben* a másik orvost (40!), *kommunálisban* falugyűlést (8).

¹⁴³ Kalotaszentkirályon *szociális kérdések megoldásában* támaszkodnak sokan az ügyvédre (20).

Szociális gondok	7	18					2
Egészségügyi					89		
Kommunális	26	37					2

Nem kevésbé tanulságos a negatív válaszok áttekintése, ami sok mindent elárul az adott falu lakóinak közéleti aktivitásáról, ill. passzivitásáról. (6. sz. tábla) A válaszokban lényeges árnyalatnyi különbségek mutatkoznak. Az aigeniek válaszai számítanak a legegységelműbben nemnek. Ezzel szemben a kalotaszentkirályiak válaszaiban egyfajta rezignáció és kilátástalanság is vegyül. A jászjákóhalmaiak többféle módon fejezték ki, ill. árnyalták elégedetlenségüket vagy éppen közömbösségüket.

6. sz. tábla *Nemleges és elutasító válaszok áttekintése*

Probléma jellege	Aigen	Jászjákóhalma	Kalotaszentkirály
Munkahelykeresés	45	53	37
Lakáskérdés	48	72	59
Iskola, oktatás	40	41	25
Szabadidő, szórakozás	58	77	57
Szociális gondok	36	32	38
Egészségügyi	6	3	7
Kommunális	32	18	26
Megkérdezettek száma	104	124	102

Záró kérdéseink a szükségletek, az óhajok és a kívánságok firtatásával próbálták meg kipihatólni, hogy milyen irányú fejlesztéseket és változásokat szeretnének elérni az egyes települések lakói. (7. Sz. tábla) Az ehelyütt adott válaszok alapján - különösen az infrastruktúra terén - nagyon határozottan körvonalazódtak a jelentős eltérések. Így pl. az osztrák faluban immár a környezetvédelemmel összefüggő és a szociális problémákat hangsúlyozták, addig a magyarban erőteljes infrastrukturális fejlesztést sürgettek. Az erdélyi faluban a meglévő infrastruktúra működtetése okozza a legnagyobb gondokat, másrészt bizonyos igények meg sem fogalmazódtak. (telefon, gáz)

7. sz. tábla *A megkérdezettek által említett legfontosabb, megoldásra váró problémák*¹⁴⁴

A probléma jellege	Aigen	Jászjákóhalma	Kalotaszentkirály
A falun átmenő főút elterelése	56		
A főút rendbetétele			35
Úthálózat bővítése		31	
Parkolóhelyek kialakítása	15		
A helyi politika javítása	15		
Idősek otthonának kialakítása	14	5	
Közbiztonság javítása		12	
Vezetékes gáz bevezetése		15	2
Telefonfejlesztés		15	2
A vezetékes vízellátás megoldása, korszerűsítése		6	33
Szennyvízcsatorna kiépítése, fejlesztése	1	5	12

¹⁴⁴ Ebben a kérdésben az egyes kérdezéstechnikák eltértek egymástól. Az összevethetőség érdekében ezért csak a három legfontosabbnak tartott kérdést emeltük ki, illetve vetettük össze.

Munkahelyek teremtése	9	11	10
A kereskedelem fejlesztése			10
Nem válaszolt, illetve szerinte nincs ilyen probléma	20	5	9

Zárszóként

Áttekintésünk számos tekintetben hű képet adott a térségünkben végbemenő változásokról, sőt a nagyon is eltérő országok helyzetét áttekintve arról is, hogy melyek lehetnek a változások fő irányai. Egyik oldalról plasztikusan kirajzolódnak az el- és lemaradások, de egyúttal az is, hogy egy magasabb szintű infrastruktúra megléte esetén miféle - egyáltalán nem könnyebben orvosolható - problémák jelentkeznek.

Másfelől közelítve, reménykedünk abban, hogy e vizsgálat nemcsak a bekapcsolódó hallgatók és kutatók, hanem a helyi közösségek - nemcsak a közvetlenül érintett három - politikai életének vezetői és résztvevői számára is adnak hasznosítható információkat.

1993

Magyarok is szavaztak rám

Beszélgetés Ajtai Ferenc cigány képviselővel

A falu cigányai

Mondja, maga szerint hány cigány él itt a faluban?

- Ha jól tudom, a falu tíz százaléka, úgy 700-750 körül.

És hányan vannak olyanok, akik nem ilyen rendezett körülmények között élnek, mint Önök?

- Úgy 20-25 család

Hány ember illetve család van, akik helyzete nagyon kritikus?

- 10-15 család, kb. 80 fő.

Ezek mind cigányok?

- Igen.

Magyar családok nincsenek ilyen helyzetben?

- Vannak, de nem mutatják ki. Van itt olyan család aki éppen csak édeget.

Mondjon róluk valamit, ők hogy élnek?

- Itt van az egyik család. A férfi most szabadult ki a börtönből. Van négy apró gyerekük, egyik kicsi a másik pici. Az asszonyka nem tudott semmit dolgozni, csak a kis családi pótlékból, meg a szociális bizottság által havonként adott 1-2-3000 forintból édegetnek.

Ez az ember most volt először börtönben?

- Nem. Többször volt már.

Akkor elég könnyen visszakerülhet. Mi lesz ennek a vége?

- Nem tudom.

Majd valakitől elvesz valamit, nemde?

- Hát általában úgy szokott lenni.

Ennek a családnak lesz most tűzrevalója az idén?

- Nem tudom. Tanácsi lakásban laknak, de embertelen körülmények között.

Mit lehet velük csinálni?

- Nem is tudom. Beszélgettünk róla, hogy megpróbáljuk a közmunkák szervezését. Mégis azzal kereshetnének valamennyit.

Közélet

Úgy hallottam Ön aktívan bekapcsolódott a helyi politizálásba. A választások alkalmával képviselőjelöltként lépett fel, de nem került be a testületbe?

- Igen, az MSZMP színeiben indultam.

Akkor nem lehetett sok esélye.

- Ez nem mondanám, mert a három cigány jelölt közül én kaptam a legtöbb szavazatot: 248-at, ami annyit jelent, hogy magyarok is szavaztak rám. Amikor az elvtársaim felkértek, nem kaptunk tájékoztatást, hogy az etnikum, a kisebbség színeiben indulhatok. Ha kitöltjük a szükséges papírt, akkor teljes joggal bekerülhettem volna a képviselőtestületbe.

Nagyon sok cigányszervezet működött már akkor is, ők sem hívták fel a figyelmüket?

- A legfrissebb tudomásom szerint 114 cigányszervezet van az országban. De akkor úgy látszik mindenki a maga dolgával volt elfoglalva.

Régen tagja az MSZMP-nek?

- Apám 45-ös párttag volt, 1971 decemberében jelentkeztem a munkásőrséghez, mondták előbb lépjek be a pártba. 1972 februárjában beléptem, 1989-ben megerősítettem a tagságomat.

Könnyen bekerülhetett? Nem vacilláltak a vállalatnál, hiszen gondolom nem sok cigány volt az alapszervezetben?

- Akkor hatodik éve ott dolgoztam egy brigádban, mint betanított ács-állványozó. Közöttünk volt két-három MSZMP-s és azok javasoltak. A nyolcvan fős alapszervezetből egyébként ketten voltunk cigányok.

Ön nem lett képviselő, de úgy hallottam mégsem maradt ki egészen a testület munkájából.

- Úgy néz ki a dolog, hogy a Polgármesteri Hivatalnál szavazat nélkül vagyok képviselő. Tanácskozási jogom van, ami nem sokat jelent. A szociális bizottságban viszont rendes, szavazati jogú tag vagyok. Ezzel a képviselőtestület bízott meg. Ez év januárjától ezer forint tiszteletdíjat is kapok havonta.

Azért csak jobb lenne, ha képviselő lenne?

- Akkor mind a két helyen teljes szavazati jogom lenne.

Akadtt olyan eset amikor jó lett volna ha szavazhatott volna?

- Lehet. A költségvetésnél nem láttam jónak, hogy a lovassport támogatása címén, egy magánkézben lévő lovardára adtak hetvenezer forintot. Azt sem értettem, hogy miért adták el potom áron az asztalos és a lakatos üzemet.

Ön régóta mozog a helyi közéletben. Milyen a kapcsolata a polgármesterrel? - Tegeződnek?

- Nem, azért nagy a korkülönbség köztünk.

De van olyan képviselő akivel tegeződik?

- A fiatalabb hölgyekkel. A gyógyszerügyi asszisztens, régi közös mozgalmi munkánkból ismerjük egymást, egy másikkal nem messze laktunk egymáshoz, egy harmadik pedig kocsmáros volt valamikor. Az idősebbekkel a tanár urakkal, a két lelkésszel jó viszonyban vagyunk, beszélgetünk.

Szociális gondok

Amennyire én tudom a szociális bizottsági munka az egyik legkritikusabb terület. Nagyon sok helyről mást se lehet hallani csak azt, hogy ott csak a cigányoknak osztogatják a segélyeket. Maga mit mondana erre?

- Biztos, hogy így van, mert sok cigánynak adunk segélyt.

Mit jelent ez konkrétan?

- Egy bizottsági ülésre bekerül 80-100 kérelem, amiből 60-70 %-ban cigány a kérelmező. Vannak olyan emberek is, akik 25-30 ezer forintot kapnak, hatezervalahányszáz forint az egy főre eső jövedelmük, mégis kérnek. Van olyan cigány család, ahol csak 2000 forint az egy főre eső jövedelem. Azért ilyenkor azt mondja az ember amikor mérlegel, hogy inkább a kettőhöz adok, mint a 6500-hoz.

A múltkor egy, a minisztériumot is megjárta ügy került elénk. Pedig az illetőnek jók az anyagi körülményei, olyanok, hogy a magyar családok között sincsenek különbségek. Négyszobás gyönyörűen berendezett lakásuk van, a gyerekeknek BMX biciklijük mégis ők követelték, hogy kapják meg 50 mázsa szén árát. Megmondtam a bizottságban, ha nekik adunk, akkor a kétezereseknek mennyit adunk? - Azt mondtam, menjünk inkább a bíróságra vagy ahová kell, de akkor se adjuk!

Ön szerint hányan vannak akik akkor is kérnek, ha nem kellene?

- Akad három-négy család akit elutasítunk. Ők kereskedést, üzérkedést, kiegészítő tevékenységet folytatnak. Visszautasítjuk, mert csak megkeresik a maguk kis pénzét.

Tehát nem könnyű dönteni?

- Először nehéz volt. Azt hittem jól ismerem a helyzetet, de belülről másképp nézett ki az egész. Most már egyszerűbb, vannak visszatérő esetek, olyan is van aki havonta visszatér. Alig akartam elhinni, hogy ennyi szegény ember van a faluban, mert úgy nem látszódott rajtuk.

Vannak itt tehetősek a cigányok között? - A magyaroknak ez jobban szemet szokott szúrni, mint a szegényebbje.

- Egy-két család van aki elég jól él. Nem dolgoznak munkahelyen, műszaki kereskedéssel foglalkoznak.

Ők korábban elmentek külföldre munkát vállalni és abból gyűjtötték össze valami tőkét?

- Volt egy brigád, amelyik kijárt Ausztriába. Az Aszfaltútépítőktől mentek ki ezek a cigány emberek.

Úgy gondolja, hogy ők össze tudták magukat szedni?

- Nem hiszem, mert ez a család is ott van három-négy havonként nálunk kérni.

Milyen a falusiak egészségi állapota, milyen betegségek fordulnak gyakran elő, mit mondanak erről az orvosok?

- Elég gyakoriak a szívinfarktus, a tüdő- és a cukorbetegség.

Tudnak valamivel segíteni az egészségügyi problémákon?

- Elég sok olyan ingyenes gyógyszerellátást biztosító igazolványt adunk ki. Havonta szokott lenni négy-öt kérelem, de van mikor tíz is befut. Ezt igazolványt 60-65 év feletti emberek szokták kérni, vagy azok a fiatalabbak és azok az asszonyok akiknek ötven százalékos egészségügyi károsodásuk van.

Van olyan betegség, amely inkább a cigányokra jellemző?

- Szerintem a tüdőbetegség, az idősebb korosztálynál pedig a tüdőrák.

Mi lehet ennek az oka?

- Szerintem ez a régi életmód. Amikor itt még majdnem putriban laktak. Mi is cigánytelepen laktunk, csak hetvenötben költöztünk be. Azelőtt egy szoba-konyhás lakásban voltunk nyolcan.

A család és a munkanélküliség

Szülei mivel foglalkoztak? - Élnek a szülei?

- Nem élnek. Anyám 60 évesen szívinfarktusban halt meg, édesapám 55 éves korában halt meg, érszűkületes volt, arra volt leszázalékolva.

A testvérei élnek, egészségesek?

- Igen, mind itt vannak a községben van. Öcsém iszogatót, ő májjal van leszázalékolva. Két húgom és két nővérem van, azok sem dolgoznak. A középső nővérem Pesten dolgozott, de felszámolták a vállalatot és ő is otthon van. A többi meg a gyerekekkel, mert elég kicsik a gyerekek.

Akkor a testvérek közül csak Önnek van munkahelye.

- Úgy néz ki, mert a három sógorom az munkanélküli.

Ők mivel foglalkoztak? - Mennyi segílyt kapnak?

- Ha jól tudom 8000-10000-et. A téglagyárban elég jól kerestek, mint segéd munkások. Utána eljártak a téglagyár neve alatt a konzervgyárba és ott is elég jól kerestek. Az igazgató rugalmas volt, vitte az embereket és dolgoztatta. De hát hozzányúlt a kasszához és a szélrózsa minden irányába mentek az emberek. A téglagyárnak vége, most szervezik ezt a Fázis kft-t, oda fognak majd elmenni, mert lejár a munkanélküli segíly.

Mondja itt is jellemző a munkanélküliekre, hogy nincs munkahelyük, de munkájuk azért akad?

- Most amikor betakarítás, kukorica- hagymaszedés van, napszámos-munka mindig akad.

Mennyi most a napszám?

- 50-70 forint órabér, attól függ hogy milyen a munka.

És az Ön munkája mennyire biztos? - Szakmája is van ugye?

- A szakmám ács-állványozó, az Állami Gazdaságban dolgozom mint karbantartó csoport-vezető. Reggel hatkor megyek és háromnegyed ötkor vagyok itthon. Tavaly még tizenhatan voltunk, most a leépítés után már csak hárman maradtunk.

Akkor arrafelé is csapkod a villám?

- Hát eléggé. Nem tudni mivé alakul a gazdaság, részvénytársasággá vagy más lesz. Lehet, hogy nem lesz szükség a munkánkra.

Önnek mit jelentene ha megszűnne a munkahelye?

- Van három fiam, abból egy most ment el egy kft-hez dolgozni. Az öccse nyolcadikos, a kisebb hatodikba jár. A munkanélküliségen egyelőre nem gondolkoztam komolyan.

Feleségének van munkája?

- Régen dolgozott, de 67 %-ban leszázalékolt. Ő állandó szociális segílyt kap, ami most 5800 forint.

Milyen egészségügyi károsodása volt, miért lett leszázalékolt?

- Fél veséje van és ezáltal.

Megfázott, vagy valami más okozta a bajt?

- Nem tudjuk, vesezsugorodása volt. Három éve kivették az egyik veséjét. Most is rosszul van, a szívével van baj.

Hány éves a felesége?

- Harminchét, öt év különbség van köztünk.

A háztartást azért el tudja látni?

- Megcsinálja ő azt, amit itthon kell.

Megélhetés és igyekezet

Akkor maguk se nagyon ugrálhatnak. - Az Állami Gazdaságban végzett munkája mellett talál-e valami egyéb kereseti lehetőséget? - Van most egyáltalán építkezés a faluban?

- Hat évig, 1982-88-ig iparom volt, másodállásban dolgoztam.

Mit jelentett a család számára az, hogy ipara volt?

- Elég sokat. Négy-öt hónap alatt kerestem annyit, mint egész évben a gazdaságban. Felhúztam két házat az alaptól a kéményig, a kőművesnek már csak vakolni kellett.

Volt egy kisebb brigádja, vagy a családból jött a segítség?

- Egyedül dolgoztam, a segédmunkást mindig a gazda adta.

Most viszont nincs ilyen lehetőség.

- Amikor az építkezések kezdtek csökkenni beadtam az ipart. Nem láttam értelmét SZTK-t, adót fizetni. Ha pedig nem vallok be semmit, azt úgysem hiszik el.

Minden egybevetve, hogy tud kijönni most a család? Tudnak valamit félretenni?

- Most már nem.

És meddig sikerült?

- Tavaly még volt annyi pénzünk, hogy ez év januárjában kifizettük a lakásból hátralevő nyolcvanezer forintot. Azóta úgy néz ki a helyzet, hogy nem tartozunk senkinek, de most már csak egyik fizetéstől a másikig tudunk élni.

Láttam az udvaron a megtisztított hagymát. Megéri termelni?

- Van a gazdaságban egy hold háztáji földünk, azon hagymát mérettem ki. Megvettem a vetőmagot, ezt elvetették, akkor a locsolásért, a vegyszerezést húszezer forintot kellett fizetnem. Ha tíz forintért el tudom adni kilóját, akkor ötvenezer forint körül lesz. Ez azt jelenti, hogy harmincezer jön össze azért, amiért a család dolgozott.

Állatokkal is foglalkozik?

- Kivettem a gazdaságból öt darab bikát, így ezzel is foglalkozom. Éveken keresztül magunkéval bajlódtunk, most viszont úgy gondoltuk, megpróbáljuk mi van akkor, ha nem a mi pénzünket fektetjük be.

Egy nem jött össze, mert sérves lett, le van maradva a többtől. Úgy gondolom, azért csak összejön, mert vannak olyan elhagyott területek, ahol géppel tudok kaszáltatni és olcsóbban jutok takarmányhoz.

Akkor valahogy csak elboldogulnak?

- Most kezdődött az iskola, ami kis pénz bejön a hagymából az elmege a gyerekekre. Ha leadjuk a bikát, meg kellene venni a téli tűzrevalót, akkor másra nem nagyon marad.

Ön sokfele megfordul. Véleménye szerint szegényedik az ország vagy inkább gazdagodik?

Biztos szegényedik. Ha globálisan összedobunk mindent, például vagyunk a községben hétezeren. Ebből mondjuk kétezer aki dolgozik és van olyan 20-25 ember, aki gazdagodik. A többiek életszínvonala pedig romlik. Így aztán hiába mondják hogy az átlag ennyi meg ennyi, abból a többi ember nem lát. Én is ismerek olyan kft igazgatót, amelyik 80 meg 120 ezret kap. Mert nem keres, hanem kap. Addig amíg én 8 vagy 12 ezret keresek és nem akarom elhinni, hogy az az ember 10-12-szer többet dolgozik nálam. Ha azt vesszük, vannak gazdag emberek, de egyre több lesz a szegény ember. Ez nemcsak a cigányokra vonatkozik, hanem becsületes magyar családokra is, azokra akik csak a fizetésből próbálnak megélni. Most ők is rákényszerülnek, hogy valamivel foglalkozzanak, állatot tartsanak.

Politika

Akkor Ön szerint semmi sem változott itt az utóbbi két három évben? - Mit szól ahhoz, hogy szabadon elmondhatja a véleményét?

- Ez igaz. Ha elmegeyek egy nagygyűlésre és ott minden hátrány nélkül elmondhatom a polgármesternek, hogy ezt nem faszaúl csinálta. De azért én azt mondom, ebből nem élünk meg! - Itt konkrétumok kellenének. Munkalehetőségek teremtése, a termelőeszközök el nem herdálása, a megtermelt javak megfelelő értékesítése. Például nálunk a gazdaságban most kezdik a bontási akciókat. Lebontják a szolgálati lakásokat, öt darab istállót 150 000 forintért értékesítenek, ami azért bosszantó dolog. Meglehet azt mondják, hogy ezt az átkozott kommunista rendszer építette és az újjáépítés előtt le kell rombolni.

Úgy érzem kezdünk belemerülni. Elmondaná, hogyan lett MSZMP tag?

- Amikor 1989. október 7-én megszüntették az MSZMP-t, akkor csak úgy lestünk. Amikor felhívást tettek a megye párttagságához, elsőik között jelentkeztem az új MSZMP-be.

Miért nem az MSZP-be? - Azon kívül akkoriban már mások is mozgolódtak.

- Oda azok az emberek léptek, akik szerintem nem a munkásembert képviselték. Úgy éreztem ott nincs a helyem, vártam, majd lesz valami. Megmondom őszintén a kigazdálnál nekem semmi keresnivalóm nincs. Hiába mondják magukról, hogy polgári párt, azért csak kigazdák, ilyen földes emberek voltak. A szabaddemokratáknál is jobbára az értelmiség képviseltette magát, az MDF-ről nem is beszélve. Nem is tudom van-e a környéken valahol MDF-es, de itt a faluban nincs. Így amikor meghirdették ezt az újjászervezett MSZMP-t, elsőik között csatlakoztam.

Alapszervezetük van?

- 1990 tavaszán öten-hatan voltunk, most már 25 tagunk van és ez mind munkásember. Jelöltet állítottunk a választásokon, eljárunk különféle rendezvényekre.

Merre jártak?

- Voltunk Túrkevény, ott barátságos környezetben voltunk a piactér környékén. Debrecenben Március 15-én a Kossuth szobornál minket is védeni kellett a kordonnal. A POFOSZ volt jelen a maga 50-60 főjével. Több embert akartak megmozgatni, de nem sikerült nekik. Ha az MSZMP valahol megjelenik, akkor borzasztó nagy tiltakozások vannak. Véleményem szerint

ez egy újjászervezett MSZMP. Valahogy nem a hatalomra tör, hanem úgy mint a többi párt, politizáló.

Ahogy így beszélgetünk, Ön nyugodt embernek látszik, nem hiszem, hogy szeretne különösebben verekedni.

- Nem.

Keveredett bele már nagyobb verekedésbe?

- Nem kavarodtam.

Milyen érzése volt Debrecenben, mert ott akár erre is számíthatott?

- Hát elég kellemetlen volt, meg is mondom őszintén.

Szereti a balhét?

- Nem. Bosszantott ez a dolog. A középső fiam velem volt. Általában ha ilyen nagyobb gyűlésekre megyünk, valamelyik gyereket mindig elviszem. Ott Debrecenben tényleg szorongtam, hogy bedobnak közénk valamit.

Itt a faluban mit szólnak a maguk jelenlétéhez? - Nem elég, hogy cigány, akkor még MSZMP-s is? - Nem mondanak ilyet?

- Szemembe nem mondják, de nem is éreztetik velem. Itt nagyon sokan tudják, hogy 1973 óta vagyok az MSZMP tagja.

1992

Dancsa András mives mestersége

A Dancsa név a Jászságban nem ismeretlen. Hallatán sokan tudják, hogy egy ősi mesterség, a szűcsmesterség művelői. A családban - ahogy ez lenni szokott - apáról fiúra, nemzedékről-nemzedékre hagyományozódott a mesterség ismerete. Hatalmas tudásanyag gyűlt össze, s a bőr és a szőrme kikészítése, kidolgozása, alakítása változott, tökéletesedett. - Egy jászberényi szűcsmester legidősebb fia, Dancsa András magába szívta e tudásanyag legjavát, s alkotó fantáziával, szorgalmával olyan szintre emelte, hogy ha rövid időre is, de ország-világ előtt bemutatta, keresetté tette remekbe szabott darabjait.

Sikereit, eredményeit napjainkra elfelejtették. Ő maga nyugdíjasként Budapesten él. s csak unaloműzésül veszi kezébe a háromélű tűt, hímez ki néhány ködmönt és bundát.

Így lehetett valakiből szűcs

Érdekes dolog, miként lettem én szűcs. - Azt hiszem második gimnazista voltam, hegedültem, játszottam a Gimnázium zenekarában. Hangversenyre készültünk, édesapám oda volt, vásáron. Vasárnap este jött haza. A könyvkereskedő cégnél megvettem neki az első sorba a jegyet. Ott volt akkor a apátplébános, a katonai parancsnok és más notabilitások. A szünetben kérdegették édesapámat. Beszélgetés közben azt találta mondani, hogy ott áldja meg az isten Károlyi Mihályt, ahol egyet lép- - Károlyi akkor Magyarország első számú közellensége volt. - Hát miért? - kérdezték. Azért, mert hazasegített a családomhoz. Különben vallásos ember volt édesapám és egyáltalán nem politizált.

Néhány nap múlva az igazgató jött családlátogatásra hozzánk. Annak idején családlátogatásra az osztályfőnökök se nagyon mentek, nemhogy az igazgatók. Jött körülnézni, szaglászni, miféle társaság lehet az, amelyik Károlyit élteti. - Azután meg hittan órán a tanár úr kérdegette, ki milyen újságokat olvas? Új Nemzedék, Nemzeti Újság, mondtuk így sorban, ki mit tudott. Én a testvéremnél láttam a Népszavát mondtam. Ne ez kellett még! - Azután romlott a bizonyítványom, igaz addig sem voltam osztályelső.

Kérdezték édesapámat, mit akar a gyerekeiből? Ő papnak szánt engem, így szeretett volna továbbtaníttatni. Osztályfőnököm pedig azt mondta: van magának jó mestersége, maradjon mester a fia! No én akkor azt mondtam, ne féljen édesapám, nem nyugszom addig, amíg nem füstöl a gyár kéménye! - Leszegődtetett.

Édesapám Benkééknél tanulta a szűcsséget, apai nagyapám csizmadia volt. Laczkó Bálint, anyai nagyapám szűcs volt, de ő fiatalon meghalt. - Valamikor a bőrt úgy készítették, hogy felkötötték kötéltre, s ilyen „gamó”-val fél lábbal törték. A kötélszakadt, hanyatt esett, eltörte a gerincét. Nyolc gyerek maradt utána. - A fiai ennek ellenére folytatták mesterségét, a nagybátyáim mind szűcsök voltak. Mi testvérek is, mind szűcsök lettünk. Hát jó szakma is ez.

Édesapámnak - ahogy említettem - Benke János volt a tanítómestere. Ezek hárman voltak testvérek, mindnyájan kitűnően hímeztek. Édesapám elvitt hozzájuk a műhelybe, amit ők „méhely”-nek hívtak. Ott hímezgették a bőroket fehér gatyában, ingben, mezítláb. Az a deszka - amin dolgoztak - olyan hófehér és tiszta volt, mint a gyúródeszka. Oda csak mezítláb lehetett fellépni, kiléptek a papucsból, hogy ne piszkolják el a bőrt. Egy munkadarab kihímzése hetekig is eltartott. Turai ködmönöket, mellényeket hímeztek. Maguktól rajzolgatták a mintákat, nem voltak mintakönyveik. Kikészítettek egy-egy darabot, kiterítették, megnézték, hogy hol a hiba? - Elsősorban ez diktálta, hogy hova milyen minta készüljön. Ezzel nem volt gyengébb a bőr, ez

nem szakadás volt, hanem az állaton keletkezett egy tüske szúrás, forradás, vagy bőrbetegség miatt világosabb lett a bőr. Ebből indultak ki, ehhez igazodtak. A szerszámuk gyűszű és penna volt. A gyűszű köré köröket rajzoltak, majd szabad kézzel díszítették. A pennát be-bemártották kékítőbe vagy tintába, berajzolták az egyik oldalt, s azt pontosan, szimmetrikusan átvitték a másik oldalra. Ezzel még nem volt kész a mint, végső formáját csak akkor kapta meg, mikor kivarrták. A Jászság valamikor mezőgazdasági vidék volt, suba az majd minden háznál akadt. Télen kocsin takarónak használták, nyáron meg azon feküdtek, az istállóban leterítették a jószág tartó gazdák, s abba burkolóztak. Télen a templomba járó öltözet is a suba volt, a módosabbaknak pedig a díszített suba. A férfiak bő gatyában jártak, csizmában, az ing tetejére vették a subát és az volt a gála-öltözet. Emlékszem a subában tudni kellett járni, mert aki szépen járt benne, annak úgy ringott a subája. - Az asszonyok ködmönben jártak, a módosabbak, a szegényebbek nagykendőben. Rangot jelentett a faluban, hogy milyen ködmönben mentek a templomba. Mutogatták is kinek milyen volt. Bizony elég drága volt egy hímzett ködmön, hónapokig készült egy-egy darab. Még édesapám mesélte, mikor Benkééknél ilyen turai ködmönöket csináltak, akkor előlege hoztak egy koci gabonát a mesternek. Végül azután pénzzel, meg ezzel-azzal egyenlítették ki az árát. Megfizették, mert Benke János bácsinak is micsoda szőlője volt. Az ő négy hold szőlője olyan volt és úgy karban volt tartva, hogy megszólalt. Jóformán a ködmönökből lett a szőlője is.

Tanulmányok

1926-ban felmentem Pestre a Bálint-céghez, ott dolgoztam. Ez is egy ilyen hirtelen meggazdagodott, híres és jónevű szűcs volt. Erdélyből menekült az első világháború után. Akkor nagyon keresettek voltak a szűcsök. Az a mondás járta, egy gróf, egy szűcs. Négyszázhetven szűcsmester és ugyanannyi gróf meg mágnás volt Pesten. Meg is élt egy szűcs egy grófból. - Bálint pedig nagyon takarékos ember volt. Ebédre vett néhány fillérért töpörtyűt, lement az Erzsébet-híd alá, ott megette egy fehér cipóval, sétált egyet és visszament az üzletbe. Összejött egy kis pénze, a Hajós utcában kivett egy kis helyiséget, először ott dolgoztatott. Amikor én nála dolgoztam - csak azért mondom, milyen gyorsan gazdagodott meg - akkor már nagy luxus üzlete volt, az Irányi-Váci utca sarkán, a Váci utca 32. alatt háromemeletes bérháza, az Istenhegyi úton, Weiss Manfredé mellett emeletes luxus villája volt.

Édesapámnál magyar szűcsséget, Bálintnál divat-szűcsséget tanultam. A magyar szűcsök maguk készítették ki a bőröket, bekecseket, ködmönöket, subákat csináltak. A divat szűcsök nemes prémekből szőrmebundákat, ruhadíszítéseket, díszmagyarokat készítettek. Bálintnál például Gömbös Gyula díszmagyarján még én is segítettem. Azon kívül a gróf Csákinak, gróf Telekinnek, aki később öngyilkos lett.

Egy évig dolgoztam ott, utána nagykorúsítottak. 21 éves voltam és csak így kaphattam iparigazolványt. 1932-ig Szolnokon dolgoztam, a Baross utca 25. alatt volt a műhelyem. Olyan fióküzlet-féle volt ez, az én nevemen ment ugyan, de édesapám segített a kikészítésben. Összedolgoztunk. Onnan bevonultattak tényleges katonai szolgálatra. Mikor visszakerültem Kiszpesten váltottam iparigazolványt, akkor már vettem használt gépeket: nyíró gépet, vasalógépet. Ott kísérleteztem ki a krómcserezést is.

A krómcserezés

Mindig pancsoltam szőrmével. Diákkoromban volt Berényben egy drogérta, a Klein, tőle vettem mindenféle vegyszereket. A szomszédunk Knaver bácsi, a kelme festő az is mindenképpen szőrmét akart festeni. Befestette ő feketére a szőrmét, de a bőr elégett a meleg vízben.

Nem bírta a meleg vizet, összezsugorodott. Én is próbálgattam, javígtattam a cserzőanyagot sós vízzel, de nem sok sikerrel.

1926-ban alakult meg a Pannónia Szőrmegyár, ők hozták a panofixet, aminek készítése nagy titok volt. Nagyon gyötört a kíváncsiság, fene tudja miért! Azután újra kezdtem pancsolni a szőrmével. Akkor már azt is megtanultam és tudtam, hogy olyasmivel kell előállni, amit más még nem csinált. Ha én hozzáfogtam volna például panofixet gyártani a két nagy pesti gyár rögtön kikészített volna.

Így aztán a szőrme kikészítésen próbáltam változtatni. Ezt édesapámék még úgy csinálták - más hogy csinálta azt nem tudom, abba nem avattak be - hogy korpapácos csávéban 14 napig erjesztették a bőrt. A csávázott bőrt eperfa és diófa gombával festették. Ez nagyon jól kikészített bőr volt, csak nem bírta a meleget. Nem lehetett mosni, vagy ha elázott, akkor megkeményedett. Én pedig a bázikus krómtimsót, szódával keverve próbálgattam a bőrön, kóstolgattam, a végén egész jó lett. Tulajdonképpen véletlenül jöttem rá, hogy milyen jó bőrt készítettem. Nekem ugyan se laboratóriumom, se ilyesmim nem volt. Mi szűcsök fehér köpenyben dolgoztunk. A tűt a köpeny zsebéhez szoktam szúrni. Egy ilyen kikészített bőrdarabot gépeltem oda, hogy ne a textilbe, hanem a bőrbe szurkáljam. Akkor lepődtem meg, amikor a főzfazékból kivették a fehér köpenyt és a bőr ugyanolyan maradt. Így jöttem rá először, hogy ez nem zsugorodik össze, mosható bőr bírja a forró vizet. Tulajdonképpen nem volt ez merőben új, mert krómozták már a bőrt korábban is. A bőriparban, a cipőiparban a krómcserezés is ismert volt, csak ott kopasz, szörtelen bőrökkel dolgoztak. Ezek pedig szőrmés bőrök, s itt a szőrmével is dolgozni kellett.

A krómcserezés halványkék színt adott a bőrnek, ezzel együtt a színezést is megváltoztatta. A szokott dohányszín helyett mást festettem. Fürösztve festettünk, szőrt, bőrt együtt. Adagoltuk a festéket, különböző pácokkal, krómkáliával, sötétebb és világosabb színeket tudtam kihozni. Szolidabb is volt, új volt, azért tetszett. Édesapámnak bemutattam a műhelyemet, gépeimet, a krómcserezett és festett bőröket. Nagyon tetszett neki az anyag. Összetársultunk, először fele-fele keresettel. Az üzemet 1934-től kezdve tulajdonképpen én vezettem, de édesapám nevén futott: Dancsa János szűcsáru üzeme Jászberény cégjelzéssel. Én csendes társa voltam. Később azután úgy egyeztünk, hogy a kereset egyharmada volt az édesapámé, egyharmada a három öcsémé, egyharmada az enyém, így családon belül.

Sikerek

1935-ben mondtam, hogy állítsunk ki a Nemzetközi Vásáron, mert én az előző évben ott voltam és láttam, hogy a szűcsök kiállítanak. Édesapám ellenezte a dolgot. Nem, nem akarta, ellenkezett! Én meg erre azt mondtam, ha ráfizetünk, én állom, az én részből megy le.

Végül is felkészültünk erősen, himzett darabokkal részt vettünk 1935-ben a vásáron. Óriási siker volt, annyi megrendelést kaptunk, hogy alig győztük teljesíteni. A csepeli gyár tulajdonosa és mérnöke csak nézett! Leolvastam a szemükről, hogy magukban azt gondolták, hogy ez a falusi szűcs miket állít ki! - Megvettek egy pár kesztyűt, a mérnök a szájára vette, az ujját még rágta is, csak hogy megtudja mivel van kikészítve. Ezután akartak alkalmazni engem. Kínáltak is havi 1000 pengőt, ami igen nagy pénz volt. Ráálltam. Elmentem, aztán kérték fessek ki anyagot. Észrevettem, hogy leselkednek utánam. Mindjárt eszembe jutott, mire kíváncsiak. Kérdezték milyen festékek kellenek? - Persze mást is mondtam rögtön, nemcsak ami kellett. Egyből gondoltam kimérve adják a festéket, és majd utána mérik, hogy miből-mennyit használtam. Én aztán kifestettem az anyagot, de a festéket össze vissza kevertem, fölöslegesen kiöntögettem. Így aztán velem nem sokra mentek. Édesapám ismét hívott,

hazajöttem. Ettől kezdve minden évben kiállítottunk a vásáron. 1937-ben Magyarország Koszorús Mestere címet nyert a készítményünk. 1938-ban, akkor más az Iparművészeti Társulat javaslatára, sőt inkább unszolására részt vettünk a berlini Nemzetközi Vásáron. Tulajdonképpen nem is vásár volt ez, hanem ilyen nemzetközi mesterverseny. Oda is készítettünk jónéhány darabot. Zsűri bírálta az anyagot, csak a legjavát engedték, mert sokan jelentkeztek. A berlini kiállításon és is ott voltam, velünk együtt ott volt Badár Balázs bácsi a fazekas, Gorka Géza, Kovács Margit kerámiákkal, egy kitűnő lakatos a Biber, mint híres iparművészek. A berlini kiállításon megkaptuk az aranyérmet, nem is tudtam, mert közben hazajöttem. Egyszer jön egy levél, meghívó audenciára az iparügyi miniszterhez. Első osztályú vonatjegy édesapám nevére, mert az ő nevére futott a cég. Ő persze nem akart menni, mondta ha akarsz fiam, mehetsz! Felmentem Pestre, soha életemben nem utaztam első osztályon, de ha már ilyen jegyem van, hát kipróbálom! Az iparügyi minisztériumban gyülekezett az akkori iparosok színe-java, a minőségi munkájuk után kitüntettek, akik Berlinben első díjat nyertek. Többségük 50-60 év közötti volt. Én ugye 29 éves voltam akkor, fel voltam öltözve rendesen, aztán jöttek hozzám, kérdezték soká jön még a kegyelmes úr, a miniszter? - Azt hitték, hogy én titkár vagy valami fullajtár vagyok. - Mondtam, én is rá várok. A miniszter aztán átadta a kitüntetést, utána a Royal szálló márványtermében bankett, vacsora - előkelő kiszolgálás - minden megvolt. Én még olyan helyütt soha nem voltam! Hát aztán a berényiek! Mint mesterembert becsülték édesapámat, meg minket is, de a notabilitások nem nagyon tartották a kapcsolatot. Ettől kezdve, hogy is mondjam, kezdtek majdnem dörgölözni. Kezdték itt is, hogy csináljunk kabátokat. Csináltunk is, Spagatner Szerénkének, Székely Mihály húgának is készítettünk himzett ködmönt, meg másoknak. 1939-ben az Iparművészeti Társulat buzdítására a new-yorki világkiállításra is eljutottak készítményeink. Elismerést kaptunk, minden bundát megvásároltak, Hollywood-ba is került belőlük.

A kiállítás után nem emlékszem már melyik amerikai áruháztól, levelet kaptunk. Érdeklődtek mennyit tudnánk azokból a bundákból készíteni, amelyeket a kiállításon bemutattunk. Felvittem a levelet a Salamon-céghez. Ez egy export-import cég volt, a Honvéd utca 8. alatt. Az igazgató rögtön azt kérdezte, mennyit tudunk csinálni? 150-200 darabot - mondtam. Írjunk ezret. - Hogy-hogy? Ne törődjünk vele, ebből még üzlet lesz. Ennek megfelelően megírtuk a levelet, aztán jött a válasz: ez olyan kis mennyiség, hogy nem érdemes vele foglalkozni.

Az üzem

Ahogy nőtt az érdeklődés készítményeink iránt, édesapámat sikerült rászedni, építsünk egy üzemet. A régi műhely mellett még volt szabad telek, a Szent Imre herceg, a mostani Alkotmány úton. Ez egy elég komoly üzem lett volna három emeletesre tervezték. Egy emeletes lett, 25 ezer pengőbe került, de később bővíthettük volna. A földszinten volt a mosoda, a szárítóberendezés, a bőrkikészítő a csávakádakkal. A régi műhelyt is bővítettük, ott vasalógépet, nyírógépet és kartácsológépet állítunk fel. Az új üzem emeletén volt a varró, szabásműhely, mosdó, WC, raktárak, irodahelyiségek is ott helyezkedtek el. Később az irodahelyiség máshova került. Az utcai fronton szalont építettünk, oda került az iroda is. Ekkora üzem már nem ment, nem mehetett családi alapon, alkalmazottakat is vettünk fel. Az irányítást, a szakmai munka nagy részét a családtagok végezték.

A szabásmintákat főleg édesanyám készítette. Pesten és Szolnokon ilyen tanfolyamokon kitanultam a modellszabásmintát is, így ezeket a most visszatérő, divatos szabásokat én csináltam. A modelleket együtt terveztük édesapámmal és édesanyámmal. A kivarrásra betanítottunk lányokat, fiatalasszonyokat. Olyan nagy munkanélküliség volt! - Nálunk pedig az akkorihoz képest elég jól kerestek. Szerették azért is mert tiszta munka volt, fejér köpenyben

dolgoztak. Először pár hétig csak darabra varrtak, amit másra nem használtunk fel. Egyszerűbb dolgokat, díszítő varrásokat hímeztek. Amikor hozzánk jöttek, mind azt mondták, ők tudnak hímezni. Elhittük nekik, csak más a textil és más a bőr! Ezt térdre kellett csinálni. Rátették a bőrt a térdükre, az kifeszült, úgy kellett átszurkálni, átbújtatni a tűt. Kézben tartva odavarrták volna a szőrt is. - Aztán így fokozatosan, pár hónap, fél év alatt belejöttek. Később aztán ezeket a nagyobb mintákat: rózsát, tulipánt, saskörmőt, meg mindenféle virágmintákat is tudtak hímezni.

A mintákat először édesapámmal rajzoltuk. Aztán voltak ügyesebb lányok, később már ők is rajzolták. Szóval nem olyan nagy tudomány ez végeredményben. Ennek ellenére két egyforma készítmény se akadt. Először mindig a hibát kerestük, ugye.

Közben a pénz az tényleg dült. Kénytelenek voltunk bankszámlát nyitni. Aztán a bankszámlán is felemelték a folyószámla hitelt, a bankok versenyeztek, először a Szabó Jóska-bank, a volt Jász-Kerületi Népbank foglalkozott pénzügyeinkkel.

Azt hiszem tőlük kapta az első kölcsönt édesapám, amikor betáblázták a kis szőlőjére meg a házára. 800 pengő kölcsönt kapott de ő soha nem terhelte le azt. Amikor látták, hogy megy a bolt, akkor jött az egri Egyházmegyei Bank, azt mondta kifizeti a Szabó Jóskát. A nóta vége az lett, hogy a háború alatt már 250 ezer pengő folyószámla hitelünk volt. Így fejlődünk, gyorsan, egy pár év alatt.

Nem mondom kellett hozzá egy kis élelmesség, meg huncutság is. Szállítottunk például a honvédségnek, a kerékpáros zászlóaljnak ötujjas kesztyűt. Kértek ajánlatokat, nemcsak tőlünk, csinálták ezt mások is. Erre én is kértem, de más címre ajánlatokat. Bele akartam nézni a kártyájukba, hogy mások vajon mennyiért szállítanak. Tájékozódni akartam, de kellett is tájékozódni. Szóval nem estem a fejemre én sem.

Máskor összer megvettük a magas gyapjas bőroket. Ezt többől lenyírtuk, a gyapját eladtuk a kereskedőknek, így a bőre ingyen volt. Mivel én akkor már tudtam a krómcserezést ezeket a kopasz irhákat kicseriztem ebből csináltunk kesztyűket. Amerikába is szállítottunk, 4 pengő 50-et kaptunk egy kesztyűért, nagyon megfizették.

Nagyon szép kesztyűk voltak, én meg úgy agyusztáltam, hogy mutatók is legyenek. Csináltattam cégjelzéses zacskókat, azokba csomagoltam, így a papír is elment jó pénzért, meg a kesztyű is.

Na meg édesapám is értette a dolgát, őt se lehetett egykönnyen becsapni. Ott volt például a doktor Gulyás állatorvos, gyapjúkereskedéssel foglalkozott, mindig spekulált. Ő vette meg a „döggyapjút”, a gyapjúhulladékot az összes szücsöktől. - Régente ez volt a szücsöknél a ruházati alap, ez mindig az asszony pénze volt. - Nálunk már nem, mert ruhapénznek sok lett volna ami nálunk összejött. Elég az hozzá, szólt édesapám a Gulyásnak, legalább 1 pengőt adjon a gyapjúért. Nem adta meg. Édesapám erre szólt a komájának: itt van ez a 15 zsák gyapjú, add le nekem a piacon, kapsz egy szép subát. Felrakta stráfkocsira, kivitte a Bundás-kúthoz - ott volt a gyapjúpiac. Belenézett a Gulyás doktor, megvette tőle mint birkagyapjút. 2-3 hét múlva ismét jött Gulyás, kérdezte, Dancsa úr meggondolta-e már? - Nem adom én már régen eladtam. Hű, hát ki vette meg? - Maga. Hogyhogy? - Hát így, aztán elsorolta neki a történeteket.

Ötlet kellett, persze, hogy gyűlt a pénz. Néhány év múlva édesapám virilis adófizető lett Berényben. Virilis képviselő lett a rongyos Dancsa gyerekből, mert így hívták őket.

1944-ben, amikor már 40-en dolgoztak az üzemben, hadiüzemmé nyilvánították bennünket. A háború után se anyag se kereslet nem volt, a létszám is lecsökkent, 1948-ban államosították az épületet.

Elmerengve

A Bajnok utcában vettem egy kis házat, ott dolgozgattam. 1950-ben beléptem a Szabó Szövetkezetbe. Kovács Gyurka, az akkori elnök hívott: gyere Bandikám, lépj be te is a szövetkezetbe! - Zárolták a bőrt, ellenőrzések voltak, beleuntam. Még a lexikonban is bőrt keresett a gazdasági rendőrség. Végül beléptem a szövetkezetbe, megalakítottam a szűcs-részleget, egymagam. Kaptam egy kis műhelyt, ott kezdtem dolgozni. Később jöttek a testvéreim is, ők ma is ott dolgoznak. 1957-ig voltam a szövetkezetben, s akkor még a tanácstól is biztattak, hogy váltsam ki újra az ipart. 1957-ben más kisiparosokkal együtt ismét kiállítottam az Ipari Vársáron, a Népszabadság is írt rólam. Biztattak a KETI-től, dolgozzak exportra, látnak benne fantáziát.

Ezt nem vállaltam, mert ez a munka annyira aprólékos és munkaigényes, hogy egy-két emberrel nem érdemes exportra termelni.

59-ig voltam önálló, megint jöttek a börzárolások, beadtam az ipart, feljöttem Pestre. - Szerencsétlen helyzetben voltam, mert Gorkáéknak, vagy Badár Balázs bácsinak nem volt ilyen problémájuk. Az anyaguk kéznél volt, az égetőkemencét is tudták fűteni, csinálhatták a kerámiát. - Pesten szívesen fogadtak, mindjárt kiemelt órabérrel vettek fel, úgy ismert voltam a szakmában. Az elnök biztatott, hogy bőrt is hímezünk majd. Csináltam is 8-10 mintamellényt, el is kelt mind. Közben meghalt az elnök, így ez abbamaradt.

5-6 éve dolgoztam a szövetkezetben, úgy láttam elégedettek voltak a munkámmal. Újítást is adtam be, el is fogadták, egymillió forint megtakarítást jelentett. Egyik nap aztán hivatnak az elnöki irodába. Ott voltak a KISZÖV-től, a párttól meg a vezetőségből többen. Először ezt kérdezték: Hogyan esett magának Dancsa kartárs az, amikor államosították az üzemét? - Hát hazudnék, ha azt mondanám, hogy jól esett, mert akkor ez rosszul esett, - mondtam. Ahhoz Károlyi Mihály kellett, hogy saját birtokát felparcellázza. Régen volt, azon már túl vagyok. Én itt akarok élni, a gyerekeim pedig itt akarnak jól élni. Talán furcsán hangzik ez tőlem, de akkor is azt mondtam, meg most is azt mondom, ez a rendszer százszor jobb mint a régi. Nekünk ugyan jó dolgunk volt, de ahol mi laktunk, ott bizony télen is sok gyerek járt mezítláb. - Szó szót követett, beszélgettünk. Végül megkérdezték, vállalnám-e az üzem műszaki vezetését. Vállaltam, mentek is a dolgok, nagyon megbecsültek. 1970-ben mentem nyugdíjba, nagy bankettet rendeztek, megajándékoztak.

Azóta itthon dolgozgatok. A feleségem bedolgozó, neki segíték. Hobbyból néha-néha hímezgetek. A lányomnak csináltam egy bundát, most pedig szeretnék néhány mellényt és bundát készíteni, valahol bemutatni. - Szeretném, ha valaki átvenné ezt a mesterséget.

1979

Vállalkozói útkeresés

Az alapítók - 1993 február-március

M. Béla országgyűlési képviselő, az ötletadó: „Az 1940-es évek elején az egyetemen azt tanultam, hogy a mezőgazdasági termelő a termékeit illetően hátrányos helyzetben van, hiszen termékeinek nagy része nem raktározható. Márpedig a raktározáson alapul a haszon, ez közgazdasági törvény. A mezőgazdasági termelőnek hústermeléssel is kell foglalkozni, mert hasznosítani kell a terményeket, a takarmánygabonát ugyanúgy, mint a kukoricát vagy az árpát. Az árut „bőrbe kell tenni” - mondták a régiek. Tehát ostoba munkamegosztás az elkülönülő takarmánytermelő és állattenyésztő szervezetek szervezése. Ha külön gazdálkodnak, akkor mindenki drágán akar eladni és olcsón venni, a végén pedig nem tudnak megegyezni. A mezőgazda akkor jár jól, akkor tudja ezt kiküszöbölni, ha olyan terméket is termel, amelyek raktározhatók, mint például a gabonafélék. Igazán pedig akkor jut haszonhoz, ha a termelvény átvándorol az állatokba. Ha pedig ezek után nincs húsfeldolgozó üze me, akkor ki van szolgáltatva a piac kénye-kedvének. Ha pedig a feldolgozó ipar nem a termelők kezében van, akkor a vállalkozó csak korlátozott mennyiségű termék feldolgozására vállalkozik. Mindössze annyira, hogy a piacon nagy kínálat és alacsony ár legyen. Ő viszont fölfelé kicsi kínálattal jelentkezik, a kereslet ezáltal nagyobb lesz. Tehát arra törekszik, hogy minél magasabb árat érjen el. Ez a rákfenéje minden olyan gazdaságnak, amelyik nem szervezi meg a termelők termékeinek értékesítését. Nagyon fontos, hogy termékeik ipari feldolgozására alkalmasak és újra hangsúlyozom raktározható állapotúak legyenek. Ha jó a termés és látják, hogy a raktáron sok van, a következő évben abból nem termelnek.”

T. Imre: „1979-ben kezdtem a szövetkezetben mint kertészeti ágazatvezető. Elég sokoldalú munkát végeztem. Mikor idejöttem, 600 holdas kertészetünk volt. A paradicsom, a paprika és a dinnye termesztését irányítottam. Fokról-fokra fogyott a kertészet, így agronómiai ágazatvezető lettem, a növényvédelem bizonyos folyamataival, a műtrágyázással és a tápanyag utánpótlás szervezésével foglalkoztam. Utóbb erdész lettem, majd a felvásárlásnak a vezetője. Ezekben az években már mindennel foglalkozni kellett. Nem szűkülhetett le az ember figyelme az egyszerű végrehajtásra.

Talán az erdészet jelentette a legkomolyabb váltást számomra, mert ott már kereskedni is kellett. Egyre szűkült a munkalehetőség a térszben. A kertészet megszűnt, vittem az erdészetet. Az erdészet nem a tanult szakmám, de belejöttem. Mire ez megtörtént, abba kellett hagynom, mert visszajött dolgozni az erdőmérnök. Addig ugyanis ő volt a párttitkár. Az erdészeti ágazatot jelenleg is ő vezeti.

Végül is érdekelt a kereskedelem. A kertészet vezetőjeként az értékesítéssel is foglalkoznom kellett. A magánéletben is e felé próbáltam tendálni, hiszen a feleségemnek 7-8 éve van egy magánboltja. Ő se végzett kereskedő: ápolónőként kezdte. A jászberényi kórházban dolgozott három műszakban. Jöttek a gyerekek és olyat kellett kitalálni, amit helyben is el tud végezni. Elég az hozzá, nyitottunk egy vetőmag boltot. Ezt egészítettük ki festékárúval, növényvédő szerekkel, mert ilyesmit nem árultak a faluban.

Mivel a mezőgazdasághoz is értek, lévén az is a szakmám is, tudtam, hogy megfelelő fajták kellene k, olyanok amit keresnek is az emberek. Lassan aztán kezdtek megismerni bennünket. Tudták, hogy amire szükségük van, azt, ha törik, ha szakad, de megszerezzük. Még hozzá

senkit be nem csapva, elfogadható áron. Melléfogásaink is akadtak. Edényekkel, porcelán-áruval próbálkoztunk. Ezeket le kellett építeni. Bele nem buktunk, csak nem hoztunk új készleteket.

Először 4-5 évig a szüleink házában árusítottunk egy mellékutcában. Utána a hagyaték árából, 1991-ben megvásároltunk egy épületet a Főúton, amiben most van az üzletünk. Sok minden meghatározza az eredményt. Egyáltalán nem mindegy, hogy hol van a bolt. A vevők igényei szerint az áruskálát is szélesítenünk kellett. A tél folyamán felkészítettük az üzletet. Mosószer, tisztítószert kínálunk nagyobb választékban. A leltáridő alatt kiköltöztünk, és januárban nyitottunk.”

P. Ferenc: 37 éves vagyok, itt Sashalmon van az autószerelő műhelyem. Amikor hallottunk az egész kárpótlásról, egy pillanatig sem gondoltunk arra, hogy nem akarjuk vissza a földet. Nagyapám, P. Ferenc meghalt a háborúban, apám nyolc évesen ott maradt árván a nagyapjával és a szívbeteg nagymamával. Úgy 20-30 hold földjük volt, amin édesanyámmal gazdálkodtak. Paprikával próbálkoztak, jól ment nekik, szerették csinálni, csak közbejött a tsz. Oda apu már nem lépett be, hanem elment sofőrnek. 1962 vagy 1963-ban feljöttek Pestre, azóta is itt laknak.

Végeredményben a család eljött Jászfényszaruról. Amikor anyuék feljöttek, én még 2-3 évig ott jártam iskolába. Albérletben laktak, így engem még otthagytak a nagyszüleimmél. A nyári szüneteket később is ott töltöttem nagyapáéknál. Nagyon szerettem ott lenni. Ahogy vége lett az iskolának, másnap már Fényszarun voltam. Nagyapám próbált befogni, hívott ki a határba, de nem voltam elragadtatva. Semmit sem szeretek csinálni, ha erőszakolják. Nagyapám pedig nem engedett, így sikerült elriasztania.

Ennek ellenére 18-20 éves koromig az volt a vágyam, hogy lemegyek Fényszarura: ott építék házat magamnak, családot alapítok. A feleségemet is ott ismertem meg, a szomszéd lánnyal járt egy osztályba. Kertészeti szakközépiskolába járt, nyaranta a Béke tsz-ben volt gyakorlaton. Összeházasodtunk, jöttek a gyerekek, egyre ritkábban mentünk le. A régebbi barátaim is elkerültek Szegedre és másfele, így nem volt már hova menni. Ahogy múltak az évek, egyre inkább eltávolodtam Jászfényszarutól. Utoljára 1981-ben jöttem haza, amikor nagymama meghalt. A korábbi elképzelésemhez képest tehát minden másképp alakult. 1986 óta saját magam ura vagyok. Mindenki ismer a környéken, olyan, mintha itt születtem volna Sashalmon. Aztán járkáltunk össze-vissza, Lengyelországba, Franciaországba. Inkább külföldre jártunk, ami divat is volt. De szerettem is utazgatni.

Ezzel a földüggyel aztán minden megváltozott. Hallottuk, hogy vissza lehet igényelni és mi rögtön akartuk. Sőt úgy, hogy meg is műveljük. Érdeklődtünk, és hallottuk, hogy É. Pista bácsi, illetve a Kisgazdapárt is ezt akarja. Megrendeltem ezt a jászfényszarui újságot, apu pedig elment hozzájuk. Egyből akadt témájuk. Felelevenítették a rokonságot, amelynek 300 hold földje volt a hatvani határban, amit vissza kellene szerezni.

Akárhogy is nézem, itt Pesten mindenünk megvan. Jól megélünk. Most mégis olyat vállalok a nyakamba, amiről sejtem, hogy nagy dolog. Azt is tudom, hogy ezen nem lesz sok hasznom. Mégis belevágtam.”

É. István: „Egyáltalán nem lesz könnyű, ha nem is kell a nulláról indulni. Ellentétben nagyapámmal, aki - miután megkapta az örökséget - pont a nagy gazdasági világválság idején kezdte el a gazdálkodást. Nem teljesen vagyon nélkül, mert az örökséget megkapta. Kilencen voltak testvérek, így nagy örökség nem lehetett. Aztán összeházasodtak nagymamával, a háborúig amennyire tudtak anyagilag helyrejöttek. Jött a háború és az kisöpört mindent. Itt

laktak a mi házunk helyén, ami előbb német, majd orosz parancsnokság volt, így amit csak lehetett mindent elvittek. 1945-ben előlről kellett kezdeni mindent. Alakult minden szépen: apu meg anyu 1954-ben összeházasodtak, elkezdtek gyarapodni. 1959-ben jött a tsz, elvették az összes földet. Az egyik lovat el kellett adni, nem volt semmi eszköz. Csak a ház maradt meg, megint a nulláról kellett kezdeni. Nagypapám három hónapig dolgozott a tsz-ben, utána elment Hatvanba. Dinnyével próbálkozott, akkor is újrakezdte. Ez már a harmadik újrakezdés volt. 1979-ben halt meg. Mentalitását ismerve, ha élne, megint újrakezdené. Ennyi lehetősége sohasem volt, mert mindig olyanok voltak a politikai feltételek, hogy egy szűk pályán kellett mozognia.

Ma, amikor sokkal több lehetőség van, most félünk újrakezdeni, hiszen. Manapság az állam azért ad támogatást, hogy valaki búzáat vessen. Ma egészen mások a lehetőségek. Egy nagy változást persze tudomásul kell venni. Magam részéről ezt a munkahelyen és a magángazdálkodásban is problémának látom, és nap mint nap tapasztalom. Arról van szó, hogy Magyarországon az emberek egy része elszokott a munkától! - Ez fehéren-feketén így van. Persze változás is akad. 1989 nyarán volt az utolsó aratási szezon a tangazdaságban, ahol gépészmérnökként dolgoztam. Nagyon nehéz időszak volt, az emberek nem akartak azért a pénzért dolgozni. Most már egészen más a hozzáállás, lehet találni nagyon értelmes és nagyon jó minőségű embereket, akik dolgoznak. De még mindig az a gond, hogy inkább beérik kevesebb pénzzel, mert azért kevesebbet kell dolgozni. Márpedig ha valaki magángazdálkodást akar csinálni, akkor oda kell tennie testét-lelkét. Még hozzá nagyon keményen.”

É. Vencel: 29 évemmel én vagyok a legfiatalabb a csapatban. A középiskola elvégzése után sokfelé próbálkoztam, majd itt kötöttem ki az Orionnál. Először az igazgató sofőrje voltam, később a hatvani kooperációs üzem összekötője lettem. Úgy 8-9000 forintot kaptam nettóban, ami nem volt horribilis összeg. Emellett azt is lépten-nyomon éreztem, hogy semmiféle szükség sem volt rám. Sőt, évekkal ezelőtt, amikor odamentem, már akkor sem kellett volna engem felvenni. Rajtam kívül 30, 50 vagy talán 100 ember is felesleges volt az üzemben.

1991-ben az Orion gyárban mélypontra zuhant a gazdálkodás, akkor nekem is felajánlották lehetőséggént a végkielégítéssel való távozást. 65 000 forintot kaptam. Először úgy gondoltam, hamarosan újra elhelyezkedek, de nem találtam igazán perspektívát jelentő munkát. Fél év elteltével próbáltam a Munkaügyi Hivatalban is tájékozódni, és találtam egy iskolát ahová beiratkozhattam. Felsőfokú külkereskedelmi üzletkötői képzést hirdettek, ami összességében tetszett nekem. Jelentkeztem, megpályáztam és én voltam az egyik aki bekerült az összesen háromszázegynéhány jelentkező közül. Az iskola egy éves nappali tagozatos képzés keretében folyt, hétfőtől péntekig ott kellett lenni. Amikor befejeztem, visszamaradt még három hónapom a segélyből.

Elég sok helyen megfordultam, vendéglátásban is dolgoztam. Bükkfürdőn volt egy éttermünk, résztulajdonosként vettem részt benne. Az étteremnek a fizető pincére voltam, meg egy kicsit tulajdonosnak is éreztem magam. Nagyon szerettem csinálni. Ott nálunk kijárt a tisztelet mindenkinek, kapott is belőle a hozzánk betérő burgenlandi parasztember. Ha átmertünk Ausztriába ott sem nézte le senki a parasztot. Magyarországon a városi emberek lekezelő hangszíval viszonyulnak hozzánk. Engem ez mindig borzasztó módon zavart. Édesanyámék túrót vittek Pestre. Egy alkalommal a villamoson a túrós kosár kiszakította a pesti hölgy harisnyáját. No az akkor a legtrágárabb szavakkal hordta le édesanyámat. Jó lenne elérni, hogy ne legyen olyan pejoratív értelme a parasztnak, mint ami eddig volt!”

Gy. Ernő: Az egyetlen, aki nem volt tagja a Kisgazdapártnak vagy az MDF-nek, agrármérnöki végzettsége mellé kiegészítésképpen közgazdasági ismereteket tanult. A korábban említett tsz-elnök választás során viszont alulmaradt, sőt, mint az új elnök korábbi ellenfele fokozatosan kiszorított helyzetbe került a gazdaságban. A kényszerszülte helyzetben végeredményben ő volt az új típusú társulás egyik kezdeményezője, számára a társulás cselekvési teret jelentett. Úgy gondolta, hogy az így létrehozandó csoport hatékonyan képes működni, az általuk felállítandó gépparkkal bér munkára vállalkozhatnak. Emellett még inkább arra, hogy a tagok szakismeretére alapozva tanácsadói munkát vállaljanak.

Az első szakítópróba

T. Imre: „Engem mindig érdekelt a politika. 1990-ben egy érdekes társaságba, a Kisgazdapártba csöppentem be. Története alapján a parasztság létfontosságú pártja. Azt, hogy ez nem így alakult, azt nem mi határoztuk meg a községben. Fiatalabb korunk ellenére 5-6-an azért léptünk be, mert barátok voltunk. Talán az is közös bennünk, hogy vannak elképzeléseink az életről, és kicsit törtetőek is vagyunk. Az ember szeretné látni a jövőt, és szeretne tenni érte valamit. Úgy képzeltem, a parasztságért tenni kell, mert nagyon le van maradva, és mindenhol ki van szorítva. Magam részéről ebben láttam fantáziát, és nem az Agrárszövetségben, ami a tsz-elnökök pártja volt.

A politizálás a munkámban is jelentkezett. Egyre jobban éreztem, hogy érdemlegesebb munkát is tudnék végezni. Vezetőként pedig kényelmes helyzetben voltam. Őszintén megvallva, nagy felelősséggel nem járó, előnyös pozícióm volt. Normális fizetést biztosított, de ez engem nem tudott kielégíteni. Egyéb okok közrejátszása mellett ezért is léptem ki 1991 márciusában a tsz-ből. Lépésemmel nem kis gondot vettem a nyakamba, hiszen ez az üzlet nem biztosított igazán komoly egzisztenciát.”

P. Ferenc: „Jött ez a földkivétel a tsz-ből. Negyvennyolcan akartak kiválni, de végül csak öten maradtunk. Nagyapát is úgy kellett rábeszélni, hogy vissza ne lépjen. Mert a tsz-elnök mindenkit lebeszél, meg ment a zsarolás is. Rebesgették: aki kilép nem kap nyugdíjat, meg ehhez hasonlókat. Tudja mi kell egy idős embernek?”

T. Imre: „A kiválás körül nagyon komoly harc volt. Az eredetileg jelentkezők közül egyre többen visszaléptek, végül egy maroknyi csapat tartott ki elhatározása mellett. Nagyon nagy harc volt. Az emberek szemében mindinkább rablókká váltunk, olyanokká, akik vagyontárgyakat akarnak kilopni, és tönkre akarják tenni a tsz-t. Ebből pusztán annyi igaz, hogy érdemleges, hasznosítható vagyont szerettünk volna kihozni. Először a szárítót néztük ki, de az elnök addig mesterkedett, míg életveszélyessé nyilvánította. Ezután a falu szélén levő hajtató telepet szerettük volna megszerezni. A vezetés ekkor is elég komolyan betartott nekünk. Felértékelte a telepet, ugyanakkor leértékelte a vagyonszűnkét. Négyünknek két milliót érő vagyonszűnk lett volna, amit 60 százalékkal értékelték le. Ugyanakkor a telep értékét legalább tízszeresen felértékeltek. Ezt követően - mivel a kft.-ben kereskedni akartunk - a felvásárló telepet szerettük volna megszerezni. Azt sem adták, talán arra gondoltak, hogy majd csak elfogy a cémánk.

Végül is úgy döntöttünk, hogy valamit vinnünk kell. Bírósági eljárást semmiképpen sem akartunk. A törvény szerint lett volna rá módunk, de mire ezen végigvergődtünk volna, lehet, hogy még ennyit se hozunk ki. A szövetkezet nem a megerősödés felé halad, hanem úgy

nézem, feléli saját magát. Elég az hozzá, egyetlen alternatívaként maradt a géppark beszerzése. A lehetőség eleve korlátozott volt, mivel csak egy kiajánlott géppark jöhetett szóba. Természetesen nem az első gépeket adták. Szó sem lehetett arról, sajnos, hogy jobb minőségű gépeket kaphassunk meg. Nem dicsekedek vele, mert nagyon rossz vásárt kötöttünk. Mindegyik gép helyrehozható ugyan, de 10-12 évesek. Ez nagyjából egészéből olyan, mintha ugyanilyen autókat kaptunk volna, egyszóval lejárt gépeket sikerült kihozni. A vagyonyegyükért pénzt sem kérhettünk, mert akkor már a szövetkezet anyagi helyzete kezdett megrendülni.”

A kft. létrejöttének háttere

T. Imre: „A kft.-t mi öten a lehető legalacsonyabb tőkével, egy millió forinttal alapítottuk, méghozzá úgy, hogy mindenkit fűznek valamiképpen rokoni szálak egymáshoz. Ez a csapat szerencsés helyzetben van. Hárman a szövetkezetből léptünk ki. Mi ha nem is egyénileg, de családi folytonossággal hoztunk ki valamilyen vagyont. P. Ferenc, aki Pesten lakik, a nagyapja révén traktort, mi É. Vencel kollegámmal a vagyონrészünk alapján egy komplett gépsort hoztunk ki. Ebben a kombájntól az ekéig minden van. Nekünk megvan az alapunk arra, hogy ne csak ábrándozzunk, hanem valóban a földdel foglalkozzunk.

Mindenkinek van valamilyen elképzelése a kft.-n belül. Először is termelni szeretnénk, de hosszú távon mindenki önállóan szeretne gazdálkodni. Bizonyos tevékenységekre, bizonyos eszközök beszerzésére, kereskedelemre szövetkezni kell. Maradjunk a szántás-vetésnél. Az hiú ábránd, hogy a kombájntól kezdve az utolsó növényvédős gépig mindenünk legyen. Egyelőre az a célunk, hogy ötünk közül egynek legyen. Ha ezeket a munkákat összehangoljuk, akkor mindenkinek megoldódik a problémája. Más gazdálkodóknak mezőgazdasági szolgáltatásokat szeretnénk nyújtani. Eszközállományunkkal bér munkára is vállalkozhatunk.”

É. Vencel: „A több lábón állás taktikáját próbáljuk valamilyen formában kialakítani. Az egész a rokonságból indult, de nem is öt személyről beszélhetünk itt, hanem öt családról. Amikor jött a földreform előszele, a rokoni kapcsolat kezdett egyre fontosabbá válni. Kezdünk beszélgetni. Hol itt, hol ott találkoztunk, barátkoztunk. Elgondolkodtunk rajta, ha rokonok meg barátok is vagyunk, és nem is veszünk össze, akkor talán megpróbálhatnánk közösen gazdálkodni. Mert ez egyedül nem megy, én legalábbis ezen az állásponton vagyok. Mindenképpen kell valamilyen társulás. Abban is biztos vagyok, hogy nem a kolhozrendszer vezet a boldoguláshoz. Ha viszont van egy társaság, akik valamilyen formában ambicionálják az embert, akkor van értelme ezzel foglalkozni. Az az elképzelésünk, hogy kárpótlásból vagy részaránytulajdonból mindenkinek van, vagy lesz valamennyi földterülete, ami az öt családra kivetítve 100 hektár körül lesz. É. Pistinek 22 vagy 24 hektár ki van mérve. Számára ez már kézzel fogható. Nekem a szüleim révén meg a rokonságból körülbelül 150 aranykoronányi, illetve 150 ezer forintnyi kárpótlási jegyem lesz. Ezen kívül édesapámnak van 70-80 aranykorona részaránytulajdona. A föld biztos megélhetési forrás lesz. Még akkor is, ha a kft. nem jön be. Különben is a gazdálkodással mindnyájan intenzíven akarunk foglalkozni. Eddig legalábbis fel sem merült, hogy földterületét bárki közös tulajdonként bevigye a kft.-be.”

P. Ferenc: „Ők négyen egy évvel előbb kezdték. Krumpliföldet béreltek, a termést el is tudták adni, jól sikerült. Akkoriban már én is haza járogattam, s elkezdünk beszélgetni a terveinkről. Ott volt Pista bácsi, a fia, én meg apu. Tulajdonképpen együtt beszéltük meg, hogy s mint szeretnénk. Pista bácsiék már korábban is kertészkedtek, földet is béreltek. Mi csak úgy cseppentünk bele, halottunk a földkiadó bizottságról, amibe Pista bácsit is beválasztották. Így

merült fel, hogy közösséget kellene alaktani, hiszen ha visszkapjuk a földeket, akkor gépekre lesz szükség. Közösén, egy kft.-vel talán többre jutnánk. Ha öt ember összefog, mégis csak többet ér - gondoltuk. Közös érdek, hogy összeverbuválódjunk, mert akkora tőkéje egyikünknek sincs, hogy mindent meg tudjon venni. Nem lehet tudni mit hoz a jövő.

Van, aki zöldségtermesztéssel foglalkozik, más eladással vagy állattenyésztéssel. Errefelé soványak a földek, csak száll a homok a jászfényszaru határban. Én rögtön láttam, hogy ezen az egész földön, gazdálkodáson nincs haszon. Amit én csinállok, az autószerelésen, azon van. A fiamat viszont felvették ide a Mogyoródi úti Kertészeti Technikumba. Úgy vagyok vele, hátha ő majd kezd vele valamit, ezért látok benne mégis fantáziát.”

Magángazdálkodás kft. keretben

T. Imre: „Más alternatívákban is gondolkodtunk. Termeléssel is foglalkoztunk, 14-15 hektárnyi területen dolgoztunk. A múlt év aszályos időszaka miatt nem úgy alakult az eredmény, ahogy vártuk. Veszteségesek ugyan nem lettünk, de ez nem vigasztalt sohasem bennünket, többet szerettünk volna elérni.

1992-ben a szövetkezettől nem tudtuk megszerezni a felvásárló telepet, így a kft. nem tudott zöld árut felvásárolni. Helyette másfajta kereskedés irányába mozdultunk. Indult a gázprogram a faluban, nekiláttunk a gázkészülékek beszerzésének és értékesítésének. Ezzel ugyan kicsit eltávolodtunk a mezőgazdaságtól, de valamiből fenn kellett tartani magunkat. Ehhez a család üzletének egy helyisége támpontot nyújtott. A gáz vezetése nem szocialista módon ment. Tökéletesen, patent módon szervezték meg. Négy hónap alatt eltűnt minden gép a faluból, és kész volt az egész. Nagy tételeket szereztünk be, és alacsony árakat tudtunk produkálni. Idén azonban erre már nem számíthatunk. Ezt a lehetőséget tavaly kellett, és csak akkor lehetett kihasználni. Végeredményben elég tűrhetően jöttünk ki a boltból. Megvolt a fizetésünk, meg talán egy picit gyarapodtunk is.

A kft. nagyon jó alap arra, hogy kereskedelmi tevékenységet bonyolítson az ember. Szerettünk volna külkereskedelemmel foglalkozni. Ez nagyon nehezen jött össze, mert az a külföldi partner, akivel érdemes foglalkozni, a lefölözés taktikáját akarja velünk szemben érvényesíteni. Gondot okozott, hogy régi, tsz-ben szerzett kapcsolataim megszűntek. Régen különben is könnyű volt kereskedni, mert ott voltak a nagy felvásárlók: a Zöldértek, nagy ÁFÉSZ-ek, s nekik nem volt probléma eladni árut. Tudomásul kell venni, hogy a nagyvállalatok megszűntek, csak kereskedők vannak a színen. Azokat megtalálni, megbízható partnerre lelteni nem egyszerű dolog. Különben is a zöldárú kereskedelemben nem lehet csak úgy belevágni. Nagyon hiányzott egy megfelelő, mázsával raktárral felszerelt épület a felvásárláshoz. Nem engedhettük meg, hogy rögtön kiköltekezzünk és így torpedózták meg ezt a tervünket. Idén újra várják az emberek, hogy elkezdjük, nagyon sokan megkerestek már bennünket. Mondtam nekik, lesz felvásárlás, az üzletünknel egy elég komoly épületet csináltam ahhoz, így hozzákezdhetünk. Ezzel kapcsolatban már most kezdjük a vetőburgonya beszerzését. Felírjuk kinek mennyi kell, beszerezzük. A kft. vásárolt egy burgonyavetőgépet, amellyel szükség szerint szolgáltatást fogunk végezni.”

P. Ferenc: A kft.-ben húszegynéhány holdat műveltünk, abba dinnyét meg krumplit ültettünk közösén. Először az ültetésnél találkoztunk, mind az öt család kinn volt a földeken. A munkában összejöttünk, beszélgettünk, és egyre szorosabb lett a kapcsolat. Közben szerencsétlenségemre eltört a lábam, két hónapig kimaradtam a munkából. Idegeskedtem, hiszen alighogy belefogtam valamibe, nem vehetek részt benne. A többiek jöttek látogatni. Majd

meggyógyulsz, vigasztaltak. A dinnyeültetésnél már újra ott voltam. Szóval egyre szorosabb lett ez az egész.

Szerettünk volna a hiénákkal szemben saját árusítást kiépíteni. Arra gondoltunk, hogy az általunk megtermelt és felvásárolt árut mi adjuk el a lakosságnak. Számolgattunk, és úgy találtuk, mi olcsóbbak leszünk mint ezek a hiénák idefent. Úgy gondoltuk, hogy a Sasad tsz környékén veszünk egy zöldség-gyümölcs boltot. A kiszállításhoz vettünk egy IFA teherautót is. Próbálkoztunk is, de nem jött össze. Lett volna egy bolt itt a sarkon. De nem tudtunk olyan embert szerezni, akiben megbíztunk volna. Ezt csak úgy lehet csinálni, ha ötünk valamelyikének a felesége vagy az apja állandóan ott lett volna. Azonkívül termékkel sem tudtuk volna még ellátni.

Tavaly inkább vesztettem a kft.-n, mint nyertem. Mindössze háromszor volt eső, de a mi területünkön egyszer se esett. Ez nagy pech volt.”

É. Vencel: „Eddig aránylag kellemes helyzetben voltam, munkanélküliként az itthoni teendőimet el tudtam végezni. Most, ha alkalmazott leszek, kicsit másképpen alakul. A kft. jövedelmezősége most még bizonytalan. Különösen ahhoz, hogy öt embert el tudjon tartani. Egyelőre az is nagy öröm lesz, ha Imre bérét és az enyémet ki tudjuk gazdálkodni. A többi üzlettársat ez kevésbé zavarja. Ők csak tagok, stabil munkahelyeik vannak, amelyeket nem is akarnak, és egyelőre nem is fognak felszámolni. Viszont a szekeret valakinek addig is tolni kell, mert itthon sem vagyunk nagyon rózsás helyzetben. A feleségem GYED-en van, ami 7000 forint körül van havonta, ehhez jön a 7600 forint munkanélküli járadékom, plusz a családi pótlék. Ebből élünk így hárman.

Mindettől függetlenül nem vagyok elégedetlen, de szeretnék a sorsomon változtatni. Látok egy célt magam előtt, amiért érdemes dolgozni. Ezt otthon is megbeszéltük, ez családi stratégia. Leszögeztük, hogy most ilyen a világ, számunkra ez az egy lehetőség van. Lehet, hogy két, lehet, hogy öt, esetleg tíz évig is így kell csinálni. Számomra kínálkozott volna már más lehetőség is. Ajánlották helyezkedjek el egy gyárban, külkereskedelmi vonalon. Bonyolítóként alkalmaztak volna, ahonnan tovább léphettem volna üzletkötőnek. Lemondtam erről a lehetőségről, mert a saját magam ura szeretnék lenni.

Ne más határozza meg a teendőmet. Még akkor is, ha ezt most 5-10 évig meg is kell rongyoskodni. Én mégis látok benne perspektívát. Most a kárpótlási jegy révén megörököltem azt, amiért valamikor a dédapám, a nagyapám, majd az édesapám dolgozott. Ők minden egyes garaskájukat arra gyűjtötték, hogy gyarapítsák a gazdaságot. Közben jött ez a váltás, amikor elvették, tönkretették, de én most mégiscsak profitálni tudok belőle. Számomra már az is cél, ha a fiamnak biztos egzisztenciát tudok kiépíteni. Olyan gazdaságot, amelyikben már nem kell ezeket a kombájnokat javíztatni, meg mínusz 10 fokban az IFA alá feküdni. Akkor pedig már megérte a vele való törődést. Az sem biztos, hogy Imre vagy Pista vagy bármelyikünk le tudja ebből a gyümölcsöt aratni, de azért bízunk benne. Pistinek van egy arany mondása, amit többé-kevésbé elfogadunk. Szerinte aki húsz évesen nem erős, harminc évesen nem okos, és negyven évesen nem gazdag, az már később sem lesz az. Nekem még kettő van a harmincből és még tíz a negyvenig.

Eleinte, amikor én voltam a soron, sokszor forrófejűsködtem. Legfiatalabbként, legmohóbbként, legambiciózusabbként én voltam az ötletzsák. Nagyon kellemetlen volt szembesülni azzal, ha valami hülyeségért kardoskodtam. Most már kezdek 10-ig, 20-ig számolni. Végigragom magamban mielőtt elmondanám a magamét. Elmúltak ezek a nagy kirohanások, nincsenek viták emiatt. Leülünk, tárgyilagosan megbeszéljük a teendőket. Sikertől kiismerni

egymást, nem kertelünk, meg merjük mondani, ha valami nem tetszik. Nincs kötelező udvariaskodás, nagyon keményen és nyílt lapokkal szoktunk tárgyalni. Ezt a csapat óriási pozitívumának tartom. A társaságon belül tanultam meg elmondani a véleményemet és elfogadni a másét. Borzasztóan rosszul esett, ha megmondták az igazságot, amit most már tudom, el kell viselni és szembesülni kell nézni vele. Ezt meg kellett tanulni mindannyiunknak, és azt hiszem nagyon jól sikerült.”

Kérdőjelek, avagy az együttműködés zavarai

É. Vencel: „A kft. üzleti tevékenysége az öt tag között egyenlően, kizárólagosan fifti-fifti alapon oszlik meg. Akadt egy-két elmozdulás ettől az irányvonalától, de mára mindenki belátta, hogy ez nem lehet kétes. Mihelyt történt valamilyen módosítás, az rögtön rossz irányba vitte az egész működést. Mások az egyes tagok érdekei.

Tavaly még kézi munkával műveltük a földeket, így csak ennek elszámolásában kellett gondolkodni. Írtuk a munkaórákat a napszámosi bérek alapján. Így egy, másfél vagy akár két egységet jelenthetett a ki-ki által elvégzett munka. Ezt összegyűjtöttük és az év végén kilistáztuk, hogy kinek mennyi munkája fekszik a gazdálkodásban, és eszerint osztozkodtunk. Idén már be kell kalkulálni a saját gépeinkkel végzett munkát is. Magam részéről a gépi rezsi órabér elszámolását tartanám ésszerűnek, de ezt még a többiekkel is el kell fogadtatni. Ezt a következőképpen képzeltem el. Imivel közösen van egy kombájnunk. Ha Pisti elhív kombájnozni, aratni, akkor azt mondjuk, x forint az órája ennek a kombájnnak. A gépi óradíjnak pedig mindannyiunk által elfogadott, minden egyes gépre kivetített tarifának kell lennie. Így az illető számolhat, hogy a saját géppel rendelkező üzlettársát veszi igénybe, vagy más megoldást keres.

Eleinte kissé kicsinyeskedőnek tűnt számomra mindez, de van egy arany közmondás: a tartós barátság alapja a szoros elszámolás. Valahogy így is van, mert a grátisz dolgok mennek egy darabig, de utána jön a vita. Én többet segítettem, ő meg csak annyit segített. Nincs más megoldás, közös megegyezés alapján kell elszámolni. Ha én elmegyek valakihez a kombájnnal, annak, teszem fel, 4000 forint a rezsi órájára. Ezzel szemben nekem nincs permetezőgépem, így elhívok valakit permetezni, aminek mondjuk 1600 forint az óradíja. Felírjuk, ő ennyit permetezett, én annyit kombájnoltam, év végén pedig egymás között kiszámoljuk, és pénzre váltjuk a végzett munkát. A kombájnolás és a permetezés bérét kivonjuk egymásból, és aki tartozik a másiknak, az kiegyenlíti a tartozását. Hasonlóképpen működne a közös gépparkunk, ami elsősorban a saját gazdálkodásunkat szolgálná, külső gazdálkodóknak is biztosítana gépi szolgáltatást.

Más kérdés a föld, mert földet nem kíván és nem akar senki a kft. tulajdonába bevinni. A kárpótolt föld kinek-kinek a saját nevére lesz és marad. Gazdálkodni természetesen együtt fogunk, de úgy, hogy ki-ki eltervezi és eldönti milyen kultúrával foglalkozik. Az más kérdés, hogy több ember is azonos kultúrában gondolkodik. Azt már minden további nélkül el tudom képzelni, hogy ha nekem például van egy növénykultúrára alkalmas területem, akkor mindannyian abba húzódnak átmenetileg. Ha ellenben másnak más kultúrára alkalmas földje van, nem tartom elképzelhetetlennek a cserét.

Imre felesége nem alkalmazott, hanem a saját mezőgazdasági boltjukat vezeti. Ez családi vállalkozás, még a kft.-t megelőzően indult. A kívülálló számára nem egészen szétválasztható, hiszen a kft. telephelye, meg a bolt címe azonos. Nap mint nap ott vagyunk, kft. ügyben intézkedünk. Az az igazság gyakorlatilag egész nap együtt vagyunk. Magam részéről mégis azt szeretném, ha különválnánk.

Voltak már ebből afférok, kisebb nézeteltérések. Sok volt a vélemény. Nekünk, fiúknak kell a gazdálkodást és az irányítást kézben tartani, mert ez nem kimondottan nőknek való dolog. Ha a lányok is bekapcsolódnak, akkor tíz ember véleményét összeegyeztetni már borzalmasan nehéz. Végül is közös álláspontként leszögeztük, ha le kell ülni, akkor tényleg csak az öt fiú üljön le és foglaljanak állást ők. Sokkal egyszerűbb és könnyebb így közös nevezőre jutni. Tapasztalatból mondom, mert voltak éjszakába nyúló parttalan vitáink, amelyeknek nem volt semmi értelme. És pontosan emiatt, sőt a végén valaki még meg is sértődött. Természetesen valamilyen formában döntéseink minden család életét befolyásolják. Ezt viszont ki-ki otthon megbeszélheti és tisztázhatja saját álláspontját. A kft. hivatalosan ugyan csak egy éve alakult, de az előkészületeket is számolva, két éves múltunk van és ezalatt sokat tanultunk. Megismertük saját gyöngeségeinket, és látjuk gyermekbetegségeinket. Ezeket nem tudjuk rögtön kinőni vagy kivédeni, de legalább látjuk, hogy hol vannak a gyenge pontjaink.”

özv. É. Istvánné: „Kicsit csodálkoztam, amikor ennek a kft.-nek nekivágtak. Mindenki nagyon elfoglalt volt. Az egyikük Pesten lakott, a másiknak, a harmadiknak is komoly főállása volt. Nem lehetett összeegyeztetni. Fiatalok voltak, megpróbálták. Nagyon jó, hogy még csak a bérelt földeken indultak neki és nem a sajátjukén.

Olyan jövedelmet nem tudtak biztosítani, hogy csak ott kelljen dolgozniuk. Mivel rokonok voltak, segítették egymást. Nekünk nincs vetőgépünk, T. Iminek viszont volt, de neki nem volt tárcsája, a fiam viszonzásképpen megtárcsázta az ő földjét. Így akartak összefogni, de végül inkább szépen átadták egynek a kft.-t. Egymást azért továbbra is segítik.”

É. Vencel: „Tavasszal, április-májusban felmerült a másik két üzlettárs, Pista és Feri részéről, hogy van-e igazán komoly koncepció a működtetésre. Akkorára mindenkinek lett földje, s ki-ki másban látta az üdvözlés útját. Akkor Imrével ketten voltunk főállású alkalmazottak, a többiek pedig csak szimpla tagok. Felvetődött, hogy továbbra is megtartva a baráti szálakat meg a gazdasági segítségnyújtást, próbálkozzunk meg szétválni. Nem volt összeveszés, nem felrázom az abroszt jellegű szétválás volt. Pistáék úgy látták, hogy önállóan szeretnék a befektetett tőkét működtetni, s akkor hárman: Pista, Ernő és Feri kiváltak. Amikor ők kiszálltak Imrével megegyeztünk, hogy mi maradunk, és csináljuk tovább. Végül aztán a nyár közepe táján, amikor indult a felvásárlás, megegyeztünk, hogy mégiscsak külön-külön próbálkozunk. Egész egyszerűen azért, mert az üzlet nem tudott akkora pénzügyi forgalmat bonyolítani, hogy kettőnket eltartson. Most már csak ketten osztozkodtunk a fennmaradó részen. Főleg a kiváláskor kihozott gépekben kellett egyezsége jutnunk. Én nem pénzben kértem, hanem lemondtam Imre javára, ő meg a gépekről mondott le. Szóbeli egyezség volt, technikai-lag még nem történt meg a lebonyolítása. Vagyunk annyira jó viszonyban, hogy végül is az adott szó felér egy szerződés erejével. Jogilag pedig az történt, hogy Imre kivásárolta a négy tag üzletrészét, és ettől kezdve mindenki a saját útját választotta.

É. István: „Nagyon jó tanulópénz volt ez öt ember számára. Úgy gondolom, már önmagában az is pozitívum, hogy ebből nem lett aztán semmiféle nézeteltérés. Végeredményben megtaláltuk azt az együttműködési formát, ami továbbra is maradhat. Ez annyit jelent, hogy kimondottan üzleti alapon lehet és érdemes együttműködni. Más dolog az, ha baráti szívességet teszek, de arra nem lehet folyamatosan, hosszú távon számítani. A közös gazdálkodásunk megszűnt, de továbbra is kooperálunk, kölcsönösen számíthatunk egymás gépére. Mégpedig az a legjobb, ha nem magát a munkagépet kérjük el, hanem az illető eljön a saját gépével és

elvégezni a szükséges munkát. Akkor mindenki a saját maga tulajdonáért felel, nem is ronthatja el a másik gépét. Úgy látom, ez kezd lassan beválni és szükség is van rá.

Ötünkől Gy. Ernő kiesett, tsz elnök lett, ő önállóan nem gazdálkodik. Négyen maradtunk, és most már mindegyikünknek van saját földterülete. Mindenki saját maga gazdálkodik, ami egészen más helyzetet teremt. Tavaly például öten fogtunk fel öt hektár dinnyét. Nagyban adtuk el, hat-hét forintot fizetett érte a kereskedő. A maradék, amiben sok volt a három kilónál súlyosabb, az ott maradt a földön. Be lett tárcsázva, tönkrement. Nem akarok ezért senkit sem hibáztatni. De ennyit jelent, ha mindenki csak 20 százalékgig tulajdonos. Nem mondhatok semmit a többiekről, mert egyformán viselkedtünk. Idén viszont, amikor 100 százalékgig tulajdonos lettem, én szedtem le a dinnyét. Most minden egy kilónál súlyosabbat felszedtem. Így az átlagbevételem 7 forint helyett 17 lett kilónként. Ennyit jelent az, ha valaki tulajdonos. Beszéltünk róla, így tudom, hogy mindegyikünk hasonlóképpen gondolkodik. Nincs is semmi gondunk egymással, de ha a piac bejátszik, akkor meg kell jelennie az egyéni érdeknek, mert másként nem megy.”

T. Imre: „A kft. felbomlott. Igazán már csak négyen voltunk érdekeltek, Gy. Ernő a tsz-t tartotta fontosabbnak. Egyszerűen ellenérdekeltté vált, ferde szemmel kezdett nézni bennünket.

Idén négyünknek még volt közös földje. A krumpli a szárazság miatt nullára futott ki, a dinnyén volt egy kis hasznunk. A felvásárlás sem hozta a remélt eredményt. Részben a konkurencia miatt, részben pedig azért, mert Jászfényszaru nem képesek minőségi árut termelni.

A kft. nem bomlott fel véglegesen, a négy tag változatlanul együttműködik. De megszűnt az az alaphelyzet, amely hosszabb távon is érdekeltté tette volna a társaságot. A kft. vagyona jelképes maradt, az egy milliós tőkével nem tudtunk továbblépni. Nem sikerült közösen nagyobb vagyont szereznünk, így egy fontos összetartó erő kiesett. Az is számított, hogy a kft.-ben csak én voltam főfoglalkozású. Ábrándokban ringattuk magunkat, a magunk kis körzetében gondolkodtunk. Végül nem akartunk összeveszni, ezért inkább megegyeztünk a szétválásban.”

Külön utakon - 1993 ősze-tele

T. Imre: „Nálunk Jászfényszaru én voltam a földrendező, később pedig a földkiadó bizottság elnöke. A falu 6500 hektáros határának egyharmada számítható kárpótolt területnek. Itt még megy a tsz, így a földek nagyobbik részét náluk hagyták. Mintegy 250 hektár került magántulajdonba, ennek nagyjából a fele négyünké. Végeredményben egy kéz elegendő a csak magántermelésből élők számbavételéhez. Rajtunk kívül van még 25-30 komolyabb magángazdálkodó. Ők azonban csak kiegészítő tevékenységként, munka mellett, vagy nyugdíjasként foglalkoznak a gazdálkodással.

Úgy képezem, a jövőben nagyobb szerepet kell kapnia a gazdaságban a termelésnek és a kertészetnek. Fennmarad a kereskedelmi tevékenység, a vetőmagbolt és a felvásárlás is. Ezek azonban inkább biztonsági szerepet töltenek majd be. Nemrégiben hétszázezerért sikerült vennem egy új ukrán traktort, ami mindenképpen megérte. Én most 35 hektáron kezdek gazdálkodni. Ebből húsz hektár tagi föld, a többi kárpótlás útján került a család kezébe. Nekem csak 50 aranykorona területem volt. A többi föld a rokonságból jött össze. Művelni nem akarták, de kivették, és inkább rám bízta.

Az agrotechnológiai szempontokat figyelembe véve úgy tervezem, hogy 15 hektáron vetésforgót alakítok ki. Most harmadolva cukorrépát, kukoricát és tavaszi kalászoszt vetek. A másutt levő 20 hektárból 14 hektáron őszi búza került a földre. Oda 3 hektáron burgonyát ültetek, a fennmaradó rész a paradicsom és a dinnye területe lesz. Komolyabban akarok kertészkedni. Járom az országot, nézem, ki mit csinál. Most egy pécsi kollega javaslata alapján öntözőberendezést akarok kiépíteni. Olyan szárazság volt az utóbbi években, hogy tennem kell valamit. Az öntözőberendezés félmillióba kerül, ami elég nagy beruházás. De ha hozzáveszem a negyven százalékos állami támogatást, akkor nem látszik rossz befektetésnek. Dinnyéből pedig hamar megtérülhetnek a költségek.”

É. Vencel: „A családnak 100-120 aranykoronányi területre volt kárpótlási jegye. Ehhez sikerült még vásárolni, így lett 250-260 aranykoronánk. A kárpótolt föld két táblában helyezkedik el, 16 és fél hektáros az egyik, a többi egy másik határrészen van. A licitáláskor az volt a legfőbb szempontom, ha többbe is kerül, de öntözhető területet sikerüljön szerezni. Így az átlagosnál drágábban jutottam a földhöz. Azon a táblarészen, ahol én licitáltam, ott legtöbbször ötszázért keltek el a földek. Ugyanott az öntözhetőség miatt én ezerért vettem, egyezséggel. Mégis megérte, mert az energia- és a vízvételzési lehetőség megoldott. Van a közelben a tsz-nek egy kiszolgáló egységekkel ellátott, hajdani savanyító épülete, amire jó lenne velük megegyezkedni. Jelenleg azonban a pénzügyi lehetőségeim is korlátozottak, a tsz pedig túl jól áll ahhoz, hogy megfelelő pozícióból lehessen velük tárgyalni.

A másik 23-24 hektáros terület szintén a Zagyva mellett van. Ebből durván 10 hektárnyi a saját, a fennmaradó az unokabátyámé, É. Antalé, aki a megye másik végében mezőgazdász. Vele üzlettársként úgy egyeztünk, hogy a vetésforgó megvalósítása érdekében az egész birtokot közösen próbáljuk művelni.

Erre a területre különben csak ideiglenes birtokbaadást engedélyezett a földkijelölő bizottság. Azt is csak hosszas huzavona után. Ha nem tapostam volna a dolgot, a mai napig is a tsz használná. Írtam egy két oldalas kérvényt, amelyben igyekeztem rávilágítani a visszasságokra. Végül, nem tudom, ennek köszönhetően-e vagy másért, de úgy döntöttek, birtokba vehetjük a területet. Rajtam kívül arról a húsz személyről volt szó, akik tanyai ingatlannal rendelkeznek. Esetükben nem kellett sorsolni, hiszen adott volt a birtok helye.

Visszatérve a sajátomhoz, 24 hektárt sikerült most felfogni, amibe őszi búzát vetettünk. Jubileum 70-es elit búzát, amit kapcsolatok révén sikerült megszereznem. Szeretnénk jövőre erre a vetőmagra minősítést szerezni, mert úgy sokkal jobb áron lehet értékesíteni. Idén ezt már próbáltuk és elég jól bejött. Különben is vetőmag búzára mindig van igény.

A másik 16 és fél hektáros területről még nem döntöttem. Jelenleg még nem is tudom, hogy miket vetek bele. Felmerült, kössék szerződést a cukorgyárral. Ez hektáronként 100 ezer forintot befektetést jelent, amit megfinanszíroznának. Csak hát az aszályos évek miatt nem mertem belevágni. Egy közeli tsz bukása az ékes példa arra, hogy - amíg ki nem tanulja az ember a csínyját-bínyját - addig nem szabad belevágni. Mert 20 hektáron simán elúszhat két millió forintom, ha nem sikerül. Répából legalább 40 tonnának kellene teremni hektáronként, hogy nullszaldós legyen az üzlet. Úgy gondolom, helyette maradok a kukoricánál. A kft.-ben a közös 12 és fél hektárról viszonylag jó termést takarítottunk be. Idén a kukorica általában gyenge volt, jól lehetett viszont eladni, és így mégis megduplázódott a befektetett összeg. Nos, a 16 és fél hektár felébe kukoricát, további két hektárra valószínűleg burgonyát ültetek. Van benne egy darab homokos terület, abban pedig 2-3 hektár dinnyével próbálkozom majd. Mindez még attól is függ, hogy sikerül-e a helybeni piacot megszervezni, mert szállítgatással már nem éri meg a dolog. Felmerült még a dohány termesztése, amire szintén lenne lehetőség.

Ehhez is több tapasztalat kellene, mert egy ismeretlen növénykultúrába belekezdeni nagyon kockázatos. Több csábító lehetőség van, de félek, mert egyelőre képtelen vagyok a buktatóit átlátni.

Egy ideig nagyon rajta voltam a burgonya vetésén. 10 hektárnyit akartam lekötni. A gépeim megvannak hozzá, a kiszedés viszont kritikus, arra 1,2 milliós hitelt kellett volna felvenni. Olyannyira komolyan gondoltam, hogy még a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozó ismerőshöz is elmentem információt kérni. Augusztus végén adtak ki egy erre vonatkozó hitelcsomagot, ami egy éves futamidejű hitelt biztosított. Kezdtém számolgatni. A 10 hektár öntözött kultúrának 200 mázsa termést kell leadnia hektáronként. 2000 mázsa burgonya az nagyon nagy kockázat. Igazi piacot ekkora mennyiségre pedig jelenleg nem látok. A válogatásnál, a zsákolásnál ott kell lenni. Utána 6-8 forintért vagy még kevesebért, nyomott árakon eladni nem éri meg. Ha jön a burgonyabogár, vagy más vész oda az egész. Végül meggondoltam magam, nem láttam benne fantáziát.

Sajnos a hitelek túlnyomó része reorganizációs hitel. Alapvetően beruházási célú hiteleket kínálnak. Pontosan abból adódóan, hogy a rövid távú, termelési célú hitelek eléggé rizikósak. Vagy bejön az adott kultúra azon a nyáron vagy sem. Egy kis tőkeerővel rendelkező gazdaságban, amilyen a miénk, a nyári gazdálkodás mobilizálható pénzéből igyekszem gépeket venni. Járom a nálam is rosszabb helyzetben lévő, tönkrement tsz-eket, és próbálok az ő roncsaiból valamit megmenteni, vagy javítható állapotba hozni. Éppen most alkudtam meg erre az öntözőberendezésre 50 mázsa lucernáért. Jobb lenne újat venni, de arra nincs pénzem, öntözés nélkül pedig nem jutok semmire. Télen megjavítom, felújítom a berendezést, és egy részét még esetleg el is adhatom.

Gondoltam már hitelfelvételre is, mert így egy csomó pénztől, támogatási lehetőségtől elesek. Hitel azonban csak új gép vagy készülék vásárlására jár. Ráadásul egy olyan berendezésnek az ára, amely a 40 hektárt biztonsággal kiszolgálja, vagy legalább a negyedét-felét intenzíven öntözné, egy millió forint körül van. Ehhez pedig 600 ezer forint saját tőkét kellene felmutatni a hitelfelvételkor. Ha nem sikerül, akkor olyan csődtömeget szedhet össze az ember, hogy belerokkan. Csak egy rossz gazdasági év kell és akkor összeomlott ez az egész. Vagy pedig olyan szuper kultúrát kellene kitalálni és maximális biztonsággal termelni, ami lehetetlen. Kizárni a jégverés és egyebek lehetőségét és akkor esetleg tuti módon bejöhet a törlesztő részlet. De mi erre a garancia? - Nos, ezért tartom a hitelekből történő gazdálkodást légvárnak. Tudom, hogy a rádió, a televízió is azokat a vállalkozókat mutatja, akik x összeghez ennyi meg ennyi pénzt vettek fel, és mégis hatalmas üzletet csináltak. Igen, de arról senki sem beszél, hogy mellette hányan buktak bele, lettek öngyilkosok, hányan ment tönkre az egész családja, hányan voltak kénytelenek eladni a lakásukat. Mi ezt a lakást saját magunk építettük, rengeteget dolgozunk vele, nem szeretném jelzáloggal megterhelni. Teljesen kihúzná a talajt a lábam alól, ha ilyet kellene megélnünk.”

özv. *É. Istvánné*: „Mi már három éve béreltünk földeket. Olyan két holdnyit, amiben kertészkedtünk. Amikor két évvel ezelőtt visszaadták a pedagógusföldet, akkor abba ültettünk sárgadinnyét. Hárman: a férjem, én, meg a fiam csináltuk. Egy kis segítség mindig akadt a nyugdíjasok részéről.

Tavaly október 7-én vagy 8-án volt a licitálás, és megkaptunk egy részföldet. Édesapám földjét kapta vissza a fiam. Januárban újra licitáltunk. 1993 elejére lett olyan 40 holdnyi területünk, amit már mi magunk használtunk. Úgy kalkuláltunk, ebből 4-5 hektáron kertészkedünk, a többibe búzát, krumplit, kukoricát vetünk. Vettünk fémzárolt vetőmagot, elvetettük. Későn

kaptuk meg a földet, jött rá a hideg, nagyon gyéren kelt. Elég gyomos is lett, eső nélkül nem a legjobb termést hozta.

Februárban meghalt az uram, akkor, ahogy lenni szokott, összeszaladt a rokonság. Mindenki azt tanácsolta, hagyjam abba a gazdálkodást, hiszen nő vagyok, nem bírnám a fizikai munkát. Borzasztó helyzetbe kerültem, a nyugdíjam nagyon kicsi, úgy éreztem, egyszerűen tennem kell valamit. Ráadásul itt állt 40 ezer forint értékű vetőmag, amit senki nem vett volna meg tőlünk. Más nem maradt, gondolkodni kezdtünk a fiammal azon, mégis mit tudunk csinálni. Néhány nap múlva döntöttünk: a fólia marad, hiszen abban volt gyakorlatunk, és ott álltak az eszközeink. Sokat nem gondolkodhattam, és talán ez volt a szerencsém. Az uram február 28-án halt meg, 8 nap múlva viszont kezdenünk kellett a paprika tűzdelését.

Évek óta termeltünk konzervuborkát, sárgadinnyét, görögdinnyét és paradicsomot. Kapcsolatba kerültünk a japán Szakata céggel. Férjemnek jó ismerőse volt a cég magyar képviselője, tőle hoztunk görögdinnye és sárgadinnyemagot. Eddig nagyon jó holland magokkal dolgoztunk, de azokat már nem lehetett megfizetni. Elég az hozzá, a japán cég küldte a magokat, amit a fóliasátorban ültettünk el. Nem a hagyományos gyepkockát választottuk, mert ha azokra valami vegyszer kerül, akkor képes az egész állomány tönkremenni. A fiam külföldről származó tözeges tápkockát szerzett, olyat amelyen a papír idővel elbomlik. Ez sokkal gyorsabbá tette a munkát, nem kellett átraknunk, nem volt fertőzött a talaj, és kisebb súlya miatt könnyebben tudtunk vele dolgozni. Nem is beszélve arról, hogy rövidebb idő alatt készül el a palánta. A japánok előírásai szerint jól megtrágyáztuk a területet, kiültettük a palántákat, egyszóval elkezdődött a termesztés. Nem ment simán, mert a palántákat locsolni kellett és a kutak nem akartak sikerülni. Jó éve meghalt az a kútúr, aki itt igazán értett a kútúrához. Amikor mégis sikerült, akkorra más sok idő eltelt. Nem volt mit tennem, itthonról vittem ki 10 hektós káddal a vizet. Van egy Aronk, de azt nem szoktam vezetni, így a Polski utánfutójára raktuk fel a kádat. Húztam az autóval az utánfutót, a kádból pedig egy cső segítségével minden palántát megöntöztünk. Sokat kínlódtunk, olyan szárazság volt, amilyenre én nem emlékszem, de még az öregebbek sem. A szárazság ellenére végül olyan közepes lett a termés. Volt valamennyi hasznunk, de csak azért, mert a földünk végén eladtam a dinnyét. Ha fel kellett volna szállítanunk Pestre, akkor már ráfizettünk volna. Borzasztóan drága a fuvar, méregdrága a helypénz, arról nem is beszélve, hogy a kereskedő nem annyit akar keresni mint a termelő, hanem legalább a dupláját. Ha 16 forintért ad egy kiló dinnyét, akkor tőlem az extra dinnyét is csak 8 forintért hajlandó átvenni. Erre a föld végén megraktam az utánfutót dinnyével, és onnan árultam. Időm volt, úgy gondoltam, ennyit nekem is megér, és egyenként adtam el az összeset. Nagyon jófajta dinnye volt. A fiam szakkönyv alapján szedte, mert mi azelőtt soha nem foglalkoztunk dinnyével. A férjem se. Édesapám foglalkozott vele, de az már régebben volt. Végül is viszonylag jól sikerült.

Hát egyáltalán nem volt könnyű. Mindig 5 órakor keltem és este 10-kor kerültem ágyba. Ezt csak úgy lehetett megcsinálni, hogy a család összefogott. Mi kinn voltunk a dinnyénél, a menyem főzött, és hozta az ebédet nekem. Ő itthon állt helyt, reggel nyitotta, este zárta a fóliasátrat. De olyan is előfordult, amikor az 5 éves unokám a pesti piacon aludt. Nem tehettünk mást, jöttünk mind a ketten az áruval. Azt hozni kellett. Gyorsan mentek le a kilóim. Olyan hirtelen adtam le 16 kilót, hogy állítom, nincs olyan fogyókúra recept, amely ennél hatásosabb. Most ősszel már lazítottam egy kicsit. A prépost úr utazást szervezett Rómába, a fiamék rábeszéltek, így néhány napra elutaztam, és tényleg jól kikapcsolódtam.

Amióta szóba került a földvisszaadás, majd a kárpótlás, attól kezdve soha, semmire nem adtunk ki pénzt. Mindig szépen félreteszegettük, és vártuk az alkalmat. Amikor megnyílt a lehetőség, minden jövedelmünket erre fordítottuk. Az első licitálásnál még 500, a másodiknál

600, a harmadiknál 1000, negyediknél 1200, utána pedig 1000 forintért sikerült földeket szereznünk. Így jött össze olyan 70 hektárnyi terület. Egy része a rokonoké, akik nem akarnak vele foglalkozni, és kérték, hogy az ő földjüket is mi műveljük. Különösen örültem, amikor ősszel visszakerültünk az apám birtokába. 1000 forinttal licitáltuk, magas aranykoronája volt. Tudtuk, jó föld volt. Az eredeti birtokunkat először nem vették számításba, de később ezt a területet is kijelölték. Ezek a földek hektáronként általában 30 aranykoronásak. Jászfényszarun 1-6-ig osztályozták minőség szerint a földeket, a mieink, ha nem is a legjobbak, de közvetlenül azok után, második helyen következnek. A partos részek a magasabb aranykoronájúak, de vannak mellette gyengébbek is.

A jövő évre már kijelöltük a kertészet területét. A tavalyi egy darab földhöz nyár közepén még két darab földet kaptunk vissza. A kertészetet nem lehet csinálni korlátlanul, mert nagyon sok a kiadás. Néhanapján csak kell hívni valakit. Akik jönnek, órabérbe szegődnek el, ami 60-80 forint között mozog. Fiatalembert nemigen lehet kapni. Még ha munkanélküli, akkor sem jön, hiszen ő megkapja a 8-10 000 forint segélyt, és akkor minek dolgozzon. Az ilyen inkább pihen. Így inkább nyugdíjasok jönnek, akik a nyugdíjukat egészítik ki ezzel a pénzzel. Az az igazság, hogy a munkájuk is annyit ér, mint a nyugdíjasé.

Kétfelé osztottuk a teendőket. A kertészet az enyém, a többi földdel a fiam foglalkozik. 16 hektáron őszi búza, a többin répa lesz. Cukorrépának a Galga-Zagyva szögénél levő, közel 10 holdas terület a legjobb. Kiszórtuk rá a műtrágyát, ami a szántással bekerült a földbe. A korai hóesés miatt a szerves trágya csak később kerül ki.

A kertészetet is beállítjuk a vetésforgóba. Görögdinnyét csak 7-10 évenként lehet ugyanarra a helyre ültetni. Sárgadinnyét sem lehet sokszor, az uborkát, a paradicsomot is váltogatni kell. Tavaszi árpa is lesz, sörárpára gondoltunk. 5-6 hektáron kukorica is lesz. Legalább 10 hektáron termelünk cukorrépát, 10 hektáron pedig borsót szeretnénk. Ez most egy nagy kihívás, mert a férjemnek nagy borsóterülete volt. A konzervgyárnak pedig nincs megfelelő beszállítója. Előnyös, hogy nagyon közel vagyunk. A kiszemelt földterület csak 6 km-re van a konzervgyártól. Szemesborsót szállítanánk, ami nagy gondosságot igényel. Nagyon fontos a borsó minősége, mert ha megöregszik, akkor semmire se jó.

Az volna a jó, ha a konzervgyár feldolgozná a paradicsomot. Mert hiába kérnek a paradicsomért Pesten 20 forintot, egyszerűen nem éri meg. Egyenként kell mindegyiket berakosgatni, aztán napszámot, fuvarot fizetni. Ha a gyár megadná érte a felét, akkor szép paradicsomot termelnénk. De tavaly is csak 7,50-et, 6,50-et, a szezonban pedig már csak 3 forintot fizettek, amiért nem érdemes leszedni.

Legszívesebben a közvetlen áruátvételen lennék érdekelt. A jelenlegi ugyanis nem megoldás, hiszen a nagybani piacra kerülő árut egyszerűen mérgezzük. Ha egy szakember megnézné, hogy mennyi benzingőzzel telítődik a rengeteg primőrárú, megállapítaná, hogy az a vegyszerek nélkül sem egészséges. Arról már ne is beszéljek, hogy itthon leszedjük, becsomagoljuk és ráadásul holt fáradtan kocsiba ülünk, utána zsúfolt utakon visszük az árut. Felérünk a pesti piacra, ott fonnyasztjuk egy napig, utána a kereskedő haza viszi, fonnyasztja még egy napot, és utána méregdrágán eladja, amikor már távolról sem olyan minőségű, mint amikor leszedtük.

Sokkal egyszerűbb lenne úgy, mint régen volt. Olyan emberek kellenének, mint az egykori zsidó kereskedők. Itt nálunk is voltak hatan, meg Hatvanban is. Azok pontosan tudták, hogy mire van szükségük. Lejöttek az áruért, kijöttek a földre, és azt mondták: még azokat az árukat szedjék fel, mert azokat még el tudjuk adni. Erre volna szükség. Akkor nem kellene az embernek minden nap rohángálni, idegeskedni és rettegni a pénz megérkezéséért. Akkor

lehetne a bankkal kapcsolatot tartani. De ilyen körülmények között ez csaknem lehetetlen. Mert ha egy ilyen területű földnél nem jól kalkulál az ember, akár mindene rámehet.”

É. István: „Mindennapi tapasztalataim szerint rettenetesen heterogén képet mutat a mezőgazdaság. Van némi rálátásom erre a környékre, hiszen a cukorrépa-termelésben nagyon sokan érdekeltek. Közülük vannak olyan nagyüzemek, amelyek szilárdan állnak. A vezetés értelmes, akar valamit csinálni, és működik a szövetkezet is. De nagyon kevés van ilyen. Mások esetleg azért fogják túlélni, mert a tagság nem akar kilépni. Ők reménykednek, hogy így többre jutnak. Az üzemek többi része még elvegetál valahogy, de előbb-utóbb ezek is felbomlanak, kisebb-nagyobb csoportok válnak ki belőlük. Az üzemek többi része már megszűnt vagy megszűnőben van. A magántermelők sem egyformák. Egy részük komolyan gondolja. Adott a szaktudás, amihez valamennyi tőke párosul. Vannak viszont olyanok, akik földhöz jutottak ugyan, de eleve bukásra vannak ítélve. Hozzánk is jönnek, érdeklődnek, hogy licitáljanak-e földet vagy sem. Azt se tudják, mi fán terem, de répát akarnak termelni. Ha belebuknak, akkor jönnek felelőst keresni. Hibáztatnak bennünket, amiért nem fizetünk, pedig nincs miért, hiszen nem termeltek semmit.

A gyár körzeti felügyelőket alkalmaz, akik megadják a cukorrépa termeléséhez szükséges összes információt. A termelők pénztelensége ott tart, hogy a cukorgyár az alapanyag biztosítása érdekében finanszírozza a termelést. Aki például most ősszel igényelte a műtrágyát, megvehette, és csak a jövő évi termésből kell majd kifizetnie. Ugyanígy kiadjuk a vetőmagot és a növényvédő szereket is. A mi kft.-nkben a vetést és a betakarítást is meg lehet hitelezni, sőt gépet is kaphat a termelő. Mindezt csak a betakarításkor kell kifizetni. Így aztán több termelővel kooperálunk. 1990-ben 120 partnere volt a cukorgyárnak, tavaly 300 körül, jövőre szerintem 400 felett lesz. A nagytermelők területe csökken, belépnek a kicsik.

Hogy én miért vágtam bele? Először is a munkám borzasztóan szezonális. A cukorrépához, pontosabban a termesztésnek a műszaki oldalához kötődik. Tavasszal a vetéskor és ősszel a betakarításkor van viszonylag több munkánk. Most, amikor hirtelen leesett, és meg is maradt a hó, két hétig igencsak itthon voltam. A gyárbeli munkám mellett marad időm. Emiatt tudok a gazdálkodással foglalkozni, meg igaz, ami igaz, én nagyon szívesen csinálom ezt. Eszmélesem óta ezt láttam. Nem akarok nagy szavakat használni, de ez egyúttal egy kihívás. Van most már földterületünk, ami a mai fogalmakhoz képest nem kevés. A gépesítést az egyetemen tanultam, utána is ezzel foglalkoztam a tangazdaságban, így ettől nem is nagyon félek. A gazdálkodás többi részét - megmondom őszintén - meg kell tanulnom. Ott vannak az asztalomon a növény-termesztési, növényvédelmi szakkönyvek, amelyeket nap mint nap kézbe kell vennem.

Apu nagyon jól értett hozzá, ez volt a hivatása, és itthon is ezt csinálta. Akkor hirtelen itt maradtunk nélküle. Nekünk megvolt a saját földterületünk. Máról holnapra kellett átállnom, akkor nagyon nehezen tudtam beosztani az időt. Ez nagyon kemény időszak volt. Ráadásul - ahogy lenni szokott - a baj nem járt egyedül. Hozzákezdünk a tavaszi munkákhoz, erre kitörött az utánfutó kereke. Néhány nap múlva árpavetőmagért kellett menni, akkor az Aro ment tönkre. Így indult a tavaszunk, igazán csak az aratás végére értük utol magunkat. A szerencsétlenségben szerencse, hogy végül is anyukám talpon maradt. Anyukám mindig nagyon jól tudott szervezni. Nem tanulta, de akár taníthatná. Ezzel aztán jól el tudta foglalni magát. Nagyon nagy szerencse, hogy így alakult.

Ebben az évben anyukám állandóan kalkulált, én meg sakkoztam a pénzzel. Ő nem szeret bankba járni, nem szeret ilyen helyre menni. A bankszámlánkkal én foglalkozom a legtöbbet, én tudom hol mennyi van. Folyton számolgom, maradjon is, meg jusson is mindenre. Ez nem egy egyszerű dolog, mert sok minden elúszhat. Aki elkezd gazdálkodni, annak értenie kell

valamennyire a pénzhez. Azon kívül némi jogi ismeretre is szükség van, mert szerződéseket kell kötni, kapcsolatot kell tartani a társadalombiztosítással. Sok visszaigénylési lehetőség van az APEH-nél, nem is beszélve az adózási szabályokról. Nem biztos, hogy mindig az jár jól, aki elrejtett 200 ezer forintot. A jelenlegi 750 ezer forintos adómentes árbevétel igen kicsi a termelés oldaláról nézve, alig bír el valami költségráfordítást. Nem beszélve arról, ha az ember így kalkulál, nem regisztrálja, nem figyeli igazán a másik oldalt. Itt van például az ÁFA, amit az üzemanyaghoz és egyebekhez automatikusan hozzáadnak, mi ettől elesünk. Számolgattuk, ha tavaly mindent tételesen nyilvántartottunk volna, akkor az ÁFA-visszatérítésből egész tisztességes jövedelemhez juthattunk volna. Így viszont csak a minimális kedvezmény maradt.

Ezért tervezem, hogy januártól továbbra is mellékállásban, de vállalkozóként fogok gazdálkodni. Elképzelésem szerint sok minden legalizálódik, nem beszélve arról, hogy így az állam által nyújtott kedvezményeket igénybe lehet venni. Az ÁFA-tól kezdve a költségek leírásáig sok mindent meg lehet majd csinálni. Traktort, gépeket kellene vennünk. Hogy ezt mind magunk terhére vegyük, az nem megy.

Jövőre megpróbálok olyan partnereket keresni, akik garantáltan felvásárolják a megtermett terményt. Igyekszem kihasználni azt, hogy a cukorgyárban dolgozom, de már jártam a konzervgyárnál is. Tavasszal zöldborsót is vetünk, mert azt garantáltan megveszik. Ez már akkora földterület, hogy feltétlenül foglalkozni kell a szántóföldi kultúrákkal, mert a kertészet önmagában nagy lutri. Úgy néz ki, hogy ez a két gyár középtávon működőképes marad. Én így gondolkodom. Látom, most mindenki gabonát vetett, mert aki idén kukoricát, búzát vagy árpat termelt, az jól el tudta adni. Ha most egy közepes vagy netán jó termés lesz, akkor viszont a gabona eladhatatlanná válik. Legalábbis nem adják meg azt az árat, ami fedezné a költségeket. Egyébként is most nagyon magasak a költségek. Figyelnem kell, hol kap vissza valamit az ember. A kukoricánál a termésen kívül a szárral is foglalkozni kell, mert azon el lehet csípni valamit. Például lecsökkent az állatállomány. Ha nem bukunk bele, és hosszú távon gazdálkodunk, akkor előbb-utóbb vagy kooperálni kell állattartókkal, vagy pedig állattartásra is be kell rendezkedni. Szükségünk van trágyára, és a mellékterméket, a takarmányt fel kell valamivel etetni.”

Esélylatolgatás 1993 végén

Gy. Ernő: „A tsz helyzete lassan stabilizálódik. 1992 végén 78 milliós veszteséggel vettem át a gazdaságot, 1993 novemberéig ebből 42 milliót visszafizettünk. Sikertelenül kihasználni a szabadpiaci értékesítés lehetőségeit. Az aszály és egyéb okok miatt a tervezettnél csak a fele termelt, de azt jól sikerült eladni. A búzát 12 000 forintért sikerült eladni a 8500 forintos átlagárral szemben.

A tsz-t is jócskán érintette a kárpótlás. A faluban ez csendben, nagyobb összeütközések nélkül zajlott. A kárpótoltak és a részaránytulajdonosok között nem volt viszály. A tsz területe 106 000 aranykorona, amelyből 2300 hektár szántót és 325 hektár erdőt jelöltek ki kárpótlásra 34 342 aranykorona értékben. Így a tsz-hez is jutott némi bevétel, amiből KITE részvényeket vásároltunk. Összesen 540-560 hektár került saját művelésbe, húsz százalékuk azonban továbbra is a tsz-szel akarja megműveltetni a területet.

Idén hozzákezdünk a tsz átalakításához. Több kisebb egység alakult, ezekben a szövetkezet 50+1 százalékban megmarad többségi tulajdonos. Szeretnénk elérni, hogy a kft. tagok közvetlenül is érdekeltek legyenek. Külső tagot csak kivételes esetben akarunk befogadni.

Áprilisban megalakult a Keverő Kft., amely azóta is működik. Jelenleg három főreszvényese van, mellettük hatan szálltak be a dolgozók közül. A Kalap Kft. is megszerveződött, de a vezető a piaci ismeretek híján nem vállalta az önállóságot, így ez egyelőre leállt.

A nyár végén az igazgató tanácsban további vállalkozási formák kerültek szóba. Felvetődött egy részvénytársaság megalakítása, de ez a forma nem mezőgazdaság-barát, így maradtunk a kft.-k alapítása mellett. Ősszel megkezdődtek a munkahelyi közösségek gyűlései, melyeken figyelembe veszik az egyes eszközállományokat, és mindenkivel újra tárgyalják a kft.-k megalakítását. A meglevő mellett valószínűleg létrejön a növénytermesztő, a szárító, az állattenyésztő, az erdészeti és a közgazdasági-pénzügyi kft.

Egyszerűen nem látok más kiutat. A jelenlegi támogatások vállalkozásbarátok, de egyáltalán nem szövetkezetbarátok. Az ennek ellenére adott lehetőséget, azt viszont ki kell használnunk.”

T. Imre: „Mindent egybevetve, úgy gondolom, biztonságosabb megoldás ez, mintha a tsz-ben maradtam volna. Látom a tsz egyre kevesebb embert foglalkoztat, én pedig, ha nem is könnyen, de elboldogulok.”

özv. É. Istvánné: „Állandóan számolni kell. A mezőgazdaságban mindig úgy volt, és lesz, hogy a jobb és a gyengébb évek váltogatják egymást. Az ember számolgat, és figyel. Volt, ami bejött, jól el lehetett adni. Akinek tavaly káposztája volt, az jól járt. Az idén viszont már nem így volt. Most befektettük a félrerakosgatott pénzünket. Ez azt jelenti, hogy egyelőre a tartalékaink mennek rá. Volt egy traktorunk, roncsokból szerelte össze a fiam. De az nem volt elég, még egy traktort kellett szerezni. Az is használt traktor. Jobb volna új gépet, gépeket venni. Az azonban olyan nagyságrendű beruházás, amelyre nem szabad hitelt felvenni. Készpénzünk pedig nincs annyi. Egyelőre használt gépekkel bajlódunk, aminek sok hátránya van: nehezen indulnak, több a meghibásodásuk, sokat fogyasztanak.

A kormányzat és a mezőgazdasági bizottság is rájött, hogy a mezőgazdasági exportot fel kell lendíteni. A déli országokkal nem vagyunk versenyképesek, mert nekünk szénnel vagy olajjal kell fűteni, és az mind drága. De nyáron itt van a jó paradicsomunk, az uborkánk, és Németország szívesen vett tőlünk mindig. És - Franciaország kivételével - egész Európa venné tőlünk. No meg délen van megfelelő érdekképviselő, ami nálunk nagyon hiányzik. Kevesen is vagyunk, meg sokan vannak, akik nem is nagyon akarják. Nem is beszélve arról, hogy a jelenlegi kormány négy éve lassan letelik. A választások miatt mindenki mást mond. Nagyon nehéz az egyszerű embernek eligazodni. Az ellenzék is mást mond, nem lehet pontosan kiszámítani, hogy mi következik. Egy biztos, ígérni mindenki tud, annyira nem vagyunk szegények. Reméljük a földügyet már nem bolygatják. De jó lenne, ha azokat a kedvezményeket, amelyeket a tsz-ek megkapnak, mi is élvezhetnénk.

Világéletemben nagyon szerettem a dinnyét árulni. Olyan helyen volt a földünk, ahonnan gyerekként is árulhattam. Minden reggel megjelentek az oláh cigányok, és vittek a dinnyéből. Nekem a családom révén a földszeretet a véremmé vált. Nem is bírtam volna ki a férjem elvesztését, ha nem találom meg a helyem a kertészetben.”

É. István: „A rendszerváltozás megtörtént, befejeződött. Ha nem is teljesen egyenesen, de úgy „cikk-cakokban” azért mennek előre a dolgok. Végül is az állam nem mondhat le a mezőgazdaságból származó jövedelemről. Ennél is nagyobb baj, hogy az emberek nincsenek felvilágosítva a lehetőségekről. Sokkal több van, mint gondolják. Lehet a kormányt szidni, tény azonban, hogy sok lehetőséget biztosít. Az emberek ezeket egyszerűen nem veszik igénybe,

vagy félnek igénybe venni. A lehetőségeknek utána kell menni. A magam példájából tudom, hogy sokkal egyszerűbb volt, amikor a munkahelyen elmondták, hogy ezt és ezt kell tennem. Most viszont saját magamnak kell kikaparni a gesztenyét. Gondolkozni kell, utána járni, és újra utána menni. Nem ehhez vagyunk szokva. Ilyenkor mindig jó valakire ráhárítani a felelősséget. Pedig nincs más felelős, csakis saját magunk.

Néhány éve összeismerkedtünk egy francia házaspárral. Kölcsönösen meglátogattuk egymást. Nekik van egy farmjuk, azon gazdálkodnak. Főleg Holsten marhákkal foglalkoznak. Jól megélnék belőle, de ahhoz az kell, hogy minden lehetőséget megragadjanak. Télen, amikor a földeken nincs munka, szerződést kötnek az önkormányzattal, és mindenki jól jár. A havat is eltakarítják, és a farmernak is van keresete. Nekünk is minden lehetőséget meg kell ragadnunk.”

É. Vencel: „Azt gondolom, ha gazdálkodni akarok, akkor stabil alapokról kell elindulni, hogy legyen mire építeni a következő lépéseket. Legyenek saját gépeim, és ne legyek kiszolgáltatva másoknak. Ne kelljen attól tartanom, hogy elesek valamiféle jövedelemtől, mert valaki nem jön az éppen esedékes munkafolyamatot elvégezni. Így lehet pici, apró lépésekkel a növekedést biztosítani. Eredetileg én is dinamikusabb növekedést képzeltem el, de hát erre jelenleg nincs lehetőség. Megfelelő tőkeerő nélkül nem lehet a nyugati farmer mintájára fejlődni. Elképzeléseimet úgy módosítottam, hogy a megtermelt jövedelem túlnyomó részét mindig visszaforgatom a gazdálkodásba azért, hogy a piacon állandóan versenyképes maradhassak. A megtermelt jövedelemből egyelőre csak egy minimális részt, a legszükségesebbekre valót szabad felélnünk. Azt is látom már, ha bizonyos időszakot át tudok vészelti, akkor fel tudok építeni egy olyan gazdaságot, amelyből már jól megtud élni egy család. Úgy gondolom, ez a dinamikus fejlődés alapfeltétele: minél nagyobb tőkével, minél nagyobb lépésekkel és, a többiekkel lehetőleg megelőzve, tőkekoncentrációt kell megvalósítani. A magam részéről természetesen a birtokkoncentráció azon szereplői közé szeretnék kerülni, akik felvásárolják a földeket és nem azok közé, akiknek a birtoka egy „nagyobb hal” kezébe kerül.

Arra számítok, hogy belátható időn belül - kettő vagy öt év múlva - a földek értéke növekedni fog. Ha az állam tényleg komolyan veszi a művelési kötelezettséget, akkor annak nagyon sokan nem tudnak majd eleget tenni. Ők a földjüket bérbe fogják adni, esetenként lesznek olyanok, akik igyekeznek majd megválni tőle. Erre alapozva szeretnék növekedési pozícióba kerülni. Nem óhajtok hatalmas területeket, de úgy érzem, hogy olyan 50 és 100 hektár közötti területnagyságot kellene elérnem. Ekkora területen rentábilissá válhat a gazdálkodás, lehet beruházni, a visszaforgó jövedelemből pedig tisztességesen megélhet egy család.”

Farmerek és szövetkezők 1998 nyarán

Az előbbiekből kiderül, hogy milyen volt a megkérdezettek időről-időre változó helyzete 1993 novemberében. E sorok közreadója négy és fél év elmúltával újra felkereste az egykori szereplőket és egy újabb politikai kurzus kezdetén mai helyzetükről és elképzeléseikről kérdezte őket.

T. Imre: „Változatlanul gazdálkodom a magam 35 hektárján, habár sokminden történt velem az utóbbi években. Alapelvem volt, és maradt, hogy létezésünk és fennmaradásunk érdekében több lábra kell állnunk. A területünkön főleg kevésbé munkaigényes szántóföldi növényeket termelünk, de azért 1 hektáron hagymával, kisebb parcellákon pedig zöldséggel, sárgarépával is próbálkozunk. Továbbra is fenntartjuk a mezőgazdasági boltot, habár most alkalmazottak viszik, mert a feleségem GYED-en van. A gazdálkodás mellett egyéb megbízatásaim is

akadtak. Elvállaltam a falugazdász feladatot, mivel eleinte fantáziát láttam benne, egészen addig, amíg be nem vezették a gazdajegyzőséget. Nem láttam értelmét a további munkának, mert az eredeti szándékok szerinti kapcsolattartás, információcsere és érdekképviselés háttérbe szorult, szinte csak a támogatások kiosztása maradt a gazdajegyző feladata. Három éve kapóra jött egy új feladat, megalakult a Jászsági Mezőgazdák Értékesítő Szövetkezete, amelynek én lettem az elnöke.”

É. Vencel: „Most, mindent egybevetve, 85 hektáron gazdálkodom. Pontosabban gazdálkodunk, mert ebből 40 hektár a sajátom, a többi bérlemény. Az utóbbi földterület egy tanár-agrármérnök rokonomé, aki nem itt él. Vele közösködünk, időnként megbeszéljük a teendőket, így azt is, hogy mikor, mit érdemes vetni. Vetésforgót alkalmazunk, mert nem szabad a földet kizsarolni. Két év búza után borsó következik, tavaly kukoricát, zabot, napraforgót és árpát termeltünk még jelentősebb mennyiségben. Újabban van alkalmazottam is, vele nagy szerencsém volt. A fiú családja szintén gazdálkodik, ő maga mezőgazdasági szakiskolába járt, és nagy bolondja a lovaknak. Tulajdonképpen a huszárbandérium keretében folyó lótartás hozott össze bennünket. A lovakat nagyon szereti, de mivel a gépekhez is ért, sokféle feladatot lehet rábízni.

Ebben a kis gazdaságban nagy változások történtek. Magam részéről azt tartom a legfontosabbnak, hogy éltem a lehetőségekkel, tudtam fejleszteni, sőt, ha nem is kis megpróbáltatások árán, de az utóbbi két évben felszaporodó nehézségeket is túléltem. Négy-öt éve még nagyon boldog voltam, hogy traktort vásárolhattam. Szereztem használtabb gépeket, és így a saját földjeim művelése mellett bér munkák végzésére is vállalkoztam. Akkoriban komoly lehetőséget láttam a bér munkában, bevételeim 30-35 százaléka abból származott. Később továbbfejlesztettem a gépszínt, ami 3,7 millióba került. Ehhez 30 % vissza nem térítendő támogatást vehettem igénybe, így most már megfelelő módon tudom elhelyezni a folyamatosan bővülő, permetezőgéppel, sorközművelő kultivátorral, pótkocsival, rendsodróval, bálázóval, kombájjal gyarapodó gépparkot, ráadásul a szín időszaki raktárnak is megfelel.”

Gy. Ernő: A Béke tsz-ben is sok minden megváltozott. Nagyjából bejött az, amit négy év fél éve saccoltam: 3900 hektár szántón és csaknem 1000 hektár erdőn gazdálkodunk. A terület jelentős részét béreljük, aminek jogszabályi feltételei egyáltalán nem nevezhetők gazdálkodás-barátnak. Annál is inkább, hiszen egy valódi gazdálkodó hosszabb, de legalábbis középtávon gondolkodik. Ha például egy földbe lucernát vetünk, akkor a vetőmag ára 80 ezer forint, de ez csak akkor hasznosul, úgy eredményes, ha négy évig lucernát kaszálhatunk a területről. A jelenlegi bérleti szerződések viszont egy évig érvényesek. Én tehát azt mondom, hogy mind a szövetkezetnek, mind a bérlőnek előnyösebb lenne, ha hosszabb távú megállapodásokat köthetnének. Félreértés ne essék, én nem a magántermelés ellen vagyok, mert számos példa mutatja, hogy a szövetkezet keresi, és meg is találja azokat a magán- és háztáji termelést integráló formákat, amelyekből szerencsés esetekben kölcsönös előnyök származhatnak. Például tavaly - szárítókapacitásunkat kihasználva - nagyobb mennyiségű gabonát vásároltunk fel a magántermelőktől, s ez a kezdeményezésünk meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki.

Legutóbbi találkozásunkkor valóban kft.-kben gondolkoztunk, a közgazdasági-pénzügyi kft. kivételével valamennyi társaság megszerveződött. Új úton indultunk el, egyértelműbbek lettek az érdekeltségi viszonyok, néhány területen eredmények jelentkeztek, másutt egyre nyilvánvalóbbá váltak a működési-értékesítési problémák. Jól indult a Keverő, a Növénytermesztő, a Szárító és az Erdő kft. A Kalap kft.-ről azonban hamar kiderült, hogy a nagy szériás, mennyiségi igényeket jól, a minőségi igényeket viszont kevésbé jól teljesítő kalapgyártás - a

megváltozott piaci igények következtében - nem bizonyult életképesnek. Így ezt a kft.-t fel kellett számolnunk. Időközben 1997-re nagyot változott a jogszabályi környezet, az új adóügyi szabályozás következtében a többi kft.-t is be kellett olvasztanunk, mert különben összeütközésbe kerültünk volna a vonatkozó rendelkezésekkel.

Mindezek ellenére nagyon tanulságos volt ez a próbálkozás, hiszen elindított a szövetkezeten belül egy újfajta gondolkodásmódot. Úgy is mondhatnám, hogy kikényszerített, hiszen a korábbi 300 fő körüli létszámmal szemben ma 114 dolgozója van a szövetkezetnek, akik közül 84-en tagjaink. További eredménynek tartom azt a csapatmunkát, amely a szövetkezetben dolgozó, jól felkészült szakemberek között alakult ki. Tapasztalataink alapján új modellt honosítottunk meg, van egy jól szervezett növénytermelési ágazatunk, amelyhez felnőtt a sertésenyésztés. A tisztább és egyértelműbb érdekeltségi viszonyok is hozzájárultak szolgáltatási, feldolgozó kapacitásunk fejlesztéséhez. Eredményességünk egyik mutatója az, hogy jelentős beruházásokat valósítottunk meg. 110 millióért hat igen modern John Deer kombájnt vásároltunk, melyeket megfelelő adapterekkel szereltünk fel. Így mind a kalászosok, mind a napraforgó, mind a kukorica betakarítását és a szárvágást is megoldhatjuk. Megjegyzem, hogy ez nem egyszerűen a gépállomány növelését jelentette, a beruházással egyidejűleg „nyugdíjba küldhettünk” 11 régebbi kombájnt. A növénytermelés terén az országban elsők között honosítottuk meg a szántás nélküli talajművelést, melynek érdekében Horsch vetőkultivatort szereztünk be. Szárítóüzemünkben 8 milliós rekonstrukciót hajtottunk végre, olajüzemet létesítettünk, de ennél is jelentősebbnek tartom a korszerű raktározási feltételeket és ügyvitelt megteremtő informatikai rendszer kiépítését. Sertéstelepünkön KAHYB állomány van, évente mintegy 4000 vágósertést értékesítünk. Egyelőre eladjuk a sertéseket, a vágóhíd létesítése ügyében még várakozó állásponton vagyunk. Meglátjuk, mi lesz a gomba módra létesült sok kis maszek vágóhíddal, mert ha netalán ők a továbbiakban nem lesznek eredményesek, akkor saját feldolgozásra rendezkedünk be.”

P. Ferenc: „Én változatlanul fenntartom Sashalmon az autószerelő műhelyt, de nagyon sok időmet lefoglalja a gazdaság. Sikerült visszakapnom azt a földterületet, amelyet 1959-ben elvettek a szüleimtől. Sőt nagyjából ugyanazon a területen szereztem meg ezt a 17 hektárt! Ebből 12 hektár szántó, 1 hektár rét, 1 hektár erdő, 3 hektár pedig eddig hasznosítatlan mocsár. Ezen kívül még 14 hektárt művelek, amelyen csak haszonnövények vannak. Óriási lendületet adott a mi gazdálkodásunknak az az 1994-ben még a kft. égisze alatt - az Antall-Boros kormány idejében - felvett 1,6 milliós kölcsön, amiből traktort, vetőgépet, sorközművelőt, krumplivetőt, gyűrűshengert és permetezőgépet vettem. Ráadásul az utóbbi két évet leszámítva a hiteltörlesztéssel sem voltak gondjaim, a gazdaságból mindig sikerült annyit kiforgatni, hogy fizethessem a részleteket. Nem csalódtam, sokat dolgoztam, de megérte. Nekem bőven van összehasonlítási alapom, az autószerelésből nem tudtam volna annyit kihozni, mint a gazdaságból. Megtanultam, hogy mikor, hol és mit kell vetnem és azt is megtanultam, hogy mit és mikor kell eladni. Úgy látom egy család meg tud élni ebből a 30 hektárból. Sőt esetleg kevesebből is, ha paprikát, paradicsomot vagy burgonyát termel.

Az is igaz, hogy állandóan kalkulálni kell, mert ha nem, az ember könnyen elszámolhatja magát. Szeretnék a búzán, kukoricán kívül olyasmivel foglalkozni, amit más nem csinál. Az árak állandóan mennek felfelé, rengeteg a fizetnivaló. Alaposan felment a vegyszerek ára, gondolkoztam már azon, hogy olcsóbb lenne, ha megkapálatnám a kukoricát. De hiába van a nagy munkanélküliség, hiába van tele a kocsmá, nem akad olyan megbízható ember, akit fel mernék fogadni. Akkor inkább maradok a vegyszernél.

É. Vencel: „Én többé kevésbé rendszeresen olvasom a Demokratát és úgy gondolom, hogy tényleg polgárosodnunk kell. Alattvalói érzelmekkel, behúzott nyakkal nem mehetünk semmire! Úgy látom akad most már jó néhány ember, aki hajlandó tenni valamit ezért a városért! Sőt az se tragikus, ha politikailag, világnézetileg másutt állnak, mert ha látom, hogy őket is a közösséghez való tartozás vezérli, akkor jobban elfogadom őket.

A helyi képviselőségért kétszer is elindultam, de nem kaptam elég szavazatot. Azért nem bántódom, mert találok magamnak elég közéleti feladatot a Huszárbándériumban, az Egyházközségben, de leginkább mégis a Gazdakörben. Ott már alakul valami, mert 43 tagunk többsége jóvérű és jóérzésű gazda, akik között egyébként a kft. alapítói meghatározó, vezető szerepet játszanak. Ez a társaság időnként a határozott fellépéstől sem riad vissza. 1997 telén jól tükrözte a tagok elégedetlenségét, hogy a kiskőrösiek által szervezett traktoros blokádnál három napja alatt 21-22-en vonultunk ki az utakra. - Hogy miért tettük? - Mert lépett a nép! Egyszerűen azért vonultunk ki, mert kezdett tűrhetetlenné válni a szabályozók szorítása, az agrárrolló kinyílása. Egy erőgép ára röpké 3 év alatt 300 százalékkal emelkedett, ezzel szemben a búza ára jó ha 10-20 százalékkal ment feljebb. Azt már talán mondanom sem kell, hogy a földeladás ügyben sem a kormánypártokkal rokonszenveztünk.”

T. Imre: A Jászsági Mezőgazdák Értékesítő Szövetkezete 1995-ben alakult meg. A Jászsági Önkormányzatok Szövetsége lépett fel kezdeményezőleg, térségfejlesztési program keretében PHARE pályázatot nyújtottak be egy értékesítő szövetkezet infrastruktúrájának megteremtésére. A pályázat eredményesnek bizonyult és a támogatásból Jászberényben 40 millió forint értékben hűtőház, Jászladányon pedig 10 millióért hagymafeldolgozó és csomagoló létesült. A beruházással párhuzamosan jött létre a szövetkezet, melynek 94 tagja van. Minden jászsági településről van tagunk, többségük egyénileg gazdálkodik, de termelőszövetkezetek is csatlakoztak hozzánk. A társulás eddig meglehetősen szerény feladatot rótt ki a tagokra, hiszen a tagonkénti 25 ezer forintos részjegyjegyzési kötelezettség teljesítésére vállalkoztak. Az adott keretek között működésünk nem tudott igazán eredményessé válni, így most a részjegyjegyzést 100 ezer forintra emeltük, amit megtoldottunk 270 ezer forint termékbeszállítási kötelezettséggel. Ezt a lépést meg kellett tennünk, még olyan áron is, hogy tagjaink száma várhatóan harmadára csökken.

A három év rengeteg tapasztalatot hozott. Elnökként úgy látom, hogy ki kell használnunk azt, hogy termelői befektetés nélkül megteremtődött a szövetkezeti formában működtethető értékesítési lehetőség. A termelés és az értékesítés terén a jelenlegi állapotok azonban egyszerűen anarchikusak. Mindenki szeretné, hogy vegyük tőle át az árut a legkisebb tételig, de azt nehezen veszi tudomásul, hogy igénye nem mindig teljesíthető. Állandó gondunk a fekete kereskedelem. Beszállítóink jelentős része mindmáig számla nélkül szeretne eladni, ami szabályaink szerint elfogadhatatlan. Beszállítóink rapszodikusán teljesítenek, először még mindig oda adják áruikat, ahol néhány forinttal többet kapnak. A szövetkezet csak akkor tudja tagjai érdekeit megfelelően érvényesíteni, ha biztos és megfelelő árukészlettel rendelkezik és tételszerűen tud értékesíteni. A váratlanul megjelenő nagytömegű árú lenyomja az árakat, az apró-cseprő tételek értékesítése nehézkes és költségigényes. A mi esetünkben 100 mázsa búzával szinte kár kimenni a piacra, lényegesen jobb alkupozícióba kerülünk, ha 1000 tonnával jelenünk meg.

A nehézségek ellenére biztató jelek is mutatkoznak. Tavaly 90 milliós árbevételünk volt, termékeink 60 százalékát exportáltuk. Kapcsolatokat építettünk ki különféle áruházi láncokkal, ami nagyban növelheti értékesítési biztonságunkat. Profiltisztítást határoztunk el, a követ-

kezőkben tagjainktól főleg búza, görögdinnye, paprika, vöröshagyma és napraforgó beszállítását várjuk, mert ezeket a termékeket koncentráltabban és eredményesebben tudjuk értékesíteni. Megoldást kell találnunk a krónikussá váló pénzhiányra. Az ABN Amro Banktól kaptunk most hitelt, de a termelők és a szövetkezet effajta támogatásában sok a hiányosság. A bankok általában nem fogadják el fedezetül a termelők ingatlanait, eszközeit, a most létrejött földhitelintézet pedig nem indult még be igazán.”

Újabb esélylatolgatás

Gy. Ernő: „A változásokhoz alkalmazkodnunk kellett. Ezt a szövetkezetet változatlanul Békének hívják, de ez már egy merőben más üzemszervezési formán alapul, mint elődje. Olyan kapcsolatokat kellett kiépíteni, amelyek korábban szinte fel sem merültek. Ma egy mezőgazdaságban dolgozó menedzsernek naprakész tudással kell rendelkeznie a tőzsdével, a terméktanácsokkal, a Mezőgazdasági Kamarával kapcsolatban. Egyszerűen így juthat hozzá azokhoz az információkhoz, amelyek szükségesek a szövetkezet működtetéséhez. Az előbb felsorolt beruházások többségét pályázat útján valósítottuk meg. Így jutottunk mintegy 200 millió forint fejlesztési forráshoz. Persze ehhez 20-25 %-nyi saját erő is kellett, hiszen enélkül nem kaptunk volna támogatást. Egyre inkább megtanultuk, megtapasztaltuk, hogy egyáltalán mire érdemes pályázni. Mert ebben a kínálatban is érvényes az az elv, ami a kereskedelembe, miszerint nem mindig a legolcsóbb árút érdemes megvenni. Megtanultuk, milyen programokra, projektekre érdemes pályázni, miként kell szakszerűen megalapozni előterjesztésünket, és azt is, hogy a bürokratikus előírásoknak meg kell felelni.

Én változatlanul szövetkezetpárti vagyok. Sőt, ha esetleg korábban a magángazdálkodás mellett döntöttem volna, akkor is igyekeztem volna a gazdálkodók közötti szövetkezést fejleszteni, együttműködésüket javítani. Ez egyszerűen létkérdés, és ma sem látok más lehetőséget. A kisüzem, de még a néhány tucat holdon gazdálkodó farmergazdaság is labilis. Ha jön egy rossz év, értékesíthetetlen a termés, akkor rögtön padlóra kerülhet. Az általam elképzelt, több lábon álló nagyüzemet ezzel szemben kevésbé fenyegeti ilyen veszély.”

É. Vencel: „Én az európai normáknak megfelelő 60-70 hektáros farmergazdaságban látom a jövőt. Az viszont alapvető követelmény, hogy több lábra kell állnunk, mert hosszú távon nem lehet megélni a szántóföldi növénytermelésből. Előbb utóbb be kell rendezkednünk termelővényeink valamilyen szintű feldolgozására, értékesítő szövetkezetet kellene szerveznünk. A több lábon állást illetően a magam részéről jelenleg főleg az állattartásban gondolkodom. Most drága pénzért kaszáljuk, a bérlők pedig kaszáltatják a legelőket, ehelyett a szabadtartásos állattartás sokkal kifizetődőbb lehetne. Megvalósítandó álmaim közé tartozik egy tanya felépítése, ahol állatokat tarthatnánk. Ez persze kivitelezhetetlen alkalmazott nélkül. Mivel errefelé nemigen tudok megbízható embert, arra gondoltam, hogy megpróbálok idecsalogatni Erdélyből egy igyekvő, állatokhoz értő házaspárt. Úgy gondolom velük megvalósulhatna ez az elképzelés. Végül talán még mindketten jól járnánk.”

P. Ferenc: „A legnagyobb változás nálunk akkor történt, amikor a fiamat felvették Mosonmagyaróvárra az Agráregyetemre. Ő már annak előtte is ilyesmit tanult, a szándék még komolyabbá vált, éppen most teszi le az év végi vizsgáit. Azt szeretném, ha idővel átvenné ezt a gazdaságot. Úgy látom a gyerekeknek lenne kedvük hozzá, az autószerelés legalábbis egyiküknek sem tetszik, viszont a természet és az állatok iránt mindketten vonzódnak. Egyenlőre én dolgozom a gazdaságban, de ha valamelyik gyerek átvinné, hagynám önállóan tevékenykedni. Én pedig csak a megálmodott rezervátummal törődnék. Sikerült itt a mocsaras

részen egy kisebb tavat kialakítanom, amibe halat telepítettem, mellette gólya-, és galamb-fészket állítottam fel, a vadaknak etetőt helyeztem ki. Előbb-utóbb felállítok egy szélkereket, ami besegítenie a helyi áramellátásba. Reménykedem, hogy meghonosodnak itt az állatok, és akkor egy igaz rezervátum létesül. A feleségem óvónő, egyszer talán természetkutató táborozást is szervezhetnének a városi gyerekeknek. Talán még az is hozhatna valamit.”

T. Imre: „Biztonságossá, kiszámíthatóvá kell tenni a magyar mezőgazdaságot. Lehetetlen dolognak tartom, hogy a sertés átvételi ára egyik napról a másikra 300 forintról 180-ra csökkenjen. Várhatóan nagy áldozatokat kell vállalnunk az Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében. Valószínűleg csökkenteni kell termelésünket, ami nem lesz egyszerű, hiszen viszonylag sokan szeretnének megélni a mezőgazdálkodásból. Feketéből fehérre kell varázsolni az egész vertikumot. A belépés érdekében tiszta helyzetet kell teremtenünk a termelés terén ugyanúgy, mint az értékesítésben. Velünk szemben ott komoly szubvenciókat kapnak a gazdálkodók, de ennek fejében nem tűrik el sem a kvóták feletti termelést, sem a külön csatornákon való értékesítést. Tapasztalataim birtokában állítom, hogy mindez szövetkezés nélkül megvalósíthatatlan. Nem a tsz-ekre és mai utódaikra, a kft.-kre és egyebekre gondolok, mert azok nem szövetkezetek. A modern szövetkezetek kölcsönös érdekazonosságon, az érdekek egyeztetésén és korrekt együttműködésen alapulnak. Magam részéről ezt kerestem a kft.-ben, ezért működök együtt változatlanul a régi tagokkal, a hasonló módon gondolkozó újabbakkal, és ezért dolgozom az értékesítő szövetkezetben. Errefele haladunk. Mindenki gondolkodik, de még nem jutottunk el a megvalósításig!

Privatizáció, kisvállalkozások, utcakép¹⁴⁵

A Jászság területe Jász-Nagykun-Szolnok megye 5607 négyzetkilométernyi területének egy-harmadát sem éri el, az összlakosságból való részesedése pedig 1990-ben 21 %-ot tett ki. A Jászságban ma 18 települést találunk, melyek közül négy: Jászberény, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászfényszaru város. Az utóbbiak közül folyamatosan megtartotta rangját Jászberény, míg a többiek a nyolcvanas-kilencvenes évtizedforduló idején kapták vissza egykori címüket. A további települések között lényeges különbségek mutatkoznak. Egy részük alföldi jellegű, többezres népességet magában foglaló falu, de akadnak olyan települések is, ahol a lakosság-szám ezer alatt van, vagy alig haladja meg ezt a számot. (Jászivány, Jászágó)

Jászberény szerepe nemcsak tradíciói, egykori járásközponti szerepe miatt jelentősebb, hanem egyéb okok folytán is: hiszen kórház, rendelőintézet, differenciált oktatási intézményrendszer, igazgatásslágyállatási és bűnüldözési intézetek működnek a városban. A város demográfiai tekintetben ugyancsak sajátos teljesítményt produkál, hiszen lakosságának száma lényegében 100 év óta stagnál. Ennek ellenére és ezzel párhuzamosan Jászságon belüli szerepe folyamatosan nő. Példa erre, hogy a város lakossága 1960-ban alig haladta meg a kistáj egynegyedét, míg 1990-ben lényegében már minden harmadik jászsági Jászberényben lakott. A migrációból is sajátos módon részesül: jelentős az elvándorlás, de legalább ilyen mértékű a Jászságból való betelepülés, melynek végeredménye igazolja az említett stagnálást.

Az imént említett megyén belül érvényesülő különbségek és eltérések még inkább érzékelhetők a foglalkoztatottsági és képzettségi mutatók egybevetése során. (1. sz. tábla) A megye és a Jászság foglalkoztatási adottságai leginkább abban térnek el az országotól, hogy itt magasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak és szerényebb az egyéb ágazatokban dolgozók részesedése. Maga a Jászság két irányban mutat további eltérést: mind az iparban, mind a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya magasabb az országosnál és a megyeinél. Jászberény esetében további specialitások mutatkoznak: az iparban foglalkoztatottak száma szembetűnően elüt a mezővárosi tradíciótól és viszonylag szerény a mezőgazdasági foglalkozásúak részesedése.

1. sz. tábla *Jász-Nagykun-Szolnok és a Jászság néhány adatának összevetése*

	Megye	%	Jászság	%	Jászberény	%
Aktív dolgozó	181630		37366		13037	
Iparban dolgozó	66845	36,8	15596	41,7	6537	50,1
Mezőgazdaságban dolgozó	39605	21,8	8766	23,5	1493	11,5
Egyéb ágazatban dolgozó	75180	41,4	13004	34,8	5007	38,4
Fizikai dolgozó	129354	71,2	28395	76,0	8746	67,1
Szellemi dolgozó	52276	28,8	8971	24,0	4291	32,9
Szaktunkásképző, szakiskolát végzettek	50859	14,9	11213	15,1	3845	15,9
Legalább középfokú végzettségű, 18 évnél idősebbek	74007	23,5	13933	20,2	6268	28,1
Felsőfokú végzettségűek	21436	6,8	3856	5,6	2104	9,4
Munkanélküli 1993. december	34301		6332		1461	

¹⁴⁵ A kutatás OTKA támogatással A privatizáció hatása egy kistáj térszerkezetére c. program keretében valósult meg. (OTKA nyilvántartási szám: T 7028)

A munka jellegét vizsgálva megállapítható, hogy a dolgozók többségét - képzettségükkel, felkészültségükkel összhangban - fizikai munkásként alkalmazták. A szellemiek részesedése így mind a megyében, mind a Jászságban elmarad az országos átlagtól. Ettől lényegesen eltér Jászberény foglalkozásszerkezete, a város adatai megközelítik az országos mutatókat, de a szellemi foglalkoztatottak tekintetében azt nem érik el. (33,5 %) A képzettségeket vizsgálva Jászberény, megye, Jászság a sorrend. Tehát a Jászságban meglevő munkaerő összességében képzetlenebb, mint a megyéé, viszont Jászberény mutató jobb az utóbbinál. A foglalkoztatás-szerkezet és a képzettség szorosan korrelál az utóbbi években felerősödött munkaerőpiaci problémákkal. E tekintetben különösen előnyös a Jászság és még inkább Jászberény helyzete, hiszen ezek mutatói nagyon közel vannak az ország azon részeihez, ahol viszonylag szerény a munkanélküliségi ráta. (Budapest, nyugatmagyarországi megyék) Még inkább megmutatkozik ez a kontraszt a kunsági megyerészekkel egybevetve, ahol viszont igencsak kiéleződtek és észak-keletmagyarországi méretűvé váltak a foglalkoztatáspolitikai problémák.

A Jászság, mint kistérség

A mai magyar közigazgatásban és településfejlesztésben egyre inkább teret nyer a regionális szemlélet. Tulajdonképpen ez tükröződik vissza abban a sokoldalú áttekintésben, amely az országot 138 kistérségre osztja, melyek egyike a Jászság.¹⁴⁶ Az egyes térségek kijelölésénél főleg egy-egy várost(városokat) és vonzáskörzetüket vették alapul. A térségeket - 220 népesedésre, fejlettségre és infrastruktúrára vonatkozó adat felhasználásával - tipizálták és osztályozták. Mindezek alapján az „országos mezőnyben” is el tudjuk helyezni a kistáját.

A Jászság azon 36 kistérség közé sorolható, ahol a lakosságszám 50-100 000 közé esik. Ettől nagyobb népességet foglal magába 23, kevesebbet 85 térség, tehát népességszám tekintetében közepesnél valaminél magasabb értéket jelez a mutató. Kedvezőtlenebb viszont a kistérség vándorlási mutatója. Nagyszámú térség helyezkedett el ugyan hasonló sávban (56), de kedvezőtlenebbet csak 17, előnyösebb vándorlási egyenleget viszont 65 térség produkált.

A kutatók az egyes kistérségek infrastrukturális helyzetét is elemezték. A régiókat e tekintetben is négy csoportba sorolták. A Jászság kedvezőbb második csoportba került a csatornázottság, az előnytelenebb harmadikba az 1993-ban épített lakások és a személygépkocsik száma terén. A vizsgálat időszakában a telefonellátottság tekintetében a leggyengébben ellátott mikrorégiók közé került.¹⁴⁷

2. sz. tábla *Gazdasági jellegű mutatók az egyes régiókban*

	Országos átlag	Központi körzet	Szolnoki körzet	Jászság
1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatott	75	66	103	71
1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma	85	122	73	56
Munkanélküliségi arány	13,6	7,1	15,1	16,6

A hivatkozott KSH elemzés alapján a térség gazdasági szervezetekre és munkanélküliségre vonatkozó mutatói előnytelenek, míg az ipari foglalkoztatottak arányában megelőzi a Budapesthez kapcsolódó központi körzetet. (2. sz. tábla)

¹⁴⁶ Kistérségi vonzáskörzetek - Budapest 1995. Központi Statisztikai Hivatal

¹⁴⁷ E téren 1995 végére 19 000 telefonállomás üzembehelyezésével lényegesen javult a helyzet.

A vizsgálat vezetői központi kérdésként kezelték a kistérségek vállalkozói és innovációs hajlandóságát. Az összevont adatokból képzett gazdasági mutató alapján a Jászságot a legkedvezőtlenebb, ún. *nem vállalkozói, nem ipari térségek* közé sorolták. A legelőnyösebbnek minősített - esetenként 200 gazdasági szervezet/1000 lakos - pozícióba főleg nyugat-magyarországi és nagyvárosi központtal rendelkező térségek kerültek. A Jászsággal azonos, ebben a vonatkozásban legelőnytelenebb kategóriába 46 - főleg keletmagyarországi - kistérség került. A Jászság mutatóját nagymértékben rontotta a városok és a többi település között a munkanélküliségben, az ipari és a mezőgazdasági foglalkoztatottak és a vállalkozások számában megnyilvánuló különbségek. A városok közül Jászberény besorolása lényegesen előnyösebb, de vonzáskörzetére gyakorolt hatása jóval gyengébb, mint a nagyobb városok esetében.

A gazdaság szereplőinek helyzete a rendszerváltozás előtt

A második világháború befejezéséig a Jászságban a tradicionális mezőgazdaság és bizonyos kézműiparok jelenléte dominált. Az ötvenes évektől fokról-fokra változott a kép, rövid idő alatt két jelentősebb gyár: a Fémnyomó és Lemezárugyár (a későbbi Hűtőgépgyár) és az Aprítógépgyár létesült Jászberényben. Ugyanebben az időszakban átalakultak a korábbi kisüzemek: ruha-, cipő-, fa-, fém-, építő- és műszeripari ktsz-ek jöttek létre. Ugyanakkor a mezőgazdaságban is elkezdődött a nagyüzemek szervezése. A mezőgazdasági tsz-ek - az ország más tájaihoz hasonlóan - 1960-61-ben váltak uralkodó üzemi formává a Jászságban. A hetvenes évektől több új, ún. kitelepített üzemet és gyáregységet létesítettek. Nem kevés jelentősége van annak, hogy a kitelepített üzemek egy része „belső fejlesztés” eredményeképpen valósult meg. A helyi ipartelepítés legfontosabb szereplője ugyanis maga a jászberényi Hűtőgépgyár volt. Előbb Jászboldogházán létesített radiátorgyárat, majd Jászárokszálláson zöldmezős beruházásként valósult meg az amerikai Tyler licenc alapján készült kereskedelmi hűtőbútorok gyártására alapozott gyáregység. Ezen kívül más nagy (MÁV, Orion) és kisebb vállalatok (Kötöttárugyár) részlegei is megjelentek. Az utóbbi esetekben gépállomási objektumok felújításával, bővítésével (Jáskisér MÁV Építőgépjavító) és további meglevő épületek, műhelyek felhasználásával létesítettek új termelőüzemeket. (Jászfényszaru Orion, Jászapáti - Kötöttárugyár)

Lényeges változásokon ment keresztül a térség korábban ugyancsak szerény forgalmat produkáló, kis üzletekre alapozott kereskedelme. A változásokat jelzi, hogy szövetkezeti beruházásként 1970-ben felépült a Jászsági Áruház, melyet továbbiak követtek. (Jászárokszállás, Jászfényszaru, Jászsalsószentgyörgy) ÁFÉSZ-ek kebelében folyó kereskedelem a megyei központtal működő állami élelmiszer- és iparcikk kereskedelmi vállalatok üzleteivel egyetemben, némelykor azokkal versengve működött. Az ÁFÉSZ-ek tevékenységét több, centralizációt szorgalmazó átszervezés kísérte, így ma két ÁFÉSZ működik a térségben. (Jászberény és Jászapáti központtal)

A gazdaság működésmechanizmusaira nagy hatással voltak az adott tulajdonviszonyok. A Jászságban - akárcsak országszerte - az állami és a szövetkezeti tulajdonlás dominált és korlátozott, ill. nagyon szerény volt a magántulajdon részesedése. Mindezen belül azonban lényeges különbségek mutatkoztak. Az állami tulajdonban levő szervezetek közül a térségben a legnagyobb munkaadók az ún. minisztériumi iparvállalatok voltak. Ők bizonyos „területen-kívüliséget” élveztek. Működésük irányítása a közvetlenül a szakminisztériumhoz tartozott, esetükben a megyei és helyi tanácsai és pártszervek befolyása szerényebb módon és közvetetten érvényesült. További eltérések mutatkoztak a helyi székhelyű gyárak és a gyáregységként funkcionáló részlegek között. Az előbbi csoportba tartozó Hűtőgépgyár és Aprítógépgyár

döntései helyben és közvetlenebbül érvényesültek. A gyáregységekben, vagy ahogy gyakorta nevezték őket „gyarmatokon” főleg a központokban megjelölt feladatok végrehajtása érvényesült. A gyáregységek mindemellett helyben is kevésbé voltak „függetlenek”, esetükben közvetlenebbül érvényesült a párt és tanácsi szervek befolyása. A szorosabb kötelék hátterében az alapítás körülményei is meghúzódtak, hiszen a gyáregységek letelepítését főképpen a helyi szervek szorgalmazták, sőt épületekkel, telkekkel vagy közművesítéssel segítették. Külön csoportot képeztek a tanácsi vállalatok, többségük város-, ill. községüzemeltetési feladatokat végzett, de akadtak olyanok, melyeket eredetileg a csökkent munkaképességűek foglalkoztatására hoztak létre. (Szekuritás Ipari Vállalat Jászberény)

Az állami vállalatok mellett a szövetkezeti tulajdonforma volt a leggyakoribb, amely a mezőgazdaságban volt a legáltalánosabb. Komoly szerepük volt még a szolgáltatásokban, a kereskedelemben és néhány - korábban főleg kézműves jellegű - iparágban. A szövetkezetek szoros szálakkal kötődtek a helyi szervekhez. Jóllehet forma a tagság által választott vezetők irányításával működtek, de az ilyen beosztások betöltésénél nagy súllyal esett latba a párt-szervek véleménye. A szövetkezetek más tekintetben is szorosan kötődtek a helyi szervekhez. Megrendeléseik jelentős része helyi szervektől származott, vásárlóik többsége is innen került ki.

Meglehetősen szerény, de a nyolcvanas évek közepétől fokozatosan növekvő szerepe volt a magántulajdonban levő kisüzemeknek, amelyek a kisiparban, a kiskereskedelemben és a szolgáltatásokban funkcionáltak. Az iparendelényt váltók, üzletet nyitók többsége egyszemélyes vagy családi alapon szerveződő vállalkozás volt, kevesen foglalkoztattak alkalmazottakat, többen szerződtettek ipari vagy kereskedelmi tanulókat.

A magántulajdonon alapuló gazdálkodásnál lényegesen kiterjedtebb volt a vegyes tulajdonlason alapuló. A mezőgazdasági tsz-ek tagjai háztáji gazdálkodást folytattak, amely nemcsak a szövetkezet által kimért földek művelésére, hanem a háznál vagy egyéb helyütt tartott állatok tartására, kertészeti termelvények előállítására is kiterjedt. A kisiparosok jelentős része másodállásban dolgozott, a nyolcvanas évek közepétől az is egyre gyakrabban fordult elő, hogy a vállalatok dolgozói nem illegálisan fusiztak, hanem a gazdasági munkaközösségekben vállalati termelőberendezéseken „saját hasznukra” legálisan dolgoztak.

E rövid áttekintés is igazolja, hogy a térség gazdálkodási tevékenységét nagymértékű heterogenitás jellemezte. Semmi túlzás sincs ebben, hiszen egyidejűleg voltak jelen akár nemzetközileg mérhetően is versenyképes vállalkozások és kézműves, kisüzemi technológiával, szerényebb és kiszámíthatatlanabb vevőkörrel jellemezhető gazdasági szervezetek.

A privatizációt közvetlenül megelőző időszakban összetett és egyben igen differenciált képet mutattak a környék gazdálkodó szervezetei. Voltak amelyek tevékenysége szinte folyamatosan prosperált. Mindenképpen ezek közé sorolandó a jászberényi központtal működő Lehel Hűtőgépgyár, beleértve jászági gyáregységeit. A gyár a környék legnagyobb munkaadójává nőtte ki magát, termékei iránt komoly külföldi (nyugati) kereslet mutatkozott. Sőt mi több, a gyár azt a kétesnek mondható - de szocialista viszonyok között egyáltalán nem szokatlan - teljesítményt is elérte, hogy termékei hiánycikké váltak. A radiátorok és hűtőládák iránt - éppen a váltás időszakában - esetenként rendkívüli belföldi kereslet jelentkezett. Mellettük több ktsz és tsz teljesítménye is eredményesnek mutatkozott, amit nemcsak vándorzáslók, hanem a tényleges gazdasági eredmények is igazoltak. (Jászági Építőipari Szövetkezet, Jászszent-andrás, Jászfényszaru, Jászboldogháza mezőgazdasági tsz-ei.)

A prosperálók mellett valamivel nagyobb számban akadtak olyan üzemek és szövetkezetek, amelyek teljesítménye szolidabb volt, de végeredményben kiegyensúlyozottnak bizonyult. Ezek többsége folyamatosan kapott megrendeléseket, foglalkoztatni tudta dolgozóit és többnyire számottevő nyereséget is produkált. Jellemző pl. a Jászszági Ruhaipari Szövetkezet esete. A ktsz létét a nyolcvanas években lényegében a Budapesti Közlekedési Vállalat garantálta, hiszen főleg a nagyvállalat dolgozói részére varrtak egyenruhákat. Mások esetében szintén egy-egy nagyvállalat pl. a MÁV kiszolgálása, gépeinek javítása, megint másoknál hadiipari megrendelések teljesítése jelentette ugyanezt. (MÁV Járműjavító Jászgisér, Műszeripari Szövetkezet Jászberény) Ugyaníde sorolható a Jászberényi Aprítógépgyár, amely szintén nagy volumenű megrendeléseket teljesített. Ebbe a körbe nemcsak ipari, szolgáltató, hanem mezőgazdasági tsz-ek is tartoztak, amelyek működése szintén kiegyensúlyozottnak minősült.¹⁴⁸

A fenti két csoporton kívül akadt több olyan ktsz és tsz, melynek működésében időről-időre krízisek jelentkeztek. Némelyiküknl a rossz termőhelyi adottságok, a gazdálkodási fegyelem, a rosszul megválasztott profil, a piacképtelen termékek okozták gondokat. (Lenin tsz Jászberény, Cipész ktsz Jászberény, Béke tsz Jászjókóhalma) Regenerálásuk, „feljavításuk” érdekében különféle - gyakorta a pártbizottságok által kezdeményezett és sugalmazott - kezdeményezések történtek. Az intézkedések csomagjaiban elsődleges szempont volt a gazdasági egység fennmaradása, a foglalkoztatottak megtartása, a foglalkoztatottság fenntartása. Ezzel szemben kevésbé érvényesültek a ridegebb ökonómiai megfontolások és követelmények. Például a felszámolás fel sem merült, leggyakrabban a szanálást, a fúziót és az adaptációt alkalmazták. Az utóbbi hozzávetőlegesen annyit jelentett, hogy a „nagyobb”, az „erősebb” gazdasági szervezethez csatolták a „kisebb” és a „gyengébb” gazdasági egységet. Más esetekben a profiltisztítás, új profilok választása került előtérbe. Az alkalmazott megoldások, a racionalizálások eredményessége meglehetősen változónak bizonyult. Számos esetben megoldást jelentett (jászfényszaru ktsz-ek), nem kevés alkalommal viszont inkább csak elodázta a probléma kiiktatását. (jászárokszállási ktsz-ek, jászjókóhalmi tsz, ktsz)

A váltást megelőző évek további jellemzője az új megoldások keresése. A korábban igen jelentőségteljes és bizonyos kérdésekben meghatározó szerepet betöltő megyei, helyi tanácsok és pártbizottságok először csak a korábbinál jóval kisebb mértékben szóltak bele a gazdaság-szervezésbe, majd 1989-re szerepük végeredményben szinte megszűnt. (A pártszervekél teljesen, a tanácsok helyébe lépő önkormányzatok bizonyos megrendeléseikkel még tudták és tudják befolyásolni a helyi gazdaságot.) A meglehetősen váratlanul támadt önállósággal és a cselekvési lehetőségek növekedésével több szervezet új megoldásokkal próbálkozott. Pl. a jászfényszaru - addig szinte csak a Varsói Szerződés hadiipari megrendeléseiből élő - Orion gyár kapcsolatot keresett és talált a Samsung konszernnel. Az európai piacokra betörni kívánó Samsung ennek nyomán új üzem létesített és abban új, az addigi gyártmányoknál jóval színvonalasabb készülékek gyártását indította el. Az új üzem története így szinte kijelölhetetlen határpontok nélkül nőtt át a rendszerváltozásba, melynek egyik drámai hozadéka az lett, hogy a korszerűbb termékek előállítása tizedannyi munkaerőt igényelt annál, mint amennyit korábban alkalmaztak.

Élénkületi, kiútkeresési jelek a kisvállalkozási területeken is mutatkoztak. A kisiparosok és kiskereskedők számára nyújtott kedvező hitellehetőségek nyomán megélénkült a beruházási kedv. A törvények adta új lehetőségekkel éltek azok is, akik üzem belüli cégalapításokba

¹⁴⁸ Mérvadó megyei bankszakemberek véleménye szerint a jászszági tsz-ek gazdálkodása sokkal kiegyensúlyozottabb volt, mint a megye más területein működőké. Az utóbbiak között sokkal gyakrabban és jóval nagyobb mértékben akadtak mérleghiányos tsz-ek.

kezdték. A nyolcvanas évek végén jellemző módon főleg a Hűtőgépgyár kebelében szerveződött gazdasági munkaközösségek közül sok, ma is prosperáló gazdasági szervezet csírái akkoriban keletkeztek.

A Hűtőgépgyár privatizációja és annak hatásai

A gyár privatizációja számos vonatkozásban rendhagyó és példaértékű. A középkategóriájú magyar iparvállalatok élvonalába tartozó gyár eladásának szorgalmazásában *kényszerítő körülmények is* közrejátszottak. Tény ugyan, hogy a jelentős konvertibilis exportot és 300 milliós nyereséget produkáló gyár szocialista viszonyok között prosperálónak minősült.¹⁴⁹ Ugyanakkor az is fennállt, hogy az üzem mindössze 3 százalékos árbevétel-arányos nyereséget tudott felmutatni. Mindezek következményeként kevés fejlesztésre fordítható forrással rendelkezett, versenybeli pozíciója rövidesen könnyen kritikussá válhatott volna.

További specialitás, hogy a gyárat „belülről” próbálták meg eladni: a menedzsment maga keresett meg vagyonértékelésben jártasságokat szerzett cégeket, akik eleget is tettek megbízatásuknak. Mindezek után több külföldi befektető - közte nem egy piaci versenytárs - mutatott érdeklődést az üzem iránt. Amerikai, távol-keleti cégek tájékozódása mellett már akkor is a svédek látszottak esélyesnek, hiszen nekik erős európai pozícióik voltak, sőt a másfél évtizede fennálló piaci kapcsolatok révén jól ismerték a gyár adottságait és lehetőségeit.

A tárgyalások döntő szakasza - amelyet a hatalomváltással összefüggő pozíciócserék lefékeztek - 1990-ben kezdődött el. Igazán komoly ajánlattevőként akkorra már csak a svéd multinacionális konszern az Elektrolux maradt a színen. 1990. május 3-án az akkori vezérigazgató szándéknyilatkozatot írt alá a svéd céggel. Eszerint a vagyonfelmérés utáni 3,7 milliárd forintos törzstőkét az Elektrolux 1,3 milliárd forinttal 5 milliárdra egészítette volna ki. Az összeg nagy részét a hűtő- és fagyasztószelektények gyártásának korszerűsítésére fordították volna. A szándéknyilatkozat szerinti 26 %-os arányát a külföldi befektető a későbbiekben tovább kívánta növelni az éves 74 %-os részesedésével szemben. Az új cég 1990. július 1-én alakult volna meg a Hűtőgépgyár jogutódjaként. A sokak által várva-várt frigy azonban meg-
hiúsult, sőt a továbbiakban a vállalatvezetés helyett az ÁVÜ folytatta tovább a tárgyalásokat.¹⁵⁰

Érdemes visszaidézni az alku további folyamatát. Az újabb fordulóiban - a gyárvezetés aktív, de most már korlátozottabb közreműködésének fenntartásával - az ÁVÜ illetékesei tárgyaltak az eladásról és a kezdetekben továbbra is jelentős magyar tulajdoni hányad fenntartásával kalkuláltak. A további tárgyalásokon viszont a részleges tulajdonlás helyett - Magyarországon először - a teljes tulajdonba adás szándéka került előtérbe.

Az ÁVÜ a Credit Suisse First Boston céget bízta meg a privatizáció szakmai előkészítésével. Végül a hosszúra nyúlt tárgyalások végeztével 1991. március 19-én írták alá a szerződést. Ennek értelmében a Hűtőgépgyár százszázalékos svéd tulajdonba került.¹⁵¹

A szerződés részletei azóta sem kerültek nyilvánosságra, jónéhány eleme azonban mégsem maradt titokban. A teljes vételárat 5 milliárd forintba becsülik, ami akkoriban 80 millió dollárral

¹⁴⁹ Durst Judit: Lehel-Elektrolux házasság - Figyelő 1992. október 29.

¹⁵⁰ Pázmándi István: A Hűtőgépgyár privatizáció után - Jászsági Évkönyv 1993.

¹⁵¹ Az eladásban politikai megfontolások is közrejátszottak. Erre utal, hogy a szerződés aláírására Bod Péter Ákos akkori ipari miniszter látogatását követően került sor.

volt egyenértékű.¹⁵² Az ár elhallgatásának az üzleti titok hangsúlyozásán kívül más okai is voltak. A svéd partner letette ugyan a vételárát, de belekalkuláltatta abba annak a környezet-szennyezési kárnak a felszámolását, amely az 1990-es országgyűlési választások során viszonylag nagy nyilvánosságot kapott. A Jászberény határában elásott, szennyező anyagot tartalmazó hordók felkutatása és tartalmuk közömbösítése sajátos - Bős-Nagymarosra és társaira emlékeztető - rendszerváltozási történet. Ami a kár elhárításának anyagi részét illeti bizonyos becslések szerint 2 milliárd forint, más források szerint pedig maximum a vételár 80 százalékáig terjedhet a magyar állam költségvállalásainak nagysága.¹⁵³ Tény, hogy a környezetben okozott károk felszámolójaként - nem az eredetileg kiszemelt szovjet laktanyák rekultiválásához mérhető - de jelentős megrendeléshez jutott az amerikai Comco Martech cég. Mindeközben az új tulajdonos közvetetten jelentkező hozadéka sem elhanyagolható, annál is inkább, mert a környezeti károk felszámolására tett „erőfeszítések” révén nagyon gyakran jelentek pozitív szereplőként a médiákban. A korábbi termelési sikerek helyett az Elektrolux-Lehel újabban a környezetrehabilitáció ügyét felvállaló tulajdonosként jelent meg a televízióban és a rádióban, amely pozitív imázsának fokozását segítette. A környezet állapotáért aggódó gyár vezetői gyakran jelentek meg a legnézettebb hírműsorokban, ami reklámként - térítésmentes - sem elhanyagolható.

Közvetlen és közvetett hatások, foglalkoztatottsági kérdések

A privatizáció tényének bejelentését, a svédek megjelentését mind a gyáron belül, mind a környezetben nem kevés gyanakvás és aggodalom fokozta. Az új tulajdonos első nyilatkozataiból és a célzatos megjegyzéséből nyilvánvalóvá vált itt változások következnek.

Kezdetekben főleg a létszámcsökkentésnek, a termelékenység növelésének és a profil tisztításának egymástól korántsem független szándéka okozott fejtörést, aggodalmat és esetenként riadalmat. Az átvétel pillanatából kezdve napirenden volt az alkalmazottak létszámának kérdése. Napnál is nyilvánvalóbb volt szinte mindenki számára, hogy az új tulajdonos változtatni fog az eddigi gyakorlaton. Első nyilatkozataikkal főleg a termelékenység adott szintjére utaltak, miszerint az Elektrolux nyugati gyáraiban harmadannyi idő szükséges egy hűtőszekrény előállításához, mint Jászberényben. Nem kevésbé érzékeny pontra tapintottak rá akkor, amikor többször szóbahozták a kiszolgáló-adminisztratív állomány magas részesedését. Mindent egybevetve nyilvánvalóvá tették, hogy az addig alkalmazott 4600 fős létszámból 4100, majd 3300 fő megtartását tervezték.¹⁵⁴

A gyár dolgozói különféle módon reagáltak az új tulajdonosok nyilatkozataira és kevésbé publikussá tett elképzeléseire. A dolgozók legmobilabb, legképzettebb és gyári kapcsolatait felhasználó, tovább építgető része nem várta be - az esetleg rájuk nem is vonatkozó - elbocsátást, hanem *önként* lépett ki. Többségük önálló vállalkozó lett, aki jórészt a Hűtőgépgyár beszállítójaként számíthatott megrendelésekre. Mindent egybevetve ez a kör mindössze pár száz főt foglalhatott magába.

¹⁵² Pázmándi id. mű

¹⁵³ „A környezetvédelmi beruházások végleges költsége várhatóan eléri majd a 2,6 milliárd forintot, s ezt a nyereségből fizetik, miközben az 5,5 milliárd forintos vételár 40 százalékát éppen erre a célra hivatkozva visszatartották. Nem olyan nagy üzlet nekünk a lehel privatizációja, mint amilyennek első hallásra tűnik.” - Kis Zoltán országgyűlési képviselő a privatizációról - Figyelő 1995. január 12.

¹⁵⁴ Új Néplap 1991. szeptember 20. és Magyar Hírlap 1994. március 24.

Jóval több gondot okoztak az önállóságot vállalni nem tudók vagy nem akarók. Ezen belül különösen problematikus volt az a tény, hogy túlzottan magas volt a termelést kiszolgáló dolgozók aránya. 1991-ben 60 %, 1992-ben 48 %, amit 40 %-ra szándékoztak csökkenteni.¹⁵⁵ Elbocsátásuk nem kevés vihart, parlamenti interpellációt, némi sajtóvihart váltott ki, végeredményben az új tulajdonos is módosítani kényszerült eredeti szándékain. 1992 tavaszán - a létszámleépítési tervek végrehajtásától vonakodó vezérigazgatót menesztették és helyette Svédországból hoztak új csúcsmenedzsert.

A foglalkoztatási problémák - számos új fordulattal fűszerezve - természetesen ezzel sem kerültek le a napirendről. 1992 első hónapjaiban az amúgy is fenyegetett helyzetű dolgozók munkaidejét csökkentették, a későbbiekben is fel-felröppentek elbocsájtási hírek, ugyanakkor szinte állandóan kerestek fizikai munkásokat vagy bizonyos speciális felkészültségű állások betöltésére alkalmas szakembereket. 1995 első hónapjaiban viszont váratlan fordulatként meglepően nagyszámú 565 fős munkáslétszám felvételét hirdették meg. Nem kevésbé volt meglepő, hogy a Jászág területén nyilvántartott 3134 munkanélküliből nem sikerült feltölteni a gyár által meghirdetett álláshelyeket.¹⁵⁶

A profiltisztítás

Ami az adott kérdést illeti, ennek van egy termék és egy infrastrukturális-szociális vonzata. Az Elektrolux a fehérárúk és a háztartási gépek gyártására szakosodott és a továbbiakban Hűtőgépgyáron belül is e termékek előállítását akarta megvalósítani. Bővíteni és fejleszteni akarta a különféle hűtőszekrények, fagyasztók gyártását, sőt új gyártmányok meghonosítását is kilátásba helyezte. (porszívók, fűnyírók stb.) A profiltisztítás jegyében viszont több termék gyártásának felszámolására készült: így pl. a járműprogram csődbe kerülése miatt az autóbuszok és tehergépjárművek vízűtő berendezéseinek előállítására a továbbiakban nem akart vállalkozni. Más esetben a korábban alapvetően hadiüzemi funkciót betöltő gyár megváltozott pozíciója is hozzájárult a változásokhoz. A különféle lövedékek sajtolására alkalmas, békeidőben viszont nagyszámú autoszifont előállító gépeket és a gyártás sem akarták fenntartani. Az említettek mellett azonban a technológiai-gyártásszervezési megfontolások voltak erősebbek, hiszen felszámolásra kerültek olyan termékek is amelyek piaci helyzete lényegesen előnyösebb vagy ígéretesebb volt. (Erőművi hűtőberendezések, klímaberendezések) A mai termékskálát áttekintve egy kivétel akad: a radiátorgyártás, amely az előzetes szándékokkal ellentétben mégis fennmaradt.

A privatizáció előtt - nem kevés kényszerűségből - nagyon sok szociális létesítményt tartott fenn és finanszírozott a gyár. Az új tulajdonos képviselői a szerződés aláírását követő sajtótájékoztatón félig tréfásan, félig komolyan kifejezésre is juttatták: „világszerte többszáz gyárunk van ugyan, de állatkertet most vettek először”. A szerződés aláírását követően megkezdődött és a költségek lefaragása jegyében lépésről lépésre haladt előre az átalakítás. Eladták a gyár tulajdonában levő bérlakásokat, visszafogták és felszámolták a lakással összefüggő kedvezményeket. (fűtés, egyéb közműdíjak, telefonhasználat stb.) Több intézményt: művelődési házat, óvodát, bölcsődét, állatkertet Jászberény önkormányzatának ajánlottak fel részben megvételre, átvételre vagy üzemeltetésre. Hasonló sorsot szántak a vállalati üdülőknek, a sportlétesítmények többsége viszont továbbra is gyári kezelésben maradt. Ugyanítt kell megemlíteni egy

¹⁵⁵ Durst id. cikk. A kiszolgálók jelentős hányada a szerelőszalagoktól távozva „kikapott” a termelésből, ill. semmiféle hasznosítható szakvégtzettséggel nem rendelkezik.

¹⁵⁶ Magyar Hírlap 1995. április 24.

nem nagy költségvonzatú, de hatásában mégsem elhanyagolható jelenséget. A magánosítás előtt a Hűtőgépgyár és annak vezetői - különféle indítékokból - de szemmel láthatólag örömmel vállaltak egyfajta, az iskolák, kulturális rendezvények támogatásán át a kórházi műszerek beszerzéséig terjedő mecénási, jótékonykodási szerepet. Nos az új tulajdonos ezt - a sportot leszámítva - kezdetektől fogva elhárította és kitért a nagyszámú igény teljesítése elől.

A privatizáció hozadékai

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján megvonható a tulajdonosváltás mérlege, amely megannyi tekintetben más, mint ahogy azt évekkel ezelőtt elképzelték. A gyárat nem zárták be, az alkalmazottak nem kerültek tömegesen az utcára, de jövedelmük sem nőtt látványosan. Globálisan tekintve megállapítható, hogy a Hűtőgépgyár részese lett egy világkonszernnek, illeszkedni tudott hozzá, fejlesztéseket hajtott végre. A legújabb fejlemények arra utalnak, hogy formálódik a gyár jövőképe.

Sorra véve először a termelés és az ehhez szorosan kapcsolódó értékesítés helyzetét érdemes áttekinteni. Eredetileg a vásárlási szándékok hátterében meghúzódott, hogy a fehérárukkal maximálisan telített nyugat-európai piaccal szemben a kelet-európain érdemes befektetni, mert itt akadnak fehér foltok. Ebben a térségben profittal kecsegtető befektetési lehetőségnek kínálkozott Magyarország. A valóság ezzel szemben számos eltérést mutatott. A magánosítás előtt folyamatosan növekedett az értékesítés trendje, sőt a vásárlás időpontjában bizonyos termékekből nem tudták kielégíteni még a hazai piac (fagyasztóláda) igényeit sem. Részben az így nyílt lehetőséget kihasználva, részben a piac liberalizálása folytán új konkurensok jelentek meg a hazai piacon. (Whirlpool, Philips, Siemens-Bosch, Gorenje és mások) Mindez tetéződött azzal, hogy az eladás évében visszaesett a gyár forgalma. Az első időszak tehát tele volt baljós jelekkel. (3. sz. tábla)

3. sz. tábla *A Lehel-Elektrolux éves forgalmának alakulása*¹⁵⁷

Év	Forgalom (Milliárd Ft)
1987	9,0
1990	10,5
1991	12,0
1992	11,5
1993	13,5
1994	16,0

Az 1991-1992-es megtorpanás után viszont ugyancsak megváltozott a kép: a termelés és az értékesítés nagymértékben nőtt. A hazai piac hűtőszekrény eladásából 1991-ben 68 %-ot képviselt a Lehel, 1992-ben 81, 1993-ban pedig már 87 %-ot értek el, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az egyre erőteljesebben jelentkező konkurensokkal szemben nemhogy teret vesztek volna, hanem éppen ennek ellenkezője történt. Sőt nemcsak a belföldi, hanem az eredményesség szempontjából fontosabbnak számító külföldi piacokon is javultak pozícióik. Napjainkra a vállalat árbevételének kétharmada exportból, egyharmada pedig belföldi értékesítésből származik.

¹⁵⁷ Forrás. Figyelő 1995. január 12.

Az Elektrolux-ot jegyzi a Magyarországon befektető külföldiek top-listáján.¹⁵⁸ A szaklapban közzétett 70 millió dollárral jó-közepes osztályzatot kapott a konszern. Utalva a privatizáció alapvető indokára ez annyit jelent, hogy e tőke bevonásával jelentős fejlesztési források kerültek Jászberénybe és a többi gyáregységbe. 1993-ban 1,1, 1994-ben pedig 1,7 milliárd forintot fordítottak új gépek beszerzésére. (Megjegyzendő, hogy a fejlesztések ösztönzéséhez nagymértékben hozzájárultak az állam által nyújtott adókedvezmények.)

Újabb szándékaik szerint a svéd Wallenberg-csoport támogatásával és az újabb állami adókedvezmények igénybevételeivel további fejlesztéseket terveznek, mellyel az Elektrolux-konszern egyik legnagyobb hűtőszekrény-gyárává válhat a Lehel.

A kisvállalkozások terén jelentkező privatizáció hatásai

A szociológiai és a közgazdasági szakzsargon a privatizációt elsősorban a nagy volumenű állami tulajdon átalakítására ill. a magánosításra használja. A folyamat ennél azonban lényegesen összetettebb, hiszen közvetlenebb vagy közvetettebb módon jóval szélesebb rétegeket érintett.

A privatizációs folyamat ezen részének gazdasági súlya viszonylag szerény, keveset szerepelt a nagy médiákban, viszont meglehetősen nagy jelentősége van a hétköznapiakban. Egy-egy autószalon, üzlet megnyitása eseményszámba ment. Bizonyos eseteken hónapokig vitatkozott a jászberényi képviselőtestület a tulajdonosok által támasztott újfajta igények felett, sőt azt is megkísérelte, hogy megoldja konfliktusaikat. Az új vállalkozók egy része szinte máról-holnapra közzismert, városszerte számon tartott polgár lett. Mindemellett a rájuk vonatkozó, tevékenységüket visszatükröző, konkrét adatok begyűjtése meglehetősen körülményes és szerteágazó feladatot jelent.

Az egyes cégformák elterjedtsége

1989-ig utáni változásokat visszatükröződnek a jelentős számú cégalapításban. (4. sz. tábla) A feltárt adatokból kitűnik, hogy az általunk kiválasztott évben, 1994-ben is jelentős cégalapítási tevékenység zajlott s az alapítások több mint egytizede Jászberényre esett. Ezzel egyidejűleg számottevő átalakulás, ill. felszámolás is rögzíthető, hiszen a megyében 72:28 az alapítás és a megszűnés aránya. Egy év adataiból nem lehet igazán megalapozott következtetéseket levonni, de a jászberényi cégek lényegesen stabilabbnak tűnnek. A Jászberényben alapított cégekről részletesebb adatokat vettünk fel, melyekből további következtetésekre juthattunk.¹⁵⁹ A városban a kiválasztott évben bejegyzett cégek közül a kft-ék és a bt-ék „uralták a terepet”, a többiek csak kiegészítő szerepet játszottak. (49 bt, 40 kft, 3 rt, 3 közkereseti társaság alakult) Jellemző, hogy a Cégbíróságon bejegyezhető további 9 forma közül hiányzott a vállalat és szövetkezet, de olyanok sem szerepeltek, mint a gmk, amelyek felett gyorsan túlhaladt az idő. Az új lehetőségek közül pedig nem honosodott meg a közhasznú társaság.

¹⁵⁸ Figyelő 1995. március 30.

¹⁵⁹ A Cégbíróságon megjelölt cégformák: vállalat, szövetkezet, közkereseti társaság, gmk, bt, egyesülés, közös vállalat, kft, rt, egyéni cég, külföldi kereskedelmi képviselő, egyéb cég, közhasznú társaság, erdőbirtokossági társulat.

4. sz. tábla *Cégek alakulása és megszűnése Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1994-ben*¹⁶⁰

	Újonnan alakult v. átalakult cégek	Megszűnt cégek	%
Megye	910	257	28
Jászberény	95	13	14

A felvétel, ill. a feldolgozás során profilok szerint is besoroltuk a cégeket. Ez nem volt egyszerű feladat, hiszen túlnyomó többségük (71) több profilt jelzett, csupán a fennmaradó 21 eset volt karakteresen elhatárolható. A megjelölt profilok formák közül a 41 esettel a kereskedelem és 34-gyel a szolgáltatás dominált.¹⁶¹ (5. Sz. tábla) Gyakoribb szereplőnek számított még az ipar (8) és összevontan az oktatás (2) és a kultúra (4). A cégformákat és profilokat egybevetve - az imént jelzettekhez képest - csak árnyalatnyi eltérések mutatkoznak. Bt-ék csak az élelmiszeriparban és vendéglátásban nem alakultak, kft-ék az építőipar, a mezőgazdaság és az oktatás terén hiányoztak. Az rt-k alakulása a szolgáltatás terén számottevő.

A bejegyzett adatokból képet alkothatunk az újonnan alakult vállalkozások induló vagyonáról. Az adatok szerint a legkarakteresebb határvonal a bt-ék és a kft-ék között, a bűvösnek mondható 1 millió forintos határnál húzódik. A kevésbé tőkeerősnek tűnő bt-ék közül mindössze két esetben haladta meg az induló vagyon ezt a határt, de 31 vállalkozás esetében 50 000 forint alatt maradt. A kft-ék túlnyomó részének induló vagyona az 1 milliós küszöbérték, ill. az azzal szomszédos sávban helyezkedik el. Igazán tőkeerős vállalkozásnak az a 4 kft és 3 rt tűnik, melynek vagyona 5-50 millió forintig, ill. azon felül terjed. A kkt-ék vagyoni helyzete pedig leginkább a bt-ékkal rokonítható.

5. sz. tábla *A cégforma és a vagyon között meglevő korrelációk*¹⁶²

Cégforma	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
közkereseti társaság	1			1	1					
bt	2	12	18	7	8		1	1		
kft					2	24	10	2	1	1
rt									1	2

¹⁶⁰ Forrás: a Céglönlöny 1994. évben megjelent számai.

¹⁶¹ Profilok: kereskedelem, ipar, élelmiszeripar, építőipar, vendéglátás, mezőgazdaság, szolgáltatás, oktatás, kultúra

¹⁶² A bejegyzett vagyoni kategóriák :

- 0. nem jelölték
- 1. - 10 000
- 2. 10001-50000
- 3. 50001-100000
- 4. 100001-500000
- 5. 500001-1000000
- 6. 1000001-5000000
- 7. 5000001-10000000
- 8. 10000001-50000000
- 9. 50000001 fölött

További következtetésekre juthatunk a vagyon és a profil egybevetésével. (5. sz. tábla) A cégek jelentős részének (41) vagyona 100 000 forint alatt marad, így sokkal inkább tekinthető próbálkozásnak, mint vállalkozásnak. Ebben a csoportban nagyobb a szolgáltatók (18) és szerényebb a kereskedelem részesedése (14) Fordított a helyzet a 4-6 sávban elhelyezkedő középső harmadban. A legnagyobb tökeerő az ipari, a szolgáltató és egy-egy képviselő erejéig a vendéglátásra és a mezőgazdaságra szakosodott cégekben mutatkozott. Megjegyzendő még, hogy az ipari jellegű vállalkozások csaknem minden vagyoni kategóriában fellelhetők. (6. sz. tábla)

6. sz. tábla *A cégek vagyona és profilja között kimutatható összefüggések*¹⁶³

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Vagyon Össz.
0	2	1								3
1	7						2	1	2	12
2	3			1			12	1	1	18
3	3	1					4			8
4	6	1				1	3			11
5	14	1			1		7		1	24
6	6	1	1				3			11
7		1			1		1			3
8		1				1				2
9		1					2			3
Profil Össz.	41	8	1	1	2	2	34	2	4	95

Az eddig ismertett adatokból csupán a növekvő mértékű alapítási tendenciák érzékelhetők. Felvételünkben emellett az ezekkel ellentétes folyamataira is következtethetünk, hiszen regisztrálható mennyiségű felszámolás, végelszámolás és törlés is végbement.

7. sz. tábla *Cégek megszűnése Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1994-ben*¹⁶⁴

	Felszámolás	%	Végelszámolás	%	Törlés	%	Csődeljárás	%
Megye	46	18	69	27	139	54	3	1
Jászberény	2	15	3	23	7	54	1	8

A 7. sz. táblából leolvasható, hogy e területen a felszámolás, a végelszámolás és a törlés a leggyakrabban alkalmazott eljárások. Ezzel a funkcionáló piacgazdaságra inkább jellemző csődeljárás csak mutatóban szerepelt. A tendenciák Jászberény esetében is ugyanezt mutatták, ahol relatíve több volt a csődeljárás, de a különbség a kis elemszám miatt nem minősíthető szignifikánsnak. Végeredményben azonban rögzíthető, hogy az alapítások nagy száma mellett a megszűnés sem minősíthető elhanyagolható mértékűnek.

¹⁶³ A cégek vagyonát a függőleges, profilját a vízszintes oszlopban jelöltük. A sorszámok jelzése megegyezik az előző jelzetben foglaltakkal

¹⁶⁴ Forrás: a Céglőny 1994. évben megjelent számai.

Privatizáció és utcakép

A folyamat külsőségeiben megnyilvánuló jeleit próbáltuk meg a kulturális antropológiában alkalmazott módszerek alkalmazásával elemezni. Úgy gondoltuk, hogy a sokszor rejtve maradó, számok mögé búvó, de igazán mégsem kifejeződő magánosítást így jóval plasztikusabban és konkrétabban jeleníthetjük meg.

Mintául Jászberény legforgalmasabb utcáinak egy részét választottuk, ahol a város kis-kereskedelmi és a szolgáltató egységeinek mintegy 60-65 %-a működik. A kiválasztott utcák egy része azonos a várost átszelő 31 és 32-es főútvonallal (Jásztelki, Vásártér, Dózsa György, Szövetkezet, Kossuth u.) és érinti a hagyományosan legforgalmasabb kereskedelmi gócnak számító Főteret, illetve annak egy részét (Szabadság tér). A frekvenciát több terület mellett bekerültek a mintába jóval kevésbé forgalmas utcák, ill. útszakaszok is. (Szent Imre herceg u., Kossuth u. és Jásztelki u. egyes részei) A kiválasztott utcákat, illetve utcarészeket úgy választottuk, hogy azokban belterületre jellemző, ahhoz köthető vállalkozások (iroda) ugyanúgy szerepelhessenek, mint külterületi jellegűek (autószalon). A kiválasztás során fontos tényezőként kezeltük azt, hogy olyan városrészek kerüljenek a vizsgálatba, melyekben az utóbbi néhány évben szemmel látható, jól érzékelhető változások mutatkoznak. Így került a mintába pl. a Dózsa György utca, melynek korábbi elhanyagolt, lepusztult utcaképe alapvetően megváltozott a nyolcvanas évek vége óta. Hasonló változások a város más részeire is jellemzők, de sokkal nagyobb számban akadnak olyan területek, ahol efféle átalakulások kevésbé vagy egyáltalán nem érzékelhetők.¹⁶⁵

8. sz. tábla *A kiválasztott utcákban található egységek és hasznosításuk 1989 előtt*

Utca	Egység	Beépítés jellege	Magáncélra használt ¹⁶⁶	
			igen	nem
Jásztelki út	26	vegyes, tömb+családi ház	2	24
Vásártér	18	külterületi	1	17
Dózsa György út	56	átalakuló	12	41
Szabadság tér	22	a Főteret része	2	20
Szent Imre herceg út	13	falusias	1	12
Szövetkezet út	22	vegyes, tömb+családi ház	7	15
Kossuth út	78	vegyes, tömb+családi ház)	19	58

A megfigyelt egységek túlnyomó többségét nem használták magáncélokra 1989 előtt. (A magáncélok alatt valamilyen üzleti célú hasznosítást értettünk.) Több utcában szinte jelentéktelen volt az efféle törekvés, a Dózsa György, a Szövetkezet és a Kossuth út esetében viszont számottevőbb üzleti célú hasznosítás korábban is mutatkozott. (8. sz. tábla) Összességében mégis megállapítható, hogy 1989 előtt a megfigyelt térségekben az üzleti cél nélküli hasznosítás dominált. Az efféle hasznosítások esetén sokkal inkább az állami, ill. szövetkezeti tulajdonformára épített, mintsem a magánkezdeményezésen alapuló vállalkozás volt jellemző.

¹⁶⁵ A mintába végül is 7 utcából 235 egységet vettünk fel. A megfigyelt egységeket házszámok szerint szelektáltuk. Ennek megfelelően meglehetősen sokféle, egymástól eltérő funkciójú és nagyságú lakóépületet, üzletet, műhelyt vagy egyéb célokra hasznosított ingatlant vettünk lajstromba. Ezt azért érdemes külön kiemelni, mert esetenként egy egység akár bérházi tömböt, máskor csak egy öreg parasztházat jelentett. Külön-külön megfigyelési egységként kezeltük azokat az eseteket, amikor egy ingatlan több üzletet, irodát vagy műhelyt foglalt magába. A felvételeket időről-időre visszatérően főiskolai hallgatók készítették.

¹⁶⁶ Négy esetben nem kaptunk egyértelmű, ill. megbízható adatot

Vizsgálati adataink ezzel szemben azt mutatják, hogy az 1989-90-es változásokat követően fokról-fokra módosult az egyes ingatlanok intenzívebb hasznosítása. (9. sz. tábla) A felvett adatokból egyértelműen kimutatható, hogy lépésről-lépésre fokozódott az üzleti célú hasznosítás. Ezzel párhuzamosan egyre többen próbálkoztak meg azzal, hogy ingatlanaikat ne csak lakóházként hasznosítsák.

9. sz. tábla *A csak lakóházként, ill. az üzleti céllal használt egységek számának alakulása*

Funkció	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Üzleti céllal használt	79	85	91	99	121	126	129
Lakóház	150	144	139	132	113	107	104

A korábbiakban jellemző, egyoldalúnak minősíthető hasznosítás helyébe mindinkább a differenciált lépett. Jól érzékelhető az ingatlanok üzleti hasznosításának térnyerése, valamint az is, hogy a lakófunkció mellé egyéb formák is felsorakoztak. Az üzletek számának növekedése mellett mind népszerűbbé váltak a vegyes: lakóház+üzlet és a lakóház+iroda jellegű hasznosítások. A funkciók áttekintéséből az is kirajzolódik, hogy elsősorban a kereskedelmi és az irodai, ügynökségi jelleg erősödött meg, ezzel szemben pl. az ipari-szolgáltató jellegű műhelyek jóval szerényebb részesedéssel jelentkeztek. (10. sz. tábla)

10. sz. tábla *A funkciók szerinti hasznosítás megoszlása 1995-ben*

Funkció	db
Csak lakóház	104
Üzlet	56
Műhely	4
Iroda	6
Lakóház+üzlet	49
Lakóház+iroda	13
Üres telek	3
Összesen	235

A vizsgálódás során részletes felvételt készítettünk a mintába került egységekről. A megfigyelés, ill. a tulajdonosok, a bérlők vagy az alkalmazottak kikérdezése során elsősorban a vállalkozások jellegének érzékeltetésére koncentráltunk, de kontrollképpen ennek hiányáról vagy szüneteltetéséről is adatokat gyűjtöttünk. (üres telek, üres üzlethelyiség)

A kapott adatok áttekintéséből egyértelműen kivehető a magántulajdonosi vállalkozási hajlandóság növekedése. Az évekre lebontott adatokból megállapítható, hogy 1992 után már fordulatszerű jelleget öltöttek az átalakulások. Addig amolyan tapogatózó, tétovázó, apró lépésekben megnyilvánuló változásokat lehetett érzékelni, ezután viszont karakteresebb irányt vettek a folyamatok. A gyorsulás egyértelmű bizonyítéka, hogy bizonyos üzleti formák száma az utóbbi két-három évben duplázódott meg. Egyúttal azt is érdemes kiemelni, hogy az 1995-ös adatok esetenként már bizonyos megtorpanást jeleztek.

A szakaszos növekedés ténye mellett az is leszögezhető, hogy a vállalkozási hajlandóság igen változatos formákban nyilvánult meg. Néhány extrémebb példát említve: a főregirtástól a benzinkúton át az ásványboltig rengeteg változattal találkoztunk a helyszínen. Az ugyancsak heterogén összkép áttekintővé tétele érdekében, az adott, megismert tevékenység-formákat rendezve, 15 féle hasznosítási csoportot alakítottunk ki, melyekbe besoroltuk a különféle egységeket.

11. sz. tábla *Az egységek funkcióinak változásai a megfigyelt utcákon 1989-1995*

Ssz.	Funkció	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1.	Butik	7	8	10	12	16	16	13
2.	Vendéglő	9	9	11	13	16	16	15
3.	ABC, diszkont	6	7	7	7	6	6	8
4.	Műszaki bolt	7	9	9	10	18	17	16
5.	Műszaki szolgáltatás	6	5	5	4	3	5	5
6.	Illatszerbolt	4	5	5	6	5	6	4
7.	Fodrász, kozmetikus	5	4	4	5	7	7	7
8.	Mezőgazdasági bolt	1	1	1	2	6	6	6
9.	Iroda, ügynökség	10	14	16	18	21	18	17
10.	Hagyományos szolgáltatás	7	5	6	6	4	4	3
11.	Egyéb üzlet	5	6	6	7	11	16	23
12.	Nem üzlet, nem lakóház	10	9	8	7	6	6	6
13.	Lakóház	150	144	139	132	113	107	104
14.	Üres telek, ismeretlen	5	5	5	4	1	2	2
15.	Üres üzlethelyiség	2	3	3	2	2	3	6
	Összesen	234	234	235	235	235	235	235

A hasznosítások terén a következő típusok rajzolódnak ki:

a. *a gyors felfutást mutatók.* A butikok, a vendéglők, a műszaki boltok és az egyéb üzletek tartoznak ebbe a kategóriába, az újonnan jelentkezett üzleti célú hasznosítások többségét ezek tették ki.

b. *Növekvő számban jelentkező,* de az előbbi csoporttól elmaradó növekményt produkáltak az irodák, ügynökségek és a mezőgazdasági boltok.

c. *Stagnáló tendenciákat* mutatott az ABC, diszkont; a műszaki szolgáltatás, az illatszer- és a fodrász, kozmetikus boltcsoport. Ugyanide sorolható az üres üzlethelyiség kategória is, amely a stagnálás után 1995-ben mutatott nagyobb visszaesést. Megjegyzendő, hogy az üres üzlethelyiségek nemcsak pangást jeleznek, hanem a várt haszon elmaradását, cserélődést, sőt akár tönkremenést is.

d. *Visszaeső, csökkenő tendenciát* egyetlen közvetlenül üzleti célúnak minősíthető csoportban a hagyományos szolgáltatások terén tapasztaltunk. Ha a szélesebb értelmezést vesszük alapul, akkor ugyanide sorolhatjuk a nem üzleti célú hasznosításokat és a korábban említett, pusztán lakóháztípusú hasznosítást is.

Összegzésül

A térségben zajló folyamatok számos tekintetben összhangban voltak az országgal, a térségben lényegében valamennyi magánosítási megoldás előfordult. Úttörő jellegű és példaértékű a Hűtőgépgyár esete, amikor egy tőkeerős nemzetközi konszern közreműködésével történt meg a gyár eladása és későbbi átalakítása. Az elmúlt években az új tulajdonos-világ cég által diktált üzemszervezési, termelési és gazdálkodási megoldások érvényesültek és a gyár meglehetősen gyorsan tudott alkalmazkodni az új feltételekhez. A jórészt felfelé ívelő folyamat ugyanakkor egyáltalán nem volt konfliktusmentes, bár ezek feloldása végeredményben nem okozott nagyobb megrázkódtatásokat.

Az egyéb magánkezdemenyezések terén is élénkülést tapasztaltunk, ugyanakkor folyamatosan érzékelhetők a különféle kényszerítő körülmények is. Vizsgálatunk bizonyította, hogy az addig inkább csak lakóházként használt épületek jelentős része új funkciót kapott, az így jól hasznosítható ingatlanok és telkek értéke emelkedett.

Az ún. vállalkozási kedv ugyanakkor meglehetősen differenciáltan érvényesült. Az esetek egy részében valóban komoly háttérű vállalkozásokról beszélhetünk, melyekben a korábbi tapasztalatok és kapcsolatok jelentős befektetésekkel társultak. Legalább ekkora részben azonban sokkal inkább a kényszerítő körülmények késztették a tulajdonosokat arra, hogy vállalkozásba kezdjenek vagy ingatlanaikat efféle célokra adják bérbe. Az is megállapítható, hogy az adott térségben viszonylag szűk skálájú az új vállalkozások jelentkezése. A kereskedelem megélénkülése egyértelmű és bizonyos szakágazatokban jelentős verseny is megjelent. Ugyanakkor meglehetősen szerény mértékben bukkantak fel olyan formák, amelyek nem direkt áruforgalmazással foglalkoznak. (ügynökség, bank, iroda stb.)

A folyamat kistérségre gyakorolt hatásában mindenképpen sok pozitív elem akad. A minisztériumi és megyei béklyóktól megszabadított gazdasági szereplők törekvései számos eredményt hoztak. Nem kis részben a magánosítási folyamat kényszerítette ki az infrastruktúra korábbinál sokkal gyorsabb fejlesztését. Mindez egy svájci-holland érdekeltséggel megvalósult regionális telefontársaság létrejöttében és a gázhálózat teljessé tételében nyilvánult meg. Előtérbe került a környezetvédelmi szemléletű gondolkodás, amely részben összefügg a Hűtőgépgyár privatizációjával. A térségen belül zajló folyamatok szempontjából figyelemre méltó, hogy Jászberény és néhány város (Jászfényszaru, Jászárokszállás) fejlődése meggyorsult, mellyel a kisebb települések nehezen vagy alig tudnak lépést tartani.

1995-96

A jászkunsági fejlődés csúcspontja: a redemptio

250 éve történt, hogy Mária Terézia hozzájárult az eladott, majd elzálogosított jászkun kerületek visszaváltásához. Kiss József történész-kandidátust, az ELTE nyugalmazott tanára a téma elismert kutatóját az egykoron történelem értelmezésére faggattam. Önnel kutatásai kezdetén nem annyira a redemptio ragadta meg a figyelmét, hanem sokkal inkább a gazdaságtörténeti háttér és az előzmények. Kérem, adjon áttekintést az Ön által legfontosabbnak ítélt eredményekről!

- A XVIII-XIX. századi Jászkunság sajátos helyet mondhat magának az ún. porosz és az amerikai utas agrárfejlődésben. 1968-ban az Akadémiai kiadónál megjelent doktori disszertációmban a *Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig* monográfiámban foglaltam össze az agrárfejlődés térségi módozatait. Három zóna alakult ki: közülük a szolonokiban a poroszos jellegű jobbágyszemesúri, vele szemben a Kunságban és még inkább a Jászságban az amerikaihoz sokkal közelebb álló szabad paraszti fejlődés valósult meg.

A későbbiekben figyelme mindinkább a XVIII. századi nagy változásokra, ezen belül is a Jászkunság eladására irányult. Újabb kutatásait a nagy bécsi levéltárakban fellelhető forrásokra alapozta. Szorgos és kitartó munkálkodása, kutatásai eredményeként lényegesen módosult az eladottság tényére alapozott, a három kerület népességének kiszolgáltatottságát vagy a korábbi zsargont használva, kizsákmányoltságát valló álláspont.

- Kezdetől fogva megkérdőjeleztem azok vélekedéseit, akik ilyesfélét állítottak. Jászberényi tanárkodásom után a fővárosba kerülve 1970-től kezdve hol állami ösztöndíjjal, hol az Esztergomi Érseki Hivatal, máskor pedig az Europäischer Hilfsfonds támogatásával Bécsben dolgozhattam. Előbb a Jászkunság eladottsága szempontjából kulcsfontosságú Német Lovagrend, majd a Pesti Invalidus Ház iratanyagában búvárkodtam. A források alapján meggyőződéssel állíthatom - s ezt a *Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején* és a *Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731-1745* című, az Akadémiai Kiadónál megjelent munkáimban le is írtam - hogy a térség lakosságának életében sokkal inkább nyereséget, pozitívumokat hoztak ezek az évtizedek, mintsem annak ellenkezőjét. A Lovagrend és még inkább az Invalidus Ház fennhatósága alatt liberálisabb és racionálisabb gazdálkodási modell érvényesült. Az itt lakók robotteher helyett árendát fizettek, különösebb elnyomástól nem szenvedtek. A racionalitás olyan elemekben is érvényesült, mint a malomjövedelem, a vásártartás, a kocsmáltatás és a serfőzés átengedése, ami földesúri viszonyok között jóval kevésbé érvényesült. - Hol volt az országban még egy népcsoport, amelyik magára merete volna vállalni az 500 ezer rajnai forint visszaváltási összegét és az ezer főnyi huszárság felszerelését és előállítását? - Mikor halmozódtak fel ennek emberi és anyagi erőforrásai? - Nyilván az előző évtizedekben!

Ezek szerint a 250 éve, 1745-ben megkötött redemptio nem megváltást eredményezett a Jászkunság életében, hanem talán valami mást?

- Először is szögezzük le, a redemptio nem megváltást, hanem visszaváltást jelentett. Még hozzá olyan fellépést, amikor egy igen speciális közjogi helyzetű népesség számára anyagi megerősödése folytán - a király által szentesítve - lehetővé vált a racionálisabb gazdálkodás önálló keretekben való folytatása. *Elődeink az adott lehetőséggel élve nem a régi magyar királyoktól kapott, elvesztett privilégiumaikat szereztek vissza, nem azért kapaszkodtak kétségbeesve, hanem sokkal inkább a saját erkölcsi, gazdasági erejükre támaszkodó*

vállalkozást valósítottak meg. Magam részéről ezért tekintem a 250 éve történt eseményeket a jászkunsági fejlődés csúcspontjának. A fejlődés menete ezt igazolta.

Gazdaságtörténeti jelentősége mellett van-e egyéb hozadéka a Mária Terézia által szentesített redemptionnak?

- Természetesen van, hiszen például jobban érvényesülhetett a barokk kultúra megtermékenyítő hatása. Ennek jegyében tervezte Anton Erhard Martinelli - számos bécsi épület és a Pesti Központi Városháza után - Jászberény egyik legszebb műemlékét, a Jászkun Kerület Székházának otthont adó, ma Városi Bíróságként funkcionáló épületét. De nemcsak ennyi történt, hanem fellendült az iskolázás, a *confraternitás*-okban valódi társadalmi önszerveződések és a nyomukban újabb és újabb kezdeményezések kaptak lábra és valósultak meg.

Fővárosi lakos lett, de igazán sohasem szakadt el Jászberénytől. Most érdekelté ki az elszármazott jászok által létrehívott Jászságért Alapítványtól - a térség érdekében tett kiemelkedő tevékenységeket honoráló - Jászságért díjat. Hogyan fogadta az elismerést, min dolgozik mostanában?

- Amennyire tehetem, figyelemmel kísérem a hazai eseményeket. Rendszeresen megveszem vagy megvetetem a helyi újságot, a Jászkürtöt, itt Pesten eljárók a Jászok Egyesületének összejöveteleire. Az elismerés pedig tagadhatatlanul jól esett, hiszen hosszú pályafutásom során a berényi jászoktól nem sok ilyesféleiben részesültem. Hétköznapijaim miatt elszakadtam szülőföldemtől, de a munkám folytán soha, az mindig odaköt.

Több falu jegyzője

Interjú Rusvay Lajos vasdiplomás közgazdásszal

Kérem mondja el életének és pályafutásának fontosabb állomásait!

- Jászapáti születtem, benn a városban 1901 augusztus 13-án. Pár éves lehettem, amikor kimentünk tanyára lakni, a kiséri út mellé, amit Masszá-nak neveztek. Jóapám 16 hold földet örökölt, azon volt egy kis öreg ház. Én aztán ott növekedtem föl, elemi iskolába is ott jártam. Az utolsó tanítóm Mezei Amália volt. Nagyon kedves fiatal lányka volt, ami ritkaság volt akkoriban, de állta a sarat. Nagyszerűen tanított.

Hogyan került a tanyás gazda fiaként gimnáziumba?

- Ketten voltunk testvérek és jóapám úgy gondolkozott, hogy az egyiket taníttatja a másik pedig a gazdaságban maradt. Én az 1912-ben létesült Jászapáti Gimnázium tanulója lettem. A tanyáról jártunk be, ami három kilométerre volt. Télbe, tavaszba, mindig gyalog. Pontossághoz szoktattak bennünket, igyekeztünk sokszor az kezdés előtt fél órával már benn voltunk. Az is igaz, hogy iskolában már melegebb volt.

Meséljen még valamit erről a gimnáziumról, a tanárokról, diáktársairól!

- Az első osztályba 63-an iratkoztunk be és 16-an érettségiztünk. Sokan lemorzsolódtak, katonának vitték őket, meg sokan ki is buktak. A háborús idők miatt a tanévek rövidebbek és a téli szünetek hosszabbak voltak. Nyolc évig tanultuk a latint, de bizony nem tanultuk meg. A németet se nagyon kedveltük. Az érettségi az nagyon szép volt, fölvonult az egész gimnázium egészen a nagytemplomig. Útravalókkal láttak el bennünket. A fizika tanár figyelmeztetett: Fiaim vigyázzatok az ACN-re! - Az alkohol, a koffein és a nikotin tökre teszi az ember szervezetét! - A hittantanár pedig így: Fiaim a három K-ra vigyázzatok! - A kártyától, a korcsmától és a kurtizánoktól tartózkodjatok! Talán a legéletrevalóbbat mégis jóapám adta: fiam arra vigyázz, hogy a kezed mindig tiszta legyen!

Hogyan alakult a sorsa az érettségi után?

- 1920-ban Apátiról öten döntöttünk úgy, hogy az éppen megnyílt Közgazdasági Egyetemre megyünk. Pesten akkor nagyon szegényesen éltünk. Öt év alatt én ötször sem voltam moziban. Az egyetemnek nem volt menzája, a Kálvin téri szeretetotthon alkoholmentes éttermébe jártunk étkezni. Abban nemcsak alkoholt, de húst sem láttunk soha!

Kikre emlékszik egyetemi oktatói, professzorai közül?

- Öt év alatt harminchat előadó tanárunktól több, mint ötven tantárgyat hallgattunk. Nagyszerű tanáraink voltak. Többek között Teleki Pál, aki az általános földrajzot tanította. Igen jó előadó volt és az előadásokba gyakran beszötte Trianont. Kiváló tanárom volt Cholnoky Jenő földrajztudós és Klebelsberg Kunó, aki közjogot tanított. Ő kicsit beszédhibás volt, de nagyszerűen tudott előadni. Hallgattam még Czettler Jenőt is, aki később itt volt országgyűlési képviselő a jákóhalmi kerületben.

Mi történt Önnel az diploma megszerzése után?

- A környékbeliek közül én végeztem elsőnek. Volt, aki szolgabíró lett, másikunk, akinek hozzám hasonlóan nem volt protekciója, szintén jegyző lett. Képesítésemnek megfelelően pályáztam én környékbeli megyék állásaira, aljegyzőnek, szolgabírónak, de nem volt

protekcióm, nem kellett. Így egy évig fizetés nélküli gyakornok voltam, majd jegyzői vizsgát tettem Egerben. Közben aztán megüresedett Jásztelken a főjegyzői állás, amit megpályáztam és megválasztottak.

Mivel járt akkoriban egy ilyen állás?

- Igen rangos állásnak számított. Örültem is, hogy sikerült elnyerni, de később nagyon megbántam. Takaros kis község volt, de tele volt adóssággal. Semmit se lehetett csinálni, falufejlesztésről szó sem lehetett. Egy évig nem volt főjegyző, csak helyettes, az meg beteges ember volt. Építettek egy tanyai iskolát, ami kétszer annyiba került, mint amennyit előirányoztak: 18 000 helyett 36000 lett a végösszeg. Fedezet nélkül fűrattak egy artézi kutat, ami újabb 20 000 pengőt jelentett. Ezzel annyira tönkretették a háztartást, hogy egy fillér sem maradt. Nekem ez jutott, évekbe telt, mire ki tudtam gazdálkodni.

Sokfajta gondunk-bajunk volt. Nem engedték bevezetni a villanyt, önálló orvost sem akartak, mert a község nem bírta. Később adódott az a lehetőség, hogy államkölcsonnel Klebelsberg Kunó-féle öttantermes elemi iskolát építhettünk. Az 52 000-be kerülő iskolához 40 000 pengőt adott az állam, 12 000-ret kellett volna a községnek biztosítani. Ezt a képviselő-testület semmiképpen sem akarta megszavazni, még tíz fillérnyi kiadástól is fáztak. Végül egy szótöbbséggel sikerült, amit viszont nekem kellett biztosítani.

Ezt, hogy értsem?

- Az az én dolgom volt.

Mégis miként tett?

- Csak annyit, hogy az egyik képviselő-testületi tag közreműködésemmel kétszer szavazott! - De szerencsére ma is megvan az az iskola. A falában van egy kis márványtábla, melyen az főbíró és a plébános neve mellett az enyém is szerepel.

Volt e más fajta kellemetlen élménye, mint főjegyzőnek?

- Hát akadt. Mindig féltem a választásoktól, mert ha nem nyert a jelölt, akkor mindig a jegyző volt a hibás. Ha pedig nyert, akkor azt természetesnek vette, nem járt érte köszönet.

Mondja, hogyan becsülték meg akkoriban a jegyzőt, miként alakult például az anyagi helyzete?

- Amikor odakerültem jóapám segítségével vettem egy kétszobás parasztházat, amit később egy szobával bővítettem. Akkor volt az úgynevezett számárlétra. A tizedik fizetési osztályban kezdtem, s onnan emelkedtem három évenként. A harmincas évek végén 160 pengő körül kerestem, ehhez jött a magánmunkálat, ami szintén hozott valamit. Tíz évig kellett takarékoskodnom, amíg meg tudtam venni a legfrissebb autót, egy Opel Kadettet, ami 3006 pengőbe került. A felét kellett kifizetni, a másikat tíz évi részletfizetésre adták. Ebben az autóban nem sok örömöm volt. Jött a háború, elvették, majd visszaadták, majd újra elvették. A végén fogtam magam és eladtam.

Hogyan alakult további sorsa? - Miként befolyásolta életét a háború?

- Nem menekültünk el, de nem is menekülhettünk, mert a lovainkat mind elvitték a németek. Amikor jött a front igyekeztünk a front mögé jutni. Egy éjszakát egy közeli tanyán vészeltünk át, majd eljutottunk az apáti útig. Ott megint bementünk egy tanyába, ott már csend volt, hozzáfogtunk enni. Egyszer csak váratlanul berobogott öt orosz katona. Lelövéldözték a kutyákat, bejöttek a szobába, ott randalíroztak, elkezdtek a nőket fixírozni, gorombáskodtak. Végül sikerült elszabadulni tőlük és bementünk Apátira. Ott egy ismerős családnál töltöttünk

egy hetet, majd visszamentünk Jásztelekre. Lakásomat találat érte, nem volt lakható, szívésségből a kántorék fogadtak be bennünket. Három hónapig laktunk ott, még hozzá tizenheten egy konyhaszerű kis helyiségben, mert az utcai szobákat három orosz tiszt foglalta le. Én meg visszamentem a hivatalba és dolgoztam amit lehetett. Először is a közellátást próbáltuk beindítani. Alig telt el három hónap, amikor az oroszok összehívtak vagy tizenötünket, főleg a gazdálkodókat, meg a volt főjegyző feleségét és behajtottak bennünket Jászberénybe. Ott két kicsoda-micsoda vallatóra fogott bennünket, hajnalban nyolcunkat elengedtek.

Ezek után viszont már nem sokáig maradt jegyző?

- 1946-ban jött az úgynevezett igazoló bizottság és kezdték kisöpörni a közigazgatást, ahol régi ember nem maradhatott. Engem is egyik-napról a másikra állás nélkül hagytak. Visszaköltöztünk Apátira, közben még elvittek három hónapra internálótáborba a szolnoki papírgyárba, majd a kórházba, aminek akkor még csak a falai álltak. Besúgás és koholt vádak alapján kerültem oda, háborús bűnösnek, népellenesnek, németbarátnak, fasisztának minősítettek. Népbíróság elé kerültem, de az minden vád alól felmentett. A priusz megmaradt, nem tudtam sehová elhelyezkedni. Évekig rendőrhatósági megfigyelés alatt álltam, minden héten jelentkezni kellett. Tíz év alatt tizenkét munkahelyen dolgoztam, voltam segédmunkás, raktáros, bérelszámoló. Végül itt az alsószentgyörgyi térségben helyezkedtem el, majd 1963-ban a jászberényi Vörös Csillag tsz főkönyvelőjeként mentem nyugdíjba. Nyugdíjamat 11 év alapján állapították meg, főjegyzői munkaviszonyom beszámítása szóba se került.

Amennyire én tudom nyugdíjas éveiben sem télenkedett, rendszeresen kutatta családját és a Jászság múltját.

- Ezt már hivatali munkám során elkezdtem. 1937-ben ott voltam a Teleki Pál részvételével és irányításával rendezett Jászkun Kongresszuson, ahol Jásztelek főjegyzőjeként vettem részt. 1942-ben megírtam Jásztelek monográfiáját, amit elfogadtak doktori disszertációnak. Nem sokkal nyugdíjazásom után feleségem meghalt, ideköltöztem a lányomékhöz. Kezdetben állatorvos vejem mellett segédkeztem, a baromfioltásoknál tevékenyen is részt vettem, majd lassan kiöregedtem belőle. Ekkor bekapcsolódtam a honismereti mozgalomba, kezdtem kutatni a múltat. Az utóbbi években megírtam családunk és több jász település történetét.

Az Ön családja tudomásom szerint igazi redemptus-jász családnak számít?

- Ahogy én kikutattam a legidősebb ősünk 100 éves korában halt meg Apátin 1705-ben. A család a török alatt Nyitra megyében lakott és 1699-ben jöttek vissza. Rákóczi hadseregében öten szolgáltak, volt közöttük óbester, akit állítólag le is fejeztek. Árván maradt fiából szerzetes lett, aki Lőrinc pap néven szerepel az irodalomban. Kitűnő szónok volt, amikor a redempció alkalmából hálaadó istentiszteletet rendeztek a jászberényi főtemplomban ő mondott beszédet. A redempcióban három ősöm vett részt, egy 400, kettő pedig 100-100 hold földet váltott meg. Az ősök közül évtizedekig váltották egymást a főbírói székben. Egy évig, öt évig, tizenöt évig. A felszabadulás előtt, 25 évig jóapám volt az utolsó főbíró Apátin.

Kutatásai alapján milyennek látja a jászokat?

- Elég kipróbált nép és sajnos mind jobban fogyatkozik, mert az a bizonyos jász öntudat már kezd kiveszni. A régiek főleg a földművelés területén voltak otthon és a földjükhöz körömszakadtáig ragaszkodtak. Inkább szereztek hozzá, mintsem elpocsékolják. Általában jó gazdák voltak, szerették a jószágot. Megbecsülték a szegényembereket is, hagyták őket élni. Előjáróikat minden érdek nélkül is megbecsülték. A király személyét szentnek tartották, az biztos. Nagy kultusza volt Apponyinak. Horthyt is tisztelet övezte. Többek között két jászsági testőre volt. Az egyik Jász Balázs volt, a másik Rusvay Gábor. Mindkettőt nagyon jól ismeretem és mind a kettő csak a legjobb véleményvel volt a kormányzóról.

Tartózkodóak voltak az idegenekkel szemben. Nem szerették az olyan jövevényeket, akiknek semmijük sem volt. A zsidókat eltűrték, földet nemigen hagytak nekik venni, de üzletelni hagyták őket. Jásztelken sok cigány volt, de nem okoztak különösebb gondot. A legtöbben zenéltek, de abból nem nagyon gazdagodtak meg. Éltek, ahogy éltek. Kéregettek, de lopni nem loptak.

Gazdag tapasztalatai alapján mit tanácsolna a mai kutatóknak?

- A kutatások nagyon alapos munkát igényelnek, mert csak úgy van értelmük, ha az egyes megállapítások tényekre támaszkodnak. Ezeket pedig csak levéltárakban vagy könyvtárakban lehet megtalálni. A régi iratokban nagyon sok latin kifejezést használták, ennek megértésére alaposan fel kell készülni. Tisztában kell lenni a térmértékekkel, a területszámításokkal, a különféle adónemekkel. Szóval nagyon sokrétű munka ez, de szép munka.

- Köszönöm a beszélgetést. További jó egészséget és életkedvet kívánok!

1990

Gyökerek, földkérdés, kereszténydemokrácia

Beszélgetés Czettler Antal jogász-történésszel

*Önt megannyi szál köti a Jászsághoz. Édesapja a nagyhirű tudós és politikus dr. Czettler Jenő itt született és e táj képviselője volt a magyar parlamentben. Minderről - köszönhetően az 1948-1989 között uralkodó eszmerendszernek - nagyon keveset tudunk. 1995-ben megjelent ugyan egy kitűnő válogatás Czettler Jenő munkáiból, mégis arra kérem, mutassa be olvasóinknak ezt a nem mindennapi életművet.*¹⁶⁷

- Apám Jászárokszálláson született és Jászberényben érettségizett, majd jogi végzettséget szerzett. Munkahelye, a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából megírta a *Magyar mezőgazdasági szociálpolitikát*. Később egyetemi magántanári kinevezést kapott, az agrárpolitika és a gazdaságtörténet professzora lett. Csaknem ezzel egy időben választották meg őt a jászárkóhalmi kerület országgyűlési képviselőjévé. Keresztény indíttatású politikus volt. Igaz először néhány hónapig a Nagyatádi Szabó István vezette Kisgazdapárt képviselőjeként lépett fel, de mivel ez a párt elfogadta a trianoni békeszerződést, átlépett a Keresztény Pártba. Apám nem lett népszerű a két világháború közötti agrárreformerek körében. Sem a szélsőjobboldali Matolcsi Mátyás, sem az akkor baloldali Kovács Imre vagy Erdei Ferenc nem szimpatizált vele. Történt mindez azért, mert ő nem mechanikus földreformot vagy földosztást akart. Agrárpolitikája lényegének kulcsa a nagybirtok erőteljes megadóztatása és az így képződő eszközökkel a szociálpolitikai kérdés megoldása. A nagy hitbizományok megszüntetését ő is szorgalmazta, de máshova helyezte a hangsúlyt. A mechanikus földreform helyett a nagybirtokosokat kötelezte volna minimális szociális juttatás biztosítására. Ha pedig ezt elmulasztották volna, akkor kénytelenek lettek volna a földjeikből eladni. A föld így is felszabadulhatott volna és az sem mellékes, hogy apám mindezt a tulajdon elvével jobban összeegyeztethetőnek tartotta. De az akkori felfogás szerint, ez az elgondolás túlságosan konzervatívnak hatott.

Errefelé 1988-89-ben nagy újság volt, hogy másik párt is van egyáltalán. A rendszerváltás első ciklusa részben azzal telt el, hogy megkezdődtek a címkézések. Ez liberális lett, az keresztény, a harmadik éppen nemzeti, a negyediket pedig kozmopolitává minősítették. Mindeközben olyan egyszerűnek tűnő fogalmak, mint a jobb- és baloldal egyre nehezebben értelmezhetővé váltak. Segíthetnek az értelmezésben a történelmi előzmények? - A magyar kereszténydemokráciának milyen történelmi gyökereit tudná megnevezni?

- A magyar kereszténydemokráciának volt egy erős hajtása, az ún. Zichy Nándor féle Katolikus Néppárt, amelyik tulajdonképpen a Wekerle féle egyházpolitikai javaslatok elleni tiltakozásból született meg. Ez a Néppárt erősen konzervatív, arisztokrata alapítású, de főleg a dunántúli paraszti tömegektől támogatott párt volt. A Néppárt előnye az volt, hogy magához vonzotta azokat a kispolgári tömegeket, amelyeket az addigi szabadelvű kormányzat vagy semmibe vett vagy elhanyagolt. A Néppárt további érdeme, hogy a nemzetiségi kérdésben rugalmasabb politikát folytatott, mint az uralkodó Szabadelvű Párt, vagy akár az ellenzékben lévő Függetlenségi Párt. Nagyon sok szlovák pap állt kapcsolatban a Néppárttal. Hátránya volt viszont, hogy kimondottan katolikus volt, a protestánsokkal és másokkal lényegében nem

¹⁶⁷ Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés - Bp. 1995. Századvég kiadó, Akadémiai kiadó, Jászságért Alapítvány, Püski kiadó

alakult ki kapcsolata. Eerre csak akkor került sor, amikor Rakovszky Iván vette át a vezetését. Akkor már csak Néppártnak nevezték és protestáns személyiségeket is bevett a soraiba.

Mindemellett az is tény, hogy egy valódi konzervatív-liberális, a pápai enciklikák alapján álló, szociális velleitású kereszténydemokrata párt nem akart kialakulni. A 20-as években pedig adott esetben alternatívát jelenthetett volna a Bethlen István féle liberál-konzervatív, erősen a nagytőkére támaszkodó ún. Egységes Párttal szemben. Később azonban Keresztény Párt talajt, tömegeket veszített, részint a Kisgazdapárt fellépése miatt. A szélsőjobboldal előretörése után a Kisgazdapárt is veszített jelentőségéből és a Keresztény Párt is nagyon sok mandátumot veszített.

Hogyan illeszthető ebbe a konzervatív-kereszténydemokrata tradícióba a másik kiemelkedő jelentőségű, jászberényi kötődésű politikus Apponyi Albert?

- Valóban a kereszténydemokráciához kötődik a tevékenysége, jóllehet Apponyi Albert személy szerint soha nem volt tagja a Keresztény Pártnak. Apponyi nagyon érdekes pályát futott be, mélyen vallásos ember volt. Személyében a hívő katolikus párosult egy igen liberális gondolkodású emberrel. Nagyon nagy handicappal indult a magyar közéletben. Édesapja Apponyi György udvari kancellár, Metternich egyik bizalmasa volt és emiatt nagyon aulikusnak tartották Magyarországon. A 48-as érzelmű közvélemény Apponyi Albertet így meglehetősen bizalmatlanul fogadta. Apponyi Albert 1881-től kezdve haláláig volt Jászberény képviselője. Érdekes, hogy politikai fejlődésére az ősi alföldi város, annak politikai hangulata is hatással volt. Ugyanígy ő is hatással volt a város közvéleményére. Apponyi egyre inkább az ún. nemzeti oldal felé tolódott el és úgy vélekedett, hogy a Kiegyezést nemzeti irányban kell továbbfejleszteni. Méghozzá úgy, hogy a közös hadseregbe több magyar elemet kell bevinni. Ezért Ferenc Józsefnél bizonyos fokig kegyvesztett is lett.

Most pedig egyfajta kitekintésre kérem. Kutatási, tanulmányai kapcsán a modern konzervativizmus és a kereszténydemokrácia jó ismerője. 1968 óta Svájcban él, ahol ez az eszmerendszer szinte egyeduralkodónak számít. Összefoglalná nekünk a svájci kereszténydemokrácia helyzetét?

- Svájcban korábban nem a kereszténydemokrácia volt a meghatározó a politikában. A legfőbb erő a *Freisinnige Partei*, az ún. Szabadelvű Párt volt. Ők nagyon liberális pártként indultak a XIX. században, ami bizonyos antiklerikális velleitásokkal párosult. Idők folyamán ezek az antiklerikális velleitások eltompultak, és ez a liberális-szabadelvű párt mindinkább eltolódott a gazdasági konzervativizmus irányba. Leegyszerűsítve, én a nem marxista, marxista terminussal úgy mondanám, a *Freisinnige Partei* a nagytőke pártjává vált Svájcban.

A Kereszténydemokrata vagy Keresztény Párt, ez egy nagyon érdekes alakulat. Elsőként a *Christlich-Konservative Partei der Schweiz* jelent meg, amely nagyon erősen ultrakonzervatív katolikus pártként indult el. Mellette megalakult a *Christlich-Soziale Partei der Schweiz*, amely már kicsit szociálisabb jellegű, de erősen konzervatív. Az utóbbi mintegy kvázi ilyen ellensúlyát és hosszú ideig ellenzékét is képezte az említett Szabadelvű Pártnak. Ezzel szemben kb. a múlt század végétől, a jelen század elejétől kezdve bekerült a *Bundesrat*-ba, a *Christlich-Konservative Partei der Schweiz* is. Azt mondanám, ahogy a Vatikán politikája változott, kicsit úgy változott a svájci Keresztény Párt. Igaz, hogy keresztény jelzöt alkalmaz a nevében, de alapjában véve katolikus jellegű párt, főleg a katolikus kantonokban van a központja. A protestáns kantonokban viszont eleinte nem tudta megvetni lábát ez a párt. Mióta azonban az iparosodás teret nyert és főleg a harmadik szektor felfutott, azóta helyzet alapvetően megváltozott, mára a protestáns kantonokban is megerősödtek.

Nem kevésbé tanulságos a munkásság képviselésének ügye, amely eredetileg Svájcban is a szociáldemokraták specialitása volt, ma viszont a munkásosztály nagy része a Keresztény Pártra szavaz. A szociáldemokrácia valódi törzstáborra ma pedig nem a munkásság, hanem a hihetetlenül nagyra megnőtt értelmiség soraiból kerül ki. A mai szociáldemokrácia kötődése rendkívül sokrétű és progresszívabb jellegű: foglalkozik a női emancipációval, a homoszexuálisak fokozottabb elismerésével és védelmével, a kábítószerfogyasztókkal szemben liberális magatartással és hasonló kérdésekkel.

Visszatérve a Keresztény Párthoz, amely ma már erősen balra tolódott, sokkal több munkavállalót foglal magába, mint eleinte. Van egy nagyon erős munkavállalói és szakszervezeti szárnya ennek a svájci kereszténydemokráciának. Azt hiszem, hiba volna, ha svájci kereszténydemokráciát a német CDU-val egy azonos platformra helyezni. A német CDU közelebb áll a konzervativizmushoz, vagy talán az üzleti-pénzügyi körökhöz, mint a svájci megfelelője.

A kereszténydemokrácia igazán Németországban futott be látványos karriert. Vezetésével újjáépült, gazdasági tekintetben megerősödött a háborúban kiverzett Németország. Később pedig az Európai unió motorjává lett ez az ország. Vélekedése szerint mekkora szerepük van ebben a kereszténydemokrata eszméknek és az azt hétköznapi valósággá formáló politikusoknak?

- Óriási szerepe volt a háború utáni mélypontnak. Ha kiinduló helyzet ennyire kritikus, akkor az emberek a mélypontból való elmozdulás érdekében küzdőképesebbnek mutatkoznak. A német nép a háború miatt, a szörnyű bombázások és keleti területek elvesztése következtében borzasztó lelki traumán ment keresztül. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az utolsó években nagy tömegek felfedezték fel a nemzeti szocializmus ördögi harcát. Akkor ugyan még nem tudtak Auswitról meg a különböző lágerekről, de saját bőrükön tapasztalták, hogy a nemzeti szocializmus terrorhoz és megfélemlítéshez vezet. A legyőzött, romok között vegetáló Németországban viszont újra feléledt a keresztény eszme. Részint a régi Katolikus Centrumpárt köréből, részint pedig a július 20.-i összeesküvőkből verbuválódtak az új politikai csoportosulás vezetői, akik valamennyien hívő katolikus vagy protestáns emberek voltak. A CDU-t végeredményben a július 20.-i merénylet után életben maradt emberek alapították, később aztán átvette a vezetést a zseniális kölni polgármester *Konrad Adenauer*.

Adenauer tevékenységét és szerepét errefelé évtizedeken keresztül meglehetősen negatíven állították be és ez nem múlt el nyomtalanul. Úgy tudom tanulmányban is feldolgozta pályafutását. Érzékeltetné számunkra azt, hogy miért értékeli ezt a politikusi életművet igen pozitívan a nyugati világban.

- A kölni, szerény kisközéposztályi körökből érkező későbbi kancellár - nem kis szünetekkel ugyan - de igen hosszú időt töltött el a politika színpadán. A XIX. század gyermeke volt, 1876-ban született, kishivatalnoki családból származott. 1914-ben már Köln főpolgármestere, Hitler hatalomra jutása idején pedig a Porosz Államtanács elnöke volt. Bátorságára jellemző, hogy volt mersze szembehelyezkedni a diktátorral, majd lemondott funkciójáról. Visszavonult a politikától és a kölni érsek jogtanácsosa lett. Az 1944. július 20.-i merénylet után őt is letartóztatták. Itt megemlítek egy jellemző epizódot Adenauer bátorságáról. A kihallgatás során egy Gestapó tiszt agyonlövessel fenyegette meg. Erre ő lakonikus rövidséggel válaszolt: *tessék, hetvenéves vagyok, eleget éltem, mit akarnak tőlem még többet?* - Az összeesküvőkkel való közvetlen kapcsolatot nem tudták rábizonyítani. A vele szemben támadt gyanú fő oka az volt, hogy házassága révén rokonságába tartozott egy amerikai tábornok. Az akkori vádpont 1945 után előnnyé változott, az amerikai kapcsolatnak szerepe lett vezető politikussá válásában. Ő volt az a elhívatott ember, aki Németországot vezetni tudta és képes volt a

nyugati szövetségesekkel együttműködni. Politikai ellenfelei a Bundestag vitájában egyszer oda is vágták a fejéhez: *Ön nem a németek, hanem a szövetségesek kancellárja!*

A német kereszténydemokraták azonban nemcsak az újjáépítésre, hanem komoly gazdasági és szociális problémák kezelésére is találtak megoldásokat.

- Adenauer megéreztte azt, hogy szüksége van gazdasági szakemberekre. Közülük is kiemelkedik az ugyancsak keresztény, de tudomásom szerint protestáns vallású *Ludwig Erhard*. Erhard és munkatársai meggyőzték őt arról, hogy teljesen keresztényszocialista elveken nem lehet Németországot felépíteni. Javasolta, tegyenek bizonyos engedményeket a kapitalizmusnak, pontosabban a szabadpiaci gazdálkodásnak. Adenauer magáévá tette a neoliberais közgazdászok elképzeléseit. Politikai értelemben azonban ettől is nagyobb tett volt, hogy az angolszász megszálló hatalmakkal is elfogadtatta ezt a programot. A történelem iróniája vagy fintora, hogy az angolszászok, akik Hitler ellen léptek háborúba, fenn akarták tartani a nemzeti szocialista alapelvű, irányított gazdasági rendszert. Meg voltak győződve arról, hogy Németországot abban a szörnyű helyzetben csak egy tervgazdálkodás-szerű szisztéma hozhatja rendbe. Ezzel szemben Adenauer éppen az ellenkezőjéről győzte meg őket. Hihetetlen energiája és az amerikai megszállókhoz fűzött jó kapcsolatai révén sikerült elérnie, hogy Németország a szabadpiaci gazdálkodás, később a szociális piacgazdálkodás alapján indul el - eredményesen. Példaként megjegyzem, hogy a győztes Angliában még 1955-ben is jegyrendszer volt érvényben, amikor az a legyőzött Németországban már régen megszűnt.

Milyen ellentéteket hozott felszínre a német egységhez való viszonyulás. Mennyiben tértek el egymástól a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták elképzelései?

- A szociáldemokraták és részint a német evangélikus egyház illúziókat táplált a Szovjetunióval szemben. Köreikben úgy gondolták, ha valamilyen engedményt tesznek a Szovjetuniónak, akkor az segíteni fog Németország egységének helyreállításában. Egyúttal félték Adenauer túlzott Amerika- és nyugatbarátságától, ami álláspontjuk szerint hosszú időre lehetetlenné tehetné a német egység helyreállításának ügyét. Meg kell mondanom, hogy félelmük egyáltalán nem volt alaptalan, mert Adenauer abból a tételből indult ki, miszerint Németországnak a nyugati hatalmak oldalára kell állni. Úgy gondolkozott, hogy az ország újra elfoglalja helyét a civilizált államok között és ez hosszú távon, majd meghozza a német egységet. Amellett érvelt, hogy nem szabad egy tál lencséért eladni a prosperitást és a bizalmat, amit nagy nehezen szereztek vissza az amerikaiaktól, utóbb a franciáktól, majd végül az angoloktól. Azt hiszem az idő Adenauert igazolta.

Az előbbieken társadalmi bázisokat is megjelölt. A német kereszténydemokrácia társadalmi háttere mennyiben azonos a svájccal és milyen vonatkozásokban tér el attól?

- A CDU a német kereszténydemokrata párt közelebb áll az. ún. tőkeerős, fináncitőkés körökhöz, mint a bajor CSU. A CSU nem tőkeellenes, de bizonyos kérdésekben sokkal keményebben konzervatív és Strauss vezetése óta erősen támaszkodik a kispolgári és a még meglévő paraszti tömegekre. A német CDU egy fokkal liberálisabb, mint a CSU, amely talán erősebben populista és kispolgári beállítású, de ugyanakkor bizonyos kérdésekben jobban képviseli az egyház álláspontját. Ezek árnyalati különbségek, hiszen a két párt a Bundesrepublik 1949-es megalakulása óta szorosan együttműködik.

Élete egy szakaszában agrárkérdésekkel foglalkozott. 1968 óta Svájcban él, éveken keresztül a Svájci Parasztszövetségénél dolgozott. Összehasonlítható a két ország mezőgazdasága? - És egyáltalán, milyennek látja esélyeinket?

- Ez a legnehezebb kérdés, amit feltett. Svájc agrárstruktúrája nemcsak Magyarországtól eltérő fejlődésű, hanem még nagyon sok Nyugat-Európai országétól is. Svájcban majdnem mindig a kisbirtok dominált. Én pesszimisztikusan nézem a fejlődést, mert úgy tudom nagyon kevés szubvenciót kap a magyar mezőgazdaság. Márpedig a modern ipari államokra jellemző, hogy a parasztság létszáma mindenütt csökken. A leépülést megakadályozandó, kénytelen az állam erős szubvenciókkal támogatni a parasztságot. Magyarországon viszont nem ez a gyakorlat. Pedig ha a kormányzat fontosnak tartja a magyar mezőgazdaságot, akkor ez szubvenciók nélkül nem oldható meg.

És ha csatlakozni fogunk Európához, akkor mire számíthatunk?

- Ez mindenképpen nehézségeket fog okozni, de szerintem Magyarország kénytelen lesz felzárkózni az Európai Unió normáihoz. Azokkal a nyugati szakértőkkel értek egyet, akik azt mondják, hogy ez egy hosszadalmas folyamat, mert a magyar gazdaságnak meg kell erősödni. Máskülönben nem fogja bírni a többi európai államban folyó, a szabad közös piac folytán előállt versenyt. Jelenleg a magyar gazdaság még egy válságos, átalakulási helyzetben van. Ha szabad egy kicsit előre ugranom, könnyebb problémának látom a NATO-ba való belépést, mintsem az Európai Unióhoz való csatlakozást.

1996

Ha egy modern könyv megjelent, az feltétlenül megvolt a berényi könyvesboltban

Interjú Holló János akadémikussal¹⁶⁸

Te sok régi ismerősed szerint tősgyökeres berényinek tartod magad, pedig Szentesen születél.

- Az csak véletlen. Anyai és apai ágon is régi berényi család vagyunk. Apai ágon vasutas család vagyunk. Apai nagyapám is vasutas, sőt vonatvezető volt, tragikus körülmények között halt meg. Téli hóvihárban szállt le a mozdonyvezetőnek segíteni és hirtelen két kocsi közé került, amik összenyomták. Ennek ellenére édesapám is vasutas, pontosabban vasúti mérnök lett, de mivel Berény mellékvonal, Szentesre került. Ezért születtem én és Andris öcsém is ott. Amikor a húszas évek bélistázása miatt apámat nyugdíjba küldték, visszajött Berénybe. Feri öcsém - aki állatorvos, az Állatorvosok Lapjának főszerkesztője, egyetemi tanár - már Berényben született. Anyai ágon is régi berényi család vagyunk. Anyai nagyapám, Mandl Móric volt az első egyike, akik a homoki szőlőtermesztést meghonosították. Nagykáta felé a neszúri szőlők telepítését ők kezdték. Gyerekkorom nagy része a szőlőben telt, a nyári szabadságot rendszeresen kint töltöttük és csak a vakáció végén jöttünk be a városba.

Tehát egy mezővárosi paraszti miliő határozta meg a neveltetésedet.

- Paraszti és polgári elemek egyaránt megtalálhatóak voltak a család életvitelében. Különösen fontosnak tartották például az idegen nyelvek ismeretét. Gyerekkorunktól kezdve tanultunk nyelveket. Ez valahogy benne volt a családban, ezt mindenki lényegesnek tartotta. Anyai nagyanyám zsolnai volt, ahol németül beszéltek. Bennünket gyerekeket Berta „Fräulein”, Pap doktor későbbi felesége tanított németül. Akkor nem lehetett külföldre menni, pénzünk sem volt, de egyszer járt nálunk egy bécsi cseregyerek. Ugyanakkor Jászberényben emigrációban élő egykori cári gárdatisztekől franciául is kezdtünk tanulni. A cári udvarban francia volt a hivatalos nyelv, ezért ők tökéletesen beszéltek franciául.

A nyelvtanulási igény egy zsidó család követelménye volt?

- Berény egész polgársága hasonlóan gondolkodott. A mi családukban hozzátették még: ha nem tanulsz rendesen, nem mehetsz egyetemre. A gyerekkoromban megtanult nyelvek egész életem során elkísértek, segítették előrehaladásomat. Egyetemista korunkban még a német volt a tudomány nyelve, szakkönyveink is mind németek voltak. A háború után a helyzet megváltozott. A németet egyre kevésbé használták, a francia pedig szinte teljesen kiszorult. Amikor az ötvenes évek közepén professzorként először voltam Németországban, addigra sok mindent elfelejtettem, hiszen hosszú idő óta nem volt gyakorlatom a németben. Akadémiai támogatással kimentem egy kongresszusra. Kint felhívtam az engem meghívó német professzort, de egy szavát sem értettem a telefonban. Ennek ellenére, anélkül, hogy később egy szót is tanultam volna, újra belejöttem a németbe. Kongresszusokra jártam, fokról-fokra előjöttek a gyerekkoromban tanultak. Ma sem tudok olyan fáradt lenni, hogy ne tudjam magam németül jól kifejezni.

¹⁶⁸ A beszélgetést Boros Dezsővel együtt készítettük.

Ugyanígy jött vissza a francia is. A negyvenes évek végén sörgyári mérnökként küldtek ki egy francia kongresszusra. Elfogadták egy közleményemet, még miniszteri dicséretet is kaptam érte. Az ötvenes évek közepétől, először jórészt francia tudásom miatt, állandó kapcsolatban vagyok egy nagy nemzetközi szervezettel, amelynek hosszú ideje én vagyok az elnöke.

Azóta azonban az angol nyelv lett egyre inkább egyeduralkodó a tudományban. Ezért a gyerekkori nyelvtanulás után felnőtt fejjel tanultam meg angolul, amit elég jól, de érezhető jászberényi akcentussal beszélek.

Térjünk is vissza Jászberénybe. Hol laktatok, hogyan telt a gyerekkorod?

- A Bercsényi utca 55. szám alatti nagy szürke mészkőház volt a miénk a Nagytemplom után a második utcában. Áll még a ház, most valami elektromossági üzletet nyitottak benne, nagy kapu van rajta. Nagy udvarunk volt, ahol futballoztunk, játszottunk.

Rengeteget olvastunk. Volt egy Dezső nevű ügyvéd nagybátyám, aki csodálatos könyvtárral rendelkezett. Kiváló művészettörténeti és szépirodalmi könyvei voltak. Ha egy modern könyv megjelent, az nála feltétlenül megvolt, mert azt megkaphatta a berényi könyvesboltban. Rendszeresen el is beszélgetett velünk az olvasottakról.

Később kijártunk a Bathó kertbe úszni és teniszezni. A nyarakhoz hozzátartozott a berényi gimnázium cserkészcsapata. Egész kisgyerekkoromtól cserkész voltam. Először Vajtai István tanár úr volt a parancsnok, aki később Szegeden lett némettanár, később pedig Kovács István, a gimnázium hittanára. Általában a Tisza mellett, vagy fent a Mátrában táboroztunk. Még egyetemista koromban is visszajártam a volt gimnáziumom cserkésztáborába. Nagyon sokat jelentett számomra a gyerekekkel való kapcsolat, a baráti kör, a tábortűz melletti éneklés. Nagyon szerettem ezeket a táborokat, nagyon kellemes emlékek maradtak számomra.

Milyen egyéb emlékeid maradtak a gimnáziumról? Mit adott Neked az alma mater?

- A gimnázium nagyon magas színvonalú intézet volt. Ott volt például Borsányi József, a franciatanár. A Sorbonne-on végzett és csak franciául beszélt velünk. Később Vajda Mihály lett a franciatanár, de ő engem már nem tanított. Ő ma a tudomány doktora, az Akadémia közgyűlésein szoktam vele találkozni. Csodálatos ember volt Gergely Adolf. A tanár úr által vezetett szakkörben, az Aerokörben, kis repülőgép modelleket csináltunk, néha versenyt is nyertünk velük. De talán nem is ez volt a lényeg, hanem az, hogy így megismertük a repülés fizikai törvényeit és ennek a matematikáját. Úgy gondolom, nem kell sokat bizonygatnom, hogy a Műegyetemen milyen fontos tárgyak a matematika és fizika. Nekem alig kellett valamit tanulni, mert olyan erős volt a Gergely által tanított matematika... Korber Ernő tanár úr a református templom melletti házában valóságos botanikus kertet csináltatott velünk. Minden feladatot nekünk, diákoknak kellett végezni. Így megtanultuk a rendszeres munka jelentőségét és így szerettük meg a természetrajzot.

Rendkívül színvonalasan működött az önképzőkör, sok vidám emlékem is van innen. Nem felejttem el, a Herczeg Ferenc 70. születésnapjának tiszteletére rendezett díszülés előkészületeit. Plakátokat rajzoltunk, melyeket különböző kirakatokba tettek ki. Én is rajzoltam egyet és Aba Novák fia, Erdélyi Sanyi bírálta el. Megállapította, hogy „Messziről tetszetős, de közelebről kiderül, hogy bizony nem egy rajztehetség.”

A gimnáziumnak nagyszerű könyvtára volt, délutánjaim nagy részét ott töltöttem.

Mindezekből kiderül, hogy számtalan kedves emlék köt a berényi gimnáziumhoz. Kivéve a tornaórákat. Téríszonyom volt és van is, és a bordásfalra felmászni számomra egy kinszenvedés volt. Atletizálni viszont szerettem, nagyon jó futó voltam. Az október 6.-i kegyeleti

stafétánál az utolsó években mindig én voltam az utolsó futó a váltóban, ami nagy kitüntetésnek számított. De a többi sportban bizony nagyon ügyetlen voltam.

Hogyan alakult további pályafutásod? - Akkoriban már sem az egyetemre kerülés, sem a bennmaradás nem volt egyszerű. Minek köszönheted végül, hogy ilyen nagy ívű karriert tudhatsz magad mögött?

- Sok véletlen és szerencse is közrejátszhatott ebben a karrierben. Kitűnő tanuló voltam, így szinte az egész város megmozdult, hogy bekerülhessek a Műegyetemre, hiszen a numerus clausus miatt egyáltalán nem volt biztos a bejutás. Antal István volt akkor az országgyűlési képviselőnk, aki egyébként a Sztójay-kormány minisztere is volt. Ő is mindent elkövetett azért, hogy bejussak. Bekerülésem után végig versenyt futottam az idővel. Kezdődtek a munkaszolgálatok, éreztem, ha nem végzek időben, nem lesz diplomám. Az első két esztendőben így semmi mást nem csináltam csak tanultam. Minden vizsgám jól sikerült, a szigorlatokat is időben letettem. 1940-ben az erdélyi bevonulás idején engem is behívtak, hiába volt meg az egyetemi halasztási engedélyem. Fél évet elvesztettem, de el lehetett intézni az egyetemen, hogy később vizsgázzak. Egy jászberényi tábornok, Selyem Dezső, telefonálgatott az érdekemben a tanulmányi halasztás ügyében, így január közepén leszereltem. A megkapott engedély értelmében egyszerre végeztem el a hetedik és nyolcadik félévet, minden vizsgát letettem. A laborgyakorlatokat külön teljesíthettem, nyáron pedig elkészítettem a szigorlati dolgozatomat. Rövidre fogva, huszonnégy éves koromban diplomáztam.

Mit köszönhetek az egyetemnek? Ha nem lettem volna egyetemista, a századommal együtt rögtön kivittek volna Ukrajnába. Erről annyit még, hogy közülük alig egy-két ember jött csak haza. Ráadásul időben végezhettem, ami óriási dolog volt. Akkor a vegyészmérnöki volt a legdivatosabb pálya, hiszen felfutóban volt a magyar gyógyszeripar és a vegyipar. Így alapozódott meg a későbbi szakmai pályafutásom.

Az egyetem befejezése után viszont életed legkritikusabb és legnehezebb időszaka következett.

- Állandó állásom nem volt. Mezőgazdasági üzemekben, vegyiparnál voltam alkalmi szaktanácsadó. '42-ben ismét behívtak munkaszolgálatra. Megint szerencsém volt, mert mérnökként rögtön irodába kerültem. Gépelni ugyan nem tudtam, de én lettem a géhá (gazdasági hivatal) nemhivatalos főnöke. Itt megtanultam adminisztrálni, ami később, mint vezetőnek nagyon jól jött. Velem együtt szolgált Kádár János Mária (a felvidéki származású később Jan Kadar néven világhírűvé lett Oscar-díjas filmrendező), akivel igen kiegyensúlyozott légkört teremtettünk. Arra törekedtünk, hogy ne csak az irodistáknak, hanem mindenkinek egyformán legyen lehetősége szabadságra menni. Így a körülményekhez képest elfogadható volt a légkör. Szálasi hatalomra jutása után pár héttel megszöktünk. Következett a hamis papírokkal való bujkálás, amit kissé megkönnyített, hogy a katonai adminisztrációból értettem a papírokhoz. Az általam hozott papírokat az ellenállási mozgalom is felhasználta.

Öcséd, a mártírhalált halt Holló András aktív részese volt ennek a mozgalomnak. Családod többi tagja is áldozatául esett a szörnyűségeknek.

- Andris öcsém a Görgey zászlóaljban, a fegyveres ellenállásban vett részt. Statáriális bíróság ítélte halálra tíz társával együtt. Állítom, nem volt kommunista, még ha később azt is próbálták csinálni belőle... Akkoriban minden tisztességesen gondolkodó ember a nyilas világ ellen volt. Feri öcsém, két unokatestvérünk és egy nagybátyám túléltek a munkaszolgálatot és a deportálást.

A család Berényben maradt többi tagját, szüleimet, nagyanyámat, nagybátyáimat először gettóba zárták, majd Auschwitzba deportálták és megölték. Édesanyám 44 éves volt.

A sok szörnyűség után számodra mégis egy rendkívüli karrier következett. Kérünk avass be bennünket ennek néhány állomásába!

- A mi generációnkban óriási pusztítást végzett a háború, nagyon kevesen maradtunk életben. Az induláskor, a háború után borzalmasan legyengült állapotban voltam. Jan Kadar barátom azt mondta nekem: „Mádárkám, menj házá Berénybe, hozd rendbe mágád, utána meglátjuk, mit fogsz csinálni.” Négy év után először mentem Berénybe. Az elhagyott szőlők kezelésével próbálkoztam, beindítottuk a borászatot is. 1946 elején híre jött, hogy mérnököt keresnek a Kőbányai Sörgyárba; jelentkeztem és elvállaltam. Nem kis merészség volt ebben, mert a sörfőzés külön szakma. A gyárban a labor vezetője lettem. Ekkor nyílt lehetőségem komolyan kísérletezni a maláta enzimekkel és így 1947-ben ebből a témából doktoráltam. Ez sokat számított a későbbi karrier szempontjából. A sörmesterek eleinte nem engedtek közel a termeléshez, hiszen én „csak” vegyészmérnök voltam és nem sörfőző. Később azonban békét kötöttünk és jól együttműködtünk a sörmesterekkel, sőt, én lettem a gyár műszaki igazgatója.

Akkor még lehetett doktorálni?

- Igen. Volt egy szlogen, hogy a tudomány a termelésért és a termelés a tudományért. Hívták a gyárak vezető műszaki embereit az egyetemre, hogy tartsanak előadásokat. Engem is hívtak. Egyik alkalommal az egyik professzorom hívott, hogy a termelésben szerzett gyakorlatomat és tudásomat kamatoztassam az egyetemen. Megfogadtam a tanácsát. 1950-ben avattak egyetemi magántanárrá, majd 1952-ben 33 évesen tanszékvezető lettem a Műszaki Egyetem Mezőgazdasági Kémiai Technológia Tanszékén.

Egyéb tudományos elfoglaltságaim is voltak. Alapító főtítkára, később elnöke lettem a Magyar Élelmészipari Tudományos Egyesületnek, illetve elődjének. Elindítottuk a ma 50. évfolyamánál tartó Élelmészeti Ipar című szaklapot, melynek alapító szerkesztője lettem. Bármilyen hihetetlen, már az ötvenes években is el lehetett jutni nemzetközi kongresszusokra. Nyelvi problémáim szerencsére nemigen voltak. Kijutottam Németországba és Franciaországba. Ott kezdtem el nemzetközi tudományos fórumokon szerepelni; a keményítő szerkezetéről, a zsiradékok összetételéről, növényolaj technológiáról értekeztem.

Milyen volt a termelés után újra az egyetem?

- Sok minden ragadt rám a gyárban. Ennek alapján például nem elméleti labor-kémiát tanítottunk, hanem félüzemi körülményeket teremtettünk. Itt arra törekedtünk, hogy a diákok az egyetemen is érzékelhessék az üzemi körülményeket. Ez aztán annyira ismert lett, hogy bécsi diákok jártak hozzánk kötelező gyakorlatra. A gyárakban termelni kell, ott nem lehet a gépekkel játszani. A félüzemben viszont szinte mindent kipróbálhattak a hallgatók. Gyártási technológiákat készítettünk velük, ami szintén új dolog volt. Kis csoportokban tervezték meg különféle élelmiszeripari és biotechnológiai üzemek technológiáját és gazdasági számításokat is végeztek. Kimentek a gyárakba tapasztalatokat gyűjteni, majd az onnan meghívott mérnökökkel együtt vitattuk meg és bíráltuk az elkészült terveket.

Ezeknek az oktatási módszereknek a kidolgozásában valamint egyetemi bevezetésében és a mérnöki szemlélet formálásában nagyon jól tudtam saját korábbi, termelésben szerzett tapasztalataimat hasznosítani.

Tehát elindult és egyre terebélyesedett az egyetemi karriered. Végül mégis egy akadémiai kutatóintézet igazgatói székébe kerültél.

- 1955 közepétől 1957-ig voltam először dékán a Műegyetemen. Megjegyzem, hogy ‘56-ig párttag voltam. Hasonlóképpen gondolkodtam, mint sok más haladó nyugati értelmiségi a harmincas évek után, a háború szörnyűségei után ugyanis az elkötelezett baloldaliság nyújtott új reményeket. ‘56-tal

viszont számomra és sokak számára megfordult a világ. Ismeretes, hogy '56 egyik központja a Műegyetem volt, onnan indultak a diákdemonstrációk. Ezért 1957-ben az egész vezetőséget, köztük engem is leváltottak. 1963-ban ismét megválasztottak, és ezt követően kilenc évig voltam dékán. A harmadik ciklus után egyetemi állásom és kutatási területeim megtartásával átkerültem az Akadémia Központi Kémiai Kutató Intézetébe igazgatónak. Az intézetben óriási személyi problémák voltak a vezetők nézeteltérései miatt. Ezért kívülről érkező, elfogulatlan igazgatóval akarták a problémát megoldani. Én alkalmazott kutatással foglalkoztam, így kívülállónak számítottam ebben az elméleti intézetben.

Mivel foglalkozik ez az intézet, amelyet most már egyértelműen összekötnek Veled és munkásságoddal?

- Az itteni munkának három nagy vonulata alakult ki. Egyrészt a szerves-kémiai alapkutatás, ami elsősorban a gyógyszeripar és a növényvédőszer előállítása szempontjából lényeges. Másrészt a fizikai-kémiai alapkutatás, mely a szénhidrogén feldolgozás, a nagyvegyipar számára jelentős. A harmadik ág a makromolekuláris kémia, ami a polimerek előállításánál fontos. Mindezeket elősegíti a nagyműszeres szerkezetkutatás. Ezekben a kutatásokban én menedzserként vettem és veszek részt. Saját tudományos munkám elsősorban a Műegyetemhez kötött még ma is. Itt biomérnöki kutatással foglalkozunk, például szennyvíztisztítással és hulladékok hasznosításával, amely iránt állandó nemzetközi érdeklődés van.

A neved immáron Európa-, sőt mi több világszerte jól ismert. Hogyan alakult a tudományos karriered?

- 1967-ben, elég fiatalon, lettem akadémikus, amiben némi szerencse is volt, mert a felmerült új akadémikus jelöltek között sok egymással rivalizáló elméleti kémikus volt, technológus viszont alig. Az öregek jól ismertek, nemzetközi hírem és különböző német és francia kitüntetésem is voltak már. Így nem okozott különösebb problémát a jelölésem és megválasztásom. Később a lengyel, majd a német és finn akadémiáknak lettem tagja. A hetvenes évek elején tiszteletbeli doktorává avattak a Bécsi Műegyetem, ezt követően pedig a Nyugat-Berlini Műegyetemnek lettem tiszteletbeli doktora. Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy ezt a kitüntető címet saját alma materemtől is megkaptam.

Úgy tűnik, nagyon elszakadtál Jászberénytől. Milyen szálak kötnek ma a városhoz? Mikor jártál itt utoljára?

- Nem sokkal azután, hogy feljöttem a sörgyárba, a szőlőt elvették. A házat eladtuk, abból sikerült lakást venni Budapesten. 1967-ben meghívtak a gimnázium jubileumára. Emlékezetem szerint akkor jártam utoljára Berényben. Az ötvenes évek elejétől azonban minden évben küldök egy szerény összeget két arra érdemes diák számára. Ezt a jutalmat Andris öcsém emlékére a húszadik századi magyar irodalomból, Gergely Adolf tanár úr emlékére pedig a fizikából legjobb előmenetelt felmutató tanuló kapja.

A gyerekeim ugratnak, hogy nekem nem ebéd az ebéd leves nélkül, és, igaz, ami igaz, ma is a gyerekkoromban megkedvelt berényi ízelet szeretem és keresem. Ha berényi hírt hallok, arra mindig nagyon figyelek. Mindmáig bennem él a város atmoszférája. A korzó. Nem tudom szoktak-e még esténként a platánok alatt sétálni?

1996

Autonómia, utórendiség és modernizáció

Márkus István a magyar szociológia és szociográfia egyik nesztora. Munkásságának középpontjában a magyar parasztság kutatásának problémája, az utóbbi években pedig az általa utórendiségnek nevezett társadalomfejlődési fázis elemzése áll. A problémakörhöz kapcsolódó vizsgálatai elsősorban az Alföld különböző részeihez kötődnek. A Jászsággal meglehetősen sajátos módon - szülei deportálása folytán - került kapcsolatba, majd nem egészen rajta múlt, hogy a hatvanas évek végén éppenhogy elkezdett szociográfiája torzóban maradt. Ezúttal - külön kérésére - mégsem erről, hanem a Jászság társadalmának történeti és aktuális problémáiról beszélgettünk.

Ha a Jászság történetét elemezzük, akkor annak középkori gyökerekre visszanyúló privilegizált helyzete - a kunokéval és a székelykével együtt - jelentősen eltér az ország egészétől. Mi volt a tartalma ennek a privilegizáltságnak?

- Bizonyára helytelen az a közkeletű elképzelés, mely szerint a feudális társadalom mereven kettéosztható, egyfelől privilegizált, egyben uralkodó kisebbségre, másfelől a privilégiumokból kizárt, dolgozó többségre. Még ennél is hibásabb az a felfogás, mely szerint a feudalizmus 1848-ig tartott volna, azóta pedig a kapitalizmus osztálytársadalmával volna hazánkban is dolgunk. Éppen a Jászság esete is mutatja, hogy a képlet kezdettől végig sokkal bonyolultabb.

A középkori előzményekre most nincs értelme kitérni, elég, ha a XVIII. századtól újrainduló fejlődésről beszélünk. Mit jelent ebben az időben az ún. jászok autonómia, és mit tesz ez a kiváltságos helyzet, hogy akár a jászok, akár a kunok - illetve hát a nevezett térségek lakosai, akárhonnan jöttek is - kívül álltak volna a korszak rendi társadalmán? - Szó sincs róla. A XVIII. század magyar rendisége úgy illeszkedett az ugyancsak rendi szerkezetű Habsburg birodalomba, hogy számos fontos terület, város és társadalmi réteg a birodalmi főhatalom és főhatóság különleges védelme alatt kívül került a rendi szerkezet klasszikus kettősségén, a nemesség és a jobbágyság merev megosztottságán. Ezzel azonban sem a városok és mezővárosok, sem a katonai határvidékek őrnépei, sem a jászok és kunok nem kerültek a rendiségen kívüli állapotba. Csupán annyi történt, hogy nem a werbőcziánus magyar rendi jog, hanem a birodalmi rendiség differenciáltabb kategóriái érvényesültek itt. A XVIII. századi Jászság relatív autonómiája annyit jelentett, hogy a területet és lakóit kivonták a magyar vármegyei szervezetből, viszont ezek a térségek és népek is benne maradtak a birodalom átfogó, ugyancsak rendi szervezetében, ideértve a jogszolgáltatást, a vezető elit kiválasztását és helyi hatalmat, az egyház súlyát és szerepét, s - ami perdöntő - az egyszerű nép alávetett, paraszti állapotát, mely utóbbi alig különbözött más magyar és nemzetiségi térségek jobbágyságainak állapotától.

A különbség a Jászság (és más kiváltságos területek) javára annyi volt, hogy a redemptio óta nem lévén itt igazi nagybirtok és közvetlen földesúri hatalom, a paraszti többségű társadalom szabadon terjeszkedhetett és intézhette mindennapi dolgait, mint a jobbágyság körülményei között. Ugyanezért valamivel könnyebb lehetett módos paraszt fiából akár iparossá, akár tanult értelmiségivé válni. De a paraszt és az úr között - lett legyen az úr is a nép iskolázott fia - hasonló volt a társadalmi különbség és az „alapviszony”, mint más, nem-kiváltságos tájakon. Alig hihető, hogy Jászfényszarunak vagy Jászágónak valamikor is szélesebb körű és hathatósabb autonómiája lett volna, mint akármelyik alföldi jobbágyszőlőnek. Jászberényé sem különbözhetett sokban, mondjuk Nagykőrös korabeli városi szabadságától.

Tudnivaló, hogy a rendiség országos megszilárdítását, abban az úri státus kiemelkedését és körülbástyázottságát éppen a XVIII. század hozta meg hazánkban, javarészt a Habsburgokkal 1740-ben megkötött nagy kompromisszum után. Éppen akkor, amikor a Jászság és a Kunság megváltkozott, jó pénzen megvásárolva a Német Lovagrend uralma alóli kiszabadulását, egyben a vármegyei szervezettől való függetlenségét is. A redempciós tagozódás ugyancsak jellegzetes, hiszen a redemptusok számítottak „igazi jászoknak”, ők voltak a kiváltságok effektív élvezői. Az irredemptusok már nem tartoztak a kivételezettek sorába, mégsem voltak kirekesztve a kollektív nemesség általános állapotából, amibe a nádvágó szegény ember, a pásztor vagy a szolga is belefért.

Az egész építményt már a XVIII. században is át meg átjárja az értelmiségi funkciók rendszere, amelyben az értelmiségi tevékenység, a képzettség rendies helyet és rangot nyert. A papok szerepe sem egyszerűsíthető le vallási feladatokra: hatékony társadalmi szervezőerőként funkcionáltak. Jóváhagyatták, szentesítették, megszokatták, ellenőrizték, egymáshoz igazították a különféle rendi, illetve rendies szerepeket. Ugyanakkor közvetítettek a felsőbbség és az alárendelt rendek között. Bizonyos mértékig magát az államot is helyettesítették, megtestesítették és képviselték. Egységesen és erősen katolikus tájakon mint a Jászság, ez a szerepkör különösen erős lehetett.

Ennek az egész, sok tekintetben irracionálisnak tűnő, burjánzó státusvilágnak szüksége volt valamiféle legalizálásra. S minthogy a Tripartitum, meg egyáltalán a való élettől eltávolodott jogrend ezt elég kevésbé legalizálta, itt *a vallással összefonódó államiság* töltötte be ezt a funkciót, aminek szolgálatában a papság még jobban működött, mint a máshol a nemesi vármegye. Az 1867 utáni és az 1945-ig fennálló utórendiség, ennek a félig spontán, félig tudatos egyházi és világi hatóságok által adminisztrált, irracionálisan zűrzavaros, mégis életképes tagozódásnak a továbbélése.

A jászok privilegizált helyzete különös hangsúlyt kapott a XVIII. században, amikor a redemptioban az autonómia szervezőerőként jelent meg. Újra és újra visszatér területük megváltásának igénye, amely a ragaszkodást és az összetartozást egyaránt magában foglaló jász öntudat egyik legfontosabb elemévé vált.

- Ez ismét példa arra, hogy mennyire eltér az ideologikus, a jogászai és a reális magyarázat. Egyben arra is példa, hogy a valóságban ezek fogalmak csak relatíve érvényesek.

A Jászságnak ahhoz képest autonómiája volt, hogy a Kunsággal együtt kivételként az újjászervezett vármegyei szervezet alól. Autonómiája volt abban az értelemben is, hogy megváltotta önmagát, így nem került nagyobb mértékben földesúri hatalom alá, hanem legfeljebb önmagából alakultak ki kisebbszerű földesúri rétegek vagy csoportok. Ebben a tekintetben autonóm volt. Ugyanakkor egyáltalán nem volt az abban az értelemben, ahogy betagozódott egy *országos rendi struktúrába*. Abba, amelyben nem önmaga által meghatározott, elvállalt szerepköre volt, hanem azt kellett tennie, amit tennie rendeltetett. A nádor legfelsőbb büntető bírósága és a kebeléből kialakult félig-meddig úri és úri értelmiségi hatóságok sokszor igen diktatórikusan döntöttek, határoztak és alkalmazták vele szemben az országos jogot. Emellett ott állnak a gazdaparaszti és szegényparaszti életformának különböző fokozatai, amelyek édeskevés autonómiát mutatnak fel. Csínján kell bánni a definíciókkal, mert romantikus, utópisztikus és a mai politikára ráhangolt fogalmakkal operálva, könnyen fennáll a tévedés veszélye.

Hangsúlyozom, hogy sem a jász sem a kun autonómia nem zárta ki a XVIII. és XIX. századi társadalom tagozódását, amelyben a parasztság nagy tömegei, beleértve a kisebb-nagyobb gazdák széles rétegeit és különösen a szegényparasztokat, a rendi társadalom alá szorultak,

tekintet nélkül arra, hogy volt-e kollektív nemességük vagy sem. Legfeljebb az alászorulás itt egy kicsit enyhébben ment, nem lévén igazi nagybirtok. Ugyanakkor a Jászságnak is kialakult egy saját anyagból szabott, részben bevándoroltakból elő álló úri és úri értelmiségi felsőbbbsége. Ez annyit jelent, hogy jóval a jászok területének közjogi önállóságának megszűntetése előtt betagozódtak a korabeli magyar társadalomba. Ki kell emelnem viszont a Jászság egyik különlegességét, amelyet elsősorban Fodor Ferenc kitűnő monográfiája bizonyít. A Jászság eszerint olyan értelemben volt szabadparaszti, hogy nem nyomorította meg külön egy jobbgyosító, robotoltató, az élet mindennapjaiba úri érdekből beavatkozó hatalom. A parasztság itt bizonyos értelemben a maga útján fejlődhetett. Bizonyos mértékig öntörvényű volt, ennek tudati tükröződését nevezhették jász öntudatnak is, ami keveredhetett a gazdaöntudattal. A kényes és valószínűleg bizonyos mértékig az úrnélséget hangsúlyozó, önelvű gazdalét öntudata azonosult a fejekben azzal, hogy mi jászok (és kunok) voltunk és azok is maradunk. Hangsúlyozom, hogy a mai polgári autonómia értelmében azonban semmiképpen sem voltak autonómnak tekinthetők.

A Hármas Kerület önállóságának elvesztése, a megyerendszerbe való betagozódás azonban mindenképpen érzékenyen érintette a tájat. Jászberény és a környék lehetőségei korlátozottabbá váltak, amit a helyi politika és a köztudat lényegében mindmáig sérelmesnek tart. Ezzel szemben bizonyos szerzők ezt az eseményt úgy kommentálják, hogy a konzervatív, a feudális, idejétmúlttá vált kerületi rendszert, modern, polgári közigazgatással váltották fel. Mennyire ért egyet ezekkel a véleményekkel?

- Ami a vármegyét illeti, itt vissza kellene menni a centralistákig, akik a központosítást mint a modernizáció elengedhetetlen és korszakosan érvényes útját-módját pártolták, akarták és üdvözltek. A vármegyét viszont az avult érdekek konzervatív védelmezőjének tekintették és tegyük hozzá, nem ok nélkül. A táblabíró világhoz képest egy európai típusú departmen rendszeret pártoltak. Olyan, a központosított hatalomnak alárendelt egységekben gondolkoztak, amiben a megyék rendi, úri, középnemesi vezetésű autonómiája végre megtöretik és ezzel megnyílik a haladás útja. A departmenekben már lehetett volna folyókat szabályozni, a megyehatárokat átlépve végre célszerűen területet rendezni. Nem is szólva a követelményként jelentkező vasútról, ami ugyanezért nem fért bele a vármegye rendszerébe.

A kérdés további részére inkább sejtéseim vannak. Ezek egyike az, hogy az ilyen sokáig létezett félautonómiákban, mint amit a „kerületek” jelentettek, erős érdekviszonyok alakulhattak ki. Kikupálódhatott egy elit, többnyire jogtudó, iskolázott vagy földbirtokkal rendelkező, illetve a földbirtokot és a jogtudást összehozó, egybeolvasztó réteg. Néhány tucat família, amelyik persze egyáltalán nem rémuralmat gyakorolt, mert Magyarországon ilyen nem volt. De azért ez a réteg megtanulta a maga jogait előjognak értelmezni és ekként örökíteni. Nos egy modernizációra törekvő gazdaságpolitika képviselői közül sokan voltak, akik akár a székely, akár a jász-kun, akár még a mezővárosi autonómiának a tradicionális formáit is elavultnak és konzervatív érdekek feleslegessé vált eszközének fogták fel.

Maradjunk még a modernizáció és a konzervativizmus kérdéskörénél. A Jászság esetében ez annyit jelentett, hogy a privilegizált helyzethez való ragaszkodás szembekerült a modernizációval. Az említett kis autonómiák, kisközségek és a középbirtokok tulajdonosai féltették a földjüket és igen nehezen engedték ide a vasutat, ami konzervativizmus közismert megnyilvánulása a tájon? - Netán a modernizációval szembeni fenntartásos magatartásoknak racionális, megfontolásra érdemes elemei is akadtak?

- Ezt is inkább sejttem mint látom. Kétségtelen, hogy a vasúttal meg a modernizációval szembeni közparaszti ellenállásnak racionális alapjai is voltak. Jól kialakult formái éltek ugyanis a majdnem önálló gazdasági létnek, s ez a létforma joggal féltette önmagát. Tehát nem

hiszem, hogy pusztán azért féltek volna, mert a földjüket elveszi a vasút. Egyszerűen tartottak a modern világtól, tudatosan és kevésbé tudatosan a világgazdaság betörésétől és versenyétől. Például már a közlegelők felosztásával szemben is meglehetősen nagy ellenállás volt országszerte, ami Jászságban is megnyilvánult.

A modernizálás fő kérdése hosszú ideig az állattenyésztésre alapozott gazdálkodás megszüntetése volt. Azé a gazdálkodásé, amely aránylag kevés közvetlen munkát igényelt és bizonyos biztonságot nyújtott. A jószágot tökévé is lehetett tenni, vásárra lehetett hajtani akármilyen messzire, ahol elkelt. Ezt az életformát felcserélni egy olyannal, amelyben az időjárás sokkal nagyobb mértékben úr, kockázatosabb. Nem is beszélve arról, hogy a kinek-kinek jutó föld terjedelme: eleve rétegeképző erő. A korábbiakhoz, a megszokotthoz képest nagy különbség támadhat emberek között. Nem mindegy hogy valakinek 30 vagy 40 holdja van, vagy éppen csak 5, és eközben az önellátásra való visszahúzódás tömeges lehetősége is elenyészik.

A XX. századi kis és kisközép-paraszti *árutermelő* gazdálkodásra való átállásra ez a társadalom éppen rendies szerkezeténél fogva sem volt felkészülve. Véleményem szerint ez az alapkérdés. A manapság sokat emlegetett, de ritkán olvasott Hajnal István az Osztálytársadalom című, a magyar századvégről írt kiváló tanulmányában kimutatta, hogy a rendies konzervatív formák között a szegényparaszságnak is megvolt a maga helye. Most ez a hely megsemmisült. Részben azért, mert számuk nagymértékben felduzzadt, a demográfiai robbanás történt, a társadalomnak pedig nem volt arra szerve, apparátusa, és persze figyelme sem, hogy mit kezdjen ezzel az új szegényparaszti osztállyal.

Itt jegyzem meg, hogy a probléma levezetésére nagyon fontos és nagyon pozitív példát mutatott a Jászság a maga nagy kirajzásaival. Magam ezzel Nagykőrösön találkoztam először, amikor kiderült, hogy az eredeti református törzslakosság lassacskán a korábbi létszáma alá olvadt. Ezzel szemben a népesség növekedése a XIX. században kívülről, katolikus vidékről és elsősorban a Jászságból jött. Kiderült, hogy a Jászság egy roppant népesség tartalék-medence, amelyik az Alföld első, második, harmadik vagy nem tudom hányadik benépesítésének forrása, legfőbb mozgatója, kétkezi munkása, haszonélvezője a maga sokgyerekes, roppant szorgalmas és nagyon tanulékony családjainak tízezreivel. Ezek a tanyásként, felesként, később meg bérlőként megtelepedett jász családok benépesítették a tanyavilágot. A tősgyökös református nagykőrösi, kecskeméti gazdák jórészen megmaradtak a városban és ezeken a szolgáló népeken át folytatták tanyai gazdálkodásukat.

Külön fejezet ebben az intenzív kultúrák elsajátítása és meghonosítása, amiben az Alföld különböző részeire, a Duna-Tisza közére kirajzott jász népnek jó része volt.

Itt érzem az egyik legfőbb vizsgálnivalót. Ahogy a Jászság megtelt és a kirajzások nyomán más területek is megteltek, újabb tízezreket már nem tudtak felszívni. Az árugazdaság, az adófizetés kényszerűséggé vált és közben megmaradt a nagy létszámú sok gyerekes család, mint egyik alapforma a Jászságban. A Jászság a többlettől, érzésem szerint, sok tekintetben elütő változata a magyar parasztságnak, amelyben éppen a sokgyerekes család megfeszített, sokirányú állattenyésztő, kertészkedő és iparoskodó intenzív munkája válik tömeges és jellegzetes életformává.

Mindehhez sajátos módon kapcsolódott a babonákkal és szokásokkal átszőtt paraszti-népi vallásosság. Jászberényi emlékeim is arra utalnak, hogy szerették ha köröttük van egy zárda vagy kolostor. Kedvükbe jártak papjainak, hogy azok a szertartásokkal megtegyék a magukét az élet megszentelésének érdekében. Tekintélyt is élvezett a papság. Egymás közötti viszonyokban is élt a vallás. Kötelező volt, mert az apáik meg az anyáik is így csinálták, erre

neveltek őket. Nem állhattak volna meg a szomszédság előtt, ha el nem mentek volna a templomba.

Összefoglalva, előttünk van egy sajátos, önmaga gazdasági dinamizmusát erősen átélő és ugyanakkor vallásos etnikum. És nem azért mert autonóm lenne, nem azért mert jásznak született és jásznak hal meg. (Hiszen mindez a Kunságra nem érvényes! - Mert ott se sok gyerek, se szorgalom ilyen értelemben.) Éppen azért speciális, mert bizonyos mértékig önelvű kisparaszti tömegfejlődést valósított meg, amely így felelt a kor kihívásaira, így reagált az őket ért hatásokra.

A hazai modernizáció egyik sokat vitatott - a tájon is érvényesülő - speciális alkérdéséről szeretném véleményét kérni, nevezetesen a zsidóság szerepéről. Beilleszkedésüknek a Jászságban élő idegenekkel szemben megfogalmazott fenntartások, azokat „gyűttment”-nek nevező gyakorlat miatt különleges akadályai lehettek. Néhány csúcsteljesítmény azonban bizonyítja, hogy a zsidóság mégiscsak alakítója volt az itt élő emberek életszemléletének.

- Amikor én a Jászságban jártam a hatvanas években, akkor ez nem volt igazán élő probléma. Hipotetikusán mégis azt mondhatom, ha egy nép ennyire kompakt, ennyire katolikus, ennyire önérzetes a maga módján s amelynek eredeti szokásai és erkölcei az árugazdaság világán kívül keletkeztek, annak komoly fenntartásai lehettek az árugazdaság exponenseivel szemben. Azokkal, akik ráadásul nem is keresztények, tehát eleve gyanúsak. Az ilyen körülmények között megjelent és lassanként megtelepedett a zsidóság ezért is sokáig megmaradt gettószerű állapotban. Ha utóbb kitört, akkor egyrészt a vagyon, másrészt a tanulás útján tehette.

Ez is meglehetősen nagy kontrasztot jelentett a kisparaszttal szemben, akinek öt gyereke közül legalább négy ugyancsak kisparaszt lett. A négy elemis paraszt számára nem volt iskola, amely műveltebbé tette volna. A paraszt nem tanulta meg, hogyan kell a pénzből tőkét csinálni, de még a parasztból lett iparos sem. A jász paraszt fogta magát és elment a nagykörsői tanyák közé tanyásnak, felszerelte gyerekeit egy-két lóval, tehénnel, hogy az már bérlő lehessen. Pedig ekkorra a pénz forgótőkévé is vált, kamatozott, át lehetett váltani iskolázásra, tudásra, a gyerek taníttatására és tudni kellett nem sajnálni az erre szolgáló összeget. A zsidóság egy része valóban tisztában volt azzal, hogy a tudásba fektetett tőke visszaszolgál. Nem a gyerek adta vissza, de visszakapta a család rangjával és öntudatával. Amikor kiderült az, hogy a pénz meg a tudás az kiemelheti az embert, azért a Monarchiában, mert az értelmiség útja az egyetemeken át megnyílt az ügyvédi, az orvosi és más úri státusok felé.

Végül időben most nagyot ugorva, az 1940-es évek végén, az 50-es évek elején mégiscsak berobbant ide a modernizáció. Igencsak váratlanul, még hozzá meglehetősen brutális módon. A deportáltak által épített, hadicélokot szolgáló Hűtőgépgyár abszolút tájidegenként került ide, a későbbiekben viszont nagyon is beleszervesült a tájba. Még hozzá úgy, hogy tulajdonképpen a gyár alakított ki magának egy sajátos világot. A centralizált közigazgatás mindenféle helyi autonómiát megfojtott, eközben a Hűtőgépgyár élve az adódó lehetőséggel nagyívű pályát futott be. Számomra mégis úgy tűnik, hogy a megjelent a modernizációt meglehetősen nehezen tudta megemészteni ez a népesség.

- Nem tudom pontosan lemérni, hogy ezt az életformaváltást miként tudta átélni ez a nép. Tudok négy vagy öt családot akik egy nemzedékváltás során megtalálták helyüket a Hűtőgépgyárban. Azt hiszem, magát a gyárat és a gyár különféle jászági alegységeit megszerették az emberek. Legalábbis nekem azt mondták és valahol a Gorjanc Ignác is így nyilatkozott. Mindenesetre az volt a benyomásom, hogy néhány év átmeneti zűrzavar elteltével ez a váltás megtörtént. Gorjancról egyébként érdemes lenne monográfiát írni. Ő azért tudott nagy emberré

válni, mert a szakemberek jó kiválogatásával egyszerre bizonyult szerencsés kezű gazdasági vezetőnek és ugyanakkor egy kegyes patrónus nagyúrnak.

Ezzel visszakanyarodunk az előbbiekben érintett utórendiség problémájához. A gyár itt valóban nagyhatalommá változott és patrónusa lett számos dolognak: a sporttól a kultúráig, a csecsemőgondozástól a kórházak felszereléséig. Az az érzésem, hogy a modern és nem modern ipar behelyeződése a magyar vidék adta társadalmába, az több okból erősen utórendi jellegű volt és maradt. Olyan, amely újabb függési viszonyokat teremtett. Kialakult a nem egyértelműen öröklhető, de mégis sok tekintetben öröklődő előjogok és az előjogoktól való megfosztottság több tagozatú rendszere.

Ez oldottabb, mint a feudális alapzatú, ebben van mobilitás, van választási lehetőség, a következő nemzedék máshonnan indul el, de mégiscsak függőségi rendszer... Ez nem egyedüli magyar jelenség, hiszen eléggé közismert, ahogy Japánban a feudalizmus alapszöveve átnőtt a kapitalizmusba. Ott az ipar mindenütt átvette a föld szerepét és az emberek egy idő után nem a földhöz, hanem a vállalathoz lettek hűek. Ugyanott a segédszemélyzet felügyel és tisztos megfélemlítéssel engedelmisségben tartja az emberek tömegét, akik egyébként erre hajlanak is, hiszen így vannak nevelve. Nálunk megannyi hasonlóság ellenére, mégsem egészen ez érvényesült. Mert itt kiépült a második gazdaság és a szabad munkahelyválasztás gyakorlata. Az alulról kiinduló rejtett bérfelverési, korrigálási mozzanatok, belejátszottak ebbe, átformálták ezt a rendszert.

Mára viszont újra kiéleződött ez a probléma és ez életbevágóan fontos kérdés. Annyi munkahely esik ki, hogy újra fennáll a refeudalizálódás esélye, rengeteg ember kerülhet függő helyzetbe. Ettől pedig hatalmasabbak lesznek a kishatalmasok mint eddig voltak. Ebből valószínűleg egy új struktúra fog kialakulni, amelyben újra fognak éledni a személyes függésnek való alárendelődés mindenféle formái. Legalábbis ez az egyik tendencia.

1992

Megfontoltan és nem érzelmi alapon dönteni

Beszélgetés Zalai Ernő egyetemi tanárral

A professzor matematikai közgazdaságtan egyik hazai meghonosítója, a tudományok doktora, a Budapesti Közgazdasági Egyetem vezető oktatója. Ösztöndíjasként, vendégkutatóként, később pedig vendégprofesszorként évekig dolgozott USA-beli és ausztriai egyetemeken és intézetekben. Hazai tevékenysége részben a közgazdászképzés gyökeres megújítására és részben a nemzetközi kapcsolatok kiterjesztésére irányul.

Professzor úr! - Milyen szálak kötik Önt a Jászberényhez, illetve a Jászsághoz?

- Ha megkérdik tőlem, hogy hová való vagyok, habozás nélkül válaszolom: jászberényi. Ezt mondom még akkor is, ha Jászberény, a Jászság nem igazán szülőföldem. Ott eszméltem a világra, ott töltöttem el gyermekkorom és kora ifjúságom javarészét. Öt éves voltam, amikor 1949-ben Jászladányba kerültünk, majd 1952 tavaszán Jászberénybe. Szegény édesapám hányattatásai miatt alakult így életünk.

Ezt furcsa hallani, hiszen - ha kevesen is tartják már számon - de édesapja végeredményben sikeres embernek számított, hiszen munkáját Kossuth-díjjal ismerték el.

- Talán ma meglepő hallani, de ő jogi végzettsége ellenére a néptanítói pályát választotta, mert azt a maga számára elfogadhatóbb életformának és megélhetési forrásnak tartotta. A háború alatt Érsekújváron dolgozott a tanfelügyelőségen, majd Székesfehérvárra nevezték ki, ahol komoly összetűzésbe került a megye kommunistáival, mert nem volt hajlandó iskolaigazgatói székbe ültetni alkalmatlan embereiket. Ezért 1948-ban, mint reakciós elemet „szalajtották” és rövid egri kitérő után újra néptanító lett Jászladányban. A jászladányi „átnevelés” és nélkülözés egészen mást jelentett az ekkor már négy gyermekes, egy tanítói fizetésből élő szüleimnek, mint nekünk gyermekeknek. Én legalábbis, még a gyakori éhezést is beleszámítva, csak hálás lehetek a sorsnak az ott gyűjtött tapasztalatokért. Lovakat fogtam be a székérbe s hajtottam ki sokszor már egyedül a határba, segédkeztem édesapámnak a sertés és baromfi nevelésben, sokat csatangoltam a faluban és a határban. Még láttam cséplőgépet, kocsmai verekedést és sok mindent, ami a városi gyerekeknek nem adatott meg.

Jászberénybe kerülésünknek külön története van. Édesapám nyughatatlan, reformer lélek volt.

- Valamit én is örököltem ezirányú hajlamaiból. - Kezdetől fogva érdekelte az osztatlan tanyasi oktatás eredményesebbé tételének kérdése. Ki is dolgozott egy új módszert, amit beadott egy pályázatra. Nem tudom, hogy a pályázati kiírás része volt vagy csak az ő túlélési ösztöne diktálta megoldás, de a lényeg az, hogy az ötletét úgy adta el, mint egy szovjet pedagógus módszerének adaptálását. A hatás minden várakozást felülmúlt. 1952-ben Jászberénybe helyezték át, ahol a tanítás mellett egyidejűleg járási tanfelügyelőnek nevezték ki. 1953-ban pedig Kossuth-díjjal rehabilitálták.

Egyszeriben ismert és népszerű emberré vált Jászberényben, de a szűkebb szakmai körökben ez a „kiemelés” egyszersmind néhány „ellenséget” is szerzett neki. Ennek kinyilvánítására 1956 után nyílt igazán alkalmuk, mivel édesapámat közfelkiáltással (távollétében), a pedagógusok képviselőjeként a városi forradalmi bizottságba delegálták. Az igazsághoz tartozik, hogy reformer, de nem forradalmár alkat volt, ösztönösen irtózott az erőszak minden megnyilvánulásától. Így azután nem érezte jól magát ebben a szerepben és nem is vállalt tevőlegesen

részt az eseményekben. Nem is vitték el november 4.-e után s „hivatalosan” nem is vonták felelősségre. Annál inkább megpróbálták tőkét kovácsolni ebből irigy ellenségei, akik ettől fogva ott ártottak neki, ahol csak tudtak a helybéli buta és despota párttitkárnő és megyei társai segítségével. „Áldásos” ténykedésüknek nem kevés köze volt 1964-ben bekövetkezett korai halálához, amit máig sem tudtam elfogadni és megemészteni. Ez az elnyomott fájdalom óhatatlanul rányomta bélyegét a városhoz fűződő viszonyomra is. „Kamaszos” lelkem öntudatlanul hosszú ideig, és ma már világosan látom, igazságtalanul, a „várost” vonta felelősségre az okozott fájdalomért néhány szerencsétlen ember helyett.

Tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy más jeles emberekkel szemben az Ön kapcsolata meglehetősen meglazult a várossal és a tájjal.

- Az édesapámmal szemben tapasztalt megnyilvánulások erősen közrejátszottak abban, hogy hosszú időre elszakadtam a várostól. S talán azért is szolgált őszinte öröömre, hogy a rendszerváltás időszakában a helyi közélet szereplői közül többen is megkerestek, amit a kölcsönös feloldozás gesztusaként éltem meg.

Ha édesapja felemás megítélése miatt tüskék is maradtak Önben feltételezem, hogy mégis fontos szerepet jelentettek életében a jászberényi iskolák.

- Ez valóban így van, még akkor is, ha általános iskoláimról nem sok maradandó élményem maradt. Nem igazán szerettem az iskolát, a kötelező tanulását-tanítást kifejezetten terhesnek éreztem. Egyedül a gyerektársak vonzottak, 6-7 éves koromban még szerettem iskolába járni. Tulajdonképpen úgy éreztem, nekem csak addig volt szükségem az iskolára, amíg meg nem tanultam olvasni. Onnantól kezdve már magam akartam meghatározni, mikor és mit olvasok. Soha nem olvastam annyit kedvem szerint életemben, mint az első 18 évben. Természetesen nem csak jó oldala volt csapongó, könyvekből merített, önálló „tanulásomnak”, mert nem igazán szereztem kellően szolid alapokat a magasabb szintű tanulmányokhoz, különösen nem a természettudományokhoz. Emiatt azután már a gimnáziumban is voltak kisebb kezdeti problémáim. Szerencsémre szüleim elvárásai kemények voltak, így nem igazán engedhettem meg magamnak azt, hogy rossz jegyeket vigyek haza. A másik szerencsém pedig az volt, hogy akadtak olyan kiváló tanáraim, akik nem fogadták el tőlem a tanulás imitálását. Ők néhány jól időzített (nem igazi) „pofonnal” és jó szóval rá tudtak venni néhány tantárgy komolyabb tanulására. A jászberényi Lehel Vezér Gimnázium egyébként akkor is kiemelkedő gimnázium volt, összességében egy remek felkészültségű, jó szellemű, korban-tapasztalatban kiegyensúlyozott összetételű tanári karral, ahol a „nagy öregek” mellé fokozatosan beépültek a tehetséges fiatalabbak. Sok nevet kellene itt megemlítenem ahhoz, hogy senki emlékét ne sértsem, egyet azonban feltétlenül, éspedig Schuk Lajos igazgató és tanár úrét. Ő nemcsak megtanultatta és megszerettette velem a matematikát, de a pályaválasztásnál is segített. Felhívta figyelmemet az akkor számomra jószerivel ismeretlen Közgazdasági Egyetem terv-matematika szakára, ahol azután tanulmányaimat folytattam.

Ezzel együtt nem lehet elmondani rólam, hogy túlzásba vittem a tanulást. Éltem a gondtalan diákéletet, s bár végig kitűnő tanuló voltam, nem „tűntem ki” igazán társaim közül, egy voltam a jobb tanulók közül. Ennek persze ára lett, sok mindent nem tanultam meg, amit tudatosabb felkészüléssel akkor elsajátíthattam volna, s aminek hiányát időnként később is éreztem. Nem olyan környezetben nőttem fel, amely állandó többletteljesítményre sarkallt és célirányos, haszonelvű lénnyé formált volna.

Kérem fejtse ki és elemezze részletesebben, hogy mit ért Ön többletteljesítményre ösztönző, haszonelvű lénnyé formáló környezeten?

- Egy felnövekvő gyerek személyiségének kialakulására három közösség hat, illetve közvetíti felé a társadalmi értékeket. Elsősorban a család, a második az iskola, az osztálytársaktól a tanárokig beleértve mindenkit, a harmadik pedig az egyéni kívüli tágabb társadalom. Ismerősök, rádió, televízió, újságok, tehát mindaz, amin keresztül valamit észlel a világból. Én úgy vélem, hogy aki itt nőtt föl ebben a régióban, Magyarországon, Kelet-Európában (történetesen Jászberényben) és nem volt eleve motivált, belülről vezérelt, az nem kaphatott elég ösztönzést kívülről sem a nagyobb teljesítmény elérésére. Az ötvenes-hatvanas évektől kezdve a társadalom felől kifejezetten negatív impulzusok érték a felnövekvő gyermekeket. Lépten-nyomon érzékelhették, hogy a tudásnak, a képességeknek nincs akkora jelentősége a későbbi boldogulás szempontjából, mint sok minden másodlagos dolognak: az összeköttetésnek, a káderlapnak és egyebeknek. Az iskolarendszerben akkor már ugyancsak éreztette hatását az az átgondolatlan tömegesítés, amihez sem a személyi sem a pénzügyi erőforrások nem voltak meg. Tehát ez az ösztönző is gyengült. Később sajnos a családi környezet is sokat veszített nevelő, teljesítményre sarkalló hatásából.

Úgy gondolom, ez a keleti hatás eredménye. Az „Elbától keletre” elterülő európai „végeken” - sajátos történelme miatt - nem vált széles körben elterjedté ez a fajta célorientált és teljesítménymotivált kultúra, amely megfontoltan és nem érzelmi alapon dönt valamiről. A racionalitás, a tolerancia hiányzott és hiányzik az élet különböző vetületeinek a szervezésében. Az a fajta erő, ami a nyugat-európai társadalmakat a többi társadalmakhoz képest jelentősen előre vitte és viszonylagos gazdasági sikerük egyik kovásza. Nem feltétlenül magasabb rendű, csak más, mint a miénk, de sajnos, modern világunkban sokkal versenyképesebbnek is mutatkozik, legalábbis a belátható, történelmileg rövid távon. A pontosítás kedvéért gyorsan hozzátenném, hogy azokkal a filozófusokkal értek egyet, akik szerint az emberiség képtelen igazán tudatosan szervezni az életét. A döntésekben alapvetően az érzelmek és a tudat alatti tényezők dominálnak. Lényegesek azonban a fokozatok, hiszen - ha mondjuk - Nyugat-Európában a döntések 20 %-a alapul a racionalitáson, addig ez Kelet-Európában még mindig csak 1-2 %! - Ezeken kellene tudni túllépni. Érzem, itt van elmaradás a teljesítményelvű társadalmakhoz képest! Természetesen, ezek a számok csak illusztratív jellegűek, azt akarom érzékeltetni, hogy náluk jóval nagyobb részt képvisel az ilyen kultúra. Az innovatív, az alkotó, az előre menő, a valamit akaró és tudó kultúra, ami egy társadalmat képes előbbre vinni! - Ezt kell erősíteni, azért, hogy egy jó értelemben vett társadalmi elit alakuljon ki, amelyet most az ember nagyon nehezen talál meg ebben az országban. Van ugyan egy nagyon szűk réteg, hozzájuk képest egy viszonylag széles potenciális elit nem tudott aktivizálódni, elég önbizalmat vagy tapasztalatot gyűjteni az átalakulási folyamatban való tevékeny részvételre. Így aztán bátran állíthatom, erőteljesen a középszer diktál, ő van uralmon. És nem azért, mert ők kiszorították a hozzáértőket, hiszen eleve nagyon kevés hozzáértő ember volt az országban. Borzalmas módon pazarolta az elmúlt negyven év az emberi erőforrásokat is!

Az iméntiek ellenére mégiscsak a mai elit pályájának alakulásáról szeretnék érdeklődni. Nevezetesen azokról a kor- és sorstársairól, akik a hatvanas években jártak egyetemre, majd a kádári rendszerben pikáns módon amerikai és más nyugati tapasztalatszerzésre nyílt alkalmuk. A Ford és más ösztöndíjakat elnyerőkre gondolok, akik az utóbbi években, vagy éppen most jutottak befolyásos pozíciókhoz. Hogyan történt az utóbbiak kiválasztása, kik részesülhettek ilyen lehetőségben?

- A dolog egyik része valóban pikáns, mert hála istennek azért a gondolkodó lényeket semmiféle rendszerben sem lehet abszolút mértékben ellenőrizni. A hatvanas években elindult egy folyamat, amely meglehetősen bonyolult módon, de mégis könnyebbé tette bizonyos információk elérését. Az én szakterületemre például Lengyelországon keresztül jutottak be új információk. Lengyelország a győztesek oldalán került ki a háborúból, s bár őket is lenyelte a

Szovjetunió, náluk nem bélyegezték meg és távolították el a korábbi elitet, így esetükben folyamatosságról beszélhetünk. A közgazdasági elit egyik képviselője volt Oscar Lange, aki a varsói egyetemen a nyitott (és nyithatott) nyugati szellemű kurzusokat. Persze nagyon ügyesen kellett politizálnia, átkeresztelni, elbűjtatni a ökonometriát, a matematikai közgazdaságtant és másokat. Azt a matematikai közgazdaságtant - az én szűkebb területemet - ami még a hetvenes években is átkos burzsoá tudománynak számított. 1973-ban, amikor a reform megbicsaklott, az egyetem akkori párttitkára sok fórumon megbírált, hogy én olyan burzsoá tudományt tanítok, amit más tanszékeken kritizálnak. Frissen megírt jegyzetemet ideológiai felülvizsgálatnak vetették alá, de hála Istennek felmentő, pozitív véleményt kaptam. - Mert itt már akkor is voltak értelmes, normális emberek! - Ez az egyetem már a hetvenes években is inkább pragmatikus volt, mint ideologikus.

Konkrétan visszatérve a Ford ösztöndíjra, feltétlenül ki kell emelni, hogy az amerikaiak, szemben Nyugat-Európával, soha nem fordítottak hátat a kelet-európai régióknak. Amerika részben a nagyhatalmi törekvései miatt folyamatosan figyelemmel kísérte az itt zajló eseményeket. Minden olyan kezdeményezésre reagált, ami a rendszer lebontására irányult és azokat örömmel támogatta és segítette. A társadalomtudományi ösztöndíjak adományozása terén az amerikaiak szigorúan önző, ha tetszik fellazító politikai érdekei érvényesültek, ebben nem szabad idealistának lenni. Felismerték a Közgazdasági Egyetem kulcshelyzetét és elérték a kormánynál, hogy közvetlenül ide irányíthassák az ösztöndíjakat. A reform kezdetén Szabó Kálmán, egy nagyon felvilágosult és a változás iránt fogékony rektor állt az egyetem élén, akiben a kormány is és az amerikaiak is megbíztak. Végeredményben ő választotta ki azokat, akiknek megvolt az adottságuk és a képességük, akik az elindult megújulási politikába beleillettek. De az amerikaiak képviselői is eljöttek, meginterjúvoltak egy szélesebb kört, csak így láttak biztosítottnak, hogy nem a párt kegyeltjei lettek a jelöltek. Nekem akkorra például már komoly teljesítményeim voltak: az első „aranygyűrűs” doktor voltam az egyetem történetében, úttörő területen, a matematikai közgazdaságtan területén dolgoztam. Végeredményben ezen a réven kerültem ki, ami aztán későbbi pályafutásomban döntőnek bizonyult.

1971-ben ez nem számíthatott mindennapi eseménynek, hiszen akkor még Ausztriába is nagyon kevesen utaztak. Mit jelentett ez a tapasztalatszerzés az Ön pályája során? - Mennyiben alakult másképp a pályája, mint azoknak, akik előtt nem nyílt ilyen lehetőség?

- Visszaidézve fölöttébb nagy élmény volt, mert igazán azt sem reméltem, hogy én életemben valaha Amerikát megláthatom. Mindenképpen nagyon izgalmas volt a találkozás ezzel az európai, de mégis oly más, egyes vonatkozásaiban vonzó, másokban taszító kultúrával. Valóban a végletek és ellentmondások, a nagy lehetőségek országa. Egyik oldalról naiv és idealista, másik oldalról nagyon is rafinált és pragmatikus. Furcsa keverék. Megkapó az egymás iránt megnyilvánuló tolerancia magas foka, az alulról jövő kezdeményezések, az önszerveződés kiterjedtsége, az egészséges polgári öntudat, az autonóm véleményformálás szabadsága és természetessége, a kiemelkedő szakemberek szakmai elhivatottsága és profizmusa. Megragadott a jelentős részben emberbaráti segítségre alapozott szociális támogatási rendszer és a filantróp adományokból fenntartott közléstítmények (viszonylagos) működőképessége, a hihetetlen mértékben kiépített infrastruktúra (utak, telefonok, légi közlekedés, stb.) és a felhalmozott vagyon gazdagsága. De félelmetes a bürokrácia ereje, a profi politikusok magabiztos machinálása, a rafinált agymosás intenzitása, a fogyasztói társadalom közismert „vásárlási narkotikumának” ereje és uniformizáló hatása, a tömegkultúra professzionális primitivitása, az eltérő etnikumok, népcsoportok felszínes asszimilációja és informális szegregációja. A nagy lehetőségekből a tömegek közvetlenül alapjában véve vajmi keveset kapnak, inkább csak közvetve - a magasabb anyagi életszínvonal formájában.

Emellett borzalmasan sokat számított a mikrokörnyezet. Szembesültem azzal, hogy nálunk a hatvanas években igen silányan művelték a közgazdaságtant. A Közgazdasági Szemlét, legtöbbször undorral toltam el magamtól, mint olyat, aminek semmi köze a tudományhoz. Megfogadtam nem fogom magam törni, hogy ilyen cikket írjak. Ez volt az az időszak, amikor értelmiségi körben a következő mondás járta. Az értelmiségiek előtt két út áll: az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Egy tenni és valamivel többet akaró embernek tehát nem volt könnyű az élete. További alternatívaként elmehetett maszekolni, pénzt keresni. Aki nem ilyen módon menekült, az az állam- vagy a pártapparátusban kötött ki, mert a liberális Kádár-rendszer már az értelmiség számára is perspektíva volt. Ez az ami a Szelényi Ivánt és Konrád Györgyöt arra a téves felismerésre indította, hogy itt az értelmiség hatalomátvétele folyt.

Körülbelül így festett a környezetem, amikor a Ford ösztöndíj 1971-ben kiragadott innen. Ott számomra egy teljesen új világ tárult fel. Új szellemiség és mentalitás, más tudományos színvonal és követelmény. Feltöltekeztem, egy csomó olyan dolgot, muníciót hoztam, ami engem itthon lökött és irányított.

Mi volt az a többlet, mi volt más, ami alapvetően „eltérítette” az ismerttetett hazai modellek vállalásától, pontosabban az azokkal való megalkuvástól. Feltételezem mindez nem volt konfliktusoktól mentes.

- A külföldi intézményekben - ezt később Ausztriában is tapasztaltam - kemény követelményeket támasztanak, más a munka szervezése, eltérő a munkamorál. Ott általában munkát adtak és világosan megmondták, hogy mit vártak az embertől. Jól érezkelhettem, hogy egy amerikai jelölt milyen hihetetlenül keményen megdolgozik egy master vagy PhD fokozatért és ez mekkora teljesítményt hoz ki belőlük. Ehhez képest nálunk még mindig rosszürtelmű és félrevezető szellemiség uralkodik. Az egyetemen jó ha diákok 30 százaléka akar és tud. És nemcsak hogy akar, hanem hajlandó is érte a keményebb munkát vállalni. Ez a közszellem a teljesítményelvűség hiányának a számlájára írható, ami lényegében a keleti régió már említett történelmi, kulturális problémája. Az amit nálunk egyszerűen nem is éreznek, és mindaddig nem is fognak érezni, amíg az emberek többsége csak turistaként megy ki nyugatra. Emiatt gyakran kerültem itthon konfliktusba. Bírálóim felrótták; túl nagyok az elvárásaim a munkatársaimmal szemben. Erre én azt mondtam, ez csak kétharmada annak, amit nyugaton elvárának tőlük.

Ezek után Ön szerint milyenek a lehetőségeink? Az utóbbi két évben bizonyos szelepek felszabadultak, politikai szempontból adottá vált a változtatás lehetősége. Netalán Széchenyi szellemét idézve, európai színvonalon művelt emberekkel lehetne tényleges előrehaladást elérni?

- Borzalmas nehéz lesz, mert az egész egy evolutív folyamat, ami egyfajta adaptációnak is felfogható. Azzal a megszorítással, hogy itt sajnos nincs recept, nincs jó megoldás. Van egy, a teljesítményelvű kultúrára épülő modell, ami működőképesnek bizonyult és amire ugyanaz vonatkoztatható, mint ami a demokráciára, nincs jobb nála! - Egyedül ez nyújthat megoldást, a teljesítményelvűséget valamilyen módon adaptálnunk kell és ötvözni kultúránk értékeivel és maradandó hagyományainkkal. Ahogy a németek, a japánok, vagy a svédek tették: mindegyikük a maga kultúrájába építette be a teljesítményelvűségre jellemző elemeket. Ez az egy út van, amit csak úgy lehet elérni - 15-20 év alatt - ha minél több fiatalat küldünk ki egy-két évre munkálkodni, tanulni, hogy magukba szívják azt a kultúrát. Széchenyit említette én egy régebbi példára Kármán József: A nemzet csinosodása című művében olvasottakra utalnék. Ő arról panaszkodik, hogy sok honfitársa göttingai tanulmányai után hazajöve újra felvette nemesi gúnyját és két év múlva az ott tanultakból semmit sem hasznosított. Tehát önmagában még a külföldi tapasztalatszerzés sem elég. Ha viszont a kijutók száma - most egy fizikai analógiával

példálózok - eléri a kritikus tömeget, akkor már nem tudja megfojtani őket a konzervatívizmus vagy a közepszer. Egy új generáció színrelépésével talán már az élet minden területén meghatározóvá válhat a profizmus. Úgy érzem mindenkinek, aki felelős pozícióban van, ezt kell elősegítenie, akár kockázatokat is vállalva. Mert tényleg nagy kockázat külföldre kiküldeni embereket most, amikor ilyen materiális és önző kultúra alakult ki. A közösségi-kollektívizmus jegyében ugyanis a legönzőbb embertípust sikerült kinevelni Kelet-Európában. Hiányzik az a kötőelem, a Csoóri Sándor által hangsúlyozott egészséges nemzeti tudat. Az ami itt tartja az embereket és felelősséget ébreszt bennük ezért az országért és nemcsak magáért vagy a családjáért. Ezért nagy most a kockázat! - Szomorúan látom, hogy az átmenet első időszaka jelentős részben voltaképpen kicsinyes hatalmi harcok jegyében telt el. Pedig ha a politikusok nem saját önző szempontjaikat helyezték volna előtérbe, ki tudták volna az embereket mozditani abból az apátiából, amibe az elmúlt negyven év sodorta őket: a „ne szólj szám nem fáj fejem”, a „nem megyünk fejfel a falnak”, vagy az erdélyiektől származó „lehajló füvet nem éri a kasza”, amire a keserves történelmi tapasztalat tanította meg az itt élő népeket. Az emberekben változatlanul félelmek bujkálnak, hiányzik a bátorság, az önbizalom. Lehet, hogy ez így pesszimistán hangzik. Pedig nekem nincs kétségem, hogy a magyar és benne a jászági nép munkaképes, munkabíró és kitartó, ami változások biztosítója lehet. Ugyanakkor a sztyeppe gyökerű hagyományok folyamánként nagyon nehezen hajlik a változásokra. A Keletről hozott elemek, a keleti hatalmak tartós hatása nem engedte Kelet-Európában kibontakozni a felhalmozás, a vagyongyűjtés és a vállalkozás szellemét. Tehát ha ezt a munkabírást kombinálni tudjuk egy ügyesebb vállalkozó-készséggel, a kockáztató merészséggel, akkor ez az átalakulás nem lehet megoldhatatlan feladat

1992

Itt annyi akarás van, és olyan kevés segítség érkezik

Interjú Szekeres Imrével

Kérem elevenítse fel az olvasók számára jázsági kötődéseit. Azt sokan tudják Önről, hogy Jászapátihoz fűzik a legszorosabb szálak.

- Apátin úgy hiszem, nagyon sokan emlékeznek rám még gyerekkoromból. Főleg édesapám révén ismernek bennünket, hiszen apai ágon jászapátiak vagyunk. Én a dédnagyapámig tudtam visszakövetni, de lehet, hogy már az üknagyapám is ott élt Apátin. A család anyai ágon viszont budapesti. Születni mégis Szolnokon, a kórházban születtem. Az ötvenes években édesapám éppen Szolnokon dolgozott, és akkor bent laktunk egy ideig. Úgy mesélték, hogy néhány hónapig voltunk szolnokiak, mert utána visszaköltöztünk Apátira.

Mivel foglalkoztak a szülei?

- Édesapámnak a ló volt az élete. Már a háború előtt is lótenyésztéssel, méghozzá versenylovak tenyésztésével foglalkozott. Még gyerekkoromban is jártuk a lóvásárokat, édesapám pedig figyelte, hogy melyik lóban van tehetség. Kiderítette a vérvonalukat, csikóként vette meg, majd felnevelte őket és aztán eladta versenylovaknak. Nem is akármilyen eredménnyel, mert külföldre is jutott ezekből a lovakból. Az egyik lovunk angolai derbin is díjat nyert. Méghozzá azt én lovagoltam be. Örököltem az állatok szeretetét, sőt a fiam is, hiszen a srác is lovagol.

A háború után az állatforgalmi vállalatához került, részükre vásárolt fel lovakat. Tipikus kispolgári életet éltünk, olyat amelytől nagyon távol állt a politika. A munkahelyeken akkoriban kötelező Szabad Nép-félórakkal kezdődött a nap. Az öregem ezeket nagyon unta, és egyszer megjegyezte: dolgozni kellene és nem újságot olvasni. Másnap már nem volt ott, mert kitették. Utána nem is tudott elhelyezkedni, és egyszer csak úgy döntött, hogy elkezd önállóan szénét fát és egyebeket fuvarozni.

Édesanyám az akkori szokásnak megfelelően háztartásbeli volt. Ez nagyon jó volt, mert kisgyerekként sokat foglalkozott velem, így iskolába járás előtt megtanultam már olvasni.

Ez azért sokkal inkább falusias, mintsem városias környezet volt.

- Tényleg, hiszen volt otthon tehén, disznó, tyúk, kacsa, minden, ami a falusi háztartásokban előfordul. Sőt földünk is volt, egy a Szentandrás úton, egy pedig a Pélyi úton, sőt egy harmadik is, aminek a helyére nem emlékszem, de az bérelt föld volt. Búzát, kukoricát vetettünk bele. A cséplőgépre is emlékszem, az udvarunkban csépeztük a gabonát. Óriási élményem volt a disznóölés, a tejesarnok, ahová a tejet vittem reggelente. Ezek gyermekkori élmények, mindmáig megragadtak bennem. Szinte ideálisak voltak a családi körülményeink. Apámat nagyon szerették az emberek. Anyámnak is nagyon sok barátnője volt. Lakodalmakba jártunk, vasárnap délelőtt elmentünk ide-oda. Tényleg nagyon kellemes, felhőtlen, boldog gyerekkorom volt.

Az iskoláról is csupa kellemes emlék jut eszébe?

- A házunk melletti épületbe, a 48-as körbe jártam első-másodikba. Szünetben csak átmásztam az ablakon és már a kertünkben voltam. Úgy szaladtam haza uzsonnázni. Nagyon sok barátom volt. Nem voltam túl jó gyerek, meglehetősen akaratos voltam. Minden évben kaptam legalább egy osztályfőnököt. Egyszer a haverokkal kilőttük a szomszéd istállójának az ablakát. Tavasszal kimentünk a Szentandrás útra, mert ott nagyon jó cseresznyét lehetett lopni.

Rengeteget olvastam. Akkor a mai Vágó Pál házban volt a könyvtár. A régi könyvtárosok - ha még él közülük valaki - tanúsíthatják, hogy hetente kétszer-háromszor cseréltem a könyveket. Mindent összeolvastam, ami a kezem ügyébe került: verstől drámáig, krimitől a történelmi regényig, az útleírásig. A vasárnap délelőttök fénypontja a mozi, a matiné volt. Zenélni is tanultam a Zeneiskolában. Pinczel Ica néninél tanultam zongorázni, Halász tanár úrnál pedig tangó-harmonikázni. Nagyon tehetségesnek mutatkoztam zongorázásból, így felmerült, hogy Berénybe jövök a zenei gimnáziumba. Egy darabig kacérkodtam is ezzel. Végül is az érdeklődésem inkább műszaki-természettudományos irányba fordult. Már hetedik-nyolcadik táján a matematika, a fizika és a kémia érdekelt a legjobban. Ez aztán meghatározta a pályaválasztásomat, Kazincbarcikára kerültem a Vegyipari Technikumba.

Honnan támadt ez az ötlet, mert gondolom, Jászapátin nem sok ilyen indítást lehetett kapni?

- Mit mondjak, nem volt nagy egyetértés a családban sem. Apám eredetileg állatorvost szeretett volna belőlem. Édesanyám azt szerette volna, ha a humán tárgyak irányába fordulok és gimnáziumban tanulok tovább. De volt egy nagyon jó kémia tanárnőm, Vecsési tanárnő, aki nagyon felkeltette az érdeklődésemet. Hetedikes-nyolcadikos koromban elkezdett érdekelni a kémia. Az atomfizikától kezdve mindent elolvastam, elkezdtem szakkönyveket keresgetni, egyszerűen megragadott a kémia szépsége. Miután kiderült, hogy én ezt komolyan gondolom, apám is utánajárt a dolgoknak. Volt egy jó ismerőse Apátin, akinek a fia, Szikszai József matematikát tanított Kazincbarcikán a Vegyipari Technikumban. Tőle érdeklődött, és végül én oda felvételiztem, eredményesen. Nekem ő lett a kedvenc tanárom a technikumban, rendkívül tehetséges ember volt.

Nekem úgy tűnik, hogy a közvetlen környezetében reális szemléletű „földönjáró” emberek éltek. Honnan jött akkor mégis ez a nagy terveket szövő, értelmiségi indíttatás?

- Elsősorban a tanáraink bátorítottak. Jó tanuló voltam, a szüleim mindig támogattak, vállalták az ezzel járó áldozatot. A hatvanas évek közepére elmúlt a korábbi bezárkózottság, nagyon sok falun élő gyerek számára is feltárult a világ. De a Vegyipari Technikum azért volt szimpatikus, mert ott az érettségi mellé szakmát is szerezhettem. Akkor a technikus oklevél, az nagyon komoly pályát jelentett. Abból élni lehetett. Az egyetemi tanulás ötlete csak menetközben erősödött meg bennem.

Az egy kicsit furcsa volt, hogy ilyen messzire kellett eljárnom. Barcikáig Vámosgyörkön és Miskolcon is át kellett szállni. Ez annyit jelentett, hogy 14 éves koromban elkezdtem az önálló életemet. Elkerültem otthonról, a szigorú kollégiumi regula miatt havonta csak egyszer jöhettam haza. De szerencsém is volt Kazincbarcikával, jó iskola volt, nagyon sokat tanultam, teljesen önállóan éltem. Amikor odakerültem egy-két hónap után magamra mostam, önállóan gazdálkodtam a pénzemmel, magam döntöttem a sorsomról.

A technikum után rögtön az egyetem következett?

- Simán bekerültem, de eredetileg nem Veszprémbe jelentkeztem, hanem Moszkvába a Lomonoszov Egyetemre atomfizikusnak. A technikum erősségére jellemző, hogy heten is jelentkezünk Moszkvába és mindegyikünket felvettek. Atomfizikusi szakra viszont csak egy mehetett az országból és az nem én voltam. Erre meggondoltam magam, és úgy döntöttem, hogy mégsem megyek el Magyarországról. Az atomfizikáért még igen, de vegyészetet itthon is tanulhattam. Így Veszprémbe jelentkeztem, ahová maximális pontszámmal, elsőre felvettek.

Ezek után egy biztonságos egzisztenciát nyújtó szakértelmiségi pálya elé nézett.

- Újra szerencsém volt, mert a Vegyipari Egyetem, egy sajátos légkörű középvárosi egyetem volt. Az oktatók 90 %-a ott végzett és minden teljesen szabad és nyitott volt. Hihetetlenül magas volt a színvonal és első éves korától kezdve a legmodernebb tudományterületekkel foglalkozhatott az ember. Emlékszem negyed- ötödéves koromban demonstrátor voltam, tehát már oktattam. Bizonyos laborgyakorlatokat vagy szemináriumokat vezettem. Ráadásul a reformévfolyamba kerültem, ahol három év után teljes értékű üzemmérnöki diplomát adtak. Negyed- és ötödévre pedig csak az évfolyam fele kerülhetett, csak azok kaphattak okleveles mérnöki diplomát. Én 74-ben fejeztem be okleveles mérnöként, majd ott maradtam tanársegédnek. Tanítottam és írtam az egyetemi doktori disszertációm.

Tehát elindult egy egyetemi-tudományos karrier. Hogyan csábította el mégis a politika?

- Az egyetemi éveim az oktatási reformok jegyében teltek. Akkor alakultak először hallgatói képviselői rendszerek, mi például már magunk irányítottuk a kollégiumot. Mindez az egyetemi KISZ keretében folyt és én tulajdonképpen ott kezdtem el politizálni. Sőt első éves egyetemi hallgatóként MSZMP-tag lettem. További furcsa véletlen, hogy ezen a műszaki egyetemen nagyon erős társadalomtudományi tanszék volt, amit akkor marxista tanszéknek hívtak. Oktatóink nyitottak voltak, ha egy egyetemi hallgató érdeklődött, akkor a feltitkosnak számító, számozott könyveket is olvashatta.

Tehát valódi reformlégkör uralkodott az egyetemen. Olyan, amikor az oktatás megújításáért az oktatók és a hallgatók együtt dolgoztak. Nyoma sem volt a merev tanár-diák viszonyoknak, és ekkor sodródtam bele jobban a politikába. Sokat jártunk Budapestre KISZ-es megbeszélésekre, rendezvényekre, tudományos konferenciákra. Megragadt a dolog varázsa, nagyon sok értelmes ember akart akkoriban változtatni és jobbitani a dolgokon. Egy szép napon, negyedéves koromban pedig egyetemi KISZ-titkár lettem. A maga módján ez is egy lázadás következménye. Addig mindig függetlenített volt az egyetemi KISZ-titkár, nálunk pedig csakazértis egy negyedéves hallgatót választottak. Tanulás, majd a tanársegédi munka mellett csináltam 2-3 éven keresztül.

Feltételezem, azért is vállalta, mert így közelebb került az egyetemi bennmaradáshoz és álláshoz.

- Negyedéves hallgatóként arra sem kalkuláltam, hogy Veszprémben vagy az egyetemen maradok. Akkoriban a Chinoimba szerettem volna menni, a gyógyszervegyészet érdekelt a leginkább.

A KISZ-titkári funkció azért mégiscsak előrevetítette a politikai karrier lehetőségét. Aki vállalta úgymond a hivatásos forradalmárságot, az saját egyetemi tapasztalataim szerint is komoly pozíciókhoz juthatott.

- Ez főleg Pesten volt gyakorlat. Ott volt háttérben a KISZ KB. Nálunk ez nem így alakult. Kis egyetem, nem Budapest, senkinek se jutott eszébe a politikai karrier. Nálunk még a párttitkár sem volt függetlenített.

Pedig a Veszprém megyei pártbizottság, különösen annak első titkára révén hírhedt mozgalmi központnak számított.

- Rendkívül rossz volt az egyetem és a pártbizottság viszonya. Az egyetemet 56 miatt „bűnösnek” tartották. Ami 56-ban a városban történt, annak négyötöd része az egyetemen történt. Egész évfolyamokat vittek ki Ukrajnába, amikor leverték a forradalmat. Az elvittek közül később párttagok lettek, mások pedig nem léptek be. Másképp történt az, mint ahogyan most mondják. A deportált hallgatókat pedig az egyik későbbi párttitkár hozta haza Ungvárról.

A megyénél viszont a kultúra és az egyetem rendkívül gyanús volt. Az ottani stabil és mozdíthatatlan vezetés nagyon kemény balos társaság volt. Így aztán még inkább váratlanul ért, amikor egyik este felkerestek, a megyei KISZ akkori vezetői és feltették a kérdést: lenné-e megyei KISZ-titkár? - Akkoriban már éppen leköszönőben voltam az egyetemi KISZ titkárságról, félig kész volt a doktorim. Disszertációm *Mesterséges intelligenciák alkalmazása a vegyipari reaktorok matematikai modellezésére* címmel írtam. Közérthetőbben ezt nevezik mesterséges intelligenciának, gyakorlatilag az önmagát fejleszteni képes számítógépes rendszerrel foglalkoztam. Magyarországon ez akkor még embrionális állapotban volt, mindössze három ember dolgozott a témában: két témavezetőm meg én. Már ösztöndíjam is volt, a Nemzetközi Rendszertechnikai Intézetbe vártak Luxemburgba. A megyei KISZ-titkárság miatt nem mentem ki. Végül elvállaltam a funkciót, de csak úgy, hogy az egyetemen marad oktatói állásom.

Ez viszont már igazi apparátusi funkció volt, ahonnan hivatásos politikussá léphetett elő az illető. Ilyen sok sikerélményt nyújtott Önnek a politika?

- Rengeteg sikerélményem volt. Sokat mozogtam az emberek között, fiatal pályakezdőként folyamatosan átfogó oktatás- és tudománypolitikai ügyekkel foglalkoztam. Mára tartó barátságok alakultak ki. Korcsog András az egyetem akkori rektorhelyettese, a tudomány területén is komoly eredményeket felmutató Gárdos György egyetemi párttitkár és mások ma is közeli barátaim. A világ legtermészetesebb dolga volt, hogy hol az egyiknél ebédeltem vasárnap hol a másiknál. Az egyik professzorom munkamódszere, precizitása, pontossága máig példa számomra. Egyszerűen közel engedtem magához és megmutatta, hogy hogyan szervezzem az meg életemet.

És hogy ízlett a KISZ titkárság hétköznapi valósága?

- Izgalmas volt, mert mindenfélét csináltam, ami nem volt szokásos, sőt nem volt szabad. Elindítottam például egy folyóiratot, ahol Galgóczi Erzsébettől Mátyási Endrén át Géczi Jánosig minden kvázi ellenzéki publikált. Én csak azt csináltam, amit ilyenkor kell. Beküldtem a Tájékoztató Hivatalba (*Tájékoztató Hivatal - szerk. megj.*) az engedélyeztetési kérelmet. Megkaptam, kinyomtatottuk. Amikor kiderült, hogy már ki is van nyomtatva, akkor gyorsan bezúzták. Én viszont gyorsan kinyomtatattam újra. Nem tudtak velem mit csinálni, mert engedélyem volt. Az is igaz, hogy azután gyorsan vége lett a KISZ titkárságnak, de már egyébként sem akartam folytatni. Akkor újra válaszút elé kerültem. Realista ember voltam, tudtam, hogy a tudományos munkát nem lehet folytatni néhány év kihagyás után. Azon gondolkodtam, elmegyek a szakmába dolgozni. Többen javasolták, hogy valamilyen formában maradjak a politikában. Akkor már rengeteg embert védtem. Pozíciójuk tőlem is függött. Végül is pártapparátusi feladatot nem voltam hajlandó elvállalni és így kerültem Veszprém tanácselnök- helyettesének székébe. 1985-ben kettős jelölés után lettem képviselő, majd elnökhelyettes, ami megint életem szerencsés időszaka. Ez alatt az öt év alatt megcsináltuk Veszprémet. A városrekonstrukció, a színházrekonstrukció, az útgépjáró a város körül, a telefonia, a vár teljes rendbetétele, a veszprémi nyári játékok elindítása, a veszprémi tv találkozók, új iskolák építése mind-mind akkoriban zajlott. Nagyon jó csapatban és egyre önállóbban dolgoztunk. Én például már 1987-ben jártam Amerikában egy hathetes, az ottani önkormányzati rendszert bemutató tanulmányúton. Annyira megtetszett a közakarat kinyilvánításának ott alkalmazott eszköze, hogy hazatérve megcsináltam az első népszavazást az országban. Egy lakótelepi ABC helyéről kellett dönteni: vagy egy működő játszótér helyére, vagy a telep szélére kerülhetett. Előálltam az ötlettel: kérdezzük meg a lakókat, rendezzünk népszavazást! - Belementek és nem kis meglepetésünkre a válaszlevelezőlapok 92 százalékát visszaküldték a lakók. Így ott épült fel az ABC, ahol a többség akarta. A népszavazásnak nagy visszhangja támadt és elkezdődött velem szemben egy

boszorkányüldözés. Törvénytelenül jártam el - mondták. Vizsgálat innen, vizsgálat onnan, a végén felhívtak Budapestre, a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának fegyelmi bizottsága elé. Felmentem, leültem, rögtön nekem szegeztek a kérdést: hogyan csinálhattam ilyet, hiszen nincs rá törvény? - Én meg kivágtam, dehogyan voltam törvénytelen, hiszen ez nem népszavazás volt, hanem reprezentatív köz-véleménykutatás, amikor mindenkit megkérdeztek. - És elfogadták a válaszom. Akkor jöttem rá, hogy itt valami megváltozott!

- Mindez még csak helyi politizálás volt, de hogyan vált országosan ismert politikussá? - Nem is beszélve arról, hogy jött a rendszerváltozás, amikor a korábbi reformtörekvéseket bizony nem sokra értékelték.

Minden nagyképűség nélkül állíthatom, hogy folyamatosan nőtt az elismertségem és az ismertségem. Tevékenységem miatt jól ismertek egyetemi és tudományos körökben. A kecskeméti találkozó óta kezdeményezője és aktív részese voltam a reformkori mozgalomnak. Közben persze ott voltam Veszprémben az MDF alakuló ülésén és a vezető MDF-esek is eljöttek az MSZMP reformkori rendezvényeire. Akkoriban bizonyos értelemben pozsgaista voltam. Pozsgait ismertem a legjobban az akkori vezetők közül, többször megfordultam a Balaton melletti Arácson levő hétvégi házában. Nagy hatással volt nézeteimre, gondolkodásmódomra. Ma ugyanúgy tisztellem, tévedései ellenére is.

Közben egyre több megbízatás betöltésénél került szóba a nevem. Az 1989 októberi MSZMP-MSZP kongresszus előtt három nappal megyei első titkárnak választottak. Nem sokkal utána a reformkörök egyik jelöltjeként az MSZP elnökségébe javasoltak, amit az elfogadott program határozatlansága miatt nyílt színen utasítottam vissza. Közben társadalmi munkában az MSZP megyei elnökeként ténykedtem, az 1990-es választások idején országgyűlési képviselő-jelöltként indultam. 0,4 százalékkal maradtam le a mandátumról, ami mai szemmel nézve, egy MSZP-jelölt számára szinte győzelmet jelentett. Abban a pillanatban viszont tényleg úgy gondoltam, vége, befejeztem a politikai pályafutásom.

Ettől kezdve mégis egy új karrier indult. Az MSZP meglehetősen háttérbe szorult, Ön mégis ekkor kapja meg az első, országos jelentőségű politikai megbízatását.

- Az MSZP-ben továbbra is dolgoztam, sőt 1990 májusában mintegy rutinból ott voltam a kongresszuson. Akkor választották elnökké Horn Gyulát, a választmány elnökévé pedig Vitányi Ivánt. Engem pedig a magam korabeliek körülvettek: *Imre! - Te vagy itt az egyetlen szervezőképes ember a bandában, indulj el az alelnöki címért!* - Nem akartam eljönni Veszprémből, ott volt a családom, lakásom, barátaim... Hajnalra mégis meggyőztek. Végül három jelölt közül, 70 százalékos szavazati aránnyal ügyvezető alelnökké és a párt elnökhelyettesévé is megválasztottak. Kicsit jellemző az akkori időkre, hogy odamentem Horn Gyulához és bemutatkoztam. Akkor találkoztunk ugyanis először személyesen.

Mit tudott erről a funkcióról, hogyan látott munkához?

- A kongresszus után teltek-múltak a napok, Veszprémben senki sem szólt hozzám. Néhány nap elteltével beültem a kocsiba, felmentem Pestre. Igen ám, de azt sem tudtam, hogy hol van a pártközpont. Azért megtaláltam a Köztársaság téri épületet, csak a portás nem akart beengedni. Némi magyarázkodás után bemehettem és megkérdeztem, hol van Horn? - A Parlamentben - mondták. Nem egykönnyen, de találkoztunk, megkérdeztem: mi a feladatom? - Tegyek, amit jónak látok - válaszolta. Visszamentem a pártközpontba és elkezdtem centiről centire összerakni az MSZP-t. Embereket kerestem, akik ebben segíteni tudnak. Leépítettem minden olyat, ami a többpártrendszer körülményei között nem szükséges. Elbocsátottam a kétszáz fős apparátus 36 év feletti tagjait, így maradtunk húszan. Két-három hónap múltán felállt az új rend.

A beszélgetés vége felé szeretnék visszakanyarodni a Jászságba, melynek mandátumával végül mégiscsak bekerült a parlamentbe. Honnan támadt egyáltalán az itteni indulás ötlete?

- Új funkcióban jártam az országot. Többször megfordultam itthon is MSZP összejöveteleken. Eljöttem esküvőre, temetésre és más hasonló alkalmakra. Az egyik látogatáson felvetették a barátaim meg az ismerőseim: *Miért nem itt indulsz, ahol születted?* - Bevallom őszintén, életemben még semmi sem esett ilyen jól. Egy másik esetet sem fogok egyhamar elfelejteni. Apátira jöttem, még a választások előtt. Bementem a pártházba, és ott ült három idősebb ember, mint megtudtam kiscsodák voltak. Köszöntem és mondtam mi járatban vagyok, az MSZP-seket keresem. *Maga kicsoda?* - kérdezett vissza egyikük. Megmondtam a nevem, rám nézett az illető és kifakadt: *Az apja pedig milyen rendes ember volt!* - Akkor döntöttem végleg, no akkor én itt elindulok, mert van keresnivalóm! - Ahogy alakultak a dolgok, már nem kellett volna egyéni választási körzetben indulnom, de én a szülőföldemen akartam képviselő lenni! - Akkorra már újra közvetlenül átéreztem, a Jászságban nagyon szorgalmas emberek élnek. Itt annyi akarás van, és olyan kevés segítség érkezik. Tudtam mennyit küszködtek itt az emberek, és arra is gondoltam, hátha ebben tudok segíteni.

Igen hatásos kampányt szervezett, hiszen megfordult itt az MSZP teljes vezérkara. De talán ennél is eredményesebb volt a sajtóval való kapcsolattartásuk. Az akkori kormánypártok állandóan hadakoztak a sajtóval, ezzel szemben Szekeres Imrét tucatnyi közismert újságíró kísérte kampánykörútján.

- Nem akarok különösen büszkélkedni, de nagyon sok emberi, baráti kapcsolatom volt és van újságírókkal, tudósokkal, mindenféle művész emberrel. Amikor megtudták, hogy indulok, ők maguk ajánlották fel a segítségüket. A legkülönbözőbb értelmiségiekkel fenntartott kapcsolataim ma is nagyon fontosak a Szocialista Párt számára, mert egy politikai párt nem létezhet értelmiségi háttér nélkül.

Mire koncentrált, mit sikerült elérnie eddig választókerülete érdekében képviselői működése során?

- Komoly elhatározásom, hogy azokat a programokat és elképzeléseket, amiket megfogalmaztam, azt végigviszem. Tisztában voltam azzal, hogy itt az infrastruktúra döntő kérdés. Akkor lehet valami komoly fejlődést elérni, ha mind a fizikai, mind a humán infrastruktúra fejlődik. Így minden erőmmel támogattam a gáz- és a telefonbekötések ügyét. TiszteSSéggel bevallom: lobbiztam. Jártam a minisztériumokban, hivatalokban, pénzt szereztem, összeszerveztem. Ennek a dolognak sikerülnie kellett, mert enélkül nem lehetett kimozdulni. Részletes elképzelésem van a szilárdhulladék elhelyezés végleges megoldására, amely hosszú távon elengedhetetlen. Itt nehéz lesz a helyszínre vonatkozó döntést meghozni, mert nagy a bizalmatlanság és az aggodalom a későbbi működési költségeket illetően. Hasonló nagyságrendű kérdés a szennyvízelvezetés és a csatornázás ügye: úgy tűnik, hogy sikerül rá befektetöt és kormányzati támogatást szerezni. A következő lépés az úthálózat fejlesztése, annál is inkább, mert jobb kapcsolódási pontokat kell teremteni a települések között és a térségen kívülre is. Elkészült a JászkiSért Péllyel összekötöt út. Remélem néhány éven belül átadhatjuk a Heves-Jászivány-JászkiSér és a Jászapáti-JászsalsóSzentgyörgy, ill. Jásztelek összekötöt utakat. Megpróbáltam a humán infrastruktúra terén is segíteni. Rengetegszer fordultam meg iskolákban, rendezvényeken. Nagy lépésnek tartom a jászladányi és a jászdózsai általános iskolák felépítését. Jásztelken hiányzik még a tornaterem, ha elkészül, akkor gyakorlatilag teljessé válik az iskolai hálózat. Örülök, hogy 1998-ig sikerül felépíteni Jászapátin a Gimnázium és a Szakmunkásképzöt közös kollégiumát. Ez a közel félmilliárdos beruházás lendületet adhat a gazdaságnak is.

Nagyon világosan látják itt az emberek, hogy magukon kell segíteni, mert más nem fog. Nem kevésbé lelkesítő, ahogy közösen próbálnak meg kitörni a szűk keretek közül. Ha megvalósul az élelmiszeripari beruházás, az új munkahelyeket jelent és a kistermelőknek fix jövedelmet. Ezzel fordulat következhet. Úgy tűnik kezd talpra állni a mezőgazdaság is, legyen az akár magán vagy szövetkezeti. Igyekszem munkát szerezni az ipari vállalkozásoknak is. Munkatársaim szerint: nem is frakcióvezető vagyok, hanem az Alsó-Jászság budapesti kirendeltsége.

„Dunántúli vendégeskedés” után, meglett emberként, vezető politikusként visszatérve hogyan látja ma a Jászság esélyeit? - Konkrétabban: van még lehetőség az ország keleti felén a felzárkózásra vagy a lépéstartásra?

- Nem fogunk lemaradni! - És ez csak rajtunk múlik, az ügyességünkön. Valamelyik nap mondta a feleségem, látom rajtad, a végén még Apátin veszünk házat! - A kislányom itthon nyaralt Apátin, máskor is jön velem, amikor csak lehet. Nagyon sokat vagyunk itt, és nagyon sok barátom van. Nagyon sok embernek igyekszem segíteni. Az a lényeg, hogy együtt nagyon nagy dolgokat lehet megcsinálni.

Olyan értékek vannak itt, amelyek kulcsfontosságúak és meg kell őket őrizni. Döntő kérdés az iskolák ügye. Úgy kell fejlődniük, hogy mindenkinek esélyt adjanak. Legalább ugyanolyan esélyt adjanak a mai gyerekeknek, mint nekem adtak. Ez egyszerűen pótolhatatlan, ezért mindent meg kell tenni.

- Hogy látja a Jászság önállósodási szándékait? - Adhat-e ez a törekvés valami többletet a vidék fejlesztéséhez?

- Véleményem szerint óriási lehetőséget rejt magában az önállóság. Ehhez alapvető feltétel, hogy először a 18 település között alakuljon ki megegyezés. Mert nem ezt tapasztalom. Elég gyakran kell azzal foglalkoznom, hogy az egyik települést a másikkal kibé-kítsem. Nem mindenki látja be, hogy szűkösek az erőforrások, így folyton magyaráznom kell: együtt többre megyünk mint külön-külön. Nehezen értik meg, hogy akkor tudok segíteni, ha valami gazdaságos és racionális. Nem értek egyet az önállóság megyeellenes értelmezésével és felhangjával. Ez helytelen gondolkodás. Össze kell hangolni három érdeket: a konkrét települését, a Jászságét és a megyéét. Olyan közös fejlesztési programokat kell csinálnunk, amely mind a 18 település érdekével összhangban van. Ilyen a szennyvíz és a szilárd hulladék kezelése, munkahelyek létrehozása, a közlekedés jobb megszervezése vagy a mezőgazdasági termékek közös feldolgozása. Egyébként soha nem valami ellen vagyok, hanem mindig valamiért. Világos számomra, esetenként a megyehatárokat is át kell lépni. Ebből a szempontból én még nagyon sok tennivalót látok, mert a jelenlegi viszonyok nem segítik az összehangolást. Bízom abban, hogy a településfejlesztési törvény keretei között mégiscsak erősödni fog az összefogás, mert csak így, közösen lehet majd erőforrásokhoz jutni.

1996

Bátorság és kényszer

interjú Járvás István országgyűlési képviselővel

Kérem bemutatkozásképpen beszéljen családjáról. Úgy tudom többedízigen gazdálkodók és jászapátiak?

- Mind apai, mind anyai ágon gazdálkodtak a nagyszüleim és a szüleim. Apai ágon 20-25 hold földünk volt és az anyai ágon 50-60 holdon gazdálkodtak a tsz-ig. Apai nagyapám előre gondolva 56-ban szőlőt telepített, de szüretelni már nem tudott róla, mert a többi földdel együtt be kellett vinnie a tsz-be. Anyai nagyszüleim sorsa viszont már 1952-ben megpecsételődött. A korra jellemző bírósági döntés értelmében földjüket államosították, tanyájukból pedig kilakoltatták őket. Sőt a nagyobb nyomaték kedvéért nagyapámra még nyolc hónap börtönbüntetést is kiszabott a Jászapáti Bíróság, amit Balassagyarmaton kellett letöltenie. Utólag - írásbeli kérelemre - a bíróság felmentette a vádak alól és a kiszabott ítéletet jogtalannak minősítette. 1959-től ő is a szövetkezetben dolgozott.

Édesapám gazdaiskolát végzett, a Nyugdíjbiztosító Társaság birtokán dolgozott. A tsz-ben agronómus lett, de nem tudta feldolgozni lelkiismereti konfliktusait és fizikai munkára váltott. Édesanyám is a tsz húsüzeméből ment nyugdíjba.

Ilyen háttérrel természetes módon választotta az agrárpályát?

- 1970-ben vettek fel a Mezőtúri Főiskolai Karra, ahol mezőgazdasági gépész üzem-mérnöki képesítést szereztem, majd a helyi tsz-be kerültem. Odakerülésem idején tetőzött a három tsz egyesítése, elnökből, elnöki sofőrből, mázsásból és ki tudja még miből, de mindenből három volt. Szerencsére nemsokára elvittek katonának, s mire leszereltem addigra nagyjából-egészéből elrendeződtek a dolgok, én pedig a szárítóüzembe kerültem.

Hogy érezte magát, sikerült haladnia a szövetkezetben?

- Lassan-lassan de sikerült előbbre lépegetnem. A hetvenes évek vége felé nagy beruházásokra nyílt lehetőség. Gondoltam, érdemes lenne szerezni egy építőmérnöki diplomát. Többször is megpróbálkoztam a felvétellel, de sehogy sem akart sikerülni, mert a munkahelyem nem támogatott. A kudarcaimon rágódva jegyezte meg egy kollegám: „Pista mégiscsak be kellene lépni a pártba!” Újra végiggondoltam a dolgaimat, beléptem. A következő alkalommal már a munkahelyem is támogatott és fel is vettek. Otthon viszont igencsak ferde szemmel néztek rám, mert nem szerették a régi rendszert. Visszatérve tanulmányaimhoz, 1984-ben az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskolán magasépítő mérnöki diplomát szereztem, de nem tudtam sokat kezdeni a diplomámmal. Akkora ugyanis már sanyarúbb évek következtek, nemhogy nagyobb, de még kisebb beruházásokra is alig került sor.

Milyen tapasztalatokat hozott az új diploma megszerzése. Tapasztalt-e különbséget a főiskola és a tsz hangulata, közvéleménye között?

- A kevés Budapesten töltött idő életem nagy élményei közé tartozik. A főiskolán nem egy tanárunk nyíltan és kritikusan beszélt az ország súlyosodó gondjairól, eladósodásunk növekvő mértékéről, egyszerűen egy sor olyan dologról, amiről Apátin nem is hallottunk vagy egyszerűen nem mertünk beszélni róluk. Hazajöve néha azt sem tudtam melyik lábamra álljak és kinek higgyek.

88-89-re azonban már lassan errefelé is érezhetők lettek bizonyos változások. Nagy Imréék temetése, Orbán Viktor és mások beszéde sok ember szemét nyitotta fel.

- Bevallom férfiasan én nem mertem volna elmondani azt a beszédet, hiszen ilyesmiről addig legfeljebb a legszűkebb családi körben mertünk szót ejteni. A temetés utáni hónapokban velem is az történt mint többszázezer társammal: kiállt belőlem a párt! - Igazán azonban az 1989-es tsz-beli választás idején érezkeltem a változásokat. Új társasági törvényt fogadtak el, megkezdődött az ön- és előprivatizáció. Ősszel a tsz-ben tényleg választásra került sor, munkahelyenként értekezleteket tartottunk, programokat kellett írunk... Végül engem a tsz elnökhelyettesévé választottak.

Nem sokkal később a politikai változások is felgyorsultak és Ön aktívan bekapcsolódott a helyi politizálásba.

- Ebben az esetben két dolog találkozott. Édesapámék élve a lehetőséggel újjáalakították a Kisgazdapártot, hozzájuk egyszer-kétszer én is elmentem. Ugyanakkor olyan munkahelyi pozíciót szereztem, hogy ettől fogva többen megkerestek, vállaljak szerepet a város irányításában. 1990 őszén az akkor szorosan együttműködő SZDSZ-FIDESZ arra biztatott induljak el a polgármesteri címért, ők támogatnak. Ajánlatuk számtalan álmatlan éjszakát okozott, de végül mégsem vállaltam. Képviselőként viszont elindultam és nagyon sok szavazatot kaptam, ami nagyon jól esett. Részben a nagyszámú voksnak is köszönhetem, hogy a város alpolgármestere lettem.

Tehát mind a munkahelyén, mind a képviselőtestületben lett egy másodhegedűs pozíciója. Meddig sikerült az árnyékban maradni?

- A tsz-ben újfajta feladatokat kaptam. 1990-ben egy tartós tejet előállító üzemet építettünk, minek során sokféle tapasztalatot szereztem. Az igazi kihívás azonban 1992-ben következett, amikor egyszeri és megismételhetetlen alkalomként lehetőség nyílt a tsz-ből való kilépésre. Talán az eddigiekből is kiderül, hogy nem tartom magam bátor és különösen nem vakmerő embernek, de akkor nem tehettem mást, cselekednem kellett!

A következőket mérlegeltem. Ha maradok, részt kell vállalnom a gazdaság elkerülhetetlen leépítéséből és vállalnom kell az emberek elküldését. Ezt a nagyon kellemetlen és itt a családnak, rokonságnak miatt különösen nagy lelki terhet okozó lépést csak úgy kerülhettem el, ha élek a kiválás lehetőségével. Kalkuláltam és arra jutottam, hogy 9 millió forint értékű tsz-ből kivitt eszközzel, a kárpótlás nyomán várható 50 hektárnyi földdel, feltucatnyi rokonom és jó ismerősöm közreműködésében bízva az önállóságot választottam. Lépésünk megdöbbenést okozott, máig úgy emlékszem és tartom is, hogy 1992-ben nagyobb horderejű döntésnek számított a kiválás, mint 1959-ben a belépés! Én azonban utólag sem bántam meg, sőt úgy gondolom élnem kellett ezzel a rendkívüli lehetőséggel!

Mi lett a vállalkozásból? Sokan úgy tartják, hogy a mezőgazdaságban szinte lehetetlen sikerre vinni egy ilyenfajta kisvállalkozást.

- A mi kisserővezetékünk útja sem volt zökkenőmentes, de mára jól meg tudunk élni a munkánkból. A kezdetekben ugyan tudomásul kellett venni, hogy nagyon kevés fizetésért dolgozunk, 1-2 évig meghúztuk a nadrágszíjat, később azonban jó menedzseléssel, pályázatokkal folyamatosan gyarapodtunk. Jelenleg 250 hektáron gazdálkodunk, kiépült a telephelyünk, szaporodott az épületállományunk és olyan gépparkkal rendelkezünk, amelyben számos élvonalbeli eszköz található. A szövetkezet 8-9 tagját családi-rokoni szálak kötik össze, de a legfőbb összetartó erő az eredményes gazdálkodás.

Emellett politizálásra is maradt ideje.

- A kisszövetkezet megalakítása után felfigyeltek rám a FIDESZ-ből és a jászberényi cukorrépa átvevő - aki közel állt a jászberényi FIDESZ szervezethez - kapacitált az aktívabb politizálásra. Akkor nagyon feljövőben volt a FIDESZ, 1993-ban beléptem, majd 1994-ben parlamenti képviselőjelöltként léptem fel a párt színeiben. Nagy ruhát kaptunk, dicséretesnek nem mondható 6-6,5 %-ot hoztunk, 6. lettem a kerületben. Azután újra elindultam a helyi választásokon és a megyei közgyűlésbe is bekerültem.

Hogyan került sor az újabb jelölésre?

- Talán nem hangzik dicsekvésnek, de megyeszerte közismert ember lettem, így amikor újra felajánlották a jelöltséget nem haboztam, hanem vállaltam. Bizonyos rutinnal vettem részt a kampányban, a legnehezebb pillanatokat akkor éltem át, amikor Horváth Gábor kiskgazda jelölt mögött 144 szavazattal a harmadik helyre szorultam. A FIDESZ MPP határozata nyomán - nehéz szívvel - de visszaléptem. Errefelé Szekeres Imrét tartották abszolút esélyesnek, de nemcsak én gondolom úgy, hogy a második fordulóban akár meg is verhettem volna... De ez már a múlt, végül listás helyem alapján mandátumot kaptam.

Milyen céljai vannak, mit szeretne megvalósítani parlamenti munkája során?

- A mezőgazdasági bizottságban fogok dolgozni és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy felfusson a magyar mezőgazdaság, méghozzá úgy, hogy abban megfelelő teret kapjanak a miénkhez hasonló, rugalmasan alkalmazkodó családi vállalkozások. Szeretném elérni, hogy a Jászsági öntöző csatorna kiépítésével javuljanak a gazdálkodás lehetőségei, kisebb veszélyt jelentsen az aszály.

Esélyt kell adnunk az embereknek! Számos problémát okoz Jászság-szerte az etnikai összetétel, a cigányok rossz helyzetben vannak, sok szegény ember él ezen a vidéken. Fenn kell tartanunk az önkormányzatok működőképességét, lehetőséget kell adni az infrastruktúra fejlesztésére, meg kell oldanunk a szennyvíz elvezetését és kezelését. Biztosítani kell az intézményhálózat, az iskolák, bölcsődék, művelődési házak, művészeti csoportok fenntartását, annál is inkább, mert ezek életet adnak egy-egy városnak vagy községnek.

1998

A jóléti állam kisvárosa

Vechtai útiélmények

Tucatnyi vagy talán annál is több alkalommal jártam már német földön. Főleg az egykori NDK-ban diákként, idegenvezetőként és tanulmányúton. Meglettebb fejjel az NSZK-ba is elvetődtem. Rokonaimnál laktam Köln egyik külvárosában Frechenben. Ők a lakás egyik szintjét bérelték, a tulajdonosék felettük laktak. Egy hétig voltunk ott, a tulajdonosék meg tudták állni, hogy egy hétig sem szóltak hozzánk. Igazi, hideg észak-német magatartás.

Vechtában is valami hasonlóra számítottam, de sokkal többször éreztem és tapasztaltam az ellenkezőjét. Ott tartózkodásunk utolsó estéjén rendezték a foci VB döntőjét, de két fürdőszobával felszerelt szuper szálláshelyünkről éppen a tv hiányzott. Igaz ami igaz, a hatvanas évek óta nemigen hagytam ki ilyen eseményt. Töprengve járkáltam a süppedő fűvű kertben, amikor hazaérkeztek a szomszédok, kölni tapasztalatok ide vagy oda, lesz, ami lesz alapon megszólítottam őket és érdeklődtem, megnézhetném-e náluk a meccset? - Hogyne, válaszolták, jöjjenek csak nyugodtan, hiszen ők is nézik. Szó szót követett, kiderült, hogy hallottak már Jászberényről a testvérvárosról, majd sörrel és rágcálnivalóval kínáltak. Ilyen kellemes körülmények között szurkoltuk végig a meccset. Végül a tizenegyesrúgások után már némileg zokon vették, hogy nem nézem a brazilok ünneplését. Névjegykártyámat átadva azzal köszöntem el, hogy találkozunk Jászberényben. Megígérték, hogy eljönnek.

A város és vidéke

Ha a látogató csaknem másfélezer kilométernyi autózás után végre megérkezik a város határába kellemes meglepetés, a testvérvárosi kapcsolatok tényét kifejező, Jászberény nevét és címerét tartalmazó tábla fogadja. Ezt követően lépten-nyomon egy - modernizált és otthonossá tett - alföldi jellegű mezővárossal találkozik az ember. Az alföldi jelleg abban is megmutatkozik, hogy házak többsége maximum kétszintes, ettől magasabb épületekkel még a város központjában sem nagyon lehet találkozni. Németekhez illően rend és tisztaság van mindenütt és nagyon sok zöldfelület. A városháza villaszerű építményekkel beépített környéke pedig egyenesen remeklés, amire egy szép fasor teszi fel a koronát. De nem kevésbé gondozottak a város külső területein lakók kertjei. Tulajdonképpen csak egy beékelődő terület látszik rendezetlennek, de ennek annál nagyobb értéke van, hiszen egy „klasszikus zöldterület” a *Nagy Láp* várossal közvetlenül érintkező, védett része. A láp évezredes képződmény, egykoron az itt élők egyik megélhetési forrása volt. Újabban intenzív tőzegtermelés indult be, ami esetenként afféle rablógazdálkodássá fajult, vagyis a kitermelők nem vették figyelembe a környezetvédelem szempontjait. Nos a szemléletmód változását tükrözi, hogy napjainkra a láp közvetlenül a várossal érintkező, abba mintegy beékelődő részét is védetté nyilvánították. Az egyetem és a kutatóintézet több szakértője végez rendszeres vizsgálatokat örökös azon, hogy a beavatkozások hatásait mérsékeljék és amennyire lehetséges helyreálljon a természet megszokott rendje.

A következőkben néhány mutató erejéig érdemes összehasonlítani a két testvérvárost, sőt nemcsak őket, hanem a környéket is. Az Alsó-Szászország tartományban fekvő Vechtában valamivel kevesebben élnek (23 659) mint Jászberényben, a járásban viszont néhány ezerrel többen mint a Jászságban. Végeredményben mindkét város gazdag, régi korokra visszanyúló

tradíciókkal rendelkezik, Vechta fejlődése viszont mindenképpen lendületesebb, hiszen ott a század elején még csak alig több, mint háromezren éltek, azóta viszont már 23659-re szaporodott a lakosság száma. Közbevetőleg jegyzem meg azt a németek számára sem megnyugtató adatot, miszerint 1972 óta több német állampolgár hal meg, mint amennyi születik. Nos a vechtai adatok ebben a tekintetben sokkal kiegyensúlyozottabbak, mégsem nevezhető jelentéktelennek a nem németországi születésűek 7 százalékot jócskán meghaladó jelenléte. Erről mindenféle statisztikai adathoz képest mond egy ALDI üzletben tett bevásárlás, ahol persze tejfelszöke germánokkal is lehet találkozni, de még inkább máshonnan érkezett - legkülönbözőbb bőrszínű - vásárlókkal.

Újra a szárazabb tényekre térve, talán nem árt tudatni, hogy a járásban a szintén városi rangú *Lohne* és *Damme* mellett hét további kisebb település található. A települések egy része elvesztette önállóságát, és nem igazán örülnek ennek. A Vechtához csatolt Langfelden például igyekszik újra leszakadni a várostól. Vechtában és a környéken is adott a helyi politikai küzdőtér. A katolikus tradíciókkal is összefügg az a tény, hogy itt a kereszténydemokraták irányítják a város - sőt kivétel nélkül valamennyi környékbéli település - életét. A vechtai képviselőtestületben 35-en ülnek, akik közül 20-an a kereszténydemokratákat, 9-en a szociáldemokratákat képviselik. További 2-2-2 képviselője van a szabaddemokratáknak, a zöldeknek és további pártoknak. Beszélgetéseim során nem éppen hízelgő megjegyzéseket is hallottam a város egykori vezetőiről. Felidéztek számomra egy kísértetiesen hasonló emléket a múlt századból, amikor a városatyák - nem beszéltek össze a ugyan a jászberényiekkel - de megakadályozták a vasút oda vezetését, amivel aztán alaposan visszafogták a fejlődést. Egyik kollegám pedig a város egyre zsúfoltabbá váló főutcája miatt korholta a vezetőket. Vélekedése szerint a maradi módon gondolkozó képviselők miatt hiúsult meg annak sétáló utcává alakítása.

Ugyanakkor az is tény, hogy a polgárok egyre jobban tudják, hogy a közigazgatás nem olcsó mulatság. A kétségkívül gondozott, de egyáltalán nem impozáns vechtai városháza egyre kevésbé képes magában foglalni a különféle hivatalokat, azok a legkülönbözőbb helyeken tevékenykednek. A helyi újságban éles vita bontakozott ki az új városháza építéséről, aminek indokoltsága tekintetében korántsem egységes a helyi közvélemény. - Itt mindenképpen érdemes kitérni arra, hogy számomra az adóhivatal többemeletes tömbje tűnt a legtekintélyesebb intézménynek. A többemeletes irodaház jól tükrözi a közteherviselés itt kialakult rendjét, miszerint a polgár fontosnak érzi az adó behajtását, de pontosan tudni akarja, hogy az általa befizetett összegeket mire fordítják.

Annál inkább annak tűnik abban, hogy a város létét és fejlődését meghatározó módon befolyásolják az itt működő intézmények és szervezetek. Magam részéről ebben látom sokkal előnyösebbnek északnémet testvérvárosunk helyzetét és pozícióit. Vechtában például 1834-ben alapították az első újságot, ma pedig terjedelmes napilap is megjelenik a városban. A magát pártok feletti keresztény népújságnak tituláló *Oldenburgische Volkszeitung* nemcsak városi lap, hanem a környék eseményeivel és életével is rendszeresen foglalkozik. A vechtai és a szomszédos cloppenburgi járás együtt alkotja az ú.n. *Oldenburger Münsterlandot*. Ebben szomszéd járásban két további napilap jeleni meg. Nos ez a három napilap és a régió honismereti szövetsége gondolja és adja ki azt az *évkönyvet*, amellyel idén első alkalommal tanulmányok kölcsönös megjelentetésére vállalkoztunk, sőt a további kapcsolatok ápolásában, újabb cserékben is megegyeztünk. Egyéb helyi média nincs, a televízió és a rádió regionális jelleggel működik.

Vechta és környéke - arrafelé kissé kivételszámba menően - *katolikus* vidék, a város maga régóta püspöki székhely. Az egyház sokféle funkciót lát el. Ezek közül minden bizonnyal az egészségügyi a leglényegesebb, hiszen a jól felszerelt, regionális feladatokat ellátó kórház a katolikus egyház működteti. A kórház éppen most folyó fejlesztése terén viszont koordináció érvényesül, ahhoz a város önkormányzata és a tartomány is hozzájárul. Lényeges az egyházi szerepvállalás a szociális gondoskodás terén és az iskolaügyben. A városban működő három gimnázium közül kettő felekezeti fenntartású. (A harmadik, amely úttörő szerepet játszott a testvérkapcsolatok elindításában állami intézmény.) Az egyház esetenként pótló funkciókat is felvállal. Vechtában nincs városi könyvtár, ezzel szemben a város központjában levő templom parókiájának néhány szobából álló könyvtára nyilvános, ahonnan bárki kölcsönözhet.

Rendelkeznek viszont különleges intézményekkel, hiszen három börtön is működik a városban. Van egy általános, egy fiatalos és egy női börtön. Az utóbbiakról kaptam a legtöbb információt, így most ezt osztom meg az olvasóval. A női börtön különlegesség, hiszen Németországban is tapasztalat, hogy a nők bűnözése szerényebb. A több millió lakosú tartományban feltucatnyi férfi börtön funkcionál, ezzel szemben a vechtai börtön elitétjei két tartományból származnak. (Informátoraim szerint a kialakult helyzetbe az ítélkezési gyakorlat is belejátszik, hiszen a nőket kevésbé ítélik el.) A női börtönben igen magas a kábítószeresek aránya. Specialitásuk, hogy a nők a börtönben megszülethet gyermekeiket, sőt kiskorú gyerekeik is velük vannak. A problémakezelés és a gondoskodás módja kívülről is érzékelhető. A börtön egyik traktusának ablakait gyerekrajzok és egyéb általuk készült illusztrációk díszítik.

Néhány olyan oktatási intézményről

Vechta iskolaváros: 7 általános iskolája, 3 gimnáziuma, 2 szakiskolája és egyeteme van. Az előbbiekről többször esett már szó, így most inkább az utóbbiról szólok részletesebben. A vechtai egyetem impozáns küllemű, kissé az amerikai mintára emlékeztető campus. Németországi viszonylatban kicsinek számít ugyan, ami azért tucatnyi jól felszerelt, gondozott épületet jelent. Az út két oldalán elhelyezkedő együttes egységes megjelenésű, pedig több részletben épült és az adott üres telkeket látva adottak a fejlesztési lehetőségek.

A mai egyetem jogelődjét a régi tanár- illetve tanítóképzőt 1830-ban alapították, majd időről-időre átszervezték. 1861-től ún. szemináriumi, 1928-tól tanfolyami (kurzus), 1946-tól akadémiai, 1969-től főiskolai keretben folyt a képzés. 1973-tól az ötven kilométerre fekvő Osnabrück egyeteméhez csatolták és azóta kisebb-nagyobb módosításokkal, de ebben a keretben működnek. E téren is adódik összehasonlítási lehetőség. A múltban sok a közös elem, leszámítva azt, hogy a vechtai pedagógusképzés - a jászberényivel szemben - mindig szoros szálakkal kötődött a katolikus egyházhoz. Lényeges különbségek vannak viszont a mai állapotokat illetően. Az egyetemi rang megszerzése óta, de különösen a nyolcvanas évek óta nagymértékű fejlesztések valósultak meg, többszörösére emelkedett a hallgatók létszáma, amely ma meghaladja az 1500-at. A létszámnál fontosabbnak látom az ún. egyetemi jogok meglétét, miszerint a vechtai egyetemen általános- és középiskolai tanítói, ill. tanári végzettség mellett - a jászberényivel ellenkezőleg - magiszteri és doktori fokozatokat is lehet szerezni. Ezt nem minden szakon lehet megtenni, hanem csak azokon, amelyeket eddigi teljesítményeik alapján arra érdemesnek ítélték (akkreditáltak). Az utóbbi fontos stabilizáló tényező, olyannyira, hogy képes ellensúlyozni a helyenként kuszának tűnő szervezet fogyatékoságait. Az egyetemi épület együttesen belül ugyanis nemcsak pedagógusok képzése folyik, hanem a Göttingeni Egyetem környezetvédelemmel és mezőgazdasági kutatásokkal foglalkozó intézete is funkcionál, sőt a tradíciókhoz igazodva szintén külön intézete van a teológiának.

Végeredményben ez a nem könnyen áttekinthető sokszínűség az egyik fontos éltető-fenntartó eleme az intézménynek.

A Jászberényi Tanítóképző Főiskola és a Vechtai Egyetem közötti együttműködés megvalósításába kiemelkedő szerepe van Helmut Gross szociológus-professzornak, aki a két város és a intézmények kapcsolatának első számú gondozója. Közbenjárásával egyre gyakoribbá válnak a kölcsönös tapasztalatcserék, az én látogatásomra is ennek értelmében került sor. Két előadást is tartottam. Az egyiket az egyetemen, ez inkább szakmai jellegűnek tekinthető és valószínűleg hozzájárulhat a kapcsolatok kibővítéséhez. A másik előadást a jövőre 250. jubileumához érkező redemptio-ról tartottam, melynek néhány epizódját érdemes feleleveníteni. Bevezetőül megismertettem hallgatóságomat a jászok legközelebbi nyelvrokonaival az oszétokkal és települési helyükkel. Amikor mindezt térképen is bemutattam, megjelölve Vlagyikavkaz-t, kiderült, hogy egy hallgatóm, aki nyugdíjas iskolaigazgató és helytörténész éppen ott volt fogságban. Az előadást követő beszélgetés során még sok mindenről szó esett. Horthy Miklóssal kapcsolatban ugyanúgy kaptam kérdést, mint Nagy Imréről, mások a legújabb választási eredmények kommentálására kértek. A redemptio-val kapcsolatban némileg meglepődve hallgatták, hogy nálunk már a XVIII. században feljegyezték a családneveket.

Az épülgető kapcsolatok közül érdemes még kiemelni Sípos Ilona jászberényi hallgató több hónapos tanulmányútját, aki nyelvismeretének fejlesztése mellett az erre vállalkozó vechtaikat tanította magyar nyelvre. Feltételezem, hogy ő profitál majd a legtöbbet abból a szellemből, amit jó lenne nálunk is mielőbb meghonosítani. Jóllehet ők is azt hangsúlyozzák, hogy a minél jobb felkészültségű pedagógusok kibocsátása az alapvető cél, de ezt számos tekintetben másképpen oldják meg, mint nálunk. Nincs gyakorló iskolájuk, az egész képzés központi eleme a könyvtár használata, az önálló munkavégzésre való készítés. Az igen jól felszerelt könyvtár térben is az intézmény centruma, amelynek használata folyamatos. Magam július közepén - néhány nappal a nagy nyári szünet előtt - kerestem fel a könyvtárat és ott annyi egyetemistával és érdeklődővel találkoztam, ami nálunk sajnos még vizsgaidőszakban sem megszokott. A könyvtár egyébként mást is reprezentál. Az egyik legfrekvenciáltabb helyen elhelyezett jókora tárlóban állították ki az egyetem oktatóinak fontosabb munkáit, köztük számos tekintélyes, vaskos könyvet.

A város és az egyetem - Vechtában sem minden tekintetben felhőtlen - kapcsolatának pozitív megnyilvánulása a járási hatókörrel is működő népfőiskola. A népfőiskola - a vonatkozó törvény értelmében - jelentős támogatást kap a várostól, a járástól és a tartománytól. Az összegeket elsősorban a felnőttek képzésének megvalósítására kapják. Programjuk igen sokoldalú: a legkülönbözőbb nyelvek tanítására vállalkoznak, szakmai- és kézműves jellegű képzésekre egyaránt vállalkoznak, igen kiterjedt számítástechnikai képzést folytatnak. Egy csütörtök délelőtti futó látogatás alkalmával a népfőiskola jól felszerelt műhelyében az autószerelők és a kovácsok átképzéséről kaptam némi ízelítőt. Még több érdeklődővel találkoztam abban a speciális tanteremben, ahol csaknem száz nő tanulta és gyakorolta a szövegszerkesztő, a táblázatkezelő és a könyvelő programok kezelését. Többségük eddig otthon gyermekeit, s most a népfőiskolán szerzett új ismeretek birtokában feltételezi, hogy könnyebben el tud helyezkedni. Ezen kívül az intézet gazdag tartalmú műsorfüzete művészeti programokat, képzési szabadság idejére való hasznos elfoglaltságot és speciális turistautakat is ajánl. Legutóbb például Jordániába szerveztek előadásokkal előkészített utazást. Ajánlottam számukra, hogy Jászberényt és a Jászságot is felvehetnék ebbe a programba. Megfontolandónak és megvalósíthatónak tartották az ötletet.

Parasztok egykor és ma

A testvérvárosi kapcsolatok erősödése, a látogatások rendszeressé válása óta hovatovább elterjedt, hogy Vechta mezőgazdasági jellegű város. Van ebben igazság, hiszen nagy hagyománya van az állattartásnak. Amíg komolyabb szerepe volt a szállításban a vasútnak, addig sok marhát és sertést felhajtottak a régi állomáson külön e célra kiépített rámpán. Ma viszont a városban és a járásban az 5 százalékot sem éri el az erdő- és mezőgazdaságból élők aránya. Sokan dolgoznak viszont a feldolgozóiparban (42,7 %) a szolgáltatások terén (16,8) a kereskedelemben (13,9) és az építőiparban. A fennmaradó rész igen csekély részarányú és benne a bányászat ugyanúgy képviselve van, mint a biztosítótársaságok vagy a közlekedés. (Talán sokakat meglep a bányászat említése, amin olajbányászatot kell érteni, mivel Németországban belül a városban és a környékén folyik a legjelentősebb olaj- és földgáztermelés.) A várost járva a modern szakmák jelenlétét tapasztalja a látogató a Große Straße élénk forgalmú elegáns üzleteit látva, de sok ember talál munkát az elkülönült ipari övezetben is.

Visszatérve a mezőgazdaságra érdemes kitérni a tradícióra, a közeli Cloppenburg szabadtéri múzeumában a több hektáros területen rekonstruált „faluban” lépten-nyomon érezhettem az eltérő gazdálkodási és társadalmi berendezkedést. Nem győztem csodálni a hatalmas méretű vendégoldalakkal felszerelt szekereket, amik legalább kétszer akkorák, mint a nálunk egykor használatosak. Azt is lépten-nyomon éreztem, hogy a német faluban egyszerűen állatközelibb volt a mindennapi élet. A parasztek egy fedél alatt laktak állataikkal a szabad tűzű, kémény nélküli füstös konyhákban nemcsak főztek, hanem egyúttal az istállót is melegítették. A múzeumfaluban szinte plasztikussá váltak a vagyoni-társadalmi különbségek. A gazdagok négyszer-ötször akkora házakat és istállókat birtokoltak, sokszorosan gazdagabbak voltak, ami a német történelemből túlon túl jól ismert megannyi konfliktus gyúanyagává válhatott. Valahol középen helyezkedtek el a falvakban is nagyszámú iparosok, akik közül az ácsok például boszorkányos ügyességgel építették meg a favázas épületek szerkezetét. Hozzájuk képest viszont igencsak szegényesen éltek, élhettek a Nagy Lápából megélő, valószínűleg inkább csak vegetáló halászó, madarászó, pákászó emberek. Végül még egy számomra különösen tanulságos látványról, falu iskolájáról. A hatalmasabbnál hatalmasabb parasztházak mellett szinte eltörpült a parányi iskola. Tovább fokozta ezt a látványt a belső tér zsúfoltsága, a padokban olyan szorosan ülhettek a gyerekek, hogy egyúttal egymást melegítették. A tanítónak ezzel szemben királyi trónhoz hasonlító pultja volt, ami mintegy külön is hangsúlyozták gyermekek feletti megkérdőjelezhetetlen hatalmát és tekintélyét.

Ezek után újra mai gazdálkodásról, ami persze egészen más. A mezőgazdászok kedvéért leírom, hogy a vechtai járásban tavaly 13,3 millió baromfit, 800 ezer sertést, 102 ezer szarvasmarhát (ebből 15 ezer tejhasznosításút) és 1800 lovat számoltak össze. A Vechta külterületének számító Bergstrup-ban egyik sok ezer baromfit - köztük főleg pulykát - tartó farmere éppen arról panaszkodott, hogy gondban van a sertéspestis miatt, így ezek tartását most kénytelen volt felfüggeszteni. A sertéspestis egyébként állandó vitatéma volt. Mindennap foglalkoztak vele az újságok, az utak mentén tiltakozásul kihelyezett gyászlobogók direkt módon vádolták az Európai Uniót és manipulációra gyanakodtak. Egészen konkrétan arra gondoltak, hogy a francia, a dán vagy más náció állatkereskedőinek egyáltalán nem jön rosszul a német sertéspestis, hiszen akkor ők könnyebben elhelyezhetik áruikat. Próbáltam emlegetni, hogy az utóbbi években a mi tájainkon is megtörtént ilyesmi és mi még nem is vagyunk tagjai a Közös Piacnak. Egyáltalán nem tudtam megnyugtani őket.

Kevesebb aggodást, de annál több életerőt tapasztaltam egy tojástermelőnél, aki nyolcvanon túl is vezérli imponálóan berendezett gazdaságát. A tulajdonosnak fantasztikus életkedve van, pedig hosszú orosz fogságot tudhat maga mögött. A gazdaságában minden óraműszerűen

működik. Percnyi pontossággal érkezik a takarmány, a tyúkoknak a táplálékfelvétel néhány percére automatikusan felgyújtják a villanyt, majd várják tőlük a kalkulált mennyiségű tojást. Az utóbbiakat osztályozó és csomagoló üzem szinte teljesen automatizált. A modern berendezések mellett azonban nagyon is kell kalkulálni. Az osztályozó gépsort kiszolgáló fiatalok leginkább iskolai tanulók, de másokat - az adó és a társadalombiztosítás miatt - egyszerűen nem érné meg alkalmazni - tájékoztatott a tulajdonos. Ugyanígy takarékoskodik a vízdíjjal is, főleg a saját kútját használja, mert a közüzemi víz itt is drága. A tulajdonosról még annyit, hogy a traktorával maga szánja-műveli 70 hektáros gazdaságát és a kapubejáratnál kinn a tábla: Friss tojás kapható!

Hétköznapiak és ünnepnapok

A német polgár fogalma nem egykönnyen körülhatárolható. A mai Németország legfrissebb gondja a két ország egyesülése. Vechtában sem igen értik a keletieket és talán azért is kíváncsiak ránk. A hivatalos szóhasználatban új tartományoknak nevezik a régi NDK, az átlagember viszont nem egykönnyen nyeli le a „felhozásuk” érdekében fizetendő extra adókat, amivel a benzinkútnál a magasabb benzinár formájában mindennap találkozhat. Azt még kevésbé érti, hogy az adómárkák nem egy esetben egy lyukas zsákba mennek, hiszen az új tartományokban még több év múltán is igen magas a munkanélküliek aránya. Az pedig már szinte megemészthetetlen, hogy a keleti tartományokban egyre népszerűbb a régi állampárt a PDS.

De a korábban történtek feldolgozása, megemésztése is bőven hagyott hátra problémákat. Egyik kollegám dél-németországi sváb, a felesége viszont három évesen menekült el Sziléziából. Németország egészen a legutóbbi időkig szinte mindenki előtt nyitva állt, s jöttek is 56-os magyarok, áttelepülők Romániából ugyanúgy, mint az egykori Szovjetunióból. A jóléti állam által biztosított magas életszínvonal híre messze földre eljutott. Ma a legfőbb gondok egyike, hogy miként lehetne ellenállni a menekültek meg-megújuló rohamainak.

A jóléti államnak másféle hatása is van. Itt vannak például azok az autók, amelyeket évekig inkább csak megbámultunk, ma már viszont nem kevesen nálunk is használunk. Az autó ma messze nem csak közlekedési eszköz a polgár számára, hanem a munkahelyteremtés egyik lehetősége. Németországban minden *nyolcadik* munkahely összefüggésben van a gépkocsigyártással. Amikor tavaly meglehetősen drámai módon csökkent a kocsik eladása, az nem azt jelentette, hogy most kevesebben utaznak kényelmesebben, gyorsabban és biztonságosabban, hanem azt, hogy a német munkavállalók munkahelye került veszélybe. Továbbmenve az autók számával párhuzamosan a megoldandó problémák is hatványozódnak. A számunkra fantasztikusan kiépített autópályákról hétvégén leparancsolják a kamionokat, hogy azért a kirándulók, a kikapcsolódni vágyók is eljussanak úticéljukhoz. A közönségesebb hétköznapiakon pedig három vagy esetenként négy sáv ide vagy oda rendszeressé vált a Stau, közismert magyar megfelelője a dugó. Ha valamitől fél az átlagpolgár, akkor ezek egyike éppen a Stau, hiszen autópályán araszolgatni nem éppen szívderítő elfoglaltság. De ha végre eléri úticélját, ami esetleg egy belváros, akkor kezdődik a parkolóhelyek vadászata. Ha valaki most megvádol azzal, hogy ezek nagyvárosi gondok, az félreért. Vechtában is kellett már parkolóházakat építeni a gondok kezelésére. Ehelyütt még arról, hogy az autósok egy része mérlegel: autóját használja munkába járásra vagy esetleg más megoldásokat is vegyen igénybe. Vechtai tanár kollegáink - ezt többször megtapasztaltam - kerékpárral járnak be az egyetemre. Pedig egyiküknek Volvo-ja, másikuknak Passatja és hasonlóan jó minőségű kocsija van. Valószínűleg

nem(csak) anyagi megfontolásból választják a kétkerekűt, hanem egyszerűen belátják az autó használatának korlátait.

Félig hétköznapi, félig ünnepnapos téma a bevásárlás a shoppingolás. Az agyak megoldozása folyamatos. Öntik a reklámokat a tv-csatornák, a rádióadások és nem kevésbé a sajtó. Ennek a kisvárosnak azért van napilapja, mert a városban és a környéken működő kereskedők is meg akarnak élni. A korábban már említett újság fele-harmada hirdetés, plusz minden nap van néhány színes betét, amely bútorra, élelmiszerre és megannyi más árucikkre hívja fel a figyelmet. Ezen kívül állandóan vannak akciók, amin a polgár - ha eléggé éber - komoly összegeket takaríthat meg. Egyszóval ha nem akar rosszul járni, akkor nem teheti meg hogy ne kísérje figyelemmel a híreket. Jól járni pedig ki nem szeret?

Az információk szembesítése maga a vásárlás aktusa. Vannak, akik a heti bevásárlásnál a nagy bevásárlóközpontokat részesítik előnyben, mások pedig a belvárosi shoppingolást választják. Ekkor lehet rátalálni a kiszemelt árura, vagy lehet újabb kellemes meglepetésekkel találkozni. A cloppenburgi látogatás elkísérő kollegám büszkén mutatta be vadonatúj VW Passátját. Előtte is pontosan ugyanilyen kocsi volt, csak éppenséggel tíz éves. Kaptam egy minden szempontból kedvező ajánlatot és ezért cseréltem le a régit - mondta, amivel számomra sok mindent megvilágított ebből a mentalitásból.

Fontos kérdés a szabadidő. A németek legendás szorgalma és munkabírása mit sem változott, de többségük, ha dolgozni akar és ha azt is szeretné, hogy másnak is legyen munkája, akkor be kell látnia, bizonyos időnél többet nem tölthet a munkahelyén. És ebből a kevesebb munkaidőből is jól megélnék. Az egyre növekvő gyári, hivatali stb. munkával nem tölthető időt is el kell tölteni. A választék - mint megannyi más tekintetben - e téren is széles. Vannak szelídebb formák, mint a kertápolás, hobby-állat-gondozás és hasonlók. Azért durvábbak is akadnak, hiszen a sörfogyasztási statisztikákat a belgákkal és a csehekkel vetélkedve a németek vezetik, sőt a kábítószerélvezők száma is meredeken növekvő. A szabadidő ipar kitűnő üzlet. A vechtaiak is igyekeznek ebből részesedni. Szébbnél-szebb prospektusokkal ajánlják a város és a környék látványosságait és eseményeit. Szeptember 25-re Udo Jürgens-et várják, de előtte még augusztus 11-16. között megrendezik a város fő eseményét a régi aratóünnepek hagyományára épülő Stoppemarkt-ot. Az idei rendezvényre hatszázezer látogatót várnak, akik részére egyebek mellett 30 000 parkolóhelyet garantálnak. A 160 ezer négyzetméternyi vásár területén igazi népünnepély lesz: régi repülőgépeket, kínai dzsunkákat és megannyi egyéb látványosságot tekinthet meg a látogató. A hagyományokhoz illően szabadtéri istentiszteletre és (verseny)lővásárra is sor kerül, a vendégek kiszolgálására pedig nem kevesebb, mint húsz étterem üzemel a vásár területén. Érdemes lenne ezen a vásáron valakinek alaposan szétnézni és azon is érdemes lenne elgondolkodni, hogy nem kellene a mégiscsak újabb keletű Csángó fesztivál időpontjával a vechtai eseményhez igazodni. Hátha többen szánnák rá magukat a kölcsönös látogatásra. Közülük biztos sokan megtennék, ha nem lesne ilyen közel egymáshoz a két időpont. A kapcsolatokat pedig érdemes.

1992

Mindig kilencvenig számolnak

Útinapló Dániából

Amikor több-kevesebb bizonyossággal megtudtam, hogy utazhatok, igyekeztem felkészülni az országból és nem sokra jutottam. Olvastam útikönyveket, amelyek néhány látnivalón kívül elavult ismereteket tartalmaztak. Kerestem irodalmi műveket, antológiákat melyekből valami-féle mély érzésű, de mégis hideg, visszahúzódó, bezárkózott északi nép imázsa áradt. Mivel a Magyar Népfőiskolai Társaság szervezésben keltem útra, így „kötelező olvasmányként” vettem kézbe Boldizsár Iván sokat emlegetett útírajzát; a *Gazdag parasztok országát*, amely lehet, hogy jól tükrözi a népi írók egy csoportjának törekvéseit és gondolkodásmódját, de a mai Dániához nem sok köze van, arról sokkal inkább *dezinformál*.

Számomra a legtöbbet a Dán Kulturális Intézet - kérésemre megküldött - nem túl terjedelmes, de nagyon sok jól válogatott, tényadattal tűzdelt brossúrái adták a legtöbb élményanyagot. Ebből egyértelműen kiderült számomra, hogy ez a kis északi ország a jóléti államok körébe tartozik, amely igen erőteljesen modernizálódott, széleskörű demokratikus intézményrendszerrel és oktatási szisztémával rendelkezik. Ennyit előjáróul és most a helyszínen tapasztaltak következzenek.

A politizálás dán gyakorlata

Kiindulópontként néhány megfigyelésemre hagyatkozom. A népfőiskolán velünk kapcsolatba kerülők leginkább egyfajta baloldali-szociáldemokrata értékrendet közvetítettek és képviseltek, de annak nagyon sokféle árnyalatát elevenítették meg számunkra. (A szocialista-szociáldemokrata különösen nem ugyanazt jelenti, mint amit itthon gondolunk róla.) Nap, mint nap érzékeljük, hogy számukra - akik nem voltak nagyvállalkozók, de középosztálybeliek mindenképpen - nagyon sok múlik a politikacsinálók döntésein. Ottlétünk ideje alatt például a legfontosabb beszédtema a dán korona pozíciója volt. Itthon - csak az utóbbi éveket tekintve - tiltakoztak már benzináremelés, bérbesorolás, környezetszennyezés, vagy éppen a szkinhedek ellen, de a forint állapotának változásait és romlását, mint valami sorscsapást, eleve elrendelt dolgot egyszerűen tudomásul vettük. A magam köreibem a leértékelés különféle indítékú „megszéllósításáról” már nemegyszer hallottam, de arról még sohasem, hogy ennek kimenetele esetleg x miniszter vagy y bankfőnök ügyességén vagy ügyetlenségén is múlik. Újdonsült dán ismerőseink a reggeli sajtószemlék alkalmával pedig éppen ebből a szemszögből idézték és kommentálták a politikusok lépéseit. Az esténként megnézett tv-híradó azon percei voltak számukra érdekesek, addig követték azt feszült figyelemmel, amíg az a korona körül történeteket taglalta. Ennek ellentétjeként az Erdélyből menekült - ötödik-hatodik éve ott élő - tolmácsaink még mindig kívülállóként viselkedtek, egyszerűen nem értették, hogy miért is izgulnak ezek a dánok.

Nos egyszerűen csak azért, mert 82-87 százalékuk elmegy szavazni, s ilyenkor a maga módján benyújtja a számlát. (Kurzusunk vezetőjének helyszíni tapasztalataiból egyébként azt is megtudtuk, hogy a 100 százalékos részvétel nem feltétlenül kommunista találmány, hiszen Belgiumban is ez a megszokott.) Arra a politikusra, aki rosszul alkudott a németekkel vagy más ország pénzbereivel - és emiatt kevesebbet ér a koronája - arra valószínűleg nem adja voksát a dán polgár.

Sorra véve érdekes átalakuláson ment keresztül az ország politikai élete. 1849. június 5-én vezették be az *alkotmányos monarchiát*, ami annyit jelentett, hogy a kormányt a királynő nevezte ki, de akkorra már a *kétkamarás parlamentnek* is volt némi köze hozzá. Az egykori felsőházba 35 évnél idősebbek kerülhettek vagyoni alapon, az alsóház tagjait viszont már választották. 1901-től vezették be a tényleges parlamentarizmust, ettől kezdve a *többség adta a kormányt*. 1915, illetve 1920 után még inkább korlátozták az uralkodó jogait, aki azóta nem avatkozik be a politikacsinálás mindennapjaiba, viszont attól kezdve szavazhattak a nők. A következő lényeges változás állomásaként 1953-at emlegették előadónk, amikortól még inkább kiterjesztették a szavazati jogot, a parlamentet viszont ezzel egyidejűleg *egykamarássá* alakították át.

Úgy gondolom ehelyütt érdemes megszakítani a beszámolót egy útiélménnyel. Egy kirándulás alkalmával ugyanis némi ízelítőt kaptunk abból, hogy mit is jelent Dániának a királyság intézménye. A Limfjord mentén tettünk kirándulást, amikor a szép nyárvégi napon Nykobing kisvárosának kikötőjébe várták a királynő férjét. Azt a francia származású férfit, aki egyesek szerint - mivel még mindig akcentussal beszél - állítólag nem igazán népszerű Dániában. Nos a kisváros kikötőjének hangulata nem ezt igazolta, hiszen több ezren gyűltek össze a herceg érkezésére, arra a ceremóniára, amely a hatalomgyakorlás teátrális elemeinek kitűnő példája volt. A kikötőben a helyi előjáróság fűvőzenekarral várta a magas rangú vendéget. A vitorlásjacht méltóságteljesen úszott be a kikötőbe s ahogy mind közelebb ért, lázas tevékenységbe kezdett a személyzet, ami önmagában is komoly mutatvány volt. Nem kevésbé a parancsnoki hídon megjelenő herceg, akit a parancsnokkal az élen az egész „udvartartás” hozzásegített a főszerep eljátszásához. Tovább fokozta a jelenet hatását a királyi lépcső leengedése, majd a szárazföldre lépés. Sőt a herceg a hivatalos emberek mintegy kötelező üdvözlése után azonnal a tömeg felé vette útját. Kezet rázott az előrefurakodó emberekkel, majd hosszabban érdeklődött egy kisgyerek közérzete felől, amivel újabb sikert aratott. Néhány lépéssel arrébb várt rá az acélkék színű, mindenki számára közelről szemügyre vehető uralkodói Rolls-Royce, de ő nem abba szállt be, hanem gyalogszerrel vágott neki a városnak. - Ennyit röviden erről a többször megtapsolt produkcióról, ami érzékeltette, hogy ebben a demokráciában - legalábbis a közönség túlnyomó többségét alkotó legidősebbeknek és a legfiatalabbaknak - határozottan szükségük van egy hatalmat szimbolizáló figurára.

Visszatérve a politizálás mindennapibb világához, nem minden tanulság nélküli a dán pártrendszer sem, melynek jelenleg 15 komolyan számbavehető szereplője van. Közülük némelyik ugyan jelenleg nem rendelkezik mandátummal, de a két százalékos küszöb átlépése hol egyiküknek hol másikuknak sikerül. A mai pártstruktúra alapjai a múlt században gyökereznek, például a konzervatív pártok egy része egykoron parasztpárt volt. Komolyabb hagyományuk van a liberálisoknak, de különösen a szociáldemokratáknak, akik 1920-tól Dánia legerősebb pártjának számítanak. Ennek ellenére például az utóbbi évtizedekben alig kerültek a kormányrúdhöz. A dán parlament különös sajátossága, hogy abban *egyetlen pártnak sincs abszolút többsége, így hovatovább a kisebbségi kormányzás* vált gyakorlattá! - Ez különleges irányítási tárgyalási technikák meghonosodását tette szükségessé. *Mindig kilencvenig kell számolni* - jellemezte találóan a politikusok gyakorlatát előadónk. S ha netalán akkor sem jutnak eredményre, akkor újra kell kezdeni és egy másik ösvényen kell elindulni. Mindez rendkívül időigényes, de nagyfokú toleranciára épülő politikai gyakorlat.

Tökéletes-e a dán demokrácia? - Úgy gondolom korántsem. A nagyfokú politikai vélemény-nyilvánítási aktivitáshoz képest meglehetősen nagy közöny kíséri a pártok tevékenységét. Elrettentő példaként említették, hogy akadt amikor mindössze tizennégy ember döntött egy mandátumra való jelölésről. A dán polgárok aktivitását sem könnyű felkelteni, így aztán itt sem mennek a szomszédba egy-egy populista színezetű ötletért. Az ún. Haladás Párt az adók

eltörlését, a katonaság megszüntetését, a Közös Piacból való kilépést és az idegenek hazaküldését tűzte zászlajára - mérsékelt sikerrel. Nem volt nagyobb hatása a Keresztény Néppárt abortusz- és pornográfiaellenes felhívásának sem.

Dánia „egy kis homokozó”, ahol négy évenként színlelt harc és egy nagy játék folyik - állította szakértőnk. Ő tudja, ő ott él.

Arról is érdemes szót ejteni, hogy kikből is verbuválódik a hivatásos politikusi gárda. Alulról kezdve az általunk megismert polgármesterek és megyei vezetők eredetileg pedagógusok és agronómusok voltak, akik jelenlegi hivataluk ellátása előtt köztisztviselők, közalkalmazotti állás töltötték be. A városi és megyei képviselők között nemigen akadnak vállalkozók. *Nekik az üzlettel kell törődni, nemigen érnek rá ülésezni és politizálni* - mondták kísérőink. A „nagypolitika” hivatásos művelői is elsősorban az állami tisztségviselők közül verbuválódnak, mert esetleges választási kudarcuk esetén számukra a legkönnyebb a visszatérés. Ha egy polgármestert *két cikluson keresztül* tölti be funkcióját, akkor kiemelt nyugdíjat kaphat. A városi hierarchiában egyébként nem a polgármester az első ember, hanem a jegyző, ami a fizetésekben is megmutatkozik. (1993 augusztusában 1 korona 14 forintot ért.)

Polgármester	300 000 korona
Jegyző	540 000 korona
Parlamenti képviselő	320 000 korona
Miniszterelnök	600 000 korona

A központi igazgatás mellett jelentős szerepet tölt be *a középszint*. A 27 helyi önkormányzatot magában foglaló Viborg megye tanácsának jelentős szerepe van a településfejlesztés és a környezetvédelem koordinálásában, valamint az oktatási és szociális ügyek szervezésében. A megye élén egy közvetlenül választott 27 tagú megyegyűlés áll, elnökét a tagok maguk közül emelték ebbe a székbe. Az elnöki posztot egy agrármérnöki diplomával rendelkező szakember tölti be. Nem lehet tudni meddig, mert az ottjártunkkor kezdődő választási harc során már támadták, egy hazai tájainkon egyáltalán nem ismeretlen ügy miatt. A híradó tudósítás szerint a megyei kórház működtetése során keletkezett deficit miatt hibáztatták, ami könnyen az elnöki székébe kerülhet.

A választott szervek mellett jelentős apparátust foglalkoztatnak. Egészségügyi, pénzügyi, szociális-jóléti, környezetvédelmi-fejlesztési, valamint oktatási-kulturális osztályokon dolgozó szakemberek készítik elő a döntéseket. Az oktatási-kulturális osztálynak 25 alkalmazottja van, akik feladata a megye által finanszírozott, több település hatósugarára kiterjedő intézmények (gimnáziumok, gyógypedagógia stb.) működtetése.

A helyi politizálás gyakorlatával Skive-ben ismerkedtünk. A 27 000 lakosú kisváros 21 tagú képviselőtestületet választott, négy évre. A testületből 11-en szociáldemokraták, így ők adják a polgármestert, aki korábban tanárnőként dolgozott. A testületben rajta kívül két nő ül, a teljes tagság egyébiránt további 10 pártot képvisel. A testületi munka vonzónak tűnik. A polgármesterasszony szerint - 1993 nyarán legalábbis - mindössze egyetlen képviselő akadt, aki ősszel nem akarta újra jelöltetni magát. A kívülálló érdekes dolgokat figyelhetett meg a testület munkájával kapcsolatban. Csoportunkat az 1846-ban épült városháza tanácskozó termében fogadták, ahol egy mértanilag megszerkesztettnek minősíthető kerekasztal mellett ülésezik a képviselőtestület. Az asztal körül csak a 21 képviselőnek és a jegyzőnek volt kijelölt helye, de úgy, hogy senkiét sem emelték ki. Mindössze a polgármesterét látták el megkülönböztető jelzéssel, de az ő széke semmivel sem magasabb vagy díszesebb, mint bármelyik képviselő-társáé. Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a terembe képviselőkön kívül nem sokan férnek be, ami lényegében annyit jelent, hogy az *üléseik lényegében nem nyilvánosak*.

A városházán dolgozó 200 hivatalnok feladata és felelőssége, hogy a kisváros működjön. Az utóbbira nagyobb részben a különféle helyi adók, kisebb részben a központi támogatások biztosítják a fedezetet. A havonta ülésező képviselőtestület dönt a költségvetés ügyében, de nem avatkozik be pl. az intézmények szakmai problémáinak megoldásába. A várospolitikában hangsúlyozott törekvésük, hogy ne csak a helybeliek, hanem a *vendégek is szeressék* a várost. Ennek jegyében még azt is megengedhetik maguknak, hogy a város szívében felállítandó modern szobor felállítása és finanszírozása körül csatározzanak.

Hogyan élnek a dánok?

Egy jóléti állam polgáraiként jól. Első benyomásaink nyomán is lépten-nyomon érzékelhettük a magas életszínvonal jelenlétét. Népfőiskolánk a központtól két kilométerre, a kisváros sport és szabadidő negyedében helyezkedett el: sportpályák, az uszoda és a sport- és kulturális célokat egyaránt szolgáló városi csarnok szomszédságában. Kifele haladva az ipari negyed és egy laktanya következett. Az út túlsó oldalán viszont nemrégiben épült lakóházak sorakoztak. A lapos nyeregtetős, legalább 4-5 szobás házak rendet, ápoltságot, egyszóval jólétet sugároztak. A házakat gondozott kertek övezték, sövény választotta el őket egymástól, kerítést sehol sem láttunk. Nyitott garázst viszont annál többet. A velünk ismertetett adatok szerint *a dánok 51 százaléka családi házban él*. Többségük feltételezhetően ilyenekben és hasonlóknak.

Ezzel szemben van a népességnek egy olyan hányada, amelyik kénytelen megelégedni a régebbi, vagy újabb építésű bérlakással. A sportnegyed mellett sorakozott néhány ilyen, többszintes lakás, a város központjában jártunk is egyben egy tanárnő másfél szobás otthonában. A tanárnő kislányával él a hazai viszonyoktól semmivel sem térségesebb semmivel sem jobban felszerelt lakásban, amiért elég magas lakbért fizet. Egyáltalán a lakbérek olyan magasak, hogy az ilyen lakásokban lakók érdekeltek annak elhagyásában és a magánlakás megszerzésében.

Nemcsak a lakások külső képéből, hanem egyéb tényekből is megállapítható, hogy *a jóléti társadalomban igen erőteljes a középréteg, melynek alakulásában komoly szerepe van az iskolázottság kibővülésének*. A harmincas évek végén még csak a népesség 1 százalékának volt egyetemi, 9 százalékának középiskolai végzettsége, a fennmaradók viszont 7 osztályt végeztek. Ma a népesség 15 százaléka rendelkezik „kemény” diplomával (elsősorban orvosi, jogi, közgazdasági), 15 % minimális végzettségű, a fennmaradó 70 % képezi a dán középosztályt. Összevetve hazai adatainkkal - ami korántsem veszélytelen és nem minden tekintetben megbízható - kiegyensúlyozottabbnak tűnik a dán társadalom.

Az egy főre jutó GDP Dániában *kilencszer* akkora, mint nálunk. Az átlagember számára azonban sokkal inkább érzékelhető az a tény, hogy 1982 óta működik az automatikus bérkiegyenlítés rendszere, tehát a bérek reálértéke nem csökken. Ennél is érdekesebb talán a „nem létező dán átlagpolgár” fogyasztói kosara, amelybe a következők kerülnek:

lakás, lakásfenntartás	30 %
autó, közlekedés	18 %
élelmiszerek	15 %
ital	3 %
cigaretta	3 %
gyógyszer, orvos	2 %
öltözködés	5 %
utazás	5 %
szabadidő, hobby	8 %
javítások, lakáskarbantartás	6 %
amivel nem tud elszámolni	5 %

A jóléti állam egyik sajátos konstrukciója az adórendszer. Sokan, sok mindenért fizetnek adót és nem is keveset. A legmagasabb sávban 48 %-ot is elérhet az elvonás s a központi adó mellett helyi és megyei adót is kivetnek. *Magas adót fizetünk, a legmagasabbat a világon* - állította egyik előadónk. Az adózás azonban nem egyszerű elvonás, hanem a társadalom működtetésének egyik fontos eszköze, méghozzá olyan, amely bizonyos mértékű kölcsönösséget is feltételez. Néhány példa. Igen magas adók terhelik az autózást, ami jó utakban, a szigetek közötti kiváló összeköttetésben és a környezet fokozott védelmében térül meg a polgár számára. Hasonló érvényesül a dán táj jellegzetes tartozékai - az energiatermelő szélkerekek - esetében. Elterjedésüket azzal is ösztönzik, hogy a szélkerék felállítási költségeinek vállalása esetén a polgár az e célra befektetett összeget a leírhatja adójából. Ugyanebben további tehermegosztási szisztéma is érvényesül. A szélkerekek által termelt áram a központi energiaelosztóba kerül, amiből bizonyos részt felhasznál a tulajdonos. Amire pedig pillanatnyilag nincs szüksége azt leadja, máskor esetben viszont éppen ő kap áramot a központból. Mindezt gondosan regisztrálják és így lényegesen befolyásolja az áramszámla nagyságát. Mellesleg ezek az állandóan mozgásban levő, helyenként erdőszerű nagyságrendben telepített, környezetbarát szélkerekek jelenleg mintegy 2-3 %-át adják az ország energiatermelésnek, de az ezredfordulóra már a 10 %-ot is elérheti részesedésük. A dánok is, magunk is többször feltettük a kérdést; igazságos-e ez az adórendszer? - Aligha. Példákat is soroltak. Az elvont összegekből olyan munkanélkülieknek is jut, akik közül többen munkát is találnának. Egyik előadónk pedig az egyetemi juttatásrendszert ostromozta, amely a legmagasabb jövedelmű rétegek gyerekei számára is jelentős összegeket juttat. Akkorát amit többen egyszerűen csak elszórnak, elszórakoznak vagy éppen európai körutazásra vállalkozhatnak belőle.

A szociális gondoskodás és az egészségügyi ellátás - skandináv országhoz illően - rendkívüli módon fejlett és kiterjedt. Egyenlőre maradjunk e tény megállapításánál, mert másutt még visszatérek erre a kérdésre. Az átlagember tesz az egészsége megőrzése érdekében, sokan kerékpároznak, szabadnapokon megtelik az uszoda, kövér embert alig látni. A nők várható élettartama 79, a férfiaké 72 év. Ennek megfelelően magas, 67 év a nyugdíjkorhatár. A halálozási okokban arrafelé is a szívbetegségek és a rák vezetik a rangsort. Semmiképpen sem akarom magunkat nyugtatgatni, de öngyilkosságban Dániában többen halnak meg, mint közlekedési baleset áldozataként.

További rendhagyó képződmények is akadnak. 300-350 ezer körül mozog a munkanélküliek száma, ami arányaiban alig tér el az 1993-as magyarországi állapotoktól. A nagyszámú munkanélküli számbavétele mellett viszont feltétlenül hozzá kell tenni, hogy soha nem adtak ennyi embernek munkát! - Az ismertetett adatok szerint Dániában sem jön ki minden gond nélkül egy fizetésből egy család. Ez a tény is hozzájárul ahhoz, hogy a nők 83 %-a dolgozik. A házasságok meglehetősen labilisak, 50 %-uk válással végződik. Az intézmények igyekeznek alkalmazkodni ehhez a tényhez. A papok például semmiféle gondot nem csinálnak abból, ha valakit másodszorra, harmadszorra, vagy többedszerre kell összeadniuk valakivel. Hasonló jelenség a válási árvákat utaztató hétfégi vonat is, amely az ország nyugati részéből indul Koppenhágába. Nos ezen a vonaton speciálisan felkészített pedagógusok foglalkoznak az apjukhoz vagy anyjukhoz tartó gyerekekkel.

Másfajta különbségek is megfigyelhetők. A legfejlettebb országrész Koppenhága környéke a „whisky-öböl”. Ott a legnagyobb a népsűrűség, a gazdagabb emberek azon a vidéken összpontosulnak. A efféle koncentráció aránytalanságokat eredményezett, amit ésszerű településfejlesztéssel igyekeznek - számos eredménnyel - ellensúlyozni. A racionális településpolitika érvényesülésének hatására a nyugati országrész is vonzóbbá vált az utóbbi években és évtizedekben.

Dánia mezőgazdaságáról

A nép főiskolák mellett talán ez vált a leginkább - esetenként legendaszerű - fogalomná Magyarországon. A dán mezőgazdaság történetileg is előnyben volt a miénkkel szemben. Ennek sokféle oka van, magam viszont a múlt század végét, illetve a századforduló állapotait tükröző *Hjerl Hede* skanzenben tett látogatásunk során érzékeltem, hogy a parasztházak, uradalmak már akkor is szemmel láthatóan gazdagabbak voltak. Emellett a skanzenben igen sok gépet láttunk, az iparszerű kézművesség relikviái pedig olyan nagy számban szerepeltek, ami nálunk még a két háború között sem volt általános. Lemaradásunk tehát lényegesen korábbi keletű.

Sorra véve *Dánia ma ugyanannyira nem mezőgazdasági ország, mint sok más jóléti állam*. A lakosságnak mindössze 4,5 %-át foglalkoztatja ez a szektor. A foglalkoztatási mutatók azonban távolról sem fejezik ki az ágazat jelentőségét, hiszen itt 4-5-ször annyi terméket állítanak elő, mint amennyit az ország elfogyaszt. Ennek megfelelően az ország mezőgazdasága nagyon is érdekelt az exportban.

A birtokviszonyokat tekintve folyamatosan apad az önálló birtokok száma, amelyekből 1960 óta 2,6-szer lett kevesebb. Korábban az önálló családi birtokok voltak jellemezők a mezőgazdaságot, mára már a részfoglalkozásúak vannak többségben és a becslések szerint az ezredfordulóig tovább erősödik ez a tendencia. A foglalkoztatottak számának apadásával párhuzamosan erősödik a birtokkoncentráció, az átlagos birtoknagyság 1960 óta a következőképpen alakul:

1960	15,8 ha
1975	25,4 ha
1990	36,3 ha
2000	46,5 ha (becslés)
2010	60,3 ha (becslés)

Dániában ma a 20-100 hektáros farm az uralkodó típus, legalábbis háromötödük ebbe a körbe tartozik. A farmok elsősorban szarvasmarha-, sertéstartásra és növénytermesztésre szakosodtak.

A farmok önállóak, de mégsem egymástól elszigetelt kisgazdaságok, hanem különböző, *jól meghatározott érdekek mentén egymással összekapcsolódó szövetkezetek és más társulások*. A szövetkezeteknek különösen a feldolgozásban van nagy szerepük. A farmerek alkotta szövetkezetek tulajdonában vannak a tej- és sajtüzemek, a vágóhidak, a hűtőházak, a malmok és a cukorgyárak. A farmerek és a szövetkezetek egymásra vannak utalva és e téren is érzékelhető a koncentráció. Pl. a húsfeldolgozást (és a piacot) ma 5 szövetkezeti vágóhídhálózat tartja kézben. Aki ezeken kívül akar vágóállatot értékesíteni, az egyszerűen lehetetlen feladatra vállalkozik. A szövetkezetek tagjait viszont nem fenyegeti ilyen veszély.

A szövetkezeteknél is nagyobb szerepük van az ország mezőgazdaságában *a tanácsadó központoknak*, melyből 100 szerveződött. A központok egyesületi szisztéma szerint, a gazdákkal megkötött szerződés alapján működnek. Egy tanácsadó szervezet 200-2000 farmmral áll folyamatos kapcsolatban, méghozzá úgy, hogy a központban dolgozó szakemberek mintegy „áruba bocsátják” közgazdasági és agrotechnikai ismereteiket. Gazdasági tervet készítenek a gazdák számára, amit azoknak - saját jól felfogott érdekükben - be kell tartaniuk. Ha viszont rossz tanácsot adtak - ami nemigen fordul elő - akkor a központ szakembere kénytelen a hátát tartani. Nem minden tanulság nélküli a tanácsadó központ felépítésének ismertetése. A Skiveiben 60-an dolgoznak, s közülük mindössze 5-en tekinthetők hagyományos értelemben vett

agrárszakembernek, a többiek jogászok, számvittel foglalkozók és adóügyekben járatos szakemberek.

Az egész szisztémában imponáló volt számomra az érdekeltségi viszonyok egyértelművé tétele, bekapcsolása és alkalmazása, ami makroszinten is érvényesül. Dánia - más országokhoz hasonlóan - érdekelt saját mezőgazdasága fenntartásában. Ennek érdekében mintegy 30 százalékos mértékben támogatja az ágazatot. (Finnországban, Svédországban, Norvégiában és Svájcban kétszeres a mérték, sőt az utóbbi kettőben a 70 százalékot közelíti.) A támogatás azonban a magas exportérdekeltség miatt valahol mégis megtérül. Sőt az állam azon túl nem avatkozik be a gazdálkodásba. Az exportbevételekből származó haszon - újra bekapcsolva az érdekeltségi rendszert - ismét a mezőgazdaság céljait szolgálja.

Mindez még konkrétabban érzékelhető egy farm hétköznapjaival. A gazdaság 25 éves múltja tekint vissza, tulajdonosai akkor vették a 30 hektáros birtokot, amit időközben 75 hektárra gyarapítottak. A gazdaság tanyaszerűen helyezkedik el. A kívülről szerény, de belül tágas 8 szobás lakóépületen kívül garázsok istállók, ólak és színek tartoznak még az együtteshez. Az istállóban 220 tehenet tartanak, a sertésólakból 1200 vágósertést adnak le évente a hús-, illetve tejszövetkezetnek.

A bemutatás során egyik meglepetést követte a másik. A gazdaságot a tulajdonos férj és egy alkalmazott látja el! - Az elmondások szerint lányuk is be-bekapcsolódik, s bizonyos időszakokban mások is bedolgoznak. Effektív fizikai munka alig akad, minden gépesített, sőt a tehenek számítógépesítettek. (A fülükbe tett szerkentyűkkel tartják nyilván tejtermelésüket.) A tejet egyébként másnapként szállítják el, addig a házi hűtőrendszer gondoskodik frissen tartásáról. A farm „motorja és üzemeltetője” a feleség, aki fizikai munkát nemigen végez ugyan, de a közeli város bankjának alkalmazottja és egyáltalán nem melleleg a kis birodalom főkönyvelője. Feltételezhetően rajta is múlik, hogy a nem kis pénzt - közte hiteleket - megmozgató gazdaság szemmel láthatóan prosperál.

Végül érdemes felidézni a farmer munkanapját. Reggel fél hétkor kel, első dolga rendszerint a tehenek lefejtése. Utána háromnegyed nyolctól fél óras reggeli szünet tart, majd délig munka következik. Egy óras ebédidő után az este hatig tartó délutáni munkát a három órakor következő kávézási szünet szakítja meg. A pazarul berendezett lakóépületből és a garázsban sorakozó három személyautóból ítélve kikapcsolódásra is kerítenek alkalmat. A lakóépületet gyönyörűen nyírott fű és dekoratív virágoskert ami szintén erre utal. Jó lenne itthon is mind gyakrabban ilyesmit látni!

Az oktatási rendszerről

Rendhagyó módon felülről kezdem, mert ehhez kapcsolódik a legközvetlenebb élményünk. Ötlétünk első napjainak egyikén *a felvételi eredmények közzététele volt a legfontosabb napi hír*. Ezzel kezdődött a napi tv-híradó, ezt kommentálta aznapi vendégünk a skive-i pedagógiai szeminárium igazgatója és részletekbe menően, az üzleti és a tőzsdei hírek módjára közölték az eredményeket a napilapok. Vendéglátóinktól és híradásokból megtudtuk, hogy *a dán felső-oktatási intézményekben sem jut mindenkinek hely*. 1993 július 28-án ez annyit jelentett, hogy három jelentkező közül csak kettőt vettek fel. (61 ezerből 21 ezret utasítottak el.)

A felvételi rend meglehetősen bonyolult. Alapját itt is egy pontrendszer képezi, ami azonban nemcsak iskolai- vizsgaeredményekből tevődik össze, hanem például *népfióiskolai tanulmányokkal és más gyakorlati tevékenységgel* is lehet pontokhoz jutni. Tovább nehezíti az áttekintést, hogy a jelentkezők nyolc helyre adhatják és nyújthatják be igényeiket. Az említett pedagógiai szeminárium vezetője és más baloldali érzelmű előadók szerint az adott rendszer a

gazdagoknak kedvez, elsősorban az ő gyerekeik jutnak be az egyetemekre. Mások nem ítélték ennyire kategorikusan, annyi mindenestre jól érzékelhető volt, hogy Dániában is komoly tétje van a felsőoktatásba való bekerülésnek.

A felvételi táblázatok alapján egyébként áttekinthető a dán felsőoktatás szerkezete. A mintegy negyvenezer felvett kisebbik hányada jut be az öt (tudomány)egyetem valamelyikébe, ahol bölcsészetet, természettudományokat, jogot, közgazdaságtant és teológiát lehet hallgatni. Igen széleskörű a főiskolai szintű képzés, ahol kereskedelmi, műszaki, egészségügyi ismereteket ugyanúgy lehet tanulni, mint tanári, újságírói vagy óvónői pályára készülni. Nagymértékben eltér viszont a magyar gyakorlattól az ún. *tekniske, ill. handelsskole*-k rendszere, amely hozzávetőleg magasszintű szakmunkásképzést jelent. Ezekben az intézetekben számítógépes ismereteket ugyanúgy lehet tanulni, mint kereskedelmieket vagy éppen hagyományosnak nevezhető szakmákat. Számomra az volt a legérdekesebb, hogy az utóbb említettek a szóban forgó felvételik szempontjából ugyanolyannak rangúnak számítanak, mint a divatos vagy kevésbé divatos egyetemi végzettséghez kötött értelmiségi szakmák.

Felülről lefelé haladva a háromosztályos gimnáziumok következnek, amelyek nyelvi vagy matematikai profilok mentén szerveződnek. Viborg megyében az adott korosztály egyharmada iratkozik be ezekbe az iskolákba. Dániában 150 gimnázium működik, közülük 20 magániskolaként. Az utóbbiak költségeinek 80-85 %-át fedezi az állam a fennmaradó részt a szülők állják.

Hasonló arányokban osztoznak az önkormányzatok és a magániskolákat részben finanszírozó szülők a 7-16 éves életkort magában foglaló *kilencosztályos* népiskolák fenntartásából. Az általánosan képző intézményekben érdemes megemlíteni néhány specialitást. A népiskolák minden osztályában - kivétel nélkül mindenki - tanul hittant, illetve vallástant. Iskolaszervezési specialitás, hogy nincs alsó és felsőtagozat, sőt a tanárok, illetve osztályfőnökök többsége első osztálytól kilencedikig folyamatosan vezeti a rá bízott osztályt. A nálunk nem kis ellenérzések mellett bevezetett iskolaszékek ellenzőinek érdemes megemlíteni, hogy Dániában is működnek ilyen testületek, amelyekben a szülők szerepe domináns.

Az általános bemutatás mellett feltétlenül szólni kell néhány specialitásról, ami nem is annyira a különösség tartományába tartozik, hanem éppen a rendszer jellegzetes elemét adja. Ezek egyike az *iskolai hierarchia oldására való törekvés*. Eszerint nem kell mindenkinek kilenc év alatt teljesíteni a népiskola követelményeit és az sem tragédia ha valakit a gimnázium befejezése után nem vesznek fel egyetemre. A kurzus során lépten-nyomon érzékelhettük, hogy megannyi lehetőséget biztosítanak a korrekcióra.

Ezek egyike Aabybro *ifjúsági iskolája*. Ide azok a 14-18 éves fiatalok járnak, akik számára a népiskola követelményeinek teljesítése problémákat okoz. Amennyire a rövid látogatás során megismertük az intézetet nagy hangsúlyt fektetnek a közösségi együttlétre. Az iskola bennlakásos, a tanárok egy része szintén az iskolában vagy a közvetlen környéken lakik, úgymond állandóan kéznél vannak. Az iskolában nagy súlyt helyeznek a testnevelésre és a különböző manuális ismeretek elsajátítására és gyakorlására. Mindamellet „rendes” óráik is vannak, a közismereti tárgyakat hagyományos keretekben, de eltérő módszerekkel tanítják. Ezzel a szisztémával érik el azt, hogy jó néhányan már hetedikes koruktól az ifjúsági iskolát választják, vagy 17-18 évesen, az iskolaköteles koron túl is az iskola kebelében maradnak. Így az intézet behozási stratégiájához igazodva több esélyük van a továbbtanulásra és egyáltalán a felnőtt világába való beilleszkedésre.

A másik közvetlen tapasztalatszerzésre a hatezer lelket számláló Rodding magániskolájában nyílt alkalom. A településen két iskola működik, ahova mintegy 800 gyerek jár. Közülük 40-en választják az 1907-ben polgári kezdeményezésre alapított magániskolát. Az intézetet ma is

Grundtwig és Kjold alapelvei szerint működtetik. Nevezetesen a gyerekek képességeire alapoznak és igyekeznek azt a lehető legteljesebb mértékben felszabadítani.

A magániskola működését 72 százalékig az állam biztosítja, a fennmaradó részt a szülők állják. Az állami támogatás elnyeréséhez legalább 28 gyereknek kell beiratkozni, a szülőket havonta 450 koronát kell befizetni. Az iskola működtetésében lényeges szerepe van a szülők egyesületének. A jelenlegi igazgató elődjét másfél évvel ezelőtt ők küldték el, a jelenlegit hosszas keresgélési-kiválasztási folyamat végén alkalmazták.

Feltétlenül szólni kell az iskola műhelymunkájáról, amely az épület küllemében is megmutatkozik, hiszen az kívül-belül mindenütt a gyerekek által tervezett, készített rajzok, festmények és figurák díszítik. Az iskola mindennapi munkája öt tanár (benne az igazgató) kezében összpontosul. Ők nagyon rugalmasan kezelik az iskola fogalmát, a nevelőmunka jelentős része az épületen kívül folyik. Ennek megfelelően az adott természeti környezetet, a táj történelmi emlékeit, sőt a szülők adottságait és lehetőségeit is belekalkulálják a munkába. A gyerekek tevékenységét nem korosztályonként kialakított osztályrend alapján szervezik. Reggel a legnagyobb teremben gyülekezik valamennyi tanuló és tanár, ahol közös énekléssel, a Miatyánk elimádkozásával és a tudnivalók ismertetésével kezdődik a nap. A további időszakban két korcsoport képez egy-egy „osztályt”, de a program ekkor sem túlzottan kötött.

Végül kommentálásként kikíváncozik belőlem néhány megjegyzés. A látott iskola egy az alternatív iskolamodellek közül, ami korántsem csodaszer. Nagyon sok benne a rokonszenves és megszívlelendő elem, de azon is érdemes elgondolkozni, hogy a roddingi szülők közül miért csak *minden huszadik* járhatja ide gyerekeit.

A népfőiskolákról és a felnőttoktatásról

Közvetlen élményeim közreadása előtt némi kitérőt teszek. A népfőiskolával kapcsolatban meglehetősen sok tévképzet él itthon. Hazai szárnypróbálgatásai erősen kötődnek az ún. népi mozgalom egyes ágaihoz, az agráriusok, az egyházi ifjúsági mozgalmak tevékenységéhez vagy éppen a könyvterjesztéshez. A népfőiskola így mintegy a népi mozgalom egyik válfajaként valami bőszenyás-bajszos-csizmás-kucsmás hagyományhoz kötődő, a fejeket megvilágító csodaszerként ment át a köztudatba. A dán népfőiskola - Boldizsár Iván már említett és nem igazán autentikus közvetítésével - szintén beépült ebbe, hiszen ott „gazdaggá tette a parasztokat”. Nos a népfőiskola eredendően sem csak ezt jelenti és különösen nem ezt napjainkban.

Nemzetközi és hazai tapasztalataimból egyaránt arra következtethetek, hogy az iskola-rendszerű képzésből (ebbe az egyetemeket is beleértem) kikerülők időről-időre és megannyi okból és indítékból, de felnőttkorukban is tanulnak. Vannak, akik egyszerűen rákényszerülnek, vannak akiket egyéb érdekek vezérelnek és olyanok is szép számmal akadnak, akik minderre csak a hobby szintjén vállalkoznak. Nagyjából-egészéből rájuk terjed ki az a rendszer, melyet a *felnőttoktatásnak* szoktak nevezni. A felnőttoktatás meglehetősen kuszált rendszer, abba egy hétvégi országjáró kirándulástól kezdve, az utóbbi években oly divatossá vált menedzserkurzusokon át a néhány hetes vagy több évig tartó tanfolyamokig sokminden belefér. Így ebbe a fogalomkörbe tartozik a népfőiskola is.

Dániában mindez alaposan átgondolt, az adott igényekhez messzemenően igazodó, szisztematikusan felépített rendszert képez. A többször szóba került *Skive-ben és a megyeszékhelyen Viborgban 8 (!) e célra szakosodott intézményt láttunk, de korántsem valamennyit!* - Kezdem a nekünk 2 hétig otthont adó Európai Népfőiskolával, amely külső megjelenésében se nem több, se nem kevesebb, mint a mi egykori KISZ és pártiskoláink. Negyvenegynéhány fős cso-

portunk kényelmesen elfért a kétágyas, zuhanyozós szobákban. A hall-szerű térben étkeztünk, s itt folyt az foglalkozások egy része. (A népfőiskolai szokásokhoz illően magunknak táltunk és magunk tettük rendbe az asztalokat.) Ugyanezen épület emeleti szintjén szemináriumok és irodák sorakoztak, az alagsorban mosásra, vasalásra ugyanúgy volt lehetőség, mint biliárdozásra. Csatlakozott még az épülethez egy tornaterem, amely e célra sokkal inkább alkalmas volt, mint előadóteremnek. No de ez a népfőiskola eredetileg sportiskolának készült és éppen ezidőszerint zajlott az új profilra való átállás. Igazi népfőiskolai jelleget így elsősorban az igazgatói és egy tanári lakás adott az épületnek. Az Európai Népfőiskolában nem könnyű számbavenni a foglalkoztatottakat. Szorosan értelmezve ugyanis csak öten: az igazgató, a lengyel titkárnő, a gazdasági igazgató és a két konyhai alkalmazott dolgozott itt. Ez a számbavétel azonban azért pontatlan, mert nem kalkuláltuk az igazgató és más alkalmazottak családtagjait. Az igazgató felesége például műsort adott nekünk, máskor tanulmányi kirándulást vezetett, ha pedig arra volt szükség engem például a Pedagógiai Főiskolára kalauzolt el. Az iménti bemutatás másokra is vonatkoztatható. A népfőiskola ezidőszerint főleg a volt szocialista országokból érkező, különféle összetételű csoportok számára biztosít kurzusokat. Magát a tanfolyamot azonban már egy rendezvényszervező kisvállalkozás szervezte és bonyolította. A programok finanszírozásáról egy alapítvány gondoskodik, amely különféle céltámogatások elnyerése nyomán szerzi forrásait. A mi utazásunk és kintlétünk költségeit a Dán Külügyminisztérium fedezte, hogy pontosan mi okból azt nem sikerült kideríteni. Annyit azonban állíthatok, hogy komoly része van ebben a Kecskeméten funkcionáló Dán Kulturális Intézet vezetőjének *Thomas Berntsen* magyarbarátságának és példás igyekezetének ugyanúgy, mint a skive-iek intézménymentő törekvéseinek. (Mármint, hogy egy nem jól funkcionáló sportiskolából népfőiskolát próbálnak teremteni.) Lehet, hogy az egész egy egyszerű segély vagy éppen a *dán nemzetpropagandára biztosított alaptól jutott rá keret*. Eszembe jut, hogy mekkora igyekezettel - és nem egyszer jelentős anyagiakkal - szervezték Bécsben a Collegium Hungaricum kiállításait, színházi bemutatóit és más rendezvényeit. Az osztrák lapokban, a rádióban és a televízióban mégis alig-alig akadt némi visszhang. Ezzel szemben én több tucatnyi embernek számoltam be élményeimről. Jászkiséren dán közreműködéssel tartottak népfőiskolai estet, miután megírtam ezt a beszámolót. Megismerve társaimat biztos vagyok benne, hogy a magunk módján szinte valamennyien szoltunk, írtunk legalább néhány jó szót Dániáról. *Mindent egybevetve egyszerűen úgy gondolom, hogy utazásunk és kintlétünk finanszírozása dán részről egy racionálisan végiggondolt befektetés, méghozzá olyan, amit követnünk kellene.*

A népfőiskolákról szólva kötelességemnek érzem megemlíteni a kiváló protestáns teológus *Nikolai Frederik Severin Grundtwig* (1783-1872) nevét, akit a népfőiskolai gondolat elindítójaként tartanak számon és akit ebben az országban széleskörű megbecsülés és tisztelet övez. (Talán végre legalább a mi neveléstörténeti tankönyveinkbe is bekerülhetne.) Az ember önmegvalósítását és kiteljesedését tartotta alapvető céljának. Munkamódszerének középpontjában a cselekvést kiváltó párbeszéd, a beszélgetés, a mindennapi tapasztalatok (történetek és mitológiák), az álmok és a látomások (költészet és más irodalom), illetve ezek feldolgozása állt. Az emberi szabadság feltétlen tiszteletét, a valóság feltárását, a mindennapi élet tapasztalatainak beemelését és az emberi cselekvőképesség fenntartását a pozitív emberkép megteremtése szempontjából tartotta fontosnak. Grundtwig azonban nemcsak nevelési rendszert alkotott, hanem azt a gyakorlatban is alkalmazta. *A népfőiskolák ennek megfelelően az ifjak bentlakásos intézményei, ahol sokoldalú hatásrendszerrel nevelik-formálják őket.* A grundtwigi alapelveket mindmáig fenntartják, de folyamatosan korszerűsítik és az újabb igényekhez „igazítják” azokat.

A Dán Népfőiskolai Szövetség 1993-as katalógusa szerint 107 népfőiskola működik az országban. Többségük általános jellegű, egytizedük (11) a sportra, 4 a nyugdíjasokkal, 3 pedig a fiatalokkal való foglalkozásra szakosodott.

A kurzus hivatalos programjában kevés szó esett a népfőiskolákról, néhány konkrét tapasztalatot azért sikerült szereznünk. Skive történelmi városrészén működik a Krabbesholm népfőiskola gyönyörű fászerkezetes, ún. fachwerk házakban. Ez a nagy hagyományokkal rendelkező intézet az utóbbi években hullámvölgybe került és csaknem elnéptelenedett. Ha úgy tetszik itt is az újabb menekülthullám és a munkanélküliség „segített” részükre hirdettek és szerveztek kurzusokat az utóbbi években. Mi viszont éppen egy hétvégi kirándulással és partyval kombinált „családok számára szervezett együttlét” alkalmával tettünk röpke látogatást náluk. A gyerekek és a felnőttek arcáról leolvassa jól érezhették magukat ezen a hétvégén.

Mélyebb benyomásokat, konkrétabb tapasztalatokat szerezhettünk viszont Viborg sportnépfőiskolájának életéből. A látogatás előtt egy-két órával bejelentettként érkeztünk, annál nagyobb volt a meglepetésünk, amikor az éjjel Magyarországról hazaautózott direktor lakásába invitált és barackpálinkával kínált meg bennünket. Ezzel mintegy jelezte, hogy az itt folyó munkában megkülönböztetett szerepe van a tanár-diák kapcsolatnak. A 17 főfoglalkozású tanárból 10-en a népfőiskolán laknak és lakásuk bármikor nyitva áll a növendékek előtt. A több hektáros, parkkal és szabadtéri sportpályákkal övezett intézet uszodával, különféle tornatermekkel, szemináriumi termekkel, kézműves műhelyekkel, kollégiumi szárnyal és étteremmel rendelkezik. Egyidejűleg 148 népfőiskolás számára van hely, akik 4 és 7 hónapos kurzusokon vesznek részt.

A népfőiskolai kurzusokon résztvevőknek három szabályt kell betartaniuk. Este 11 órától reggel 7-ig csendben kell lenniük, tilos alkoholt és a drogot bevenniük, de az iskola területén kaphatnak sört vagy bort. A tiltás mindenképpen konfliktusforrásra utal, a huszonnégy éve ott dolgozó igazgató szerint mégis mindössze 10-15 növendéküket kellett fegyelmi úton elbocsátani. A harmadik alapelv a népfőiskolában oktatott tárgyak kiválasztása, amit mindenki saját belátása szerint tesz, de a vállalást teljesíteni kell. A sport-népfőiskola nem gladiátor-képző, a tárgyak fele-fele arányban sport és egyéb, főleg humán jellegű stúdiumok. Például irodalmat és történelmet tanulnak és ugyanazokat a Grundtwig által bevezetett énekeskönyveket használják, mint minden más népfőiskolán. A képzésben fontos szerep jut a módszerek elsajátításának a résztvevők egymást is tanítják, gyakorló foglalkozások vezetését kapják feladatul. Körsétánk során némi ízelítőt kaptunk a népfőiskola légköréből. Senki sem vágta hátpáncsba magát az igazgató megjelenése alkalmából, hanem végezte munkáját. A kristálytiszt vízű uszodában pedig éppenséggel „nagy felfordulást” tapasztaltunk. A vízben lázas igyekezettel egy zenekar számára helyeztek el színpadot, egy fiú pedig az egyik rajtkövön ülve horgászbottal a kezében csücsült. Így készültek egy műsorra vagy bemutatóra.

A népfőiskolások jelentős része falusi fiatal, aki hazatérve sportszervezőként, vezetőként, edzőként alkalmazhatja itt szerzett tudását. Mások az egyetemi-főiskolai célozták meg, ahol nagyon is jó néven veszik a népfőiskolai kurzusok teljesítését. Sok munkaadó szintén „beszámítja” az itt töltött időt, a legfontosabb talán mégis a tradíció. A szülők saját konkrét tapasztalataik alapján javasolják és támogatják gyerekeik bekerülését. A viborgi népfőiskolában - ahogy a többi hasonló intézményben és főleg nyáron - rövidebb egyhetes vagy hétvégi kurzusokat, pl. vízi- és egyéb túrákat is szerveznek. Amit tehát mi láttunk és tapasztaltunk annak tehát vajmi kevés köze van ahhoz, amivel itthon „árulják” a skandináv vagy éppen a dán felnőttoktatást és a népfőiskolát.

Mit lehet még kezdeni a felnőttekkel? - Szociálpolitikai keretekbe ágyazva sok mindent. Skiveben egy, állattenyésztésre szakosodott de tönkrement farmon az egyik legproblematisabb

réteg, a munkanélküli fiatalok foglalkoztatására specializálódtak. Az intézet - bár nem igazán megfelelő ez a számos pejoratív vonást tartalmazó megjelölés - megfelelő szakmákkal és felnőttoktatási tapasztalatokkal rendelkező szakemberek irányításával foglalkoztatja a fiatalokat. Az intézet teljesen nyitott, ott naponta néhány órát dolgoznak a fiatalok. Ottlétüket nem öncélúan regisztrálják, hanem az itt eltöltött idő előnyt jelent a munkaközvetítőnél. Az intézet állami támogatással működik, a foglalkoztatási alapból tartják fenn. Felkeltette figyelmemet az intézetben végezhető munkák jellege. A fiatalok részt vállalnak az elhagyott farm átalakításában, horgász kunyhókat, csónakokat építenek. A csónaképítés folyamatos, a Limfjord-öböl partján szép kikötőt és vitorláskölcsonzót üzemeltetnek. Jelenlegi legnagyobb vállalkozásuk egy 30-40 hosszú viking hajó építése volt, melynek finanszírozására pályázati úton kaptak pénzt. Az előbbieket, de különösen ennek láttán nem győztünk csodálkozni, hogy miként lehet szakképzetlen vagy durvábban szedett-vetett társasággal ilyen feladatokra vállalkozni. A látottak arról győzték meg, hogy lehet, hiszen az intézetbeliek által készített csónakok kecsesen ringtak a vízen és a viking hajót is úgy meg fogják építeni, hogy véletlenül sem fog elsüllyedni.

Vendéglátóink nagyon nagy felelősséggel végzik *a bármilyen okból periferiára szorultakkal való foglalkozást. Igyekezetükben semmiféle atyáskodás sincs, hanem nagyon is pragmatikusan közelítenek problémáikhoz.* Különösen meggyőző volt számomra az, amit Oustruplund-ban láttunk és tapasztaltunk. Ez egy újabb „intézet”, amelyre még kevésbé illik a megjelölés. Eredetileg 1830-ban alapították és falai között lelenc-szerű intézmény működött a hatvanas évekig. A hatvanas évekre viszont olyannyira elnéptelenedett, hogy az épületet mintegy az enyészet számára magára hagyták. 1983-ban viszont nagyon is racionális okokból „élesztették újjá”. Az időtájt Dániában is megszorodott a világ legkülönbébb országaiból érkezett menekültek száma, beilleszkedésük egyre több gondot okozott. A *Thomas Bernsten* vezetésével (és megszállottságával) újjáélesztett Oustruplund-ban nemcsak menekültek, hanem dán fiatalok is élnek, olyanok, akiknek pl. konfliktusba kerültek családjukkal, sőt néhányan azok közül is vannak, akik választhatnak: börtönbe mennek, vagy itt töltik le kiszabott büntetésüket.

Az intézetben alkalmazott sokrétű és sokirányú hatásrendszer elemei részben a Kinderdorp-ok gyakorlatából ismerősek, hiszen az ittlakók családszerű csoportokban laknak egy-egy családi ház jellegű épületben. (A 100 beutalt fele lakik így, a többi bejáró.) A családfő szerepét egy pedagógusi, pszichológusi pályára készülő fiatal tölti be, akinek a felvételi procedura alkalmával komoly segédpontokat hoznak az intézetben eltöltött évek. A hatásrendszer másik oldala a célirányos munkavégzés, melynek kapcsán egy jeles pedagógus Oláh István monori tevékenysége idéződött fel bennem. Itt azonban más mechanizmusokkal együtt és azokkal harmonizálva alkalmazták. Különösen kiemelném törekvéseik közül azt az alapelvet, miszerint *a nevelőotthonba kerülteket úgy foglalkoztatják, hogy azok az intézetet elhagyva minél könnyebben „fogjanak talajt”.* A különféle foglalkoztatási formákat ebben az intézetben a *mindennapi élet szükségleteinek* megfelelően alakítják, tehát például szalagszerűen dolgoznak, konyhai munkát és nem kézműves jellegű tevékenységet végeznek, mert a „kiilleszkedésük”, a munka világába való visszatérésük így sikeresebb lehet. Nyolcféle foglalkoztatási alkalomból választhatnak: a konyhán, a kertészetben, a nyomdában, az asztalos-, a lakatos-, a fémegymunkáló-, a karbantartó műhelyben vagy az erdészetben dolgozhatnak. Nekünk az intézet konyháján dolgozók olyan hidegtálatkat szervíroztak, hogy azt igényesebb étteremben sem hagyott volna kívánnivalót maga után. Ez meggyőzött arról, hogy ha egy étterem konyháján adódik részükre munkaalkalom, akkor azt minden további nélkül vállalni tudják. - Ezért is rokonszenves ország számomra ez a kis homokozó.

Aktívak vagy lusták?

A német pedagógusok közéleti szerepvállalásáról

A *pedagógusok közéleti aktivitását feltáró és összehasonlító* - német kollegákkal közösen kidolgozott - projekt keretében néhány hetes tapasztalatszerző kutatóúton vehettem részt az észak-németországi kisvárosban Vechtában, illetve a város egyetemén. Utam során sokféle információt gyűjthettem, találkozhattam az oktatásirányításban, érdekvédelemben tevékenykedőkkel, valamint a helyi politikában és közéletben szerepet vállaló pedagógusokkal. (A következőkben pedagógus alatt főleg közoktatásban dolgozót értek.) Végeredményben 15 interjút készítettem a városban és a környéken lakókkal, ill. dolgozókkal és megannyi a témához kapcsolódó adathoz jutottam. Az interjúzások mellett folyamatosan elláttak információkkal és segítettek azokat értelmezni az egyetem *társadalomtörténeti és szociológiai tanszéken* dolgozó kollegák. Távlati tervünk szerint az összehasonlításra alapuló vizsgálataink eredményeit kötetbe foglaljuk.

Az összegyűjtött és a most közreadandó adatok és tapasztalatok bizonyos része Németországra és Niedersachsen tartományra vonatkoztatható. A kollegáktól és a hivatalnokokból származó információk Vechta és környező vechtai járás (Kreis) alap- és középiskolaiban dolgozó tanárokat és tanítókat jellemzik, ill. elsősorban rájuk érvényesek.

A közéletiség fogalmáról és értelmezéséről

Az interjúzások és konzultációk alkalmával többféle módon igyekeztünk érzékeltetni, hogy milyen problémák érdekelnek bennünket, miről szeretnénk információkat szerezni. Első megközelítésül legtöbbször *az iskolán kívüli aktív tevékenységeket* (außerschulerische Aktivität, Tätigkeite) jelöltük meg kitűzött beszélgetésünk tárgyaként. Amikor konkrétan sor került az interjúkra, akkor rendre „alkalmazkodtunk” informátoraink érdekeltségeihez, érdeklődéséhez és funkciójához. Így elmondtuk, hogy a projekt kidolgozóit és kivitelezőit többféle aktivitás érdekli. Ennek megfelelően, ha járási- vagy önkormányzati tisztségviselővel vagy képviselővel találkoztunk, akkor főleg a *politikai*-, ha szakszervezeti funkciót vállalóval, akkor az *érdekvédelmi*-, ha valamilyen civil szerveződésben tevékenykedővel, akkor az általa vállalt konkrét *sport*-, *szociális*-, *szabadidős*- vagy egyéb tevékenységre vonatkozó információk megismerésére koncentráltunk. Tehát többféle iskolán kívül végzett tevékenységet értettünk *közéleti* alatt. Mindez nem mondvacsínált okok miatt történt így, hanem azért, mert valóban arra voltunk kíváncsiak, hogy a tanárok és tanítók mennyire kapcsolódnak ill. kapcsolhatók be közéleti feladatok vállalásába.

A közéletben és a „nagypolitikában” vállalt szerepek

Németország ma mindenképpen azon országok közé tartozik, ahol működőképes parlamenti demokráciáról beszélhetünk. Kiemelkedő szerepet játszik ebben a *Bundestag*, amely a *kétpólusúnak* nevezett pártpolitikai csatározások egyik világszerte számon tartott küzdőtere. (A kereszténydemokrata-keresztényszocialista (CDU-CSU) pártfúzió legerősebb, tradicionális ellenfelei és esetenként váltótársai a szociáldemokraták (SPD). A „két nagy” küzdelmébe amolyan mellékszereplőként szólnak bele a szabaddemokraták, a zöldek és más kisebb pártok.) A Bundestag mellett jelentősége van a felsőház szerepét betöltő *Bundesrat*-nak és tőle is fontosabbak a 17 tartomány helyi parlamentjei. (*Landtag*) A német demokrácia felépítéséből következik, hogy a közbelső szinteknek a tartományokon belül szerveződő megyényi nagyságú *Bezirk*-eknek, továbbá a kisebb lakosságú *Kreis*-eknek (járás) nemcsak az oktatás,

hanem a közigazgatás megannyi területén van szerepük. Ezzel még nem ér véget a felsorolás, hiszen városok és az egyéb települések igazgatását és vezetésében a helyi tanácsoknak döntő szerep jut. (Stadtrat, Gemeinderat) A kapott-beszerzett információim alapján valamennyi szinten képviseltetik magukat a német pedagógusok.

Az utóbbi tekintetben számomra az egyik legmeglepőbb adatsort a Bundestag összetétele jelentette, ahová *igen nagyszámú pedagógus* került be az 1994-es választások alkalmával. (1. sz. tábla) Az adatok tanúsága szerint a német parlament *minden ötödik (19,3 %)* képviselője pedagógus, ami mindenképpen tekintélyes számnak minősíthető és német kollegáink minden más foglalkozási ágat megelőzve képviseltetik magukat. Közülük is kiemelendő Volker Rühe védelmi miniszter, aki évekig dolgozott tanárként, mielőtt politikai pályára lépett. Rendhagyóbb esetnek minősül Rita Süssmuth parlamenti elnök karrierje, aki egyetemi professzori székét cserélte parlamentire.

A szövetségi parlament összetételéről részletekbe menő vizsgálati elemzéssel nem találkoztam. Konzultációim során viszont a megkérdezettek kommentálták a pedagógusok jelenlétét. Nem egy közülük is meglepődött, amikor szembesült az adattal, a többség vélekedése szerint a szövetségi parlament mandátumának elnyerése egy tanár számára mindenképpen karriert, a karrier csúcsát jelenti, ami egy vállalkozó, jogász, orvos, vagy más értelmiségi foglalkozású esetében korántsem minősül annak.

1. sz. tábla A 13. Bundestag képviselőnek foglalkozás szerinti összetétele¹⁶⁹

Pedagógusok	130
Egyéb közalkalmazottak	120
Közzszolgálati alkalmazottak (bíróság, rendőrség, katonaság)	49
Pártok, szakszervezetek és egyéb szervezetek alkalmazottai	115
Vállalatok és szövetségek alkalmazottai	100
Szabadfoglalkozásúak	84
Önálló vállalkozók	57
Egyéb (házasszony, egyetemista, stb.)	17
Összesen	672

A helyi parlamentek közül a 7,5 millió lakosú Niedersachsen (Alsó-Szászország) tartományról rendelkezem részletes adatokkal. A tartományban a korábbi választási ciklus alkalmával 155, az 1994-ben megalakult parlamentbe 161 képviselőt választottak be, s közülük az előbbiben 28, az utóbbiban 27 képviselő volt pedagógus. A pedagógus képviselők közül mindkét alkalommal a férfiak voltak többségben, mindössze 8, ill. 7 nő került közéjük. További jellegzetesség, hogy mindkét időszakban a szociáldemokratáknak jutott a legtöbb mandátum (71, ill. 81) és képviselőik között szembetűnően nagyszámú tanár szerepelt. Az SPD frakcióban az előbbi ciklusban 18, a jelenlegiben 20 pedagógus kapott helyet, ami az imént ismertetett Bundestag-béli képviselőnél is nagyobb arány! A tartományi parlamentre így nagymértékben vonatkozatható, hogy a szociáldemokraták között sok a pedagógus, hiszen a CDU soraiban csak 9, ill. 6 kollega ült. A tartományban a zöldek 1-1, az FDP pedig a korábbi ciklusban 2 pedagógust delegáltak, mert ők a jelenlegi parlamentben nem jutottak képviselőhez.

¹⁶⁹ Forrás: Spiegel 1997. jún. 30. 44. oldal. Németországban a foglalkozások besorolása eltér a hazaitól. A náluk alkalmazott fő kategóriák a következők: *önállóak* (önálló vállalkozók, magánorvosok, magánügyvédek, stb.), *alkalmazottak* (a./ tanárok, professzorok, vasúti, postai, bírósági, rendőrségi, katonasági, társadalombiztosítási alkalmazottak; b./ a vállalkozók alkalmazottai; c./ pártok, szakszervezetek, egyéb szervezetek, kamarák, egyházak alkalmazottai) *egyebek* (háziasszonyok)

Lényeges eltéréseket mutat az általam megismert helyi képviselő-testületek összetétele, ahol kisebb és számszerűségében mindenképpen jóval szerényebb a pedagógusok jelenléte. (3. sz. tábla) A járásokban és a Vechta városában funkciót vállaló tanárok és tanítók között nők inkább csak mutatóban akadnak. (a cloppenburgi járásban 2, Vechta városában pedig 2) Mindehhez nagymértékben hozzájárul az a tény, hogy a tartományi szociáldemokrata többséggel szemben ebben a két járásban és Vechtában ellentétes magatartások és tradíciók érvényesülnek. Vechta és környéke már katolikus többségével is elüt környezetétől, amit mintegy megfejez az, hogy a város és környéke hagyományosan CDU többséget mutat. Még kevesebb információ van kisebb helyekről, de a tízezer lakosú Neunkirchen képviselőtestületében egyetlen képviselő sem ül. Lehet, hogy ez a példa csak „kivételt erősítő szabály” az azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy „magasabb szinten” több a politizáló pedagógus, mint „lejjebb”.

2. sz. tábla *Két járás és egy kisváros pedagógus képviselőinek megoszlása*

Képviselők	Cloppenburg (Kreis)	Vechta (Kreis)	Vechta (Stadt)
Összes képviselő	51	64	37
Pedagógus képviselők			
CDU	3	3	-
SPD	2	2	3
Zöldek	2	-	-

Végül még néhány adalék a pártszimpátiákhoz. Nem egy megkérdezett állította: a pedagógusok sokkal inkább kötődnek a szociáldemokratákhoz, mintsem a kereszténydemokratákhoz, amit az imént elsoroltak is erősítenek. Hozzájutottam viszont egy olyan kimutatáshoz, amelyből arra következtethetünk, hogy a kereszténydemokraták köreiben is komolyan képviseltetik magukat. A keresztény-konzervatív kisváros CDU tagságáról készült áttekintés arra utal, hogy e párt tagjai között sem nevezhető elhanyagolhatónak a pedagógusok számaránya, sőt sokkal inkább tömböt képeznek, mintsem szórványt. (3. sz. tábla)

3. sz. tábla *A tagok foglalkozás szerinti összetétele a CDU vechtai szervezetében*

Foglalkozás	szám
Háziasszony	64
Hivatalnok	63
Ismeretlen, megjelölés nélküli	60
Kisvállalkozó, kézműves	56
Kereskedő	54
Tanár, tanító, óvónő	47
Gazdálkodó	46
Könyvelő, adótanácsadó	22
Nagyvállalkozó	13
Tanuló, egyetemista	13
Jogász	9
Egyéb	6
Katona	4
Orvos, gyógyszerész	4
Munkás	3
Szociális munkás	3
Összesen	467

A hétköznapi politizálás és a „lusta dögök”

A karakteres és kikristályosodott német pártstruktúra további sajátossága az egyértelműen érzékelhető, lépten-nyomon kifejezésre jutó, politikai elkötelezettség. A pedagógusok általában nyíltan megvallják pártszimpátiájukat, ill. azt, hogy mely értékrend hívei. Lényegesen szerényebb viszont azok száma, akik valamely párt tagjai. A pedagógus párttagok sokféle okból és érdekből vesznek részt pártjuk munkájában. Volt, aki nyíltan elvállalta, hogy így olyan információkhoz, kapcsolatokhoz és előnyökhöz juthat, melyeket más úton nem tudna elérni. Azt viszont többen tagadták, hogy csak ilyen módon lehet vezető pozícióhoz jutni.

A pártszimpátia azonban nemcsak egyszerűen politikai kérdés, hanem szakmai jelleget is öltethet. A két nagy párt iskolapolitikájában komoly véleménykülönbségek vannak. Tapasztalataim szerint a kereszténydemokraták általánosságban sokkal inkább hívei a tradicionális értékeknek, a teljesítményközpontúságnak, vélekedésük szerint a szociáldemokrata tartományokban érvényesülő liberalizmus túlzott engedékenységhöz, eredménytelenséghez, már-már az iskola hagyományos ismeretátadó-ismeretközvetítő funkciójának megkérdőjelezéséhez vezet. A fordítottját is gyakran lehetett hallani: ahol kereszténydemokraták vannak uralmon, ott nehéz végigvinni a szükséges reformokat - mondják a szociáldemokrata elkötelezettségűek. Esetenként a pártpolitika konkrét iskolaszervezési megoldásokba is beleszól. Pl. az alsó tagozatot követő *Orientierungsstufe* (tájékoztató-várakozó osztály) kereszténydemokrata vidékeken általános, amit viszont a szociáldemokraták megszüntetendőnek tartanak és hatalomra kerülve általában meg is teszik azt. Ezek eddig a szelídebb példák, most pedig egy nagy visszhangot keltő következik.

Az interjúk során nagyon sokat önként hozták szóba a pedagógusokra vonatkozó *faule Sacke* (=lusta dög v. lusta kutya) megjelölést. A meglehetősen pejoratív tartalmú kiszólás mellett, akár át is ugorhatnánk, de az nem más használta egyik beszédében, mint Gerhard Schröder szociáldemokrata politikus, aki 1997 nyarán minden népszerűségi listát magasan vezetett! (Egyáltalán nem mellékesen, hogy nemcsak a pártjában, hanem az egész országban ő volt a legkedveltebb.) Interjúalanyaim és konzulenseim közül a *lusta dög* megjelölést lényegében mindenki ismerte és legtöbbször maga említette ezt. Rákérdezések esetén pedig ki-ki vérmérséklete, pártszimpátiája és egyéb beállítódása nyomán reagált. Akadt olyan szociáldemokrata városatya, aki populistának minősítette a politikus szavait, a tárgyilagosabbak nyugtázták, hogy Schröderrel nagyon sokan értenek egyet, tehát ő nem tesz mást, mint visszhangozza és felerősíti az utca emberének véleményét. Ellentétes oldalon álló, kereszténydemokrata szimpatizáns kollega azon medítált, hogy hogyan akarnak így nyerni a szocdemek, ha éppen az egyik legnépesebb, többszázazres választói kört hergeli az egyik vezérük. Arra pedig, hogy tényleg felbosszantotta az érintetteket, bizonyítékul szolgál egy pedagógusdemonstrációról készült kép, amelyen a közvetlenül érintettek „*Nem vagyunk lusta dögök*” táblán kéri maguknak a dehonesztáló megállapítást.

A vélekedések sorolása után mindenképpen megérdemel némi kommentálást. A német pedagógusokról - nemcsak közéleti passzívitásuk vagy aktivitásuk miatt - tette megállapítását a nagyon népszerű politikus. A jelek és a tapasztalatok szerint ezt anélkül tehette, hogy karrierjét, pártjának eredményességét kockáztatta volna. Elgondolkodtató továbbá, hogy bizonyos körökben kijelentése még erősítette is népszerűségét. Lusta dög viszont senki sem szeret lenni, tehát nagyon sokan nem érzik jól magukat ebben a zsákban.

Az iménti példa bemutatása után még inkább igazolható, hogy a párttevékenységnél sokkal többeket érint a szakszervezeti munka. Szakszervezeti vezetőktől kapott információim szerint a közoktatásban dolgozó pedagógusok hozzávetőleg fele tagja valamilyen szakszervezetnek, ami tekintélyes szám. A szakszervezetek legfőbb célja a munkahelyek védelme, melyre a

költségvetést készítő-összeállító pénzügyérek állandóan szemet vetnek, s Schröderhez hasonlóan óraszám-növeléssel, státusz-csökkentéssel fenyegetőznek.

A közéleti szerepeket vállalók típusai, indítékok

Az interjúk során a megkérdezettek különféle módon reagáltak a közéleti munka megítélésére. Egyetlen olyan alanyom sem akadt, aki mellékesnek, feleslegesnek vagy nem létezőnek tekintette volna ezt a tevékenységet. A pozitívnak minősíthető hozzáállásokat képviselők sorába beleérthetők azok is, akik nem vettek részt semmilyen iskolán kívüli, közéletinek minősíthető munkában.

Egy ellenpéldával, ha tetszik „antitípussal” folytatom. A legidősebbek (és a legkonzervatívabbak), a hivatali tisztviselők úgy vélekedtek, hogy az igazán közéleti szerepre vállalkozó, a település lelkének számító, sokféle szerepet felvállaló, néptanító-szerű figura kihalóban van. Megállapításaikba egyúttal sajnálkozás és aggodalom vegyült, úgy látták, hogy ezek a sokféle közéleti feladatot ellátó pedagógusok nagyon hiányoznak és távolmaradásukkal pótolhatatlan űr keletkezik. Megállapításaikat bizonyos tények megerősítették, de ellenpéldák is akadtak. Az előbb említett tízezer lakosú település - ahol egyetlen pedagógus sem tagja a helyi tanácsnak - inkább kivételnek számít, mintsem általánosítható jelenségnek. A térség lapjának néhány tucatnyi helyi tudósítója között igen sokféle foglalkozású ember akad, de közöttük alig vannak tanárok vagy tanítók. A kisebb települések sportegyesületeiben és a nagyon népszerű vadásztársaságokban viszont nagyszámú pedagógus tevékenykedik.

A funkciót betöltő, rálátással, gyakorlati tapasztalatokkal és konkrét adatokkal rendelkezők differenciáltabb véleményt formáltak, meglátásuk szerint valóban csökkent a közéletben szerepet vállalók száma, de a különböző foglalkozási csoportok között - különösen más diplomásokkal összevetve - még mindig a pedagógusok számítanak a legaktívabbaknak. Tevékenységükben vezető helyen van a sport, a szabadidő és kultúra művelése vagy terjesztése, többen dolgoznak egyházi szervezetekben, kevesebben vállalnak szociális vagy karitatív munkát.

A közéleti szereplésre való kiválasztódásnak sokféle útja van. Volt olyan szociáldemokrata elkötelezettségű járási képviselő és városatya - civilben gimnáziumi tanár - aki Willy Brandt ifjú követőinek ifjú nemzedékéhez sorolta magát, miszerint közéleti indíttatása a hatvanas évek nagy diákmegmozdulásaiban gyökerezik és azóta tart. Egy szakiskolai tanár - aki hosszú ideig volt a város alpolgármestere - a helyi futballcsapatban játszott, így lett közismert és népszerű ember, akinek egy napon felajánlották: induljon el képviselőnek a CDU színeiben. Igent mondott, bekerült a képviselő-testületbe, de csak később lett a párt tagja.

Feltételezhetnénk, hogy a pedagógus képviselők konkrét egyéni célok, kollégáik, az iskolák és iskolájuk érdekében lobbyznak. Ilyenre is akadt példa, de az ellenkezőjére legalább ugyanennyi. Az előbb említett szociáldemokrata gimnáziumi tanár járási képviselőként a településfejlesztési-gazdasági bizottság tagja és így szinte nem is találkozik oktatási ügyekkel. Ugyanide tartozik, hogy bizonyos vélekedések szerint, a közéleti-politikai szereplés nem játszik döntő szerepet az iskolavezetők kiválasztásában. (Őket általában - tartományonként változóan - szakmai szervezetek választják ki és jelölik, a képviselő-testületek viszont vétót emelhetnek kinevezésük ellen.)

Az érdekvédelmi munkát kifejtők nagyon fontosnak, sőt esetenként létfontosságúnak tartották a közéleti szerepvállalást. Ők konkrét példákkal illusztrálták, hogy milyen elszántan harcoltak az óraszámok növelése és az ezzel párhuzamosan előtérbe kerülő állásfelszámolások ellen. Továbbmenve megállapították, hogy határozott fellépésük nélkül a fenntartók „elvonási” szándéka maradéktalanabban érvényesült volna. Külön említésre méltó, ahogy a különféle

szintű nyilvánossággal tartanak kapcsolatot. Ha a szakszervezetek - de ez mások esetében is érvényes - tiltakozó akcióba kezdenek, akkor rendre egy sokirányú, jól megkonstruált fellépésben gondolkodnak. Tüntetéseikkel mintegy jelzik problémájukat és ezzel egyidejűleg kapcsolatba lépnek a helyi-, tartományi-, országos rádiókkal, televíziókkal és újságokkal. A demonstráció tehát nem egy egyszerű kivonulás, hanem egy összehangolt, megkonstruált tiltakozás, melynek fontos része, hogy célirányosan kimunkált kiáltványokat, olvasói leveleket fogalmaznak meg és juttatnak el a médiákhoz. Ha mindez nem elegendő, vagy nem látszik elegendőnek, akkor segítségül hívják a diákjaikat, további nyomatékul a szülőket és őket is a demonstrációk részeseivé teszik.

A pedagógusok többségét szabadidős tevékenysége kapcsolja valamilyen iskolán kívüli tevékenységhez. Vechta pedagógusai a sport- és kulturális tevékenység terén a legaktívabbak, ahol sokan dolgoznak teljesen önzetlenül. A 18 különböző futballcsapat közül nyolcban pedagógus fogja össze, edzi a csapatot, mindennemű pénzbeli juttatás nélkül. Sokan sportolnak és vezetői- szervezési feladatokat is ellátnak a különféle teniszklubokban. A sportági besorolódásból a német kollegák státusára is következhethetünk. Megjegyzendő ugyanis, hogy a tenisz a hetvenes évek óta egyre kevésbé számít a kivételezettek elit sportjának. Annál inkább az viszont a golf, amelynek városi klubjában egyetlen pedagógus tagról sem tudtak.

Nagyszámú kollega végez kulturális munkát, különféle művészeti csoportokat vezetnek vagy azokban szimpla tagként tevékenykednek. Az újonnan szervezett Városi Múzeum körül valóságos pedagógiai műhely szerveződött. A múzeum vezetője és a vele együttműködő pedagógusok egyaránt szívügyüknek tekintik az ott tartott rendhagyó történelemórákat. Jelentős számú kolléga vállal és visel egyházi tisztségeket. Többen segítik a Kolping szervezetek munkáját, a bejegyzett egyházi alapítványok kuratóriumaiban is több pedagógus tevékenykedik. Az egyházi (és a nem egyházi) jellegű szociális munkában is többen dolgoznak, de az e téren való részvételük elmarad a más területeken mutatkozó aktivitástól.

Sok pedagógus dolgozik a népfőiskolákban és egyéb felnőttoktatási munkában. A népfőiskolában tartott eladásokért, a nyelv- és egyéb tanfolyamok vezetéséért honoráriumot kapnak. Mindezzel együtt az is megjegyzendő, hogy a német pedagógusok nagy része - feltéve, ha állásban van - nincs ráutalva mellékmunkára és nem igazán pénzkereseti célból vállal ilyesfajta elfoglaltságot.

1997